

ISSN 2616-7948 (print)

ISSN 2617-1244 (online)

КИЇВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ КУЛЬТУРИ І МИСТЕЦТВ

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

2023 #1 (11)

UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Науковий журнал

Виходить двічі на рік

Видається з 2018 року

Scientific journal

Issued two times per year

Published since 2018

Київ | 2023 | Київський національний
університет культури і мистецтв

Kyiv | 2023 | Kyiv National University
of Culture and Arts

Друкується за ухвалою Вченої ради
Київського національного
університету культури і мистецтв
(протокол № 11 від 27.03.2023)

Журнал друкується на підставі Свідоцтва
про державну реєстрацію друкованого засобу
інформації (серія КВ № 23123-12963 р. від
25 січня 2018 року), виданого Міністерством
юстиції України

Головний редактор — д-р філол. н., проф. Микола Тимошик
Editor-in-Chief: DSc in Philology, Professor Mykola Tymoshyk

Відповідальний секретар — канд. істор. н., доц. Олена Каракоз
Executive Secretary: PhD in History, Associate Professor Olena Karakoz

Редакційна колегія:

Балаклицький Максим — д-р н.
із соц. комунік., проф.;
Гарачковська Оксана — д-р філол. н.,
проф.;
Гжебик Маріола — д-р габ., проф.
(Жешувський ун-т, Польща);
Зикун Наталія — д-р н. із соц. кому-
нік., проф.;
Новальська Тетяна — д-р іст. н., проф.
Бачинська Надія — канд. пед. н., доц.

Editorial Board:

Maksym Balaklytskyi — DSc in Social
Communications, Prof.;
Oksana Harachkovska — DSc in Philology,
Prof.;
Mariola Grzebyk — Dr hab., Prof. (University
of Rzeszów, Poland);
Natalia Zykun — DSc in Social
Communications, Prof.;
Tetiana Novalska — Doctor of History, Prof.
Nadiia Bachynska — PhD in Education,
Associate Prof.

*Відповідно до наказу Міністерства освіти і науки України
від 15.04.2021 № 420 (додаток №3) науковий журнал «Український Інформаційний
Простір» включено до Переліку наукових фахових видань України
за спеціальностями: 061 — «Журналістика», 029 — «Інформаційна, бібліотечна
і архівна справа»*

**Журнал зареєстровано та індексується
в наступних науково-метричних базах даних і каталогах:**

Index Copernicus, Academic Resource Index, PKP Index, BASE, Crossref, GoogleScholar,
Academia, Polska Bibliografia Naukowa (PBN), ResearchGate, ResearchBib, Journal Factor,
Worldcat, Каталоги НБУВ (IRBIS-NBUV), Наукова періодика України (УРАН).

Шеф-редактор — д-р пед. н., проф. Михайло Поплавський
Editor Director: DSc in Pedagogy, Professor Mykhailo Poplavskyi

Адреса редакції:

Кімн. 917, вул. Є. Коновальця, 36
Київський національний університет
культури і мистецтв, м. Київ, 01135

Editorial office address:

Office 917, 36 Ye. Konovaletsia Street
Kyiv National University
of Culture and Arts, Kyiv, 01135

Тел./tel.: +38 (096) 104 79 53
e-mail: ukrinfoprostir@gmail.com

*Редакція залишає за собою право на редагування
текстів, яке не змінює позиції автора.
Автор несе відповідальність за фактичний виклад матеріалу.*

© Київський національний університет
культури і мистецтв, 2023

ЗМІСТ

CONTENT

Від головного редактора	7	The editor's-in-chief address
The editor's-in-chief address	10	Від головного редактора

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ УКРАЇНСЬКОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

ACTUAL ISSUES OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

Микола Тимошик Як писати журналістські тексти: до проблеми методики і технології творчості	14	Mykola Tymoshyk How to write journalistic texts: to the problem of methodology and technology of creativity
Тетяна Гуменюк Культура пам'яті: феномен Революції гідності в сучасній науковій рефлексії	41	Tetiana Humeniuk Culture of memory: the Revolution of Dignity phenomenon in contemporary scientific reflection
Мар'ян Житарюк Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України	55	Marian Zhytariuk Assessment and rethinking the journalists work in terms of war for Ukrainian independence
Ігор Скленар Знищення музейної спадщини російським агресором у 2022 році: за матеріалами мас-медіа	72	Ihor Sklenar Destruction of museum heritage by the Russian aggressor in 2022: based on media reports

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ
THEORY AND PRACTICE OF JOURNALISM

Аліна Наливайко
Тенденції з порушенням професійних стандартів у сучасній українській журналістиці	90	Alina Nalyvaiko
Trends in violation of professional standards in contemporary Ukrainian journalism
Геннадій Гребньов
Інформаційний аспект гібридної війни росії проти України	107	Henadii Hrebnov
Information aspect of russia's hybrid war against Ukraine
Володимир Вакулич,
Наталія Новородовська
Російська пропаганда агресії проти України (2014–2021 рр.)	119	Volodymyr Vakulych,
Nataliia Novorodovska
Russian propaganda of aggression against Ukraine (2014-2021)
Тетяна Рогова,
Катерина Касімова
ЗМІ прифронтового міста у висвітленні повномасштабного вторгнення рф	133	Tetiana Rohova,
Kateryna Kasimova
Media in a frontline city in covering the full-scale invasion of russia
Володимир Даниленко
Неологізми в мережевих виданнях України доби незалежності	149	Volodymyr Danylenko
Neologisms in online media publications of Ukraine during the period of independence
Сергій Шашенко
Переваги залучення штучного інтелекту для оптимізації дизайнерських процесів у сфері медіа	163	Serhii Shashenko
Advantages of involving artificial intelligence for optimization of design processes in the media sphere

ІСТОРІЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ
HISTORY OF JOURNALISM AND BOOK PUBLISHING

Майя НАГОРНЯК
Радіотелеграфний зв'язок як один із напрямів інформаційної та пропагандистської діяльності Української Народної Республіки (УНР) 1920 р.	176	Maiia Nahorniak
Radio and telegraph communication as one of the areas of information and propaganda activities of the Ukrainian People's Republic (UNR) in 1920
Олександр Галич
Курйози та прикраси в історії видавництва «Вік»: мемуарна рецепція С. Єфремова	197	Oleksandr Halych
Curiosities and sorrows in the history of the "Vik" publishing house: S. Efremov's memoir reception
Олена Синявська
Мовна політика українського уряду в редакційній політиці газети «Нова Рада» (1917 — початок 1918)	208	Olena Syniavska
Language policy of the Ukrainian government in the editorial policy of the newspaper "Nova Rada" (1917 — early 1918)
Ігор Срібняк, Наталія Сидоренко
Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка в таборі Вецляр, Німеччина (кінець 1915 — початок 1917 рр.): до історії створення та діяльності	221	Ihor Sribniak, Nataliia Sydorenko
Borys Hrinchenko publishing company in the Wetzlar camp, Germany (late 1915 — early 1917): to the history of creation and activity
Лілія Сілевич
Проблеми вищої освіти молоді в оптиці української щоденної газети «Діло»	238	Lilliia Silevych
The problems of youth's higher education in the optics of the Ukrainian daily newspaper "Dilo"
Михайло КОЛЕКО
Реймська Євангелія — українська книжкова пам'ятка XI ст.: історія повернення в Україну	251	Mykhailo Koleko
The Reims Gospel: a Ukrainian book monument of the eleventh century: the story of its return to Ukraine

**ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ, РЕКЛАМА
ТА ПРОМОЦІЯ****PUBLIC RELATIONS, ADVERTISING
AND PROMOTION**

Марина Отрішко
Мурали міста як форма
інформаційного спротиву
російській агресії

264

Maryna Otrishko
City murals as a form of
information resistance to russian
aggression

Олена Погрібна
Соціальні мережі як інструмент
промоційної роботи
видавництв

277

Olena Pohribna
Social networks as a tool for
promotion work of publishing
houses

**Алла Міщенко,
Віктор Теремко**
Вплив медіа на формування
довіри громадян до влади в
період війни

301

**Alla Mishchenko,
Viktor Teremko**
The influence of the media on the
formation of public trust in the
ukranian authorities during the war

ПУБЛІЦИСТИКА**PUBLICISM**

Микола Тимошик
«ЛИЦАРІ ПРАВДИВОГО СЛОВА»
В КНУКІМІ:
як новий громадський рух
студентів-журналістів
став відомим за кордоном
і спричинив збірку на європремії
за кращі публікації

314

Mykola Tymoshyk
"KNIGHTS OF THE TRUTHFUL
WORD" AT KNUKIM:
how a new social movement
of journalism students became
known abroad and led to a
collection of European awards for
the best publications

Від головного редактора

Шановний читачу!

Ви тримаєте в руках свіже число «Українського Інформаційного Простору» — наукового фахового журналу з журналістики, а також інформаційної, бібліотечної і архівної справи. Дворічник заснований за новітньої української доби і з цього числа лиш перетнув у часовому просторі межу свого першого п'ятирічного «ювілею». За порядком виходу у світ — одинадцятий випуск.

Це вже третє число УІП, яке творить мобільний редакційний гурт організації-засновника — КНУКіМ — за умов розв'язаної російською повномасштабної війни проти України. Зрозуміло відтак, чому жорстока та несправедлива для українців і світової спільноти війна все помітніше присутня в проблематиці наукових досліджень наших авторів. Адже будь-яка теорія в гуманітарній науці — це передусім узагальнена практика актуального, злободенного, соціально значущого. Надто ж у журналістиці, яка від початків заснування покликана була правдиво «живописати історію».

Отож, передусім привертаю увагу до публікацій, що мають «печатку війни».

Професор Мар'ян Житарюк із Львова чи не першим узявся дослідити місію та чин журналістів, фотокореспондентів, телеоператорів, блогерів-очевидців — усіх тих відважних і вірних фаху медійників, які прагнуть донести правду світові про російську агресію. Цю статтю можна вважати вдалою, вартою наслідування спробою не тільки переосмислити роботу ЗМІ в екстремальних умовах ведення бойових дій, а й закарбувати в пам'яті українців імена журналістів — жертв і героїв війни, створити початковий мартиролог загиблим за свободу та демократію в Україні.

Суголосно цій темі є побудована за матеріалами мас-медіа стаття Ігоря Скленера «Знищення музейної спадщини російським агресором у 2022 році: за матеріалами мас-медіа». Найрезонансніші приклади пошкоджень і руйнувань російськими окупантами об'єктів музейної спадщини проаналізовані крізь призму статистики, статей з друкованих і мережевих видань, публіцистичних оцінок.

Учена із Запоріжжя Тетяна Рогова об'єктом аналізу обрала пресу прифронтового обласного центру. Запитання та відповіді в цій статті цілком конкретні й гостро актуальні для діяльності місцевих ЗМІ: яких змін зазнали змістові акценти, жанрові форми,

відеоконтент, лексичні норми, журналістські стандарти, рекламні та замовні матеріали? Це ж не тільки цінний матеріал з наукового погляду, а й цікава лектура для студентів-журналістів.

Новий, дещо несподіваний, ракурс дослідження обрала юна здобувачка Марина Отрішко — муралі міст як форма інформаційного спротиву російській агресії. Зібраний і прокоментований зображальний ряд несе в собі потужний виховний і пізнавальний заряд інформаційно-мистецьких стінописів — своєрідної провокаційної форми впливу на свідомість містян засобами вуличного мистецтва.

Окрім двох перших тематичних розділів «Актуальні питання українського інформаційного простору» та «Теорія і практика журналістики» тема війни та журналістики присутня також і в розділі «Публіцистика». У публікації «Лицарі правдивого слова» в КНУКіМі йдеться про перші кроки нового громадського руху студентів-журналістів цього університету. Цей рух, яким підтримано народжену на київському Майдані всенародну ініціативу зі створення мартирологу полеглих героїв новітньої російсько-української війни, став відомий і за кордоном. Він спричинив, зокрема в Італії, збір разових стипендій для студентів-журналістів за кращі матеріали конкурсу «Розкажи історію полеглого Героя». Такі есеї систематично вміщує на своїх сторінках редакція всеукраїнського тижневика «Слово Просвіти».

Сильний за фактажем та мірою його осмислення огляд цього блоку публікацій варто завершити статтею професорки Тетяни Гуменюк «Культура пам'яті: феномен Революції гідності в сучасній науковій рефлексії». Крізь призму колективного досвіду Майдану кінця 2013 — початку 2014 років тут проаналізовано породжені цими й наступними подіями культурні, соціально-психологічні зміни в українському суспільстві, їх невіддільність від процесів глобального масштабу.

Про іншу тематику випуску.

Творчим аспектам журналістики, а саме актуальним проблемам методики й технології створення різножанрових матеріалів, присвячено статтю автора цих рядків. Як і попередня (про проблематику жанротворення), вона провокує фахову полеміку теоретиків і практиків ЗМІ довкола давньої, утім і до сьогодні не завершеної, дискусії: чи можна навчити писати, чи всім до снаги професія журналіста?

Статтю випускниці магістратури КНУКіМу Аліни Наливайко «Тенденції з порушенням професійних стандартів у сучасній

українській журналістиці» журнал продовжує розпочату в минулому випуску наукову дискусію довкола цієї важливої теми. Адже гострота і нерозв'язаність низки проблем у цій царині діяльності ЗМІ особливо відчувається в нинішній драматичний для нашої держави час.

Багатим і цікавим на широчінь та глибину осмислення проблематики вийшов і цього разу розділ «Історія журналістики та книговидання». Виділяю тут статті Майї Нагорняк про радіотелеграф і радіозв'язок як стратегічне завдання УНР та Олени Синявської про мовну політику уряду УНР в редакційній політиці газети «Нова Рада». У них міститься низка важливих посилів для тих, хто покликаний формувати новий зміст і нові пріоритети гуманітарної політики Української держави в цілому та інформаційної зокрема за цілковито відмінних від попередніх суспільно-політичних обставин.

Розширюють і увиразнюють історичну проблематику в контексті з її суголосністю натепер майстерно виписані статті Олександра Галича (про видавництво «Вік»), Ігоря Срібняка та Наталії Сидоренко про видавничі набутки українців на еміграції, Лілії Силевич (львівська газета «Діло»), Михайла Колеки про долю української книжкової пам'ятки XI ст. — Реймська Євангелія.

Якими актуальними темами з минулого, сучасного і майбутнього української журналістики, інформаційної, бібліотечної і архівної справи буде наповнене наступне число нашого журналу? Значною мірою відповідь на це запитання залежатиме і від вас, шановні читачі.

Отож запрошую до співпраці всіх симпатиків і прихильників редакційної політики УІП, хто поділяє його головну формулу: про журналістикознавчу українську науку, як і саму журналістику, у контексті світової — професійно, порядно, патріотично.

Микола Тимошик,
головний редактор
«Українського Інформаційного
Простору»

The editor's-in-chief address

Dear Reader!

You are holding in your hands the latest issue of the Ukrainian Information Space, a scholarly professional journal on journalism, as well as information, library, and archival affairs. The biennial was founded in the modern Ukrainian era and, as of this issue, has just crossed the boundary of its first five-year anniversary. This is the eleventh issue in the order of publication.

This is the third issue of the UIS, which is created by the mobile editorial team of the founding organisation, KNUKiM, in the context of the full-scale war against Ukraine unleashed by Russia. It is, therefore, understandable why the cruel and unfair war for Ukrainians and the international community is increasingly present in our authors' research. After all, any theory in the humanities is, first of all, a generalised practice of the actual, topical, socially significant. This is especially true in journalism, which, from its inception, was intended to "paint history" truthfully.

So, first of all, I draw attention to publications with the "stamp of war".

Professor Marian Zhytariuk from Lviv was one of the first to study the mission and rank of journalists, photojournalists, cameramen and eyewitness bloggers — all those brave and loyal media professionals who seek to tell the world the truth about Russian aggression. This article can be considered a successful and worthy of emulation attempt not only to rethink the work of the media in the extreme conditions of warfare but also to engrave in the memory of Ukrainians the names of journalists — victims and heroes of the war, to create an initial martyrology of those who died for freedom and democracy in Ukraine.

The article "Destruction of Museum Heritage by the Russian Aggressor in 2022" by Ihor Sklenar, based on media materials, is in line with this theme.

The most resonant examples of damage and destruction of museum heritage objects by the Russian occupiers are analysed through the prism of statistics, articles from print and online publications, and journalistic assessments.

Tetiana Rohova, a researcher from Zaporizhzhia, chose the press of frontline regional centre of Zaporizhzhia as the object of analysis. The questions and answers in this article are quite specific and highly relevant to the activities of the local media: what changes have been made

to the content emphasis, genre forms, video content, lexical norms, journalistic standards, advertising, and commissioned materials? This is not only valuable material from a scientific point of view but also an interesting lecture for students-journalists.

A new, somewhat unexpected research angle was chosen by the young applicant Maryna Otrishko — city murals as a form of informational resistance to Russian aggression. The collected and commented images carry a powerful educational and cognitive charge of informational and artistic murals — a kind of provocative form of influence on the consciousness of citizens through street art.

In addition to the first two thematic sections "Actual Issues of the Ukrainian Information Space" and "Theory and Practice of Journalism" the topic of war and journalism is also present in the section "Publicistics". The publication "Knights of the Truthful Word at KNUKiM" describes the first steps of a new social movement of journalism students at this university. This movement, which supported the nationwide initiative to create a martyrology of the fallen heroes of the recent Russian-Ukrainian war, became known abroad. In Italy, for example, it has led to the awarding of one-off scholarships to journalism students for the best essays in the "Tell the Story of a Fallen Hero" competition. Such essays are systematically published by the editorial board of the all-Ukrainian weekly "Slovo Prosvity".

The review of this block of publications, which is strong in terms of facts and the degree of their comprehension, should be completed with the article by Professor Tetiana Humeniuk "Culture of Memory: The Revolution of Dignity Phenomenon in Contemporary Scientific Reflection". Through the prism of the collective experience of the Maidan of late 2013 — early 2014, the author analyses the cultural, social, and psychological changes in Ukrainian society caused by these and subsequent events and their inseparability from global processes.

Another topic of the issue.

The article by the author of these lines is devoted to the creative aspects of journalism, namely the actual problems of methods and technologies of creating multigenre materials. Like the previous one (about the problems of genre creation), it provokes a professional debate between media theorists and practitioners around the long-standing, but still unfinished, discussion: can writing be taught, or is the profession of journalism for everyone?

With the article by Alina Nalyvaiko, a graduate of the Kyiv National University of Culture and Arts, "Trends in Violation of Professional

Standards in Contemporary Ukrainian Journalism", the journal continues the scientific discussion on this important topic that began in the previous issue. After all, the acuteness and unresolved nature of several problems in this area of media activity is particularly evident in the current dramatic times for our country.

This time, the section "History of Journalism and Book Publishing" is also rich and interesting, in terms of the breadth and depth of its comprehension of the issues. I would like to highlight here the articles by Maiia Nahorniak on the radiotelegraph and radio communication as a strategic task of the UPR and Olena Syniavska on the language policy of the UPR government in the editorial policy of the newspaper "Nova Rada". They contain some important messages for those who are called upon to formulate new content and new priorities for the humanitarian policy of the Ukrainian state in general and the information policy in particular in completely different socio-political circumstances from the previous ones.

The historical issues in the context of its contemporaneity are expanded and emphasised by the skilfully written articles by Oleksandr Halych (on the "Vik" publishing house), Ihor Sribniak and Natalia Sydorenko on the publishing achievements of Ukrainians in exile, Lilia Sylevych (Lviv newspaper "Dilo"), and Mykhailo Koleka on the fate of the eleventh-century Ukrainian book monument, the Reims Gospel.

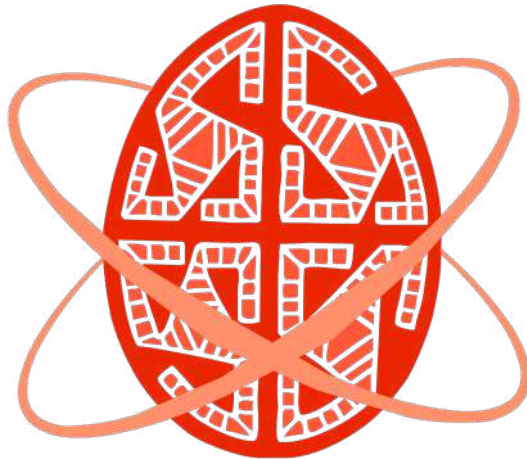
What topical issues from the past, present, and future of Ukrainian journalism, information, library, and archival affairs will the next issue of our journal cover? To a large extent, the answer to this question will depend on you, dear readers.

Therefore, I invite to cooperation all sympathisers and supporters of the UIS's editorial policy who share its main formula: about Ukrainian journalism studies, as well as journalism itself, in the context of the world — professionally, decently, patriotically.

Mykola Tymoshyk,
Editor-in-Chief
of "Ukrainian Information Space"

**АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ
УКРАЇНСЬКОГО
ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ**

ACTUAL ISSUES
OF UKRAINIAN INFORMATION SPACE

УДК 070:82-92

ЯК ПИСАТИ ЖУРНАЛІСТСЬКІ ТЕКСТИ: до проблеми методики і технології творчості

Микола ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Є. Коновальця, 36, 01133,

Київ, Україна

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

© Тимошик М., 2023

Статтю присвячено актуальним проблемам методики й технології створення журналістських текстів. Тема ця мало розроблена в сучасному українському журналісткознавстві. Причина — відсутність спеціальних курсів із творчих майстерень на факультетах журналістики більшості університетів, брак відповідних підручників та посібників для студентів, неготовність викладачів, які не мають практичного журналістського досвіду, читати подібні курси й осмислювати цю проблематику в теоретико-практичному аспекті. Натомість ця тема активно циркулює в навчальній і науковій літературі на Заході. Авторами своєрідних «правильників гарного писання» там виступають здебільше відомі журналісти-практики.

У статті запропоновано авторське бачення результату давньої дискусії теоретиків і практиків щодо питань, чи можна навчити (навчитися) гарному писанню? Писати можна навчити, але обмеженим літературним формам, які не потребують публіцистичного осмислення подій і явищ. Йдеться про матеріали, що входять до інформаційних та частково аналітичних жанрів. Обґрунтовано необхідність опанування журналістами-початківцями методики й технології створення текстів і розуміння складників творчого процесу в цілому.

Оглянуто найкращі зарубіжні та українські взірці «правильників гарного писання». Виділено й узагальнено спільне та найважливіше з аналізованих порадників: наявність щоденного бажання писати; невтомну працездатність і силу волі; системне читання найкращих зразків красного письменства; ведення щоденників, записничків; фіксація мови героїв з творів — перлин народної мудрості; вироблення індивідуального стилю писання.

Докладно з'ясовано сутність поняття «муки творчості». Зроблено це на основі аналізу творів і мемуаристики найкращих майстрів слова зарубіжної та української літератури й журналістики. Доведено, що муки творчості — типовий стан журналіста. Подолати його, досягнути стану натхнення можна лише щоденними пробами пера, мотивацією створити резонансний твір, прискіпливим аналізом того, що написали досвідчені попередники. Окремо йдеться про три стадії творчого процесу.

Ключові слова: журналістська творчість, як писати, журналістські тексти, муки творчості, методика писання, технологія писання, творчий процес, поради гарного писання.

HOW TO WRITE JOURNALISTIC TEXTS: to the problem of methodology and technology of creativity

Mykola Tymoshyk

Doctor of Philology, Professor

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

nkin@ukr.net

ORCID 0000-0002-7011-3022

The article is devoted to current problems of the methodology and technology of creating journalistic texts. This topic is underdeveloped in modern Ukrainian journalism studies. The reason is the lack of special courses on creative workshops at the journalism faculties of most universities and the lack of appropriate textbooks and manuals for students and the unwillingness of teachers who do not have the practical journalistic experience to read such courses and to understand this issue from a theoretical and practical perspective. Instead, this topic actively circulates in the educational and scientific literature in the West. The authors of a certain kind of "good writing manual" are mostly well-known practicing journalists.

The article offers the author's vision of the outcome of a long-standing debate between theorists and practitioners on the question: whether good writing can be taught (learned). Writing can be taught but in limited literary forms that do not require journalistic interpretation of events and phenomena. This refers to materials that are part of the informational and partly analytical genres. The author substantiates the need for novice journalists to master the methodology and technology of text creation and understand the creative process components in general.

The best foreign and Ukrainian examples of "good writing rules" are reviewed. The common and most important features of the analysed guides are highlighted and summarised: the presence of a daily desire to write; tireless work capacity and willpower; systematic reading of the best examples of good writing; keeping diaries and notebooks; recording the speech of characters from works — pearls of folk wisdom; developing an individual writing style.

The concept essence of "the creativity torment" is elucidated in detail. This is done through the analysis of the works and memoirs of the best masters of words of foreign and Ukrainian literature and journalism. It has been proven that the throes of creativity are a journalist typical state. It can only be overcome, and inspiration state can be achieved, if you try your hand at it daily, you are motivated to create a resonant work, and if you scrutinise what your experienced predecessors have written. There are three stages of the creative process.

Keywords: *journalistic creativity, how to write, journalistic texts, pangs of creativity, writing methodology, writing technology, creative process, good writing guide.*

Постановка проблеми та її актуальність

Одна з тривожних тенденцій розвитку журналістської освіти — хронічний брак навчальних підручників і посібників з основ журналістської творчості та майстерності.

У попередні роки цю проблему вдавалося розв'язати завдяки зарахуванню до викладацького складу журналістів-практиків із редакцій провідних ЗМІ. За новітньої доби, з об'єктивних причин, більшість університетів позбавлена такої можливості. Викладати основи практичної журналістики, пов'язані з опануванням навичок писання та аналізу текстів різних жанрів, стає нікому. Звідси помітне домінування в навчальних планах курсів теоретичного характеру. Як результат — немало студентів не встигає зібрати за роки бакалаврату достатнього власного творчого доробку, щоб переконливо представити його майбутньому роботодавцеві у сфері медіа.

Завдання статті:

- спробувати поставити крапку в давній дискусії теоретиків і практиків журналістики про те, чи можна навчити (навчитися) писати;
- проаналізувати популярні на Заході «правильники гарного писання» й виявити в них головні творчі вимоги практичної журналістики до журналістів-початківців;
- з'ясувати сутність поняття «муки творчості» та шляхи їх подолання;
- окреслити методикау й технологію складників творчого процесу.

Стан розробки проблеми

Коротку ретроспективу питання варто розпочати з українських матеріалів. І то від середини 20-х років ХХ ст. Саме в ту пору фіксуємо перші спроби дослідження проблематики створення текстів для масового читача.

Це явище не було пов'язане з діяльністю різноманітних за стилевими течіями літературних угруповань, таких як «Плуг», «Гарт», «Молодняк», ВАПЛІТЕ (Вільна академія пролетарської літератури) чи ВУСПП (Всеукраїнська спілка пролетарських письменників). Підвищений інтерес до писання викликаний саме активним ствердженням нової, радянської за суттю і змістом, системи засобів масової інформації та пропаганди, що формувалася за умов гострої нестачі журналістських кадрів.

Найгостріше означена проблема відчувалася в сегменті окружної та районної преси. Потуг єдиного на ту пору закладу вищої освіти, де від 1922 року почали спішно готувати кадри для партійно-радянської преси, явно не вистачало. Йдеться про Український комуністичний інститут журналістики (УКІЖ), створений 1926 року на базі нового радянського вишу з трирічною програмою вишколу — Комуністичного університету ім. Артема в Харкові.

Головними постачальниками щоденної інформації з місць до районних газет була єдина категорія — сількори з-поміж сільських активістів. Часто малограмотні, інтелектуально убогі, але політично й соціально активні. Їм і необхідно було терміново дати в руки бодай якісь методичні рекомендації чи поради щодо того, як швидко навчитися, якщо не писати придатні для публікації в газетах тексти, то бодай компонувати прості інформаційні повідомлення.

Так з'явилися нашвидку підготовлені співробітниками УКІЖу кілька текстів лекцій, які оприлюднювали в місцевій пресі. Скажімо, у ніжинській окружній газеті «Нове Село» наведено три варіанти цих лекцій під різними заголовками — «Заповіді сількора» ("Заповіді сількора", 1927) та «Розмови з сількорами» ("Розмови з сількорами", 1927a, 1927b).

Подібна ситуація відбулася в семи приєднаних до України в 1939, 1940 та 1945 роках західноукраїнських областях. До того ж на районних і кушових нарадах сількорів, що упродовж 30–70-х років ХХ ст. систематично проводилися по всій Україні за вказівками партійних комітетів, питання про те, як і про що писати до районних газет, ставало чи не головним. В обласних архівах на дослідників цієї проблеми й досі чекають безцінні документи доби — цілі стенограми одно-, дводенних нарад сількорів із зацікавленим обговоренням організаційних і творчих питань підготовки різножанрових матеріалів (*Стенограма першої обласної*, 1941).

Що ж до наукового осмислення проблеми в українському журналістикознавстві радянської пори, то були поодинокі спроби від 1974 року. Тоді засновано республіканський міжвідомчий науковий збірник «Журналістика: преса, радіо, телебачення», й українські дослідники цього напрямку отримали, нарешті, своє наукове періодичне видання, окреме від Москви. Найохочіше за це бралися ті дослідники, які прийшли в науку безпосередньо з практичної журналістики.

Першість тут і натеper залишається за Дмитром Прилюком — колишнім головним редактором республіканської газети

«Колгоспне Село» (пізніше перейменована в «Сільські Вісті»), деканом факультету журналістики Київського університету. Видана 1973 року його монографія «Теорія і практика журналістської творчості» й досі залишається єдиною, до того ж авторитетною, з вивчення цієї проблематики в новочасному українському журналістикознавстві (Прилюк, 1973).

Принагідно проблематику створення журналістських текстів порушує Павло Автомонов (1976). Щоправда, його аналіз зосереджується на матеріалах художньо-публіцистичних жанрів, зокрема нарису.

З нерясного переліку навчальних видань, де спеціальними параграфами виділені ті чи ті аспекти журналістської творчості, варто назвати підручник Ігоря Михайлина (2002) «Основи журналістики». Одна з його лекцій називається «Журналістика як творчість». Тут автор акцентує на вимогах до роботи з фактами, розтлумачує початківцю у творчості процес аналізу причинно-наслідкового зв'язку та розглядає зміст і форму журналістського твору.

Не можна обминути увагою і не порадіти першим спробам сучасних українських майстрів слова осмислити проблеми «здатності/нездатності» навчитися гарно писати. Київський письменник і видавець Ростислав Семків (2016) поставив собі завдання зібрати докупи думки класиків світового письменства про таїну художньої творчості та їхні практичні поради молодим про те, як писати добре. До поля його обсервації потрапили особливо популярні у світі й в Україні класики: Агата Крісті, Джордж Орвелл, Рей Бредбері, Курт Воннегут, Умберто Еко та інші. Вийшла цікава для прочитання й корисна для роздумів збірка практичних порад, низку з яких студентам-журналістам варто й законспектувати. Бо секрети творчості в письменника та журналіста багато в чому схожі.

Маємо й перший переклад українською популярної на Заході й особливо актуальної для українських реалій книги американського автора Рона Кеппса (2021) «Як писати про війну: як розказати власну історію» (Ron Capps. *Wraiting War: A Guide to Telling Your Own Story*).

Більше уваги означеній у заголовку статті темі приділяють дослідники в західному світі. Головна відмінність тамтешньої навчально-наукової лектури від пострадянського простору полягає в тому, що авторами книг для «працівників пера» є здебільше знані в інтелектуальному середовищі журналісти-професіонали. Вони вперто, і не без підстав, ігнорують часто відірвані від реалій життя

абстрактні теорії, розглядають конкретну проблематику передусім під кутом зору узагальненої практики, на яку самі і впливають.

Авторитетом для нас може бути німецький журналіст і вчений з Ганновера Геннінс Носке (2017). У його популярному серед німецького читача підручнику «Журналістика: що треба знати та вміти» є окремий параграф, присвячений проблематиці написання журналістських текстів. Як журналіст-практик, він не посиляється на теоретичні викладки дослідників, а подає анатомічний зріз творення тексту з власного журналістського досвіду. І робить це доступно й переконливо.

Представляючи український переклад цієї книги як осібної для молодих журналістів, колега автора Паул-Йозеф Рауле наголошує: «Книга для читання та підручник» Геннінга Носке являє собою іншу книжку про журналістику; вона створена на основі буднів та в буднях редакційної роботи успішним редактором, котрий здобув численні премії... Носке уникає теоретичної «вежі з слонової кістки»: він дає матеріал для перегляду усталених поглядів, а початківцю пропонує допомогу, щоб утілити в життя рішення оволодіти найкращою для демократії професією» (Носке, 2017, с. 12).

Узагальнені рекомендації щодо основ писання вбачаємо і в працях інших іноземних авторів: американця Бріана Наїра (McNair, 1994), британця Річарда Крейга (Richard Craig, 2007), поляка Ярослава Сціслака (Ściślak, 2007).

Віяння новітнього часу — призначений передусім студентам та деяким професійно невідготовленим до викладання фахових дисциплін викладачам журналістики та побудований здебільше в рефератному варіанті такий собі вінегрет скачаного з мереж і розміщеного в мережах несистематизованого, часто без посилань «інформаційного мотлоху». Здебільше це непрофесійно перекладена (через автоматизовану систему) вибірка головного з книг зарубіжних авторів, поширена в мережах під різними припадними заголовками. У руслі нашої теми варто навести типовий приклад — відеоролик (платформа Youtube) на більш ніж три хвилини із цікавим заголовком «П'ять лайфхаків гарного писання». Мовний покруч *лайфхак* — явно сленгового характеру, що означає корисну пораду у вигляді хитрого трюку. Автори цього ролика взяли за основу короткі витяги рекомендацій професора журналістики Єльського університету Вільяма Зінссера (William Zinsser) з його книги «On Writing Well» («Для гарного писання»). Щоправда, в українському перекладі її переназвали ще одним примітивним сленгом —

«Текст пекс шмик» (Наш Формат, 2018). Навряд чи таке читиво принесе користь тим, хто по-справжньому хоче опанувати гарне писання.

Виклад основного матеріалу

Чи можна навчити (навчитися) писати?

Питання вічне — з усіх епох і країв. Його здебільше ставлять ті з юних й одержимих, хто не тільки хоче бачити своє прізвище часто друкованим чи поширюваним у офіційно зареєстрованих мережових періодичних виданнях, а й відчувати, що тексти потрібні, хвилюють, спонукають думати багатьох.

У літературі, та й у професійному середовищі журналістів, побутують різні відповіді щодо цього. Дві з них — категоричні й діаметрально протилежні.

Перша — писати (тут у значенні не писати грамотно чи каліграфічно, а творити неповторні тексти) навчити ніхто нікого не може.

Друга — писанню навчити можна.

Такі, здавалося б, цілковито непок'єднані твердження потребують короткого коментаря.

Щодо категоричного «ні»

Якщо розглядати журналістську професію як суто творчу (а так ставилися до неї раніше), то однозначність «ні» очевидна: природа творчості часто є незбагненою і, отже, непідвладною застосуванню до неї ким завгодно якихось загальноприйнятих правил, схем, рекомендацій. Бо досить часто відомі метри з того чи того сектору творчого цеху на запитання: «І як це вам вдалося?» — утаємничено відповідають: «А Бог його знає...».

Творче натхнення приходить не на замовлення чи на догуду звичайним людським амбіціям. Часто саме особистісна творча уява та натхнення мають здатність перевтілюватися в конкретний витвір, який не можна ні повторити, ні запозичити. Але це зазвичай трапляється не просто так. Поява натхнення чи внутрішньої спонуки писати спричинюється часто зовнішніми чинниками.

Невипадково кризь тумани віків дійшли до нас перекази чи й навіть сюжетні легенди про доторкання перстом Божим до чола немовлят. У такий спосіб, кажуть, Бог роздавав таланти при народженні кожної дитини: одному — схильність до малювання, другому — до землеробства, третьому — до технічних винаходів, іншим дарував красномовство. Чин до писання вибирався тим перстом, певне, з найменшої за обсягом «торбини талантів». Чи не тому вона розкривалася не так часто?

З огляду на це можна потвердити: талант до писання (як і до лицедійства, малювання, ліплення тощо) або є, або його нема. І пробувати витягувати зсередини душі те, чого первинно не було закладено, немає сенсу.

Щодо категоричного «так»

За умов панування в посттоталітарному суспільстві ринкової стихії журналістику все частіше стали зараховувати до нетворчих спеціальностей. Свідчення цьому — відмова низки університетів від творчих конкурсів під час вступних випробувань.

Раніше незмінна вимога додавати до документів власні творчі доробки віднедавна в Україні стала не обов'язковою. Мотивації такого рішення дві:

а) у журналістиці незмінно сусідує низка операцій, яку практично називають організаційно-творчими, а то й виробничо-рутинними; тут форматуються за різноманітними ранжирами та критеріями численні групи текстів, які не завжди потребують особливих здібностей;

б) обмежувати бажання вступати на журналістику тим, хто досі нічого не опублікував, суперечить конституційним правам індивіда.

Справді, анатомічний зріз процесу журналістикотворення вказує на те, що написанню деяких груп текстів можна відносно легко навчитися й без наявності таланту. Стосується це матеріалів, у яких читач знаходить відповіді лише на три головні запитання: *що, де, коли?* У таких відсутні які-небудь коментарі, роздуми, узагальнення. Немає експресії, образів. Не нуртують між рядками людські пристрасті. Мозок «не потіє» від хвацько закручених сюжетів чи свіжості погляду на звичні речі.

Йдеться, отже, про досить обсяговий пласт журналістики, яка називається інформаційною або новинною. Інакше кажучи, тут ідеться про суто інформаційні жанри. А такі, кажуть особливо «просунуті айтивці», скоро здатні будуть відтворювати роботи. Бо холодний розум у таких машин потребуватиме не талану, а систематизації за відповідними алгоритмами запущеної до них інформації.

У цьому місці цілком доречно поставити крапку у відповіді на запитання: так можна навчити писати чи ні?

Писати майстерно — таки ні. А от опанувати методичку та технологію створення матеріалів здебільше інформаційного, а не аналітичного чи художньо-публіцистичного характеру — так.

Доступними для засвоєння є умовно розкладені на полицки етапи творчого процесу написання текстів.

Парад «правильників гарного писання»

Саме інформаційна (дієва, новинна) журналістика в початковий період формування її стандартів на американському континенті (початок ХХ століття) гостро потребувала рекомендацій, порад, запозичення досвіду від маститих майстрів пера. Так для тих, хто пише, починалося продукування різних «найголовніших правил», які легко можна було знайти і на шпальтах газет та журналів, і у випусках брошур та книг після Другої світової війни.

Назвемо подібні поради «правильниками гарного писання» та спробуємо їх проаналізувати.

Хрестоматійний тут приклад — «22 правила ефективної праці журналіста», автором яких став редактор «Herald Tribune» Стенлі Вокер (Stenli Worker). То була відповідь талановитого публіциста-есеїста на численні прохання прихильників, які хотіли довідатися про складники успіху в журналістиці. Ці правила (у нашій західній діаспорі їх називають правильниками) поширилися незабаром зі США до Канади. Ними зацікавилися і творці єдиного в західному світі фахового журналу для українців «Український журналіст» («The Ukrainian Journalist»), що виходив у канадському Торонто.

Наведемо саме з цього джерела деякі витинки про те, як гарно писати:

Важливе повідомлення не повинне бути задовге.

Речення і розділи повинні бути короткі.

Приступайте відразу до суті справи.

Не залишайте без відповіді невияснених питань; не робіть припущення, що читач знає суть того, про що ви пишете.

Добувайте всю інформацію, включно з найдрібнішими деталями.

Якщо сенатор носить шнуровані черевики, то це новина; також коли має перуку.

Не має бути зривів або перерви думок. Думку можна побудувати так, щоб ніякий редактор не міг викинути ні одного речення без шкоди для цілої статті. (Голіят, 1972)

Про секрети журналістської кухні саме в такому ключі (коротко, змістовно, схематично, з обов'язковим зазначенням певного числа тих своєрідних правил) стали все частіше писати автори

підручників чи практичних посібників із журналістського фаху на всьому демократичному Заході.

З роками кількість таких правил невпинно збільшувалася. Ось, наприклад, типові назви розділів з підручників і посібників західних видань:

- 5 убивць читабельності;
- 7 інструментів цікавих заголовків;
- 9 ключів, якими розкриваються шляхи завоювання уваги читачів;
- 10 схем опису характеру героя розповіді;
- 13 правил успішного писання для дітей;
- 15 підказок, як краще писати до жіночих журналів;
- 18 кроків набуття навичок придумування сюжетів на сенсаційні теми;
- 25 складників майстерності журналіста.

Схоже на те, що далі всіх у творчому пошуку з метою інтригування своїх потенційних читачів пішов популярний в Америці журналіст і письменник Скотт Едельштейн (Scott Edelman). Він зібрав майже дві тисячі таких «правил писати гарно». І свою книгу назвав «1818 способів писати краще і бути опублікованим» (Edelman, 1997).

Журналіст-практик і викладач журналістики Геннінг Носке, як справжній німець, дбає про лаконічність. Тому кількість своїх рекомендацій обмежує до першого десятка. А з найголовніших правил гарного писання вибирає чотири. Назву їх:

Правило 1: писати з користю; писати інформативно; швидко діставатися серцевини теми.

Правило 2: писати точно, прагнути влучності, працювати з точністю деталей та педантичністю.

Правило 3: писати просто, зрозуміло, розважати.

Правило 4: писати зворушливо, досягати дієвості, не забувати про дотепи та несподівані моменти (Носке, 2017).

Згадуваний вище професор Єльського університету Вільям Зінссер (William Zinsser), автор книжки «Для гарного писання» («On Writing Well»), рекомендує своїм послідовникам засвоїти всього п'ять правил:

1. Починайте із нової несподіваної інформації (банальність чи незнайомий текст).

2. Текст повинен бути живим та читатися абзац за абзацом (короткі речення, де наступна фраза — продовження попередньої).
3. Спрощуйте кожне речення до найнеобхідніших компонентів (суть, небагато статистичних чи історичних даних).
4. Важливість редагування (заміна громіздких словосполучень, повторів, складних речень).
5. Пишіть від себе (щирість, відвертість). (Наш Формат, 2018)

Зрештою, не обійшлася без таких порадників і партійно-більшовицька преса радянської пори. Згадувані вище «Заповіді селькора» та «Розмови з селькорами», які згодом поширювалися всіма просторами колишнього СРСР від республіканських до районних газет, із цієї ж серії перекладів чужих думок. Зазвичай їх робили на замовлення ідеологів кремля закордонні власкори московської головної газети «Правда» зі шпальт західної періодики. Це, до речі, давня імперська звичка росії: усе краще поза своїми межами просто красти, видаючи згодом за своє (від літописів і пісень українців до технологій виготовлення автомобілів чи мікросхем німців).

Популярність вищенаведених варіантів «правильників» засвідчує їхню корисність. Також легкість і доступність сприйняття та розуміння. Адже про «сіль професії» каже той, хто її справді опанував. Хто не хизується, а щиро ділиться набутим власним досвідом і власним розумінням так званих секретів творчості. До того ж ділиться просто, дохідливо, без теоретичних зарозуміlostей.

Історія національної журналістики дає низку прикладів, коли кумирами багатьох читачів ставали окремі редакційні працівники або керівники газет чи журналів. До них наївно та щиро писали залюблені в слово початківці й уклінно просили поради в головному: як навчитися писати? Власне, так на прикладах публікацій своїх улюблених видань й училися писати. І дуже сподівалися реальної допомоги від їхніх авторитетних творців.

Красномовний приклад існування такого явища — ось цей витяг з одного потішного листа від юнака Василя Горбея із села Угринів Сокальського повіту до головного редактора журналу «Рідна Мова» професора Івана Огієнка. Журнал цей виходив з 1933 по 1939 рік у Варшаві, а цитований лист датований 3 травня 1933 року. Автор цих рядків знайшов листа Горбея в архіві української еміграції Польського інституту національної пам'яті у Варшаві:

Прошу мені прислати вказівки: у який спосіб треба писати всякі поезії, вірші, поеми, на чім вони найбільше полягають і з яких часів треба найкраще писати: чи з часів козацьких, татарських, або з війни української року 1918 і т. д. Прошу також мені дати вказівки до писання прози, тобто не віршем. З великим захватом чекаю на відповідь Пана Професора. (Горбей, 1933)

Автор додає до свого листа власний рукопис уже написаної першої «поєми» «Сотник» і дуже просить редактора повикреслювати неправильні слова та повідомити, чи затвердять цей твір до друку. Далі цитата, зі збереженням стилістики листа: «Прошу не сумніватися з тої “першої” поеми, бо укінчивши 7-класну школу, наразі ліпшу написати не можу, але маю надію, що при допомозі журналу “Рідна Мова” ще напишу далеко кращі поеми» (Горбей, 1933).

В архіві не вдалося знайти відповіді прохачеві від знаного майстра слова і неперевершеного стиліста професора Івана Огієнка. Однак гострота питання про сутність питання тут наяву: молода людина прагне будь-що навчитися гарно писати, але не знає як.

Описаний вище випадок з історії нашої преси не є поодиноким. Високий рівень довіри до національної преси, яка за умов буття бездержавної нації та системних заборон українського друкованого слова існувала коштом переважно національно свідомих читачів, спонукав творців тих рідкісних українських газет, журналів та альманахів дорожити таким довір'ям, уважно ставитися до будь-яких письмових чи усних звернень, якщо змога, допомагати.

Неформальне листування редакцій із читацьким активом спонукала також необхідність самостійно готувати редакційну зміну, шукати з-поміж сількорів (сільських кореспондентів) чи юнкорів (юних кореспондентів) тих, у рукописах яких проглядалися схильності до писання. Тому немало досвідчених і самодостатніх редакційних працівників, хто таке помічав, не вважали зайвим витратити трохи особистого часу на листування з таким сількором чи юнкором.

Про що?

Докладно проаналізувати доладне й неоковирне, пояснити причину відмови щодо друку конкретного допису, порадити щось присутне з власного практичного досвіду.

Наведена нижче цитата переконливо доводить, що набута на зорі зародження української за духом і мовою журналістики позитивна тенденція у відносинах «редакція-читач» була і в практиці

низки місцевих газет чи не всієї радянської доби. Її сповідувати б і тепер маститим журналістам. Але закони нерегульованого ринку у сфері ЗМІ, які запанували в національному інформаційному просторі, знівельовали ту добру справу.

Отож витинка з листа завідувача літературною студією при чернігівській газеті «Комсомольський Гарт» Петра Пулінця авторів цих рядків, тоді десятикласнику з відсталого й бездоріжного села Данина, який відважився надіслати для літературної сторінки «Засів» тієї газети свої перші оповідання:

Шановний Миколо! В тебе справді є велике бажання оволодіти секретами літературної майстерності. Але, крім бажання, треба ще надзвичайну, невтомну працездатність, у вольовому відношенні просто треба загартовувати себе... Треба багато читати. Я б порадив тобі читати Євгена Гуцала, Олесь Гончара, Михайла Стельмаха. Придивляйся до їхньої манери письма, записуй слова і вислови, які тобі сподобалися (для цього слід завести окремий зошит чи щоденник). Слідкуй за мовою односельчан. Все, що варте уваги, записуй: слова, приказки, прислів'я, цілі речення, якщо вони сформульовані стисло, повно і ясно. Все це — матеріал для роботи. Для читання треба щодня відводити певний час. Погляньмо на твоє оповідання «Перша любов». Дрібниця! Ти просто розшифруєш слова поета, та й усе. Мова цього твору занадто бідна, та й матеріал для оповідання не надто гожий. Навпаки: в оповіданні «Світ не без добрих людей» стільки фактів, що їх вистачить для роману. Намагайся показати характер, психологію героїв, пиши так, щоб образи були індивідуальні, а не схожі один на одного. Вивчай, удосконалюй знання мови. Треба «коней», а не «конів»! Останнє оповідання буду рекомендувати до друку. Але то — аванс. Дозволь повірити в твої сили! Не підведи! (Пулінець, 1973)

Виділю з цього щиро написаного poradnika журналіста-професіонала надто важливе для початківця:

- наявність щоденного бажання писати;
- невтомну працездатність і силу волі;
- системне читання найкращих зразків красного письменства;
- ведення щоденників, записничків;
- фіксацію з мови односельців перлин народної мудрості;
- вироблення індивідуального стилю писання;
- намагання бачити в співбесіднику його характер, психологію.

На жаль, у теперішню пору панування в редакціях різноманітних комунікаційних технологій на адресу студентів-журналістів, яких із труднощами доводиться влаштовувати туди на практику, чуємо від нинішніх професіоналів здебільше докори на кшталт: і чого вас там навчають на тих факультетах журналістики?

До поданого вище своєрідного огляду «правильників гарного писання» залучено приклади, оприлюднені в різний час, у різних країнах і в різних джерелах: у навчальних і наукових виданнях, у мемуарах й епістоляріях. Незважаючи на «різність» висловлювань, тут простежуються три головні вимоги до претендента, який хоче стати автором взірцевих журналістських текстів. Звісно, за умови системної та наполегливої праці над собою. Виділимо їх:

- наявність сталої мотивації до писання;
- уміння керувати своїми думками;
- здатність «грати» словами.

І якщо з такими вимогами в автора немає внутрішнього конфлікту, він може впевнено засвоювати проблематику цієї статті далі.

Отже, слід засвоїти два засадничі терміни — *методику* й *технологію писання*.

Методика творення журналістських текстів із практичного погляду варто розуміти як напрацьовані не одним поколінням найкращих представників цієї професії усталені підходи, правила, звички, яких дотримуються в певній послідовності в процесі роботи над призначеним для оприлюднення матеріалом.

Складниками такої методики є: власний спосіб подолання неминучих «мук творчості», обдумування структури тексту, обрана наперед тональність викладу тексту та його мовностилістичні особливості, вкраплення «сторожових» фраз чи поділ на підзаголовки, що підсилюють читацький інтерес.

Технологія ж написання — це сукупність прийомів, за допомогою яких автор осмислює фактаж, утілює його в певній формі чи в наперед визначеному жанрі, повсякчасні дії заради удосконалення тексту з погляду його сприйняття. Йдеться про заміни, вставляння, переставлення, скорочення, переробку, виділення в написаному (набраному) тексті.

Муки творчості: з практики майстрів слова

Уявімо тепер молодого автора, який вирішив нарешті сісти за письмовий стіл і вразити обрану наперед редакцію, як писав один хлопець із села Угринів до професора І. Огієнка, «далеко кращою

поемою». Перед цим він розібрався з парадом «правильників гарного писання», законспектував кілька обраних відповідно до власних уподобань та розуміння, з'ясував зі словників сутність методики й технології писання. Він усе ще одержимий бажанням.

Створено на екрані комп'ютера заповітну папку для файлів майбутнього шедевра, відкрито файл. Миготіння курсора нагадує, що пора починати писати перше речення.

І раптом усвідомлена несподіванка: не думається, не пишеться. Увага чомусь розсіюється. Спроби насильно скеровувати думки не вдаються. Воля характеру не наворачтає до тексту, а шукає бодай формального приводу полишити на час робочий стіл. Первинний намір попрацювати зазнає невдачі. У голові ще й ще раз переінакшуються полиці думок, м'язи тіла в якійсь незвичній напрузі, дихання притишується, очі зосереджуються на чистому екрані. З-під курсора вистрибують перші слова, фрази, речення. Утім свідомість фіксує від мозку сигнал легкого роздратування і рука тягнеться до клавіатурної кнопки на видалення. Не те, не так. Нові думки. І часто такі ж дії.

Як чинять у такому разі вперті автори?

Відповідь знаходимо у романі «Місто» недооціненого сучасниками українського письменника доби Розстріляного Відродження Валер'яна Підмогильного. У заповітній мрії стати відомим через свої тексти його головний герой Степан Радченко — працюючий, нужденний, але мотивований досягнути чогось високого у житті сільський юнак — проходив не раз через ті муки творчості, коли «нічого не виходило»:

В такому разі він взявся ретельно усувати всі перешкоди, що розважали його, щоб ізолювати себе цілком і зосередитись хоч примусово: скасував перо, бо його треба вмочити, далі й звичайного олівця, бо його треба гострити, завівши олівець висувний; зрушив стіл від вікна, де легенький протяг дратував йому обличчя, і поставив його коло пічки, у затишку, у зв'язку з цим упорядкувавши й електрику; а щоб здихатися обридливого шелесту сусідів, почав робити спроби вночі, коли все спало. Потім і тут зазнавши поразки, о 4–5-й годині вранці, коли ніхто ще не вставав. Але наслідки цих зречених заходів були ті самі — на папері кілька перекреслених рядків серед безлічі намальованих дерев, хат і пик, а на серці — гіркота і втома. (Підмогильний, 1991, с. 456)

Що це? Бездарність початківця? Недосвідченість, помилковість вибору професії? Неминуче розчарування?

Зовсім ні. Це типова ситуація нашої професії. І не лише для початківця, а й для бувалого журналіста, письменника.

Такий стан неминуче виводить нас до осмислення такого явища, з яким стикався і часто стикається кожен, хто пише або принаймні пробує писати, як *муки творчості*.

Сотні й тисячі авторів різних епох і країв переживали такі або подібні безуспішні проби писання. Й лиш одиниці намагалися пояснити це на письмі. Принаймні зізнатися в парадоксально-незбагненній закономірності: що легше й захопливіше сприймає читач той чи той твір, то більше творчих мук доводилося подолати авторові. Поширена думка про те, що коли комусь легко читається, тоді комусь і легко пишеться, є насправді глибоко помилковою.

Найбільш незбагненим феноменом цих мук маститі автори називають проблему початку першого речення, першого абзацу, першого розділу.

Чому ступор починається саме на цьому?

Що заважає подолати цей бар'єр? Нехай тимчасовим реченням, невідшліфованою думкою, просто пропуском його «на потім».

Не вийде.

Початок — це вибір тональності викладу, порядку розкладання фактів, структури. Це вістря для подібного нанизування доти розрізнених думок, це зародок сюжетної оповіді. Це зачин до зацікавленого читання, пролог до успіху автора. І тут не сміє бути нічого примітивного, загального, заяложеного, нецікавого. Читач має з першої фрази підмітити якусь приманку, родзинку, інтригу, незвичну обіцянку, за розвитком якої неодмінно стежитиме далі.

І коли тривале в часі «неписання» не спонукає автора відмовитися від конкретного наміру, а, навпаки, змушує починати нові спроби, це означає, що в голові думки «бродять», дозрівають і незабаром можуть вихлюпнутися вже впорядкованими й доладними на папір чи екран комп'ютера.

Цікаві роздуми знаходимо з цього приводу в Тараса Шевченка. Очікуючи офіційного підтвердження своєї волі на далекому Каспії, десятилітній бранець російського «вертепу мерзенності» вирішує вести щоденникові записи. Але й перед ним постає оте незмінне: з чого почати, про що писати? Із запису в «Щоденнику» від 13 червня 1857 року:

Сьогодні вже другий день, як я зшив собі й акуратно обрізав зошит для того, щоб записувати, що зі мною й біля мене трапляється... Писати бажання сильне. І пера вже загострені... А писати все ж нема про що. А сатана так і шепоче на вухо: «Пиши що заманеться, брешти, скільки на душу ляже; хто тебе перевірятиме. І в офіційних журналах брешуть, а в такому, домашньому, і Бог велів»... Запишемо все..., що серце продиктує. (Шевченко, 2003, с. 12)

Часто зізнання про власні муки творчості відомі автори вкладають не у уста чи міркування своїх героїв, а в довірче листування з друзями чи своїми першими навчителями. Скажімо, для талановитого публіциста та письменника Григорія Косинки, якого 1934 року провідники комуно-більшовицького режиму звинуватили в приналежності до антирадянської терористичної організації і розстріляли, таким навчителем став Володимир Винниченко. Г. Косинка не соромився зізнатися справжньому метрові красного письменства, що він із села, «син вбогих батьків», що університетів не закінчував, але читав багато (В. Стефаніка, С. Васильченка, В. Винниченка, К. Гамсуна); що починав життя в місті із чистильника черевиків і чи не тоді задумався над тим, щоб стати письменником. Щось подібне, до речі, було і з Мартіном Іденом — головним героєм однойменного роману Джека Лондона.

Погоджуючись із думкою старшого побратима, що ніякі теорії не можуть навчити бездарну людину талановито писати, Г. Косинка так само наївно й бездоказово, як думає, пояснює причину свого потягу до писання: мовляв, пишуть же люди, хіба я гірший, хіба не можу щось подібного написати? І тут же здогадується, що це прямий шлях у графоманство. Тому й спішить зізнатися в несподіваному відкритті: лиш коли розпочав утілення задуму, переконався, що то не проста річ, що та власна наївність межувала з глупством.

У цьому цінному на глибокі думки листі, що є своєрідним роздумом про творчість та неминучі муки на шляху до пізнання її таїн, є місце, де описується стан доведеного своєю професійною безсилістю до відчаю автора:

Коли людина рве речення, ставить де треба й де не треба крапки, думка її справді подібна до отієї дикої птиці, що настовбурчена по клітці гасає. Моя мысль горіла, образи товпилися, кричали фарбою, а я безсилий був передати їх, бо логіка моя німа була... Знаю я добре тепер, що мало, ой як мало тільки одного бажання

чи талану якогось, щоб справді почесне ім'я письменника носити.
(Косинка, 1964, с. 325)

І насамкінець про вихід із цього, здавалося б, непереборного стану. Таки настає момент, коли нагромаджені впродовж тривалого часу факти, деталі, епізоди якоїсь миті починають сумірно розсортовуватися в окремих невидимих нішах пам'яті, міцніє і зриміше проглядається нитка, на якій у певній послідовності звужуються доти розрізнені думки. Процес пішов.

Ось як описує Джек Лондон у своєму знаменитому творі «Мартін Іден» давно очікуване відкриття шлюзу для перевтілення «мук творчості» у швидко заповнювані все новими й новими рядками донедавна порожні сторінки: «Просто він знайшов дарунок мовлення, і всі мрії, усі думки про прекрасне, які довгі роки жили в ньому, зазвучали назовні нестримним, потужним, дзвенячим потоком... У нього спалахнув дух творчості, йому захотілося виявити цю красу перед ширшим колом читачів...» (Лондон, 1986, с. 168).

Отже, із попередньо викладеного матеріалу стає зрозуміло, що подолати «бар'єр написання» допомагають неминучі, але свідомо пережиті муки творчості. Зазвичай вони дістають тоді, коли трапляються перерви в писанні. З різних причин: через відпустку, тривале відрадження, зміну виду діяльності.

Стадії процесу створення тексту

Наступним етапом, що дає змогу пізнати й опанувати технології писання, є з'ясування сутності *творчого процесу та його послідовності*.

Перед тим, як засвоїти цю частину статті, маємо поставити і знайти відповіді на такі запитання:

1. Чому про той самий факт різні автори пишуть по-різному?
2. Чому на нібито однозначні явища подають різну інтерпретацію?
3. Чому одні публікації надовго запам'ятовуються, а інші чи не відразу забуваються?
4. Що робити, коли не пишеться?

Йдеться про змістове наповнення таких понять, як *майстерність* і *оригінальність текстів*, які створює та чи та творча особистість. На рівень цієї майстерності впливає низка визначальних людських і професіональних набутоків особистості. З-поміж найголовніших виділимо:

- глибину освіченості (обізнаності) та інтелекту;
- життєвський досвід;
- суспільно-політичні орієнтири;
- набуті й сповідувані автором духовні, літературно-мистецькі цінності;
- психологічні риси.

Інакше кажучи, на змістові акценти призначеного для оприлюднення тексту впливають не тільки наявні творчі потенції автора, а й рівень його знань, переконань, уподобань, мислення.

Деталізувати кожен із цих набутоків немає сенсу — тут усе закономірно. Є лиш потреба звернути увагу на таку деталь. Характери, долі, учинки авторів та героїв хрестоматійних творів світової й національної літератури, де головними дійовими особами виступають журналісти (О. Бальзак, Дж. Лондон, Р. Олдінгтон, В. Підмогильний), переконують у тому, що успішно писати вдається тому, хто достеменно знає життя не з підручників, а з виру його драматичних подій і власних випробувань долі, кого життя гартувало й випробовувало.

Чи не з цієї причини в пору, коли навсього лиш два в Україні факультети журналістики (Київського та Львівського університетів) абітурієнтів допускали на складання вступних іспитів лише за результатами розгляду творчих доробків, перевагу під час вступу надавали не вчорашнім десятикласникам, а тим, хто бодай рік попрацював на виробництві, відслужив у армії. Пояснювали це тим, що журналістика — це життя, це аналіз і оцінка життєвських обставин, серед яких кожен мусить робити свій щоденний вибір. І щоб добре живописати, це життя слід пізнати передусім з власного досвіду, добре опанувавши творчий процес.

З'ясувавши те, що безпосередньо впливає на майстерність та оригінальність писання, переборовши муки творчості, можна впевнено розпочинати засвоєння етапів творчого процесу.

З низки теоретичних праць про психологію творчості впливає, що складний шлях народження того чи того твору літератури, мистецтва, науки, публіцистики чи журналістики можна умовно розділити на кілька взаємно зумовлених складників. Теоретик і практик журналістики Д. Прилюк (1973) виділяє три етапи такого процесу та називає їх так: виникнення задуму, пошуки шляхів розв'язання, утілення задуму в журналістському матеріалі (с. 63). Такого концептуального підходу дотримується й психолог В. Роменець (2004, с. 28).

Змістове наповнення в цій класифікації першого та другого етапів дещо зливається. Цілком очевидно, що після виникнен-

ня задуму починається активний пошук шляхів його втілення та конкретний пошук інформації відповідно до проблематики. Тому цілком логічніше було б назвати це етапом збирання та систематизації матеріалу.

Нижче наводжу коротку характеристику кожного із цих етапів саме у контексті журналістикотворення.

Виникнення задуму

Поняття *задум* у широкому значенні слова тлумачимо як план дій, намір, а у вузькоспецифічному — як головну ідею будь-якого твору (художнього, музичного, мистецького чи публіцистичного).

На початках практичної діяльності юного журналіста місця в щільному робочому дні для формування задумів та їх утілення буде мало. Зазвичай починати доведеться з оперативної підготовки інформаційних матеріалів.

І це добре. У невпинному пошукові, відборі й аналізі соціально значущих фактів виробляються навички писати швидко й коротко. Поза тим є можливість фіксувати деталі, вивчати явища, стежити за тенденціями. І в такий спосіб виявляти свою тему, свій стиль викладу. З'являється шанс виробляти власний почерк, виокремлювати улюблені теми, проблеми, до яких лежить душа. Спочатку не усвідомлено, а з часом з явною пристрастю. Так формуються задуми для написання чогось присутнього, актуального, резонансного. Таке може вилитися в аналітичну статтю, нарис, проблемну координденцію чи навіть книгу.

Спонукає до цього можуть різні обставини:

- архівний, досі невідомий, документ;
- вчинок особистості;
- доля людини, що вразила;
- дискусія, що оголила малопомітну проблему;
- лист читача чи якийсь відгук із соціальних мереж, що застав у душу;
- прочитане, побачене, почуте, що зачепило край серця;
- постійна авторська рубрика, матеріали якої набувають широкого розголосу.

Наочним прикладом ефективності останньої в переліку спонукальної обставини може слугувати історія виходу у світ практичного посібника «Книга для автора, редактора, видавця». Під час співробітництва автора цих рядків із редакцією популярного свого часу для працівників видавництва, поліграфії та книгорозповсюдження

науково-практичного журналу «Друкарство» на одній із галузевих нарад порушено питання про брак фахової літератури для видавців і редакторів. Адже від кінця 90-х років відбувався сплеск національного книговидавництва, в українських університетах активно акредитувалася спеціальність «Видавнича справа та редагування», а вся навчально-методична література була московською, застарілою.

Так з'явилася на початку 2001 року на шпальтах «Друкарства» нова рубрика «Заочний університет видавця». Упродовж двох років під нею вмішувалися популярно написані практичні рекомендації з різних напрямів діяльності редактора-видавця. Задум редакції згодом перевтілювався в реальну й потрібну на ринку фахової літератури книжку, що відтоді витримала три видання та започаткувала окрему серію видань для журналістів і видавців «Бібліотека видавця, редактора, автора» (Тимошик, 2010). У такий спосіб продовжили життя в підручнику «Історія видавничої справи» матеріали нової рубрики цього журналу — «Історія книги» (Тимошик, 2003).

Збирання та систематизація матеріалу

Не можна уявити цього етапу без постійного формування й поповнення власного досьє.

Досьє може уречевлюватися в різних видах: у папках, записних книжках, нотатках, щоденниках. Може зберігатися де завгодно: на електронних чи паперових носіях. Для людини, яка пише, цей своєрідний архів пам'яті завжди буде справжньою коморою думок, ідей, образів. Це джерело її натхнення. І незалежно від того, на яких фізичних носіях зберігається, цей архів однозначно має бути завчасно й сповна систематизований автором за хронологією, тематикою, географією тощо, за іменами, фактами, точними джерелами цитат. Особливої ретельності потребують світлини й цитати. Відсутність або неточність первинних даних про них із часом не дасть змоги досягнути достовірності оповіді.

Саме систематизація й точність дали змогу, скажімо, колишньому міністрові двох міністерств доби УНР (освіти та віровизнання), а згодом ученому світового рівня Іванові Огієнку написати та видати вже за кордоном неповторний документ буремної доби Української національної революції 1917–1921 років — «Рятування України». То був час не для ведення щоденників. Ситуація змінювалася щодня. Українська Народна Республіка та її провідники фактично були на колесах. Але набуті в час активного співробітництва з редакцією перших українських газет «Громадська

Думка» і «Рада» навички журналіста-публіциста спонукали автора фіксувати в різних нотатниках, які завжди возив із собою, головне.

Ту неповторну автобіографічну хронологічну канву і «Мого життя», і «Рятування України» йому вдалося вивезти за кордон. А вже через багато літ ці два твори броньованої публіцистики таки повернулися в Україну окремим виданням (Огієнко, 2005).

Утілення задуму в конкретному журналістському творі

Це останній етап процесу створення тексту. Немає сенсу починати писати перше речення, допоки не відповіси собі на численні запитання, які починаються, скажімо, з «як»:

1. Як вибрати з безлічі зібраних фактів головне?
2. Як упорядкувати їхній виклад у зрозумілій послідовності?
3. Завдяки чому можна уникнути скучного переказу?
4. У який спосіб сказати коротко про багато що?
5. Чим утримувати увагу читача?

На цьому етапі авторові-початківцю важливо пригадати про чинники, які впливають і на швидкість писання, і на його довершеність:

- жанр тексту;
- повноту зібраного матеріалу;
- глибину його осмислення;
- міру опанування навичок писання.

Звісно, що без знання жанрології, без опанування бодай початкових навичок написання кожного зі складників трьох груп журналістських жанрів (інформаційної, аналітичної та художньо-публіцистичної), без повноти зібраного й глибоко осмисленого марно сподіватися, що цей процес завершиться з бажаним результатом. Принаймні таким, який постав перед героєм згаданого вже роману В. Підмогильного «Місто» Степаном Руденком. У цьому епізоді бачимо стан героя. Він тернистими шляхами прийшов у письменство з журналістики. І саме в момент завершення нового творчого задуму побачив той результат:

Твір стояв у його голові, як кольорова прозора фотографія. Вийшов він, щоправда, трохи відмінний від першого задуму. Спочатку Степан закрояв величезну річ на три частини, де дійових осіб було щонайменше із сотню і час дії тривав десять років. Потім стиснув її до двох частин і викинув три десятки персонажів. Нарешті скоротив ще частину, лишаючи повість на чотири-п'ять аркушів з двадцятью учасників.

Що примусило його так ущільнитись? Якийсь внутрішній безапеляційний наказ. Під тиском його творчого пресу із первісного плану спливала геть уся рідина, випадковості, дешеві ефекти й трагедії, зайві розмови й епізоди, і от лишилась загуста пружна маса, що трималась уже форми під дальшим здушенням. Це був болісний процес відтинання живого тіла, що всіма способами чіплялось за життя й хотіло жити. Але він, як судовий хірург, цей біль чинив в ім'я майбутнього здоров'я. (Підмогильний, 1991, с. 511–512)

Вдало й лаконічно сказано про складний, часом незбагнений для стороннього, останній етап творчого процесу — результат творчих мук, нестримних пошуків і пережиття справжнього натхнення його творця.

І останнє, що слід журналістові-початківцю взяти на замітку під час завершення свого творчого задуму. Йдеться про відповідальність за написане.

Не через боязнь цензури, а через конечну потребу формування в кожного автора внутрішньої потреби оцінювати написане власноруч безсторонньо, ніби збоку. Адже допоки текст не оприлюднений, його зміст ні на кого ніяк не впливає. Він нікого не спонукає, нікому не несе ні загроз, ні роздумів. Але якщо потрапив до рук читача, то такий текст стає, за словами Лесі Українки, зброєю. Він може не тільки возвеличити, просвітити людину, а й поранити, а то й убити її.

У цьому контексті відомий український публіцист Іван Багряний (1946), автор знаменитої брошури «Чому я не хочу вертати на "родіну"», справедливо застерігає:

Пам'ятаючи це, кожен, хто пише, повинен застановитися: для чого він пише, і чи має він право написане пускати в рух? Право не перед законом, а право перед нацією. Кожен письменник повинен мати глибоке почуття відповідальності, що лежить на ньому. Багато хто, особливо з молодих, на цим не застановляється. Пиши й друкуй. А надрукувавши, продавай. А що з того вийде, байдуже. (с. 34)

Людині, яка обрала шлях творчого журналіста, слід завжди пам'ятати образну фразу-девіз, що віддавна побутує в середовищі справжніх професіоналів: «Жодного дня без рядка!». Як хірург без скальпеля, як художник без пензлика, як пекар без діжки з тістом. Саме за таких обставин творчі муки відступають, а на зміну їм

приходить натхнення писати. Писати тексти правдиві, актуальні, що зачіпають душу, що спонукають думати, а відтак діяти.

Висновки

1. Проблематика методики та технології творення різножанрових текстів для засобів масової інформації незаслужено обійдена в сучасному українському журналістикознавстві. Це призвело до того, що в навчальних програмах факультетів журналістики практично відсутні спеціальні курси із творчих майстерень, бракує відповідних підручників і посібників для студентів. Натомість ця тема активно циркулює, постійно побутує в навчальній та науковій літературі на Заході. Авторами своєрідних «правильників гарного писання» там є здебільше відомі журналісти-практики.
2. У давній дискусії теоретиків і практиків щодо питання, чи можна навчити писати, і досі побутують дві діаметрально протилежні думки: писати талановито навчити не можна, бо це дар Божий — він або є, або його нема; писати навчити можна, але лише в обмежених видах жанрових форм. Зокрема тих, які не потребують публіцистичного струменю та образного мислення.
3. Муки творчості — типовий стан журналіста. Подолати його, досягнути стану натхнення можна лише щоденними пробами пера, мотивацією створити резонансний твір, прискіпливим аналізом написаного.
4. Є три стадії творчого процесу, які взаємно обумовлені: виникнення задуму, збирання та систематизація матеріалу, а також утілення задуму в конкретному журналістському матеріалі. На швидкість і якість писання впливають такі чинники: жанр тексту, повнота зібраного матеріалу, глибина його осмислення, міра опанування навичок писання.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Автомонов, П. (1976). *Жанр переднього краю: український нарис-портрет в роки дев'ятої п'ятирічки*. Радянський письменник.
- Багрянний, І. (1946). Думки про літературу. *Мистецький Український Рух (МУР)*, 1, 25–36.
- Голіят, Р. С. (1972, листопад). 22 правила ефективної праці журналіста. *Український журналіст*, 9, 33–34.
- Горбей, В. (1933). *Лист мешканця села Угринів до редактора журналу «Рідна Мова» (Варшава) Івана Огієнка від 3 травня 1933 р.* (Папка Журнал «Рідна Мова»), Архів Івана Огієнка в Інституту національної пам'яті у Варшаві.

- Заповіді сількора. (1927, 16 лютого). *Нове Село*.
- Кепс, Р. (2021). *Як писати про війну: Як розказати власну історію* (О. Погинайко, пер.). Смолоскип.
- Косинка, Гр. (1964). Лист до В. Винниченка (3 квітня 1927). В Г. Костюк (Ред.), *Слово: збірник українських письменників у екзилі* (Вип. 2, с. 325–326). Об'єднання Українських Письменників в Екзилі.
- Крейг, Р. (2007). *Інтернет-журналістика: Робота журналіста і редактора у нових ЗМІ* (А. Іщенко, пер.). Видавничий дім Києво-Могилянська академія.
- Лондон, Д. (1986). *Твори* (М. Рябова, пер.; Т. 1: Мартін Іден). Дніпро.
- Михайлин, І. Л. (2002). *Основи журналістики* (3-тє вид.). Центр учбової літератури.
- Наш Формат. (2018, 21 листопада). *Як писати хороші тексти. Лайфхаки з книжки «Текст пекс шмекс»*. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=GscXfvlp3kE>
- Носке, Г. (2017). *Журналістика: що треба знати та вміти* (В. Клименко, пер.). Центр вільної преси.
- Отієнко, І. (2005). *Рятування України* (М. Тимошик, упоряд.). Наша культура і наука.
- Підмогилийний, В. П. (1991). *Місто* (В. О. Мельник, упоряд.). Наукова думка.
- Прилюк, Д. (1975). *Теорія і практика журналістської творчості: методологічні проблеми* (В. О. Кудіна, ред.). Вища школа.
- Пулінець, П. (1973, 24 липня). *Лист заввідділом листів чернігівської обласної газети «Комсомольський Гарт» в село Данина М. Тимошику* (Папка «Перші дописи до газет»), Особистий архів М. Тимошика.
- Розмови з сількорами. (1927а, 16 лютого). *Нове Село*.
- Розмови з сількорами. (1927б, 2 березня). *Нове Село*.
- Роменець, В. (2004). *Психологія творчості* (3-тє вид.). Либідь.
- Семків, Р. (2016). *Як писали класики: поради, перевірені часом*. Пабулум.
- Стенограма першої обласної наради робсількорів Чернівецької області*. (1941, 27 квітня). (Фонд 1, опис 1, № 78), Державний архів Чернівецької області, Чернівці.
- Тимошик, М. (2003). *Історія видавничої справи*. Наша культура і наука.
- Тимошик, М. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця* (3-тє вид.). Наша культура і наука.
- Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів* (Т. 5: Щоденник. Автобіографія. Статті. Археологічні нотатки. «Букварь Южнорусский». Записи народної творчості). Наукова Думка.
- Edelstein, S. (1997). *1,818 Ways to Write Better & Get Published*. Cincinnati Ohajo.
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge.
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem*. Astrum.

REFERENCES

- Avtomonov, P. (1976). *Zhanr perednoho kraiu: ukraïnskyi narys-portret v roky deviatoi piatyrychky* [Genre of the frontier: Ukrainian essay-portrait in the years of the ninth five-year plan]. *Radianskyi pysmennyk* [in Ukrainian].
- Bahrianyi, I. (1946). *Dumky pro literaturu* [Opinions about literature]. *Mystetskyi Ukraïnskyi Rukh (MUR)*, 1, 25–36 [in Ukrainian].
- Craig, R. (2007). *Internet-zhurnalistyka: Robota zhurnalista i redaktora u novykh ZMI* [Online journalism: Reporting, writing and editing for new media] (A. Ishchenko, Trans.). *Vydavnychy dim Kyievo-Mohylianska akademiiia* [in Ukrainian].
- Edelstein, S. (1997). *1,818 Ways to Write Better & Get Published*. Cincinnati Ohajo [in English].

- Holiat, R. S. (1972, November). 22 pravyla efektyvnoi pratsi zhurnalista [22 rules of effective journalist work]. *The Ukrainian Journalist*, 9, 33–34 [in Ukrainian].
- Horbei, V. (1933). *Lyst meshkantsia sela Uhryniv do redaktora zhurnalu "Ridna Mova" (Varshava) Ivana Ohiiienka vid 3 travnia 1933 r.* [A letter from a resident of the village of Ugryniv to the editor of the magazine "Native Language" (Warsaw) Ivan Ohienko dated May 3, 1933] (Folder Zhurnal "Ridna Mova"), Arkhiv Ivana Ohiiienka v Instytutu natsionalnoi pamiaty u Varshavi [in Ukrainian].
- Kepps, R. (2021). *Yak pysaty pro viinu: Yak rozkazaty vlasnu istoriiu* [How to write about the war: How to tell your own story] (O. Pohynaiko, Trans.). Smoloskyp [in Ukrainian].
- Kosynka, Hr. (1964). *Lyst do V. Vynnychenka (3 kvitnia 1927)* [Letter to V. Vynnychenko (April 3, 1927)]. In H. Kostiuk (Ed.), *Slovo: Zbirnyk ukraïnskykh pysmennykiv u ekzyliv* [Slovo: A collection of Ukrainian writers in exile] (Iss. 2, pp. 325–326). Obiednannia Ukraïnskykh Pysmennykiv v Ekzyliv [in Ukrainian].
- London, D. (1986). *Tvory* [Works] (M. Riabova, Trans.; Vol. 1: Martin Eden). Dnipro [in Ukrainian].
- McNair, B. (1994). *News and Journalism in the UK*. Routledge [in English].
- Mykhailyn, I. L. (2002). *Osnovy zhurnalistyky* [Basics of journalism] (3rd ed.). Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
- Nash Format. (2018, 21 lystopada). *Yak pysaty khoroshi teksty. Laifkhaky z knyzhky "Tekst peks shmeks"* [How to write good texts. Life hacks from the book "Text Pex Shmeks"]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=GscXfvlp3kE> [in Ukrainian].
- Noske, H. (2017). *Zhurnalistyka: shcho treba znaty ta vmity* [Journalism: What you need to know and be able to do] (V. Klymenko, Trans.). Tsentr vilnoi presy [in Ukrainian].
- Ohiiienko, I. (2005). *Riatuvannia Ukrainy* [Saving Ukraine] (M. Tymoshyk, Comp.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Pidmohylnyi, V. P. (1991). *Misto* [City] (V. O. Melnyk, Comp.). Naukova dumka [in Ukrainian].
- Pryliuk, D. (1973). *Teoriia i praktyka zhurnalistskoi tvorchosti: metodolohichni problemy* [Theory and practice of journalistic creativity: Methodological problems] (V. O. Kudina, Ed.). Vyshcha shkola [in Ukrainian].
- Pulinets, P. (1973, July 24). *Lyst zavviddilom lystiv chernihivskoi oblasnoi hazety "Komsomolskyi Hart" v selo Danyna M. Tymoshyku* [Letter from the letter department of the Chernihiv regional newspaper "Komsomolskyi Hart" to the village of Danina M. Tymoshyk] (Folder "Pershi dopysy do hazet"), Personal archive of M. Tymoshyk [in Ukrainian].
- Romenets, V. (2004). *Psykholohiia tvorchosti* [Psychology of creativity] (3rd ed.). Lybid [in Ukrainian].
- Rozmovy z selkoramy [Conversations with Selkors]. (1927a, February 16). *Nove Selo* [in Ukrainian].
- Rozmovy z selkoramy [Conversations with Selkors]. (1927b, March 2). *Nove Selo* [in Ukrainian].
- Ściślak, J. (2007). *Jak zostać dziennikarzem* [How to become a journalist]. Astrum [in Polish].
- Semkiv, R. (2016). *Yak pysaly klasyky: Porady, perevireni chasom* [As the classics wrote: Time-tested advice]. Pabulum [in Ukrainian].
- Shevchenko, T. (2003). *Zibrannia tvoriv* [Collection of works] (Vol. 5: Shchodennyk. Avtobiohrafia. Statti. Arkheolohichni notatky. "Bukvar Yuzhnorusskyi". Zapysy narodnoi tvorchosti [Diary. Autobiography. Articles. Archaeological notes. "Bukvar Yuzhnorusskyi". Records of folk art]). Naukova Dumka [in Ukrainian].

- Stenohrama pershoi oblasnoi narady robsilkoriv Chernivetskoï oblasti* [Transcript of the first regional meeting of robsilkors of Chernivtsi region]. (1941, April 27). (Fund 1, Inventory 1, № 78), Derzhavnyi arkhiv Chernivetskoï oblasti, Chernivtsi [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2003). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of publishing]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A book for the author, editor, publisher] (3rd ed.). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Zapovidi selkora [Selkor commandments]. (1927, February 16). *Nove Selo* [in Ukrainian].

УДК 316.7:[001.891:323.22](477)"2013/2014"

Культура пам'яті: феномен Революції гідності в сучасній науковій рефлексії

Тетяна ГУМЕНЮК

д-р філос. н., проф.,
професор кафедри івент-
менеджменту та індустрії дозвілля
Київський національний
університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, 01133,
Київ, Україна
t_gumenyuk@ukr.net
ORCID 0000-0001-9210-6424
© Гуменюк Т., 2023

Розглянуто колективний досвід Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, а також породжені цими подіями культурні, соціально-психологічні зміни в суспільстві. Вони сприймаються невіддільно від процесів глобального масштабу, що відбуваються протягом останніх трьох десятиліть, актуалізуючи культурну пам'ять людства. Досвід Майдану вписується в контекст посткомуністичної травми, «trauma studies», що для більшості дослідників взагалі становить парадигмальну характеристику культури кінця XX — початку XXI століть. Теоретичне осмислення минулих і теперішніх трагічних подій, культурних травм постійно привертає увагу соціуму до них, адже відсутність чи недостатність відповідної аналітики надає їм хронічного характеру, транслюючи пам'ять про них наступним поколінням. Наголошено, що для додання колективних та індивідуальних травм, їх негативних наслідків необхідні специфічні технології впливу на суспільну й індивідуальну свідомість. Тривалий вплив національної травми на індивіда і на колективну свідомість викликає відчуття страху не лише в окремої особистості, яка усвідомлює своє життя як «до» і «після» трагічних подій. Майдан об'єднав усе суспільство навколо ідеї утвердження власної ідентичності або усвідомлення нової. Сучасне українське мистецтво зосереджене на відтворенні соціокультурної рефлексії, на осмисленні «свого» і «чужого», центру й периферії, головного та другорядного, індивідуального й соціального, моно- й полікультурного, автентичного й глобалізованого в нинішньому світі. Саме ці моменти характеризують стан культури третього тисячоліття — входження у світ нових моральних і технологічних викликів. Отже, співвіднесення досвіду українського народу зі світовими історичними та культурними процесами універсалізує його як такий, що має суттєве значення для того, щоб бути почутим у світі.

Ключові слова: Євромайдан, Революція гідності, «trauma studies», культура на пам'ять людства.

CULTURE OF MEMORY: THE REVOLUTION OF DIGNITY PHENOMENON IN CONTEMPORARY SCIENTIFIC REFLECTION

Tetiana Humeniuk

DSc in Philosophy, Professor,
Professor of the Department of Event Management and Leisure Industry
Kyiv National University of Culture and Arts,
36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
t_gumenyuk@ukr.net
ORCID 0000-0001-9210-6424

The article examines the collective experience of the Maidan of late 2013 — early 2014, as well as the cultural, social, and psychological changes in society caused by these events. They are perceived as inseparable from the global processes that have been taking place over the past three decades, updating humanity's cultural memory. The experience of Maidan fits into the context of post-communist trauma, 'trauma studies' which for most researchers generally constitutes a paradigmatic characteristic of the culture of the late twentieth and early twenty-first centuries. The theoretical understanding of past and present tragic events and cultural traumas constantly draws the society attention to them because the absence or insufficiency of relevant analysis makes them chronic, transmitting the memory of them to future generations. It is emphasised that to overcome collective and individual traumas and their negative consequences, specific technologies of influence on public and individual consciousness are needed. The long-term impact of the national trauma on the individual and on the collective consciousness causes a sense of fear not only in an individual who is aware of life as "before" and "after" the tragic events. The Maidan united the entire society around the idea of asserting one's own identity or realizing a new one. Modern Ukrainian art is focused on the reproduction of socio-cultural reflection, on understanding "own" and "other", center and periphery, main and secondary, individual and social, mono- and multicultural, authentic and globalized in today's world. It is these moments that characterize the state of culture of the third millennium — the entry into the world of new moral and technological challenges. Therefore, the correlation of the experience of the Ukrainian people with world historical and cultural processes universalizes it as something that is of essential importance for mutual understanding in the world, which is possible only under the condition of the ability and willingness to listen and hear the other.

Keywords: Euromaidan, Revolution of Dignity, "trauma studies", cultural memory of humanity.

Постановка проблеми

Актуальність теми, обраної для розгляду, зумовлена тим, що вона присвячена подіям, які відкрили нову сторінку в історії нашої країни. Українська революція кінця 2013 — початку 2014 років, яку називаємо Євромайданом, Революцією гідності, дала потужний поштовх оновленню української нації, формуванню її нової ідентичності. Готовність боротися за гідне європейське майбутнє спричинило те, що Україна, як зазначив Юрій Шуліпа, директор Міжнародної спілки «Інститут національної політики», перебуває сьогодні на передовій у війні путінського режиму проти всього цивілізованого світу. Промовистою є й дата повномасштабного воєнного вторгнення росії в Україну — 24 лютого 2022 року, адже в ці зимові дні 2014 року завершилася Революція, остаточно визначивши антипутінський, антитоталітарний, євроінтеграційний шлях розвитку незалежної держави.

Ці події сприймаються в контексті процесів глобального масштабу, що відбуваються протягом останніх трьох десятиліть, актуалізуючи *культурну пам'ять людства*. Урізноманітнюються й збагачуються форми пам'яті національних меншин, деколонізованих націй і народів, для яких повернення історичного минулого чи надання йому істинного смислу становить необхідну умову, щоб утвердити свою ідентичність. Прискорення суспільного розвитку руйнує цілісність історичного часу, ту логічно вибудовану пряму, яка поєднує минуле із сучасним і майбутнім. Історична дезавуваність таких моделей уявлень, як реставрація, прогрес і революція, призвела до неможливості передбачати майбутнє, гіпертрофувала роль пам'яті, щоб здолати ізольованість від минулого.

Аналіз наукових досліджень і публікацій

Проблема культурної пам'яті, залучення традицій у сучасний суспільний контекст привертає увагу багатьох істориків, філософів, соціологів, зокрема історика П'єра Нора (Nora, 2002), соціолога Джеффри Олика (Olick, 2012), письменника й філософа Артура Ніла (Neal, 2005), літературознавиці Тамари Гундорової (2013) та ін.

Так, французький історик П'єр Нора (Nora, 2002) вважає, що по-справжньому глобальний, всесвітній характер процесу «розквіту пам'яті» зумовлений «демократизацією» історії, потужними соціальними рухами вивільнення й емансипації народів, етносів, груп, навіть окремих особистостей у сучасному світі. У своєму дослідженні «Теперішнє, нація, пам'ять» він визначає три головні

концепції сучасності: у третьому тисячолітті глобально змінюється ставлення до майбутнього та минулого, а почуття історичної неперервності змінюється на сприйняття себе кожною нацією саме завдяки пам'яті (Nora, 2002). Тому основними об'єктами сучасних досліджень, на його думку, є *теперішнє, нація і пам'ять*, а це змушує зосередитися на тих точкових поштовхах, які спричинили розвиток історії в новому тисячолітті. Так, неможливість передбачити майбутнє спонукала збирати всі свідчення минулого («фетишизм пам'яті»), відвойовувати минуле як необхідний складник потужного руху звільнення й емансипації народів, етносів, груп, навіть окремих особистостей. Саме тому пам'ять має демократичний, протестний характер і відіграє ключову роль у процесі всесвітньої деколонізації — пам'ять колишніх колоній; внутрішньої деколонізації — пам'ять соціальних, релігійних та інших меншин, а також ідеологічної деколонізації — пам'ять спільнот, які звільнилися від тоталітарних режимів, що надзвичайно важливо для нашої національної історії.

Дослідники стверджують, що сучасні суспільства мають потребу у відновленні, «винайденні» традицій і в «під'єднанні» їх до спільного простору минулого й теперішнього, щоб зафіксувати принаймні частину хаотичного соціального життя. Так, Джеффрі Олік наголошує, що сучасні медіатехнології створюють умови, за яких різні верстви суспільства, різні народи мають можливість сприймати історичний досвід як одночасний, співпереживати його, завдяки чому виробляється особливий тип соціальної пам'яті, так звана «автобіографічна пам'ять» (Olick, 2012, p. 55).

Необхідне глибоке історичне та феноменологічне осмислення трагічного, травматичного досвіду минулого, інакше воно стає «важким тягарем» на плечах сьогодення, вимагаючи уваги, визнання й відповідальності за нього. Так, минуле/пам'ять, дослідницьке поле *memory studies* межує з *trauma studies*, вимагаючи відповідей на реальні події та виклики цивілізації заради постійного відновлення тих «червоних ліній», що руйнуються все новими й новими виявами жорстокої агресії та насильства в сучасному світі. Цей світ переживає рефлексію свого минулого, щоб знову викликати до життя ті важливі смисли, які криються в культурній пам'яті людства.

Завдання статті — розглянути колективний досвід Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, а також породжені ним культурні, соціально-психологічні зміни в суспільстві.

Виклад основного матеріалу

Глобальні трансформації в сучасному світі так чи так кореспондують з процесами, що відбуваються на пострадянському просторі, у межах якого сформувався унікальний тип культури, який дослідники визначають як продукт травми, завданої тривалою внутрішньою колонізацією ментальності народів. Зокрема, протягом ХХ–ХХІ століть Україні довелося пережити багато трагічних подій, які й сформували її травмувальний досвід: революції та війни, колективізація та голодомор, катастрофа на ЧАЕС, а з 2014 року — агресія росії проти України, що 24 лютого 2022 року переросла в повномасштабну війну.

Минулі й теперішні трагічні події, культурні травми постійно привертають увагу соціуму, адже відсутність чи недостатність відповідної аналітики надає їм хронічного характеру, транслюючи пам'ять про них наступним поколінням. Для долання колективних та індивідуальних травм, їх негативних наслідків необхідні специфічні технології впливу на суспільну й індивідуальну свідомість. Так, Т. Гундорова (2013) наголошує на тому, що слід проговорювати й «пропрацьовувати» трагічний досвід української історії та культури в художній практиці, мистецтві загалом, в усіх його формах і проявах.

Зважаючи на це, проблема, порушена в нашому дослідженні, видається актуальною щонайменше у двох аспектах: по-перше, це можливість окреслити коло досліджень «trauma studies»; по-друге, розглянуті події під час Майдану кінця 2013 — початку 2014 років, які межують з початком воєнного вторгнення агресора в Україну, становлять для українського суспільства найважчі випробування за всі роки незалежності. Необхідно розкрити їхню сутність і зумовлені ними соціально-психологічні трансформації, щоб виробити стратегії роботи з таким досвідом, успішно долати його негативні наслідки.

Аналіз подій, які спричинили колективну травму, дає змогу виробити засоби, щоб вербалізувати чи візуалізувати її, а отже, переборювати впливи і наслідки пережитого на особистість, суспільство загалом. Перш ніж звернутися до колективного досвіду Майдану, або Революції гідності, розглянемо міждисциплінарний концепт травми, залучаючи інструментарій мульти- й міждисциплінарних текстів «trauma studies» (Leys, 2000), щоб розкрити сутність різних типів наративу про колективний травмувальний досвід українського суспільства. На думку дослідників, концепт

«травматичності» становить парадигмальну характеристику історії та культури не тільки ХХ століття, а й перших десятиліть ХХІ. У цьому переконують і дослідження 70-х років ХХ століття щодо посттравматичного стресового розладу. Автори виявляли та порівнювали зв'язки між психологічними реакціями тих, хто вижив після нацистських тортур і бомбардування Хіросіми, пережив Голокост чи наслідки рабства й сегрегації серед представників афро-американської ідентичності, хто пройшов В'єтнамську війну. Так постала нова для нашого часу категорія «the survivor» («той, хто вижив»), проте надзвичайно поширена та значуща.

Дослідники концепту травми в контексті сучасної культури характеризують війни, соціальні й екологічні катастрофи як раптовий і абсолютний зсув у звичному житті людини, суспільства, як немислиме зіткнення зі смертю і намагаються поширити внутрішні страждання потерпілих на весь зовнішній світ. Ідеться передусім про деструктивний для всього світу потенціал цих катаклізмів, про те, що ми всі належимо до тих, хто вцілів після Хіросіми, після Голокосту, після колоніалізму, після тоталітаризму, а нині вже й після Чорнобиля та Майдану, після масованих бомбардувань, що стали індивідуальними й національними травмами.

Варто зазначити, що такі трагічні події стають «поворотним моментом» у долях людей, суспільств. Як наголошує Артур Ніл («Національна травма і колективна пам'ять: головні події в американському столітті»), головним чинником перетворення події на національну травму є її відхилення від «норми», що викликає докорінні зміни в суспільстві, які «торкаються всіх основних підгруп населення» (Neal, 2005, р. 10). До того ж криза, здатна завдати національної травми, може бути як конкретним агресивним актом, так і хронічною, історично тривалою. Цей аспект безпосередньо стосується ситуації, яка склалася в Україні.

Зважаючи на взаємозв'язок усіх процесів у культурі, потребують розгляду відносини між Україною й іншими державами. Українське суспільство після трагічних подій кінця ХХ — початку ХХІ століть переходить (транзит (від лат. прийменник *trans* — «крізь», «через»; дієслово *trans + ire* — «проходити»)) у новий стан буття культури. Процес тривалий, супроводжується подіями, трагічними не тільки для окремої особистості. Відомо, що комунікативні патерни, властиві індивідуальній травмі, мають свою специфіку. Зокрема, окремі люди стримані щодо поширення негативної інформації, тоді як розголос про події національного масштабу

швидко провокує масові переживання, викликаючи ефект взаємного «тяжіння»: люди об'єднуються, щоб спільно протистояти випробуванням. Цікаво, що індивідуальні реакції на них, як правило, різні, навіть протилежні, а «колективні відповіді переважно стандартизуються у процесі розробки міфів і легенд, які окреслюють моральні межі суспільства» (Neal, 2005, р. 20). Так відбувається реформування суспільства як моральної спільноти («moral community»), створюються сакральні символи, здатні формувати національну ідентичність.

Досвід Майдану варто вважати колективним. Зважаючи на масовість подій, у яких взяли участь активісти з усіх областей України, правомірно говорити про них як про національну травму, хоча необхідно зважати й на специфічність її переживання різними колективами та групами. Передусім варто відзначити надзвичайну кількість протестних акцій і подій, викликаних відмовою керівництва країни підписати Асоціацію з Європейським Союзом, побиття студентів 30 листопада, численні спроби «зачистити» Майдан, розстріл протестувальників, викриття корумпованих чиновників і, зрештою, окупацію Кримського півострова та частини східних областей, початок війни, економічну кризу, девальвацію гривні тощо. Усе це само собою вже мало надзвичайно травматичний характер, адже йдеться про радикальне втручання в суспільно-політичне життя значної кількості населення. Ці події торкнулися кожного — від надзвичайно активних до відверто байдужих. Колективна травма призводить до розколу, зміщення, дезорганізації, порушення звичного стану, ритму, способу життя, вона має загальний вплив.

Події під час Майдану виявили одну з важливих проблем сучасного українського суспільства — відсутність об'єднувального міфу, здатного спрямовувати нинішні суперечливі, часом трагічні трансгресивні процеси в суспільстві. Відомо, що наші сучасники в різних регіонах, соціальних групах досить довільно інтерпретують події Другої світової війни, радянське минуле, прагнення європейської ітерації, що певною мірою відбиває суперечливість української ментальності, яка перебуває під тиском негативних процесів. Водночас ідеться і про здатність громадськості долати конфлікт ідеалів. Тільки неупереджено аналізуючи ці події, можна створювати сучасні ефективні форми суспільного життя.

Актуальність ідей Майдану свідчить сьогодні про об'єднання всього суспільства навколо ідеї утвердження власної ідентичності

або ж появи, усвідомлення нової. Що ж до її характеру, то такі поняття як «росіянин», «українець», «європеець» були для активістів Майдану, а нині й для всього українського народу елементами загальної, колективної ідентичності. Так само й ідеї націоналізму й патріотизму, які об'єднували учасників Майдану, а сьогодні — весь народ України, виражають не політичну ідеологію, а колективну ідентичність.

Завдяки Майдану Україна постала унікальним соціальним простором, який потребує визнання в культурі третього тисячоліття. За словами А. Ніла, «травма часто вивільняє соціальну систему: підважуючи старий порядок, вона виявляє нові можливості й інновації, коли сам факт появи підривної події може свідчити про неефективність соціальної системи» (Neal, 2005, р. 18). Відтворення цієї трагедії, переживання і переосмислення подій Майдану справляє дивовижне враження — сьогодні Україну сприймають у світі як самобутній культурний простір, у якому зосереджено колективний досвід, важливий для всього людства як застереження та попередження.

Події Майдану й нинішні трагічні події не тільки впливають на українську культуру, а й викликають онтологічне потрясіння: формується нова екологія культури, яка містить пам'ять про колективну травму людства, що триває й після «доторку смерті».

Пам'ятаючи, що будь-яка аналогія умовна, усе ж звернемося до історії собору Нотр-Дам-де-Парі. Відомо, що 1831 року Віктор Гюго написав однойменний роман, щоб привернути увагу громадськості до цього національного символу. Собор зазнав руйнувань під час Великої французької революції і міг бути втраченим. Письменник у передмові до видання наголошував, що цим романом він мав на меті спонукати громадськість до відбудови собору. Після пожежі в соборі у квітні 2019 року таку місію взяли на себе, окрім ЗМІ й інтернету, діячі культури, мистецтва Франції та світу. Так само подіям Майдану присвячено книгу «Euromaidan — History in The Making», мета якої привернути увагу світової спільноти до сучасної української історії. Це двомовне документальне видання містить дослідження феномена Євромайдану відомих українських вчених — історика Ярослава Грицька і філософа Тараса Лютого, а також понад 200 фотографій, які ілюструють події, що відбувалися протягом 21 листопада 2013 — 22 лютого 2014 року. На запитання інтерв'юера, чому автори вдаються до визначення «євромайдан», Т. Лютий сказав:

Тільки-но почалися перші дні Майдану, я помітив, що європейські гасла дуже надихали багатьох людей, особливо молодь. Але справа в тому, що в українській свідомості за тривалий час укорінилося дещо фантастичне <...> бачення Європи. <...> Щоб уникнути подібних речей, потрібно постійно осмислювати досвід Європи, а разом її ставлення до нас. Чи готова Європа прийняти нас? З чим ми йдемо туди? Уявлення про себе як про європейців у нас уже сформувалось, але має бути осмислене прийняття Європи, без поспішно сформованих міфологем. Пізніше я дійшов такої думки: ми почали Євромайдан з пошуків Європи, а врешті-решт знайшли Україну! І зараз обираємо Європу, починаючи розуміти, хто ми такі. Але це тривалий процес і наслідки Євромайдану ми ще продовжуємо переживати. (Дорош, 2014)

Ця книга ще раз наголошує на проблемі «повернення пам'яті», її автори й упорядники свідомі того, що постраждали не просто пам'ятають минуле, а й сьогодні живуть ним, тому пам'ять завжди актуалізована в теперішньому часі. Ідеться про те, що травмовані самі перетворюються на симптом історії, якою вони не в змозі цілковито оволодіти (Caruth, 1995, p. 5). Долання травми невіддільне від доступу до свого історичного досвіду. Тому немає єдиного підходу до слухання (listening), услуховування в пережите та в історії про нього. Їх винятковість вимагає найрізноманітніших рефлексій у психоаналітиці й психолінгвістиці, як і в мистецтві загалом. Комплексне осмислення травми зумовлене своєрідністю самої події як виняткового, унікального досвіду, що виходить за межі буденного людського сприйняття.

Українське мистецтво привертає увагу до національних реалій, художньо відтворюючи події, особливо трагедії в сучасній і постсучасній історії. Художньо відтворюючи явища, які переживає Україна на шляху до нової, постімперської фази у своїй історії, долаючи багатовікову колонізацію національної ментальності, нове покоління українських митців осмислює поняття «свого» і «чужого», центру й периферії, головного і другорядного, індивідуального й соціального, моно- й полікультурного з урахуванням нових моральних і технологічних реалій.

Починаючи з кінця 2013 року, колективний характер суспільних процесів в українському соціумі виявився в тому, що вони спричинили тектонічні зсуви в новітній історії країни. Після Революції гідності правомірно говорити вже про зовсім іншу реальність,

про нове культурне піднесення як волевиявлення народу на президентських і парламентських виборах 2019 року. Слова історика А. Плахоніна свідчать про болісне усвідомлення політичного досвіду Майдану: «Минулі вибори поставили крапку в добі самомилювання, що тривала п'ять років, які ми називали гідністю» (Плахонін, 2019, с. 26).

Авторська концепція Т. Гундорової (2013) щодо транзитної культури дає змогу зрозуміти ситуацію, в якій постала Україна внаслідок Майдану й розпочатої на Донбасі, а згодом уже повномасштабної війни росії проти нашого народу. Тут важливо наголосити на явищі «ресентименту» (франц. *ressentiment* — «обурення, озлобленість»), що сприймається як чинник формування й вияву постколоніальної та посттоталітарної суспільної (суб'єктивної) свідомості. Воно породжує суперечність між усвідомленим почуттям набутої самоповаги та рішучим несприйняттям усього, що становить причину втрат, безсилля, зрештою, меншовартості.

Незважаючи на те що події Майдану мали й трагічні наслідки, зокрема загибель багатьох протестувальників, пам'ять про яких увічнена в суспільній свідомості символом Героїв Небесної Сотні, сповненим не тільки жертвовного, а й героїчного смислу, Майдан став поворотним моментом в історії сучасної України. Його досвід вписується у значно ширший контекст посткомуністичної травми, зокрема в поняття «*trauma studies*», що для більшості дослідників взагалі становить парадигмальну характеристику культури кінця ХХ — початку ХХІ століть. Дослідники уважні до свідчень тих, хто зазнав страждань. Це дає змогу глибше зрозуміти індивідуальні трагедії, з оприлюдненням (індивідуальним, колективним, документальним, художнім) яких розпочинається долання наслідків цього негативного досвіду. Часом він привертає увагу всього світу, особливо тих не західних його частин. Виявляється, що нинішній досвід України (від Майдану до повномасштабної війни) справляє колосальний вплив на світ, виявляючи найбільші загрози людству.

Тиск історичного досвіду й усвідомлення можливості поступу до свободи — це ті полюси напруження, які спонукають до оновлення української нації. Як зазначає культуролог і політолог Тарас Возняк: «Майдан став вузькою шпариною, крізь яку ми можемо зазирнути у майбутнє» (Возняк, 2014, с. 90).

Саме ці полюси поєднали в часі й просторі дві особистості, двох талановитих митців — Василя Сліпака, відомого оперного співака, Героя України, учасника Революції гідності та бойових

дій на Сході України, загиблого від кулі снайпера, і Леоніда Кантера, режисера фільму про нього. Назва фільму «Міф» символічно відсилає до образу Мефістофеля, виконуваного співаком. Він мав однойменний позивний. Режисер відмовився від міфотворчості, натомість осмислює природу жертв і воєн загалом. Це філософська, глибоко гуманістична розповідь про надзвичайну особистість, митця, який успішно виступав у Парижі, але не зміг не приєднатися до боротьби свого народу й пішов добровольцем на фронт. Тому, зазначав Л. Кантер, не переказати історію Василя Сліпака, який прожив коротке, але яскраве життя, було б злочином. Фільм «Міф» розпочинається і завершується тим, що паризькі школярі слухають, як учитель читає казку «Джельсоміно в Країні Брехунів» Джанні Родарі, в якій хлопчик Джельсоміно, головний герой, своїм чарівним голосом здолав зло і допоміг перемогти щирості та щастю. Василь Сліпак загинув, але його голос продовжує звучати, його чують, у нього вслухаються.

Уже під час російсько-української війни студенти-першокурсники факультету журналістики Київського національного університету культури і мистецтв долучилися до всенародної ініціативи — заповнити розміщену в центрі майдану Незалежності символічну Книгу пам'яті — «Книгу в коробці». Автори ініціативи закликають заповнювати її історіями про близьких людей, полеглих у цій війні, позначивши на окремому жовто-синьому прапорцеві ім'я загиблого Героя. Ця акція набирає розголосу, а книгу наповнюють усе нові й нові історії-розповіді. Так втілюються задум і мета — зберегти пам'ять про кожного загиблого в цій трагедії. Микола Тимошик, професор, викладач журналістики, переконаний, що Книгу варто назвати так: «Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають!». Він справедливо вбачає в ній обриси унікального багатотомника, на кшталт зводу, спогадів, зібраних у кожній області України, про жертв голодоморів, інспірованих сталінським режимом (Тимошик, 2022, с. 21).

Отже, Майдан триває. «Столичний Майдан вчергове виправдав своє право називатися місцем магнетичним, сакральним, знаковим. Тут кожен сантиметр бруківки просякнутий духом, силою, вірою, снагою, одержимістю ніким і нічим Невпокореної Нації», — наголошує Микола Тимошик (2022). Така промовиста акція — створення мартирологу полеглих Героїв війни — прокладає важливий місток від минулого до майбутнього в культурній пам'яті нашого народу: «Вистояли на Майдані — переможемо у війні!». Це

надзвичайно важлива тема не тільки для нас, для української держави, а й для всього людства, адже сучасна Україна стала тригером зміни парадигми буття в усьому світі.

Услуховуватись у свій історичний досвід необхідно для того, щоб комплексно осмислити його, зокрема й художньо, адже українське суспільство ще має осмислити свої трагічні втрати, об'єднатися й уникнути нав'язливої реактуалізації переживання, втручання минулого в теперішнє, адже минуле здатне набувати «символічного розширення» й універсалізації, порушуючи сенси та смисли в культурі, передаючись від покоління до покоління. Як свого часу слово «Голокост» (з іврити Shoah — «катастрофа», «лихо») після показу однойменного серіалу на американському телебаченні (1978), так і слова «Майдан», «анексія Криму», «російсько-українська війна» набули своєрідної метафоричності, а також застерігають від загроз на шляху культурного поступу.

У «Сповіді» Блаженного Августина читаємо: «Отже, неправильно казати: “Є три часи: минулий, теперішній і майбутній”; краще вже б казати так: “Є три часи: теперішній минувшини, теперішній теперішності і теперішній майбутності”. Ці три способи є в нашому дусі...» (Августин, 2008, с. 115). Мудрість цих слів криється в тому, що збереження та постійне звернення до історичної пам'яті дають змогу поєднувати минуле, теперішнє та майбутнє в завжди актуальному, «теперішньому» русі духотворення народів, націй, суспільств і держав.

Висновки

Отже, не тільки ми «вдивляємося» в наше минуле й теперішнє заради творення майбутнього, а й увесь світ зважає на наш історичний досвід. Україна творить цілком унікальну модель національного буття. Тому так важливо в «теперішньому теперішньому» і «теперішньому майбутньому» утверджувати ідеали Майдану, власне, продовжувати Майдан уже як справу творення новітньої України. Ці ідеали не втрачають своєї значущості як складники особистого і загальнонародного досвіду, суттєво впливаючи на культуротворчі процеси сучасності. Зіставлення досвіду українського народу зі світовим універсалізує його як такий, що спонукає до взаєморозуміння, можливого тільки за умови здатності чути іншого.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Августин, Св. (2008). *Сповідь* (Ю. Мушак, пер.). Основи.
- Возняк, Т. (2014). Сенс Майдану. В А. Мухарський, *Майдан. (Р)еволюція духу: мистецько-культурологічний проект*. Наш формат.
- Гундорова, Т. (2013). *Транзитна культура. Симптоми постколоніальної травми: статті та есеї*. Грані-Т.
- Дорош, М. (2014, 18 листопада). *Тарас Лютий: Якщо ми не осмислимо радянську епоху, історія далі не рухатиметься*. Детектор медіа. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11848/2014-11-18-taras-lyutyu-yakshcho-my-ne-osmyslymo-radyansku-epokhu-istoriya-dali-ne-rukhatymetsya/>
- Плахонін, А. (2019, 27–28 червня). Хто з вас без гріха. *День*, 112–113, 26.
- Тимошик, М. (2022, 13–31 жовтня). Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають! *Слово Просвіти*, 36–38, 21–23.
- Caruth, C. (1995). Introduction. In C. Caruth (Ed.), *Trauma: Explorations in Memory* (pp. 3–12). Johns Hopkins University Press.
- Coomaraswamy, A. K. (2011). *Christian and Oriental Philosophy of Art*. Dover Publications.
- Felman, S. (1997). Forms of Judicial Blindness, or the Evidence of What Cannot Be Seen: Traumatic Narratives and Legal Repetitions in the O. J. Simpson Case and in Tolstoy's "The Kreutzer Sonata". *Critical Inquiry*, 23(4), 738–788. <https://doi.org/10.1086/448853>
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. University of Chicago Press.
- Neal, A. G. (2005). *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary Events in the American Experience*. M. E. Sharpe.
- Nora, P. (2002, April 19). L'avènement mondial de la mémoire. *Eurozine*. <https://www.eurozine.com › lavene...L'avènement mondial de la mémoire — Eurozine/>
- Olick, J. (2012). Figurations of memory: A process-relational methodology illustrated on the German case. *Russian Sociological Review*, 11(1), 40–74.

REFERENCES

- Augustine, St. (2008). *Spovid* [Confession] (Iu. Mushak, Trans.). *Osnovy* [in Ukrainian].
- Caruth, C. (1995). Introduction. In C. Caruth (Ed.), *Trauma: Explorations in memory* (pp. 3–12). Johns Hopkins University Press [in English].
- Coomaraswamy, A. K. (2011). *Christian and Oriental Philosophy of Art*. Dover Publications [in English].
- Dorosh, M. (2014, November 18). *Taras Liutyi: Yakshcho my ne osmyslymo radiansku epokhu, istoriia dali ne rukhatymetsia* [Taras Liutyi: If we do not understand the Soviet era, history will not move forward]. *Detektor media*. <https://ms.detector.media/tip-intervyu/post/11848/2014-11-18-taras-lyutyu-yakshcho-my-ne-osmyslymo-radyansku-epokhu-istoriya-dali-ne-rukhatymetsya/> [in Ukrainian].
- Felman, S. (1997). Forms of Judicial Blindness, or the evidence of what cannot be seen: Traumatic narratives and legal repetitions in the O. J. Simpson Case and in Tolstoy's "The Kreutzer Sonata". *Critical Inquiry*, 23(4), 738–788. <https://doi.org/10.1086/448853> [in English].
- Hundorova, T. (2013). *Tranzytna kultura. Symptomy postkolonialnoi travmy: Staty ta esei* [Transit culture. Symptoms of postcolonial trauma: Papers and essays]. *Hrani-T* [in Ukrainian].
- Leys, R. (2000). *Trauma: A genealogy*. University of Chicago Press [in English].

- Neal, A. G. (2005). *National Trauma and Collective Memory: Extraordinary events in the American Experience*. M. E. Sharpe [in English].
- Nora, P. (2002, April 019). L'avènement mondial de la mémoire [Reasons for the current upsurge in memory]. *Eurozine*. <https://www.eurozine.com › lavene...L'avènement mondial de la mémoire — Eurozine/> [in French].
- Olick, J. (2012). Figurations of memory: A process-relational methodology illustrated on the German case. *Russian Sociological Review*, 11(1), 40–74 [in English].
- Plakhonin, A. (2019, June 27–28). Khto z vas bez hrikha [Which of you is without sin]. *Den*, 112–113, 26 [in Ukrainian].
- Тимошук, М. (2022, October 13–31). Heroi ne vmyraiut — yakshcho yikh pamiataiut! [Heroes do not die — if they are remembered!]. *Slovo Prosvity*, 36–38, 21–23 [in Ukrainian].
- Vozniak, T. (2014). Sens Maidanu [The meaning of the Maidan]. In A. Mukharskyi, *Maidan. (R)evoliutsiia dukhu: Mystetsko-kulturolohichniy proekt* [Maidan. (R)evolution of the spirit: An artistic and cultural project]. Nash format [in Ukrainian].

УДК 070-051:355.01(470:477)"20"

Оцінка й переосмислення роботи журналістів в умовах війни за незалежність України

Мар'ян ЖИТАРЮК
д-р н. соц. ком., проф.
Львівський національний
університет імені Івана Франка,
вул. Генерала Чупринки, 49,
79044, Львів, Україна
maryan.zhytaryuk@lnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-5690-5701
© Житарюк М., 2023

Роль журналістів, фотокореспондентів, операторів, блогерів-очевидців, фіксерів — усіх тих героїчних медійників, які прагнуть донести правду світові про російську агресію — неоціненна. Мова піде про тих українських та закордонних журналістів, які акредитовані українською владою, зокрема Міністерством оборони України, а не російськими інституціями чи адміністраціями на захоплених і невідомих світовою спільнотою територіях.

Статтю присвячено журналістам (як українським, так і закордонним), які, по-перше, виконують свій професійний обов'язок і висвітлюють хід війни за незалежність України; по-друге, виконують громадянський обов'язок і захищають рідну землю від московської орди зі зброєю в руках. Актуальність такої наукової публікації продиктована метою дослідження (потребою оцінки й переосмислення роботи представників журналістського корпусу в екстремальних умовах ведення бойових дій), завданнями (віддати шану загиблим за свободу й демократію в Україні, закарбувати в пам'яті українців імена журналістів — жертв і героїв війни), новизною (у науковому ракурсі поки що дуже мало публікацій саме про журналістів на війні в Україні, наймасштабніший і найкривавіший на європейському континенті з часів Другої світової).

Методи дослідження: аналіз контенту з відкритих джерел, систематизація й концептуалізація даних.

Замість висновків. 1. Започатковано наукове осмислення героїзму й жертвовності представників журналістського корпусу під час війни за незалежність України проти московщини, яка поставила собі за мету відродити імперію, знищити спершу українську державу й українців, а згодом і країни Європейського Союзу та ідеали західної демократії. 2. Зроблено перші кроки щодо створення журналістського некрополя в Україні.

Ключові слова: російсько-українська війна, ракетний терор, рашизм, журналісти на війні, журналісти-військовослужбовці, загибель журналістів, геополітика.

ASSESSMENT AND RETHINKING THE JOURNALISTS WORK IN TERMS OF WAR FOR UKRAINIAN INDEPENDENCE**Marian Zhytariuk**

Doctor of Science in Social Communications, Professor
Ivan Franko National University of Lviv,
General Chuprynka St., 49, 79044, Lviv, Ukraine,
maryan.zhytaryuk@lnu.edu.ua
ORCID 0000-0002-5690-5701

The role of journalists, photojournalists, cameramen, eyewitness bloggers, and recorders, all those heroic media professionals who strive to tell the world the truth about Russian aggression, is invaluable. We will talk about those Ukrainian and foreign journalists who are accredited by the Ukrainian authorities, in particular, the Ministry of Defence of Ukraine, and not by Russian institutions or administrations in the territories occupied and unrecognised by the international community.

The article is dedicated to journalists (both Ukrainian and foreign) who, firstly, fulfil their professional duty and cover the course of the war for Ukraine's independence; secondly, fulfil their civic duty and defend their native land from the Moscow horde with arms in hand. The relevance of such a scientific publication is dictated by the purpose of the study (the need to assess and rethink the work of representatives of the journalistic corps in extreme conditions of hostilities), the tasks (to pay tribute to those who died for freedom and democracy in Ukraine, to capture the names of journalists — victims and heroes of the war — in the memory of Ukrainians), novelty (there are very few publications about journalists in the war in Ukraine, the largest and bloodiest on the European continent since the Second World War).

Research methods: content analysis from open sources, data systematisation and conceptualisation.

1. A scientific comprehension of the heroism and sacrifice of the representatives of the journalistic corps during the war for Ukraine's independence against Moscow, which set out to revive the empire, to destroy first the Ukrainian state and Ukrainians, and later the countries of the European Union and the ideals of Western democracy, is initiated. 2. The first steps have been taken to create a journalistic necropolis in Ukraine.

Keywords: *Russian-Ukrainian war, missile terror, racism, journalists at war, military journalists, deaths of journalists, geopolitics.*

Актуальність проблеми

Робота журналіста в кризових ситуаціях, у «гарячій точці», на війні загалом (для всіх журналістів) і у війні України проти московії* за свою незалежність зокрема (для українських журналістів) має певні особливості і поки що комплексно науково не осмислена. Попри перелік правил підготовки до небезпечних відряджень у практиці низки ЗМІ (наприклад, ВВС), попри поради практиків і рекомендації у вигляді посібників із виживання (Буроменьский та ін., 2016; ЮНЕСКО, 2022), попри чинність норм міжнародного гуманітарного права, зокрема Статті 79 «Заходи щодо захисту журналістів» (Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року) (Організація Об'єднаних Націй (ООН), 1977), журналісти, які опинилися на війні в Україні, вперше зіткнулися з такими грандіозними масштабами ведення бойових дій (лінія фронту становить понад 2000 км; тактична авіація агресора завдає ракетних ударів навіть по західних регіонах України з району Каспійського моря на відстань до 2500 км); ворог скоює воєнні злочини проти мирного населення, зокрема й проти журналістів.

Роль журналістів, фотокореспондентів, операторів, блогерів-очевидців, фіксерів — усіх тих героїчних медійників, які прагнуть донести правду світові про російську агресію — неоціненна. Мова піде про тих українських та закордонних журналістів, яких акредитовано українською владою, зокрема, Міністерством оборони України, а не російськими інституціями чи адміністраціями на захоплених і невизнаних світовою спільнотою територіях.

У статті досліджено роботу журналістів, які, по-перше, виконують свій професійний обов'язок і висвітлюють хід війни за незалежність України (як українським, так і закордонним), по-друге, виконують громадянський обов'язок і захищають рідну землю від московської орди зі зброєю в руках.

Актуальність наукової публікації продиктована метою дослідження (потребою оцінки й переосмислення роботи представників журналістського корпусу в екстремальних умовах ведення бойових дій), завданнями (віддати шану загиблим за свободу й демократію в Україні, закарбувати в пам'яті українців імена журналістів — жертв і героїв війни), новизною (у науковому ракурсі поки

* З початку повноцінного вторгнення в Україну (і до перемоги України), як і більшість колег-журналістів, принципово пишемо з маленької букви назви агресора: москочія, росія, рф, білорусь, рашисти, путін тощо.

що дуже мало публікацій саме про журналістів на війні в Україні, наймасштабнішої і найкривавішої на європейському континенті з часів Другої світової).

Методи дослідження: аналіз контенту з відкритих джерел, систематизація й концептуалізація даних.

Стан вивчення проблеми

Сьогодні багато видань, експертів у традиційних ЗМІ та нових медіа на різних континентах, зокрема на відеохостингу *YouTube*, приділяють значну увагу темі війни в Україні. Особливо прихильно й зважено аналізують ситуацію на українських фронтах та в геополітиці у США, Канаді, Великобританії, європейських країнах. Цікавим і корисним є досвід бухарестського наукового журналу «Геополітика» (*GeoPolitica*)*, який після анексії росією українського Криму в 2014 р й початку бойових дій на Донбасі, крім геополітичних проблем, системно й зважено аналізує ситуацію в Україні, Європі, на московії. Щодономера у кварталнику подається не одна наукова розвідка українських учених. Так, скажімо, в останньому числі (Вип. 96-97 (4/2022) надруковано статті Н. Нечаєвої-Юрійчук (*Nechaieva-Yuriichuk, 2022*), Є. Магди (*Mahda, 2022*), М. Житарюка та В. Житарюк (*M. Zhytariuk & V. Zhytariuk, 2022*), О. Руснака (*Rusnak, 2022*), в кожній із яких розкрито важливі аспекти й питання війни за незалежність України. Концептуальними в цьому сенсі є колективні публікації А. Антонова, В. Бзота та Є. Жиліна (*Антонов та ін., 2014a*), А. Антонова, Є. Жиліна та І. Кужеля (*Антонов та ін., 2014b*). Водночас питання безпеки журналістів краще, ніж у наукових текстах, відображене на сайтах Інституту масової інформації (<https://imi.org.ua/>), Національної спілки журналістів України (<https://nsju.org/>), ОБСЄ (<http://osce.org.ua/>), Репортерів без кордонів (<https://rsf.org/en>).

Невирішені питання. Однак ці аналітичні, соціологічні матеріали, інтерв'ю, репортажі, рекомендації, презентації відображають переважно поточну ситуацію, а повна систематизація, з уроками історії й правильними висновками, буде проведено після поразки московії й перемоги України.

Бачення й розуміння теперішньої ситуації українськими громадянами, журналістами, вченими може відрізнятись від розуміння та сприйняття чи несприйняття такої інформації у світі — як лідерами держав, політичними силами, так і звичайними людьми. І тут неоціненна роль журналістів, фотокореспондентів, операторів,

* Журнал роздають депутатам Європарламенту і продають у роздрібній мережі в Румунії та інших країнах Європи.

блогерів-очевидців — усіх тих героїчних медійників, які прагнуть донести правду світові. Такими не можна вважати маніпуляторів та пропагандистів з московії, де 2014 р. офіційно створено інформаційні війська, куди входять провідні мовники на росії і за «поребриком». Крім того, частина іноземних ЗМІ акредитована не в Міністерстві оборони України, а в російських органах, в міністерствах невизнаних світовою спільнотою псевдореспублік, т. зв. ЛНР та ДНР.

Досі в деяких європейських країнах поряд з якісною інформацією поширюється медіапродукція рашистських інформаційних військ, інколи навіть переважаючи в абсолютних показниках. Тому й не дивно, що, скажімо, в Болгарії, Угорщині та Словаччині приблизно половина людей вважає винуватцем війни Україну та українців. Уперто війну називає конфліктом, «спецоперацією» і Китай. Союзником кремля, крім режимів александра лукашенка та кім чен ина, неочікувано став іран. На деяких популярних болгарських сайтах про трагічні події в Україні востаннє згадували всередині березня, натомість там активно мусуються проблеми та незручності, спричинені українськими переселенцями, і те, як це негативно позначиться на туристичному сезоні через зменшення російських туристів тощо.

Попри певне зниження масового інтересу на Заході до теми війни в Україні, кількість акредитованих у нас журналістів досі зростає. Причини різні. Одна з них, визначальна, це бажання фахово виконувати професійний журналістський обов'язок та усвідомлення того, що дистанційно чи онлайн неможливо отримати інформацію з високих українських офісів у порівняно мирній частині України. В умовах збільшення протяжності фронту із сотень (на Донбасі) до тисяч км (білорусь, росія, схід і південь України) офіційні повідомлення занадто загальні, без ексклюзиву; інформація в мережі теж не завжди правдива, тому журналістам, щоб самостійно фіксувати перемоги й поразки, любов і ненависть, сльози, страждання й, можливо, радість, тобто неупереджено відображати життя та ставати літописцем історії, доводиться безпосередньо ставати очевидцями й учасниками воєнних подій. Так, вже за два тижні від початку агресії війну з росією висвітлювали майже 2000 іноземних журналістів (*Майже 2000 іноземних журналістів*, 2022). Для порівняння: за період упровадження воєнного стану в зоні ООС (Операція Об'єднаних Сил), який діяв протягом місяця — з 26 листопада по 26 грудня 2018 р., акредитацію отримали понад

170 журналістів, з яких 40 — представники іноземних ЗМІ (Шестакова, 2018). Через три місяці війни (24 травня 2022 р.) ця кількість зросла у понад чотири рази — до 8727 журналістів і представників мас-медіа (*Міноборони України акредитувало, 2022*).

Кабінет Міністрів України спростив умови перебування іноземних журналістів (*Уряд спростив умови, 2022*). Так, вже акредитовані на час воєнного стану представники ЗМІ мають право на роботу за фахом без продовження терміну дії тимчасового дозволу на перебування в Україні навіть після закінчення строку дії документа під час воєнного стану й протягом 30 днів після його скасування або припинення. Головне, щоб журналісти, зокрема й іноземні, не порушували взятих на себе зобов'язань під час акредитації. У переліку можливих порушень — завчасне оприлюднення місць ракетних обстрілів, повідомлення про місця дислокацій українських військових та військових баз. У квітні, після трансляції атак ворога по Одещині, «через поширення фото й відео ракетних ударів по об'єктах критичної інфраструктури», за рішенням Служби безпеки України позбавили акредитації, вислали з території України з заборонаю на в'їзд протягом трьох років Роберта Дулмерса, представника ЗМІ Нідерландів (*Нідерландського журналіста, 2022*).

Питання обмежень оприлюднення інформації до офіційного роз'яснення — це питання безпеки цивільних та військових, а не скасування свободи слова, яке, за визначенням фахівців, є усвідомленою відповідальністю, тому не може бути виправдане бажанням здобути швидку популярність ціною жертв. Феномен CNN (відео війни у прямому ефірі), започаткований у ході висвітлення операції «Буря в пустелі», тут не прийнятний: по-перше, Україна — не пустеля, а густо заселений центр Європи, по-друге, журналісти не повинні ставати корегувальниками вогню.

Завдяки сміливості та професійності представників журналістського цеху світ бачить воєнні злочини росіян: вбивства цивільних, гвалтування неповнолітніх і літніх людей, крадіжки особистих речей, зерна та сталі, світ бачить і мужність та героїзм українських сил оборони, жертвовність звичайних громадян. Мас-медіа стали очима, вухами, а іноді й голосом багатьох політиків і національних лідерів, які досить активно допомагають Україні протистояти ворогові. Можемо припустити, що без мас-медійного розголосу, зокрема й поширення відеозвернень Президента України В. Зеленського, світ інакше сприймав би ці трагічні та драматичні події. Звісно, росії не потрібна правда світу про її загарбницьку війну;

росії потрібна своя правда, власна інтерпретація, коли чорне — це біле, а біле — чорне. Маємо на увазі, наприклад, кадри, що облетіли світ, з Бучі, Ірпеня, Бородянки, Гостомеля, бомбардування російською авіацією драмтеатру в Маріуполі й багато іншого. Власні злочини рашисти перекладають на українських військових, але їм не вірять. Завдяки роботі журналістів світ побачив, хто завойовник, а хто захисник; світ бачить, хто і як намагається перекроїти геополітичну карту, а хто її рятує ціною власного життя.

Робота журналістів на війні в Україні дуже небезпечна. Російські військові не визнають міжнародного гуманітарного права, нехтують Женевськими конвенціями: позначення «Преса», «ТБ» тощо, навпаки, слугують мішенями. Тому й не дивно, що станом на кінець лютого 2023 р. в Україні загинуло 48 журналістів, 8 з яких — безпосередньо під час виконання професійних обов'язків (*Медійні злочини Росії*, 2022). Ці дані не остаточні, адже чимало колег є серед зниклих безвісти, а нові й нові обстріли журналістів з боку військ рф повторюються ледь не щодня. Недаремно Олександр Ткаченко, міністр культури та інформаційної політики, з нагоди професійного свята — Дня журналіста — сказав, що цього року (2022) цей день «... має особливий присмак гіркоти. Четвертий місяць повномасштабної війни — і ми втратили 32 журналісти... За 8 років війни ми втратили ще більше. Вічна пам'ять нашим борцям передової інформаційного фронту. Всі журналісти сьогодні, які працюють 24/7, — ви герої. Ми ведемо гібридну війну, першу таку масштабну в історії світу, і ваша роль сьогодні неоціненна. Як і ваша відповідальність, ваша відданість справі, завзятість та сміливість» (*Стало відомо*, 2022). Зазвичай журналістів частіше критикують, а тут — подяка.

За постійно оновлюваними даними сайту Інституту масової інформації лише за три перші місяці війни росія вчинила 280 воєнних злочинів проти України. Зокрема, 113 медіа припинили роботу через вторгнення росії, 9 захоплених та викрадених журналістів, 15 зниклих журналістів, 29 убитих журналістів (з них 7 — безпосередньо під час виконання редакційних завдань), 9 поранених журналістів, 50 погроз, 13 обстрілів журналістів, 11 обстрілів телевізійних веж, 5 захоплень та нападів на редакції, 32 кіберзлочини, 6 блокувань інтернет-доступу до медіа, 10 вимкнень українського мовлення (*280 злочинів проти журналістів*, 2022).

На жаль, поки що у нас немає даних щодо репрезентації редакцій зарубіжних мас-медіа у війні росії проти України. Припускаємо, що частина світових ЗМІ й досі використовує кремлівську вер-

сію подій щодо так званих нацистів, з якими борються рашисти, особливо це виражено у проросійських країнах. Прийде час, і цю частину інформаційно-психологічних операцій та масової пропаганди й маніпуляцій рф буде піддано професійному й докладному аналізу, а винуватців притягнуто до відповідальності.

Слід наголосити, що війна за незалежність України об'єднала сотні тисяч людей різних національностей, професій. Журналісти, журналістикознавці — не виняток. З особистих контактів, інформації з відкритих джерел нам відомо про викладачів факультетів, інститутів та відділень журналістики, які записалися добровольцям до лав ЗСУ, щоб зі зброєю в руках боронити рідну землю. Це Олег Богуславський, Артем Захарченко, Василь Пастушина, Тарас Подедворний, Олександр Чекмишев. Не можемо не згадати принаймні свого теперішнього студента, поета Артура Дроня, випускників факультету журналістики у Львівському університеті — Сергія Лефтера, Валерія Шмакова, Ігоря Корольова, редактора газети «Ратуша» Миколу Савельєва. Насправді відважних хлопців і чоловіків багато. Автор статті пригадує, як у перші дні й тижні війни, коли був мобілізованим до районного центру комплектування та соціальної підтримки (по-старому — військкомату) і займався набором новобранців, лише в одному районі Львова і лише за цей короткий період зустрів близько десятка випускників журфаку (деяких не одразу впізнав), які записувалися на фронт добровольцями, переважно рядовими. Така ж картина була по всій країні. Ми не маємо даних про те, скільки дипломованих журналістів захищають нас від московської орди. Колись отримаємо більш-менш точну відповідь, але це, очевидно, тисячі. Тисячі журналістів у складі ЗСУ! Вони не виконують на цій війні професійну журналістську роботу, але виконують громадянський обов'язок із захисту української Вітчизни. Очевидно, що про них мусить бути окрема розмова, як і вдячність, повага, шана.

У контексті подій після 24 лютого 2022 р. важливо пам'ятати й про журналістів, які виходили на Євромайдан і/або захищали рідну землю в АТО та ООС. Частина з них віддала за Україну найдорожче — своє життя. Серед них випускники львівського журфаку **Василь Кіндрацький** (загинув 28 травня 2015 р., Водяне) (*Кіндрацький Василь Михайлович*, б.д.), Герой України (посмертно), **Тарас Матвіїв** (поблизу с. Троїцького) (*Матвіїв Тарас Тарасович* («Сармат»), б.д.).

Багатьох журналістів, які загинули в Україні, у статтях про полеглих журналістів у «Вікіпедії» не згадано. Очевидно тому, що

вони загинули не з мікрофоном в руках, а з кулеметом чи гранатометом, тобто не під час виконання журналістської роботи, а як військові. Розуміємо, що автори виходили саме з професійного принципу, однак у такий спосіб виникає чергова «біла пляма» в історії. Натомість у публікації у «Вікіпедії» ("Список журналістів, які загинули в Україні", 2016) серед загиблих журналістів згадано українців, італійця, росіян та сепаратистів. Останніх ми не називаємо.

Українські журналісти:

Сергій Старокожко — колишній співробітник газети «Свободний репортер» (Луганськ), застрелений 20 листопада 2013 року; **В'ячеслав Веремій** — репортер газети «Вести» (Київ), побитий і застрелений 19 лютого 2014 року «тітушками» на чолі з Крисінім; **Ігор Костенко** — журналіст газети «Sportanalytic» (Київ), редактор Вікіпедії, 20 лютого 2014 року застрелений снайпером під час Євромайдану; **Василь Сергієнко** — редактор газети «Надросся» (Корсунь-Шевченківський, Черкащина), викрадений та убитий невідомими 4 квітня 2014 року; **Дмитро Іванов** — журналіст, музичний критик, загинув 2 травня 2014 року під час пожежі в одеському Будинку профспілок; **Володимир Марцишевський** — журналіст інформаційного онлайн-бюлетеня «Каменярі інфо», захисник Гостиного двору, 11 червня 2014 року у Києві викрадений із прес-центру Майдану, жорстоко побитий, помер у лікарні 15 червня; **Олег Задоянчук** — репортер «Мегаполіс-Експрес», редактор новин «Нового каналу», «5 каналу», ТСН, мобілізований 29 серпня 2014 року, загинув 4 вересня 2014 року, коли російська артилерія системами «Смерч» знищила український підрозділ у с. Дмитрівка Новоайдарського району; **Олександр Кучинський** — головний редактор газети «Кримінал-Експрес», автор книг «Хроніка донецького бандитизму» й «Антологія замовного вбивства», убитий 29 листопада 2014 року разом із дружиною в дачному селищі Богородичне під Слов'янськом; **Дмитро Лабуткін** — військовий кореспондент, заступник редактора ТРК «Бриз» (Міністерство оборони України), капітан-лейтенант (посмертно — капітан 3-го рангу); загинув 16 лютого 2015 року під час боїв за Дебальцеве, виконуючи обов'язки пресофіцера сектора «С» антитерористичної операції; **Сергій Ніколаєв** — фотокореспондент газети «Сьогодні» (Київ), загинув разом із супровідником Миколою «Танчиком» Флерком (підрозділ ДУК) під час мінометного обстрілу селища Піски 28 лютого 2015 року.

Італієць Андреа Роккеллі (італ. Andrea Rocchelli) — загинув разом із перекладачем-росіянином Андреем Міроновим 24 травня 2014 року під Слов'янськом.

Віддаючи шану нашим колегам, належить поіменно згадати всіх жертв війни й після початку повномасштабного ординського вторгнення. Запропонований перелік імен на основі даних Інституту масової інформації, Вікіпедії, інформації з відкритих джерел (*Список загиблих журналістів*, 2023; "Список журналістів, які загинули під час", 2022) поки що далеко не повний. Це не просто список полеглих, це своєрідна проєкція *національного некрополя*, в якому золотими літерами мають бути вписані й журналісти. Крім українців, жертвами стали й іноземці.

Закордонні журналісти

Так, 13 березня стало відомо, що на блокпосту поблизу міста Ірпінь російські окупанти вбили американського журналіста й режисера **Брента Руно** (раніше він співпрацював з *New York Times*, репортер *Time*). Наступного дня поліція повідомила й про загибель громадянина Ірландії **П'єра Закжевськи**, (оператора телеканалу FoxNews, який висвітлював воєнні події в багатьох «гарячих точках», зокрема в Іраку, Афганістані, Сирії). Його автомобіль був обстріляний з артилерії в селі Горенка, що на Київщині. 23 березня від ракетного обстрілу Подільського району Києва загинула **Оксана Бауліна** (журналістка російського *The Insider*, Фонду боротьби з корупцією Олексія Навального). На початку квітня не стало й литовця **Мантаса Кведаравічюса** (режисера й документаліста). Зі слів омбудсмена Людмили Денісової, рашисти взяли його у полон в окупованому Маріуполі, розстріляли, а тіло викинули на вулицю.

Серед загиблих медійників також українці. Це **Олександра Кувшинова**, українська фіксерка, журналістка (убита 14 березня разом з П'єром Закжевські), **Максим Левін**, фоторепортер, воєнний кореспондент (до цього співпрацював з міжнародними агенціями та українськими виданнями), зник 13 березня, а 1 квітня знайдено вбитим, **Дмитро Шиповський**, оператор телекомпанії "Приват TV: Харків" та каналу "Аль Джазіра", загинув 21 вересня, потрапивши під мінометний обстріл у районі села Дружба Донецької області.

Як учасники бойових дій або внаслідок ракетних та артилерійських обстрілів, не під час виконання журналістських обов'язків, загинули: **Ділербек Шакіров**, цивільний журналіст інформаційного тижневика «Навколо тебе», розстріляний з автоматичної зброї 26 лютого 2022 р. в передмісті Херсона; **Євген Сакун**, оператор

телеканалу LIVE, убитий 1 березня під час російського ракетного обстрілу телевежі в Києві, **Сергій Пущенко**, графік і живописець, культуролог, заслужений діяч мистецтв України, член Національної спілки журналістів України, лауреат журналістських премій, волонтер і ветеран АТО, загинув 2 березня у Василькові разом із побратимами з територіальної оборони; **Віктор Дудар**, військовий журналіст зі Львова (газета «Експрес»), загинув 6 березня під час боїв з російськими загарбниками під Миколаєвом; **Павло Лі**, актор, ведучий телеканалу «Дом», загинув 6 березня під Ірпенем у складі територіальної оборони під час евакуації людей; **Віктор Дедов**, оператор телеканалу «Сігма», загинув 11 березня в Маріуполі внаслідок обстрілу будинку; **Олександр Литкін**, журналіст «KNK Медіа», загинув 13 березня в с. Романівка під час обстрілу військовослужбовцями збройних сил рф; **Олег Якунін**, редактор запорізького сайту misto.zp.ua, захищаючи Україну від російських окупантів, загинув 18 березня; **Лілія Гумянова**, викладачка журналістики та завідувачка художнього відділу Лівобережного районного будинку дитячої та юнацької творчості Маріуполя, загинула 19 березня внаслідок російських обстрілів рідного міста; **Юрій Олійник**, оператор 24 каналу, загинув 23 березня в боях біля Попасної Луганської області; **Сергій Заїковський**, публіцист, історик, перекладач, загинув у бою з російськими окупантами під Києвом 24 березня; **Денис Котенко**, співробітник пресслужби Міністерства ветеранів, також загинув 24 березня в бою з рашистами під Києвом; **Євген Баль**, журналіст, письменник, волонтер, помер 2 квітня після катувань і тортур у Маріуполі; **Роман Нежиборець**, відеоінженер чернігівського каналу «Дитинець», убитий російськими військовими в селі Ягідне у квітні біля Чернігова; **Зореслав Замойський**, журналіст інтернет-ресурсів «Інформаційний портал» та «Громада приірпіння» — тіло з ознаками насильницької смерті знайдено 13 квітня в Бучі; **Віра Гирич**, журналістка «Радіо Свобода», загинула внаслідок російського обстрілу Києва 28 квітня; **Олександр Махов**, журналіст каналів «Україна», «Україна24», «Дом», ветеран війни на Донбасі, який одразу після повномасштабної російської агресії 2022 р. знову пішов на фронт, загинув 4 травня через обстріли; **Наталя Харакоз**, журналістка, письменниця, член Національної спілки журналістів України та Національної спілки письменників України, керівник літературного клубу «Азов'я», загинула в заблокованому росіянами Маріуполі; **Євген Старинець**, ексменеджер філії «Суспільне Черкаси»,

військовослужбовець, загинув 30 квітня в боях за Попасну (Луганщина); **Максим Мединський**, комунікаційник, військовослужбовець, трагічно загинув під час оборони країни; **Оксана Гайдар** (псевдонім Руда Пані), загинула під час обстрілу російською артилерією села Шевченкове Броварського району на Київщині між 11 і 12 березня; **Костянтин Кіц**, оператор луцького каналу «Аверс», загинув на фронті у травні...

Далі були нові й нові втрати: **Фредерік Леклерк-Імхофф**, журналіст французького каналу BFMTV, загинув на Луганщині 30 травня внаслідок російського обстрілу; **Віталій Дерех**, тернопільський журналіст, митець, молодший сержант Збройних сил України, загинув у бою поблизу м. Попасна Луганської області; **Роман Жук**, фотограф, відеограф із Закарпаття, один із засновників волонтерського проекту «Chysto.de» (Чисто де), **Олексій Чубашев**, воєнний кореспондент, автор програми «Рекрут UA», керівник Армії FM та Військового телебачення України, загинув на фронті 10 червня; **Володимир Даценко**, журналіст ГО «Дорожній контроль Вінниця», волонтер, загинув 14 липня внаслідок ракетного обстрілу Вінниці.

У наступні місяці віддали своє життя, захищаючи Україну, й інші журналісти, переважно військовослужбовці: **Карім Гуламов**, ведучий музичного телеканалу M2 та військовослужбовець Збройних сил України, загинув у липні, захищаючи Україну; **Микола Рачок**, журналіст видання про авто InfoCar, загинув у бою, захищаючи Україну; **Олександр Савоченко**, журналіст (працював на СТБ, потім в інформаційному агентстві AFP, на Суспільному), загинув у боях під Бахмутом (Донецька обл.) у липні, захищаючи Україну; **Олексій Юрченко**, оператор телеканалу "Прямий", служив у Збройних Силах України, загинув у боях за Балаклію (Харківська обл.), захищаючи Україну; **Юрій Лелявський**, професійний журналіст, до війни працював у різних виданнях та загальнонаціональних телеканалах, начальник служби зв'язків з громадськістю 80-ї окремої десантно-штурмової бригади, загинув у бою (Шутка, 2022); **Сергій Силкін**, звукорежисер на ОДТРК «Карпати» та «Суспільному», загинув 17 жовтня у бою з російськими окупантами неподалік Бахмута Донецької області; **Василь Яворський**, режисер на "Перший Західний" та "Еспресо", співавтор проекту "Історія Героя", загинув у бою; **Андрій Загоруйко**, автор та ведучий історичного проекту "Київські історії" телеканалу "Київ", загинув 3 листопада у районі селища Спірне Бахмутського району, захищаючи Україну; **Антон Коломієць**, ведучий і режисер на телеканалах

“Скіфія”, на «Суспільному», загинув у бою; **Ігор Терьохін**, ТРК РІАК та команда «Глас Медіагрупа» в Одесі, загинув на фронті 28 січня 2023 р.; **Павло Тимошенко**, телеоператор черкаської філії телеканалу “Інтер”, загинув під Вугледаром (Донецька область); **Олексій Борис**, журналіст “Юридичної газети”, загинув на фронті 9 лютого 2023 р.; **Сергій Клименко**, інженер радіомовлення та звукозапису у технічній службі радіо телерадіокомпанії Херсонщини “Скіфія” (нині — Суспільне Херсон), загинув у Мар’їнці 5 лютого 2023 р. в бою з окупантами; перекладач, культуролог **Євген Гулевич**, загинув під Бахмутом 31 грудня 2022 р.

Цей довгий і неповний некрополь українського журналістського цвіту раниє серце, не дозволяє залишатись байдужим до тероризму й варварства рашистів.

Не дивно, що Національна спілка журналістів України сьогодні в тісному зв’язку з міжнародними партнерами, зокрема, Європейською конфедерацією журналістів, низкою національних журналістських асоціацій, правозахисників, і вимагає створення Міжнародного трибуналу для засудження воєнних злочинів росії проти журналістів.

Війна перейшла у фазу затяжної, президент рф в. путін заявляє про відновлення російської імперії та адміністративну реформу України після її «звільнення». І цього не можна допустити, щоб не було нових жертв, воєнних і цивільних, зокрема й серед журналістів та працівників редакцій та медіахолдингів.

Сподіваємось, цивілізований світ все ж таки спроможеться на адекватну відповідь московитському фюреру й допоможе Україні зруйнувати фундамент нової імперії під куполом панславізму. І тоді життя полеглих журналістів не будуть втрачені намарно.

Замість висновків

1. Започатковано наукове осмислення героїзму й жертвності представників журналістського корпусу під час війни за незалежність України проти московщини, яка поставила собі за мету відродити імперію, знищити спершу українську державу й українців, а згодом і країни Європейського Союзу та ідеали західної демократії.
2. Зроблено перші кроки щодо створення журналістського некрополя в Україні. Українці мають пам’ятати імена полеглих героїв-журналістів, які віддали своє життя за свободу Батьківщини.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Антонов, А., Бзот, В., & Жилін, Є. (2014а). *Україно-російський воєнний конфлікт: сутність, передумови та зміст агресії. Частина 1. Сутність нового формату воєнного конфлікту, його воєнно-теоретичні засади, характерні риси і ознаки*. InformNapalm. <https://informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/Voyenni-konflikty-novogo-typu-4GW-CHastyna-I.pdf>
- Антонов, А., Жилін, Є., & Кужель, І. (2014b). *Україно-російський воєнний конфлікт: сутність, передумови та зміст агресії. Частина 2. Воєнно-практичний зміст, тенденції та світовий досвід трансформаційних перетворень сфери національної безпеки і оборони*. InformNapalm. <https://informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/CHASTYNA-2.-VOYENNO-PRAKTYCHNYJ-ZMIST.pdf>
- Буроменьский, М., Штурхецький, С., Білз, Е., Бетц, М., Шюпп, К., & Казанжи, З. (2016). *Журналістика в умовах конфлікту: передовий досвід та рекомендації* (Д. Даниленко, Г. Іванченко, О. Івкіна, О. Рихло & О. Простак, пер.). ВАІТЕ. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/3/254531.pdf>
- 280 злочинів проти журналістів та медіа скоїла росія в Україні за три місяці війни. (2022, 24 травня). Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/monitorings/280-zlochyniv-protu-zhurnalistiv-ta-media-skojila-rosiya-v-ukrayini-za-try-misyatsi-vijny-i45739>
- Кіндрацький Василь Михайлович. (б.д.). Український меморіал. <https://ukraine-memorial.org.ua/biography/kindrackiy-vasil-mihaylovich/>
- Майже 2000 іноземних журналістів висвітлюють в Україні війну з Росією — Подоляк. (2022, 10 березня). Детектор медіа. <https://detector.media/community/article/197359/2022-03-10-mayzhe-2000-inozemnykh-zhurnalistiv-vysvitlyuyut-v-ukraini-viynu-z-rosiieyu-podolyak/>
- Матвійв Тарас Тарасович («Сармат»). (б.д.). Книга пам'яті полеглих за Україну. <https://memorybook.org.ua/16/matviiv.htm>
- Медійні злочини Росії у війні проти України (оновлюється). (2022, 2 березня). Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/monitorings/medijni-zlochyny-rosiyi-u-vijni-protu-ukrayiny-onovlyuyetsya-i44098>
- Міноборони України акредитувало більше 8700 журналістів для роботи в районах бойових дій. (2022, 24 травня). Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/199510/2022-05-24-minoborony-ukrayiny-akredytuvalo-bilshe-8700-zhurnalistiv-dlya-roboty-v-rayonakh-bojovuykh-diy/>
- Нідерландського журналіста, який поширив фото ракетних ударів по Одещині, позбавили акредитації та видворили з України. (2022, 3 квітня). Детектор медіа. <http://surl.li/fbhdi>
- Організація Об'єднаних Націй (ООН). (1977, 8 червня). *Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів* (Протокол 1, 995_c23). Верховна Рада України. <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/pravovi-akti-mijnarodni/stattya-zahodi-schodo-zahistu-137146.html>
- Список журналістів, які загинули в Україні. (2016, 6 липня). В *Вікіпедія*. <http://surl.li/feftq>
- Список журналістів, які загинули під час російсько-української війни. (2022, 5 грудня). В *Вікіпедія*. <http://surl.li/fefta>
- Список загиблих журналістів. (2023, 3 червня). Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagyblyh-zhurnalistiv-i45958>
- Стало відомо, скільки українських журналістів загинули за час війни. (2022, 6 червня). Слово і Діло. <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/06/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skillky-ukrayinskykh-zhurnalistiv-zahynuly-chas-vijny>

- Уряд спростив умови перебування іноземних журналістів в Україні. (2022, 28 травня). Visit Ukraine Today. <https://visitukraine.today/uk/blog/456/uryad-sprostiv-umovi-perebuvannya-inozemnix-zurnalistiv-v-ukraini>
- Шестакова, Ю. (2018, 28 грудня). За період воєнного стану акредитацію в ООС отримали понад 170 журналістів. Детектор медіа. <https://detector.media/community/article/143691/2018-12-28-za-period-voienного-stanu-akredytatsiyu-v-oos-otrymaly-ponad-170-zhurnalistiv/>
- Шутка, Н. (2022, 3 жовтня). На фронті загинув львівський журналіст Юрій Лелявський. Zaxid.net. https://zaxid.net/na_vyni_zagynuv_rechnik_brigadi_lvivskih_desantnikov_yurii_levyavskiy_n1550587
- ЮНЕСКО. (2022). Посібник з безпеки для журналістів: посібник для репортерів у небезпечних зонах. Репортери без кордонів. <http://sur.li/fcfwj>
- Mahda, Y. (2022). "Prigozhyn's ring" or "Wagner's" flight in information space. *GeoPolitica. Anul XX, 96-97(4)*, 278–279. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/prigozhyns-ring-wagners-flight-information-space/>
- Nechaieva-Yuriichuk, N. (2022). New geopolitical initiatives in Black Sea region: verification by Russian-Ukrainian war. *GeoPolitica. Anul XX, 96-97(4)*, 71–78. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/new-geopolitical-initiatives-black-sea-region-verification-russian-ukrainian-war/>
- Rusnak, O. (2022). Soviet political technologies are still alive. *GeoPolitica. Anul XX, 96-97(4)*, 292–299. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/soviet-political-technologies-still-alive/>
- Zhytaryuk, M., & Zhytaryuk, V. (2022). Kremlin leaders' narratives about Ukraine and the West as means of historical manipulation with the aim to transform global geopolitical processes. *GeoPolitica. Anul XX, 96-97(4)*, 280–291. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/kremlin-leaders-narratives1-ukraine-west-means-historical-manipulation-aim-transform-global-geopolitical-processes/>

REFERENCES

- Antonov, A., Bzot, V., & Zhylin, Ye. (2014a). *Ukraino-rosiiskyi voiennyi konflikt: sutnist, peredumovy ta zmist ahresii. Chastyna 1. Sutnist novoho formatu voiennoho konfliktu, yoho voienno-teoretychni zasady, kharakterni rysy i oznaky* [The Ukrainian-Russian military conflict: essence, prerequisites and content of aggression. Part 1. The essence of the new format of the military conflict, its military-theoretical principles, characteristic features and signs]. InformNapalm. <https://informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/Voyenni-konflikty-novogo-typu-4GW.-CHastyna-I.pdf> [in Ukrainian].
- Antonov, A., Zhylin, Ye., & Kuzhel, I. (2014b). *Ukraino-rosiiskyi voiennyi konflikt: sutnist, peredumovy ta zmist ahresii. Chastyna 2. Voienno-praktychnyi zmist, tendentsii ta svitovyi dosvid transformatsiinykh peretvoren sfery natsionalnoi bezpeky i oborony* [The Ukrainian-Russian military conflict: essence, prerequisites and content of aggression. Part 2. Military-practical meaning, trends and world experience of transformative transformations in the sphere of national security and defense]. InformNapalm. <https://informnapalm.org/wp-content/uploads/2014/11/CHASTYNA-2.-VOYENNO-PRAKTYCHNYI-ZMIST.pdf> [in Ukrainian].
- Buromenskyi, M., Shturkhettskyi, S., Bilz, E., Betts, M., Shiupp, K., & Kazanzhy, Z. (2016). *Zhurnalistyka v umovakh konfliktu: peredovyi dosvid ta rekomendatsii* [Journalism in conflict: best practices and recommendations] (D. Danylenko, H. Ivanchenko, O. Ivkina, O. Rykhlo & O. Prostak, Trans.). VAITE. <https://www.osce.org/files/f/documents/9/3/254531.pdf> [in Ukrainian].

- Kindratskyi Vasyl Mykhailovych*. (n.d.). Ukrainskyi memorial. <https://ukraine-memorial.org/ua/biography/kindrackiy-vasil-mihaylovich/> [in Ukrainian].
- Mahda, Y. (2022). "Prigozhyn's ring" or "Wagner's" flight in information space. *GeoPolitica. Anul XX*, 96-97(4), 278–279. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/prigozhyns-ring-wagners-flight-information-space/> [in English].
- Maizhe 2000 inozemnykh zhurnalistiv vysvitliuut v Ukraini viinu z Rosiieiu — Podoliak* [Almost 2,000 foreign journalists cover the war with Russia in Ukraine — Podoliak]. (2022, March 10). Detektor media. <https://detector.media/community/article/197359/2022-03-10-mayzhe-2000-inozemnykh-zhurnalistiv-vysvitlyuyut-v-ukraini-viynu-z-rosiieyu-podolyak/> [in Ukrainian].
- Matviiv Taras Tarasovych ("Sarmat")*. (n.d.). Knyha pamiati polehlykh za Ukrainu. <https://memorybook.org.ua/16/matviiv.htm> [in Ukrainian].
- Mediini zlochyny Rosii u viini proty Ukrainy (onovliuietsia)* [Media crimes of Russia in the war against Ukraine (updated)]. (2022, March 2). Institute of Mass Information. <https://imi.org.ua/monitorings/medijni-zlochyny-rosiyi-u-vijni-proty-ukrayiny-onovlyuyetsya-i44098> [in Ukrainian].
- Minoborony Ukrainy akredytuvalo bilshe 8700 zhurnalistiv dlia roboty v raionakh boiovykh dii* [The Ministry of Defense of Ukraine accredited more than 8,700 journalists to work in combat zones]. (2022, May 24). Detektor media. <https://detector.media/infospace/article/199510/2022-05-24-minoborony-ukrainy-akredytuvalo-bilshe-8700-zhurnalistiv-dlya-roboty-v-rayonakh-boyovykh-diy/> [in Ukrainian].
- Nechaieva-Yuriichuk, N. (2022). New geopolitical initiatives in Black Sea region: verification by Russian-Ukrainian war. *GeoPolitica. Anul XX*, 96-97(4), 71–78. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/new-geopolitical-initiatives-black-sea-region-verification-russian-ukrainian-war/> [in English].
- Niderlandskoho zhurnalista, yakyi poshyryv foto raketnykh udariv po Odeshchyni, pozbavyly akredytatsii ta vydvoryly z Ukrainy* [The Dutch journalist, who distributed the photo of missile attacks on Odesa, was stripped of his accreditation and expelled from Ukraine]. (2022, April 3). Detektor media. <http://surl.li/fbhd> [in Ukrainian].
- Rusnak, O. (2022). Soviet political technologies are still alive. *GeoPolitica. Anul XX*, 96-97(4), 292–299. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/soviet-political-technologies-still-alive/> [in English].
- Shestakova, Yu. (2018, December 28). *Za period voiennoho stanu akredytatsiiu v OOS otrymaly ponad 170 zhurnalistiv* [During the period of martial law, more than 170 journalists received accreditation in the OOS]. Detektor media. <https://detector.media/community/article/143691/2018-12-28-za-period-voiennoho-stanu-akredytatsiyu-v-oos-otrymaly-ponad-170-zhurnalistiv/> [in Ukrainian].
- Shutka, N. (2022, October 3). *Na fronti zahynuv lvivskyi zhurnalist Yurii Leliavskiyi* [Yurii Leliavskiyi, a Lviv journalist, died at the front]. Zaxid.net. https://zaxid.net/na-viyni-zaginuv-rechnik-brigadi-lvivskih-desantnikiv-yuriy-lelyavskiy_n1550587 [in Ukrainian].
- Spysok zahyblykh zhurnalistiv* [List of dead journalists]. (2023, June 3). Institute of Mass Information. <https://imi.org.ua/infographics/spysok-zagybylyh-zhurnalistiv-i45958> [in Ukrainian].
- Spysok zhurnalistiv, yaki zahynuly pid chas rosiisko-ukrainskoi viiny* [List of journalists who died during the Russian-Ukrainian war]. (2022, December 5). In *Wikipedia*. <http://surl.li/fefta> [in Ukrainian].
- Spysok zhurnalistiv, yaki zahynuly v Ukraini* [List of journalists who died in Ukraine]. (2016, July 6). In *Wikipedia*. <http://surl.li/feftq> [in Ukrainian].
- Stalo vidomo, skilky ukrainskykh zhurnalistiv zahynuly za chas viiny* [It became known how many Ukrainian journalists died during the war]. (2022, June 6). Slovo i Dilo.

- <https://www.slovoidilo.ua/2022/06/06/novyna/suspilstvo/stalo-vidomo-skillky-ukrayinskyx-zhurnalistiv-zahynuly-chas-vijny> [in Ukrainian].
- 280 zlochyniv proty zhurnalistiv ta media skoila rosiia v Ukraini za try misiatsi viiny [280 crimes against journalists and the media in Ukraine committed by russia in three months of war]. (2022, May 24). Institute of Mass Information. <https://imi.org.ua/monitorings/280-zlochyniv-proty-zhurnalistiv-ta-media-skoyila-rosiya-v-ukrayini-za-try-misyatsi-vijny-i45739> [in Ukrainian].
- UNESCO. (2022). *Posibnyk z bezpeky dlia zhurnalistiv: posibnyk dlia reporteriv u nebezpechnykh zonakh. Reportery bez kordoniv* [Safety guide for journalists: A handbook for reporters in high-risk environments]. Reporters Without Borders. <http://surl.li/fcfwj> [in Ukrainian].
- United Nations (UN). (1977, June 8). *Dodatkovyi protokol do Zhenevskykh konventsii vid 12 serpnia 1949 roku, shcho stosuietsia zakhystu zhertv mizhnarodnykh zbroinykh konfliktiv* [Additional Protocol to the Geneva Conventions of August 12, 1949, relating to the protection of victims of international armed conflicts] (Protocol 1, 995_c23). Verkhovna Rada of Ukraine. <https://xn--80aagahqwyibe8an.com/pravovi-akti-mijnarodni/stattya-zahodi-schodo-zahistu-137146.html> [in Ukrainian].
- Uriad sprostyv umovy perebuvannia inozemnykh zhurnalistiv v Ukrainy [The government has simplified the conditions of stay of foreign journalists in Ukraine]. (2022, May 28). Visit Ukraine Today. <https://visitukraine.today/uk/blog/456/uryad-sprostiv-umovi-perebuvannya-inozemnix-zurnalistiv-v-ukraini> [in Ukrainian].
- Zhytaryuk, M., & Zhytaryuk, V. (2022). Kremlin leaders' narratives about Ukraine and the West as means of historical manipulation with the aim to transform global geopolitical processes. *GeoPolitica. Anul XX*, 96-97(4), 280–291. <https://www.geopolitic.ro/2023/02/kremlin-leaders-narratives1-ukraine-west-means-historical-manipulation-aim-transform-global-geopolitical-processes/> [in English].

УДК 069-044.963:070]:355.01(470:477)"2022"

Знищення музейної спадщини російським агресором у 2022 році: за матеріалами мас-медіа

Ігор СКЛЕНАРканд. наук із соц. комунік., доц.
доц. кафедри теорії і практики
журналістикиЛьвівський національний
університету ім. І. Франка
вул. Симоненка 12/4, 79071,
м. Львів, Україна
isklenar@gmail.com

ORCID 0000-0003-2081-2199

© Скленар І., 2023

Одним із засобів війни росії проти України є знищення культурних і релігійних пам'яток. Музейна спадщина належить до матеріального культурного надбання українського народу. В статті розглянуто факти знищення й пограбувань музейних установ протягом 2022 року з початку повномасштабної російської агресії. Описано стан деяких музеїв України в зонах бойових дій. В ході дослідження теми зроблено спробу вирішити такі завдання: виділити найрезонансніші приклади пошкоджень та руйнувань російськими окупантами об'єктів музейної спадщини в зазначений період; проаналізувати ці приклади крізь призму статистики, наукових статей і публіцистичних оцінок; розглянути суспільний резонанс, який виник у зв'язку з фактами руйнувань та пограбувань музеїв у зонах бойових дій. Водночас використано такі методи дослідження, як історичний, описовий, контент-аналіз, порівняльний аналіз, статистичний та ін.

Основою пошуку емпіричного матеріалу стали повідомлення Міністерства культури та інформаційної політики України про цільові атаки з боку російського агресора на культурну спадщину України. Оскільки тема медійного висвітлення цих фактів є доволі широкою, ми обрали публікації передусім деяких зарубіжних мас-медіа (дві з них стосувалися перших місяців війни, а одна — 10-го місяця війни), які показують кричущі факти руйнувань і грабувань унікальних музеїв. Стаття одного із найавторитетніших економічних часописів у світі «Forbes» (США), як і матеріал найдавнішого інформативного агентства «Associated Press» (США), були виділені в документальному фільмі «Мистецтво, яке викрали росіяни: історії музейників та сценарії повернення» на «UA: Суспільне». Саме велика аудиторія цих мас-медіа на суспільному рівні відповідно резонує на статистику й огляд поруйнованих і пограбованих музеїв України під час війни. Навіть у польській версії «глянцевого» американського часопису «Vogue» вміщено статтю-огляд про нищення російськими окупантами музейних надбань у перші два місяці повномасштабного вторгнення росії.

Окремо проаналізовано контент документального фільму польського режисера й журналіста Т. Гживачевського «Знищити народ» (лютий 2023 року), який їздив у знищені музейні заклади Харківської, Чернігівської, Київської областей. Розглянуто соціальні проєкти підтримки міжнародною спільнотою культурно-го надбання загалом і музейної справи зокрема.

Ключові слова: культурна спадщина, музей, російські окупанти, стаття, журналіст, видання, сайт.

DESTRUCTION OF MUSEUM HERITAGE BY THE RUSSIAN AGGRESSOR IN 2022: BASED ON MEDIA REPORTS

Ihor Sklenar

PhD in Social Communications, Associate Professor,
Associate Professor at the Department of Theory and Practice of
Journalism

Ivan Franko National University of Lviv
12/4, Symonenko St., 79071, Lviv, Ukraine
isklenar@gmail.com
ORCID 0000-0003-2081-2199

One of the means of Russia's war against Ukraine is cultural and religious monuments destruction. Museum heritage belongs to the material cultural heritage of the Ukrainian people. The article examines the facts of the destruction and looting of museum institutions in 2022 since the beginning of full-scale Russian aggression. The article describes the state of some museums in Ukraine in the war zones. In the course of researching the topic, an attempt was made to solve the following tasks: to highlight the most resonant examples of damage and destruction of museum heritage objects by the Russian occupiers during the specified period; to analyse these examples through the prism of statistics, scientific articles, and journalistic assessments; to consider the public outcry that arose in connection with the facts of destruction and looting of museums in the combat zones. The research methods used are historical, descriptive, content analysis, comparative analysis, statistical, etc.

The search for empirical material was based on the reports of the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine on targeted attacks on the cultural heritage of Ukraine by the Russian aggressor. Since the topic of media coverage of these facts is quite broad, we have selected publications primarily from some foreign media (two of them related to the first months of the war and one to the 10th month of the war), which show the glaring facts of destruction and looting of unique museums. An article by Forbes, one of the most authoritative economic magazines in the world, and a piece by the oldest news agency in the world, Associated Press (USA), were highlighted in the documentary "Art Stolen by Russians: Stories of Museum Workers and Scenarios for Return" on UA: Suspilne. It is the large audience of these media outlets that respond to the statistics and overview of destroyed and looted museums in Ukraine during the war. Even the Polish version of the "glossy" American magazine Vogue published a review article about the destruction of museum property by the Russian occupiers in the first two months of Russia's full-scale invasion.

The content of the documentary film "Destroy the People" (February 2023) by Polish director and journalist T. Gzywaczewski, who visited the destroyed museums of Kharkiv, Chernihiv, and Kyiv regions, is analysed separately. Social projects of international community support of cultural property, in general, and museum affairs, in particular, were considered.

Keywords: cultural heritage, museum, Russian occupiers, article, journalist, publication, website.

Актуальність проблеми

Новітня російсько-українська війна — це щоденний геноцид у різних його формах стосовно громадян України та їхнього національного надбання. Інформаційний простір із часу повномасштабного вторгнення росії регулярно містить фактологічну інформацію про пошкодження, часткові пошкодження чи руйнування культурних об'єктів в Україні. Тому існують вже документальні проекти та окремі розслідування журналістів, що може стати доказом на потенційних міжнародних трибуналах проти російських воєнних злочинців — не тільки верхівки, а й звичайних виконавців.

Постановка проблеми

За твердженням письменника, публіциста, волонтера з Харкова Сергія Жадана, яке він висловив 30 листопада 2022 року у виступі на засіданні Комітету культури та освіти Європейського парламенту, «...це не лише війна цивілізаційних систем й ідеологічна війна, не лише війна армій і політиків, а це війна культур» (Найденко, 2022). Путін та його злочинне оточення чітко розуміють, що, знищуючи зброєю ідентичність українського народу в культурі, знищують сам народ. Ця проблема є не лише «сухою» статистикою втрат, вона поступово ввійшла в публіцистичний дискурс та публічні виступи політиків, громадських діячів, інтелектуалів. Окрім цього, вона стає предметом наукових пошуків серед культурологів, філософів, релігієзнавців, істориків, політологів, тощо. Аналіз публікацій зарубіжних і загальноукраїнських мас-медіа на тему знищення культурної спадщини України й музейних надбань зокрема в перші місяці війни став би предметом не однієї журналістикознавчої розвідки. У цій статті робимо одну з перших спроб на основі кількох матеріалів у різних мас-медіа і двох документальних фільмів.

Стан вивчення проблеми

У журналістикознавчих студіях із 1991 року тема музейної спадщини України фрагментарно розглядається у численних працях, наприклад, про національні пресові органи в різні історичні періоди, зокрема й в тоталітарній державі (Колісник, 2009). Тему охорони історико-культурного надбання України в сучасній періодиці дослідниця А. Мадей вивчає з 2014 року. В одній зі своїх праць вона навела імена вчених, які вивчають проблему збереження культурного надбання, серед яких Г. Андрес,

М. Богуславський, О. Демиденко, І. Мартиненко, Н. Михайлова, О. Присяжнюк, О. Хлівнюк, Є. Ярошенко та ін. «Цікаве дослідження провела Наталія Кармазіна, проаналізувавши у своїй науковій статті питання охорони історико-культурної спадщини України в дисертаційних дослідженнях початку 2000-их років», — зазначає А. Мадей (2014, с. 129). Провідним акцентом багатьох розвідок є частково байдужість влади різних рівнів до підтримки музейної справи в Україні.

З 2022 року з'являються перші публікації вчених-гумантаріїв на тему руйнації російськими окупаційними військами культурної спадщини в нашій державі. Використавши методи моніторингу й контент-аналізу щодо цього річних наукових збірників і матеріалів конференцій, виділимо основні акценти в знакових публікаціях. Наприклад, автори М. Новосад, С. Білоус, О. Терешкун та Л. Борисевич (2022) аналізували проблему руйнування культурної спадщини України в умовах війни у філософському вимірі й здійснили мистецтвознавчу оцінку втрачених архітектурних споруд, знищених музеїв, театрів, кінотеатрів, бібліотек тощо. Також дослідники переосмислили вартість втрачених культурних надбань, які були занесені до Державного реєстру нерухомих пам'яток України та були незаконно вивезені російськими окупантами.

У публікаціях збірників за матеріалами конференцій приділяють значну увагу новітнім формам і методам збереження культурної спадщини. Так, авторка І. Передерій (2022) у рамках Міжнародної конференції в Полтаві розглянула тему міжнародного співробітництва в збереженні документної культурної спадщини в умовах збройної агресії РФ проти України. Немало дослідників аналізують тему свідомої руйнації культурних пам'яток України з боку московитської навали в контексті міжнародних правових документів і національних законодавчих актів. Наприклад, учасники Всеукраїнської конференції в Черкасах В. Мойсеєнко, І. Шостка та Н. Тарченко (2022) здійснили аналіз втрачених культурних пам'яток в часі війни крізь призму міжнародного права й конкретних справ. Дослідники названої конференції С. Юрко, В. Миколенко та Ю. Халявка (2022) розглядають засоби відшкодування збитків, завданих культурно-історичній спадщині України внаслідок російсько-української війни. Є також розвідки, присвячені збереженню замків України в умовах воєнних дій (Владимир, 2022).

Невирішені проблеми. Невеличку лепту вклав й автор цих рядків своєю публікацією в одному з наукових видань Польщі. Вона

грунтувалася на повідомленнях офіційних органів влади та загальноукраїнських мас-медіа про такі руйнації в перші три місяці війни (Sklenar, 2022). Водночас статистика руйнувань і грабувань українських музеїв протягом 2022 року зростала, зокрема й на окупованих територіях. Тому перед вченими-журналістикознавцями відкриваються можливості для всебічного аналізу проблеми свідомого знищення музейної спадщини в часі війни та відповідної оцінки цього явища з допомогою філософів, культурологів, релігієзнавців.

Виклад основного матеріалу

Дослідники вважають, що до культурної спадщини належать «... не тільки архітектурні сакральні храми, монастирі, еатри, кінотеатри, музеї, виставкові зали, бібліотеки, громадські будівлі, парки, площі, але й рухомі пам'ятки культового походження: духовні книги, посуд (потир), ікони, фрески, мозаїка, прикраси, які належать до декоративно-прикладного мистецтва, кінофільми, літературні твори, музейні колекції, експонати, твори образотворчого мистецтва, артефакти археологічних знахідок, що відтворюють один з напрямів художньої культури — мистецтво» (Новосад та ін., 2022, с. 64). Більша частина вищеперерахованого надбання українського народу стала усвідомленою ціллю окупантів не тільки в 2022 році. В рамках однієї статті неможливо показати «тяглість традиції» московитського варварства стосовно наших культурних надбань та цінностей, передусім музеїв. Мародерство культурних цінностей з боку московського агресора має і в нашу добу абсолютно системний характер. Після окупації Криму до Ермітажу в Санкт-Петербурзі було злочинно вивезено колекції артефактів «Херсонеса Таврійського», Музею Тавриди в Сімферополі, Історико-культурного музею-заповідника в Керчі. У 2016 р. в Третяковській галереї на виставці до 200-річчя з дня народження І. Айвазовського експонували 38 робіт, вивезених з Феодосії, які сам художник свого часу передав у спадок рідному місту», — констатувала злочинні дії окупантів дослідниця І. Передерій (2022, с. 281).

У міжнародних правових документах передбачена відповідальність за свідоме руйнування та нищення культурних об'єктів. Як зазначає І. Передерій, згідно зі статтею 1-ю «Конвенції про захист культурних цінностей» (прийнята 14 травня 1954 року в м. Гаага), культурними цінностями у разі збройного конфлікту є: а) цінності, рухомі чи нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу (серед них пам'ятники архітектури,

мистецтва або історії, архітектурні ансамблі історичної або художньої цінності, твори мистецтва, рукописи, книги, наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів та ін.; б) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі, як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укриття, призначені для збереження в разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а); в) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) і (б) (Владимир, 2022, с. 29). Після вже пережитого болючого досвіду втрат на культурному полі експерти стверджують, що «Україна має стати ініціатором змін і доповнень до міжнародного законодавства у сфері культури, передусім до Гаазької конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, з метою посилення правової відповідальності та введення в міжнародне право санкційних механізмів, які матимуть правову силу навіть у разі неприєднання держави-агресора до відповідного міжнародного документа» (Новосад та ін., 2022, с. 72).

Кількість пошкоджених, частково пошкоджених і зруйнованих пам'яток української культури з 24 лютого 2022 року почала стрімко зростати. Основним джерелом інформації в медійному просторі про ці руйнування стали пресрелізи Міністерства культури та інформаційної політики України. Станом на 31 березня минулого року внаслідок обстрілів окупантів руйнацій та пошкоджень зазнали 58 об'єктів культурної спадщини. Це пам'ятки архітектури та містобудування, серед них п'ять — це пам'ятки національного значення. Зокрема, постраждали 25 цінних об'єктів історичної забудови — старовинних будівель другої половини ХІХ-початку ХХ ст., а також 10 пам'ятників — меморіальних стел або скульптур, пов'язаних з історичними подіями. Через злочинні дії окупантів пошкоджено 12 музеїв та історико-архітектурних заповідників, 6 театрів і кінотеатрів, 5 бібліотек (*МКІП зафіксовано*, 2022).

З часом ця тема почала набувати міжнародного розголосу, зокрема і в промовах впливових політиків світу. Наприклад, 27 травня 2022 року нищівні дії рашистів супроти української культури було засуджено президентом США Джо Байденом. У новині «Радіо Свобода» наведено слова його промови перед випускниками Військово-морської академії США: путін «... не тільки намагається завладіти Україною, він буквально намагається знищити культуру та самобутність українського народу». «Жорстока, жорстока війна

путіна в Україні. Він ... буквально намагається знищити культуру та самобутність українського народу. Напади на школи! Погові будинки! Лікарні! Музеї! Тут немає іншої цілі, окрім знищення культури» (*Путін намагається знищити*, 2022). З початку квітня 2022 року Український Культурний Фонд започаткував «Мапу культурних втрат», де фіксують місця пошкоджень, часткових пошкоджень чи повністю зруйнованих об'єктів культурної спадщини внаслідок рашистських обстрілів, авіа- й ракетних ударів (*Мапа культурних втрат*, б.д.). Увага редакцій зарубіжних медіа до статистики культурних втрат почала зростати після перших, жорстоких місяців війни, коли ворог уже був відкинутий від столиці й півночі України. В інформаційному просторі сусідньої Польщі тема руйнувань та нищень культурних пам'яток через впливові мас-медіа набула суспільного резонансу й зумовила підтримку нашим закладам культури різного типу з боку державних інституцій і громадських установ. Як пише дослідниця І. Передерій (2022), там діє «Комітет допомоги музеям України, до складу якого увійшли керівники понад 40 польських музеїв. Діяльність Комітету підтримує Міністерство культури Польщі. Спільно вони закуповують матеріали для пакування, консервації й транспортування мистецьких творів та інших експонатів українських музейних закладів. Польські реставратори беруть участь у захисті львівських культурних пам'яток...» (с. 284). Та це далеко не всі приклади польської підтримки в цій ділянці, які в нашій післявоєнній хроніці (сподіваємося на це), будуть висвітлені іншими авторами.

Одним із знакових фільмів у жанрі документалістики про стан наших пам'яток у теперішній війні став документальний фільм польського режисера Т. Гживачевського «Wymazać Naród» («Знищити народ»), який був профінансований Міністерством Культури і Національної Спадщини Польщі. В анотації до фільму наведено найновішу статистику пошкоджень і руйнувань культурної спадщини (у порівнянні із довоєнним станом): «... перед війною існувало понад 5 тис. музеїв, 65 місць історично-культурного значення й близько 170 тис. пам'яток, серед них — 7 об'єктів світової спадщини ЮНЕСКО. Протягом дев'яти місяців війни Міністерство культури та інформаційної політики зареєструвало понад 800 фактів знищень, вчинених російською армією щодо культурної спадщини України» (*Narodowy Instytut Dziedzictwa*, 2023). Це число, як зазначено в анотації, щодня збільшується й водночас не охоплює цілого спектру знищень. З цього приводу дослідниця М. Новосад та

інші автори наголошують: «Повний підрахунок руйнувань поки оцінити неможливо через бойові дії та відсутність зв'язку з тимчасово непідконтрольними Україні територіями, і неможливо оцінити вартість пошкоджених, зруйнованих культурних об'єктів» (Новосад та ін., 2022, с. 67). Тому акцент творців названого фільму знову чіткий: культурна спадщина України під час війни потребує підтримки й допомоги цивілізованої спільноти.

Режисер і водночас репортер фільму «Wymazać Naród» перебував у різних місцях, де тривали бойові дії і де рашисти свідомо завдали ударів по культурних об'єктах. Один із них — *Музей історії та краєзнавства* — розташований в с. Іванків на Київщині. 26 лютого через атаку російських терористів полум'я охопило будівлю закладу. Тут зберігалися, між іншим, кілька десятків картин відомої художниці Марії Примаченко (1909-1997), картини якої засновані на елементах фольклору та національної естетики, а смисли образів є глибоко філософськими. «Експонати врятував охоронець музею, разом зі своєю дружиною. Музей планується відновити, і гроші на це перерахувала, зокрема, ЮНЕСКО. А врятовані картини експонувалися на виставці в Києві (*і до кінця року у великих обласних центрах* — прим. І. С.) (Мойсеєнко та ін., 2022). Можливо, цей факт зумовив інтерес журналістів світових мас-медіа звернути увагу на знищення регіонального закладу культури. У всіх обраних для аналізу медіаджерелах ця подія не тільки зафіксована, а й доповнена реалістичними світлинами руйнування іванівського музею. В названому документальному фільмі репортер взяв коментар у працівниці закладу, яка, зокрема, показала місце, де згоріли тканинні речі народної художниці Ганни Верес (журналіста супроводжував її онук художниці Юрій) (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2023). Ці вироби належать до виняткових реліквій ткацтва українського народу, і вони стали ще більш відомими поціновувачам культури на Заході завдяки репортажу про знищенням рашистами музею в Іванкові. Польський журналіст Войцех Делікта у своїй оглядовій статті також описав коротко факт знищення Музею історії та краєзнавства й наголосив на високій оцінці творчості М. Примаченко з боку європейських митців, зокрема художника П. Пікассо. В основу свого матеріалу він узяв звіт ЮНЕСКО з початку квітня 2022 року — про знищення російськими окупантами з 24-го лютого 53-ох об'єктів культурної спадщини (Delikta, 2022).

Журналістка економічного видання «Forbes» Карла Портерфілдс на основі звіту ЮНЕСКО про те, що 152 українські культурні об'єкти

постраждали від російського вторгнення, також подала факт руйнації музею в с. Іванків. Згідно з цим звітом за регіонами України (станом на кінець березня) її огляд містить не тільки цілий список пошкоджених і зруйнованих об'єктів а й десятки світлин, які відображають жахливий стан об'єктів культури після обстрілів з боку рашистів. Серед світлин авторки матеріалу у «Forbes» є й фото зруйнованого православного храму в с. Ясногородка на Київщині та меморіального комплексу «Бабин Яр» у столиці України (Porterfields, С.) — ці та сотні інших пошкоджених і зруйнованих об'єктів культурної спадщини можуть стати темами нових розвідок.

Ще одним місцем болю у фільмі «Wymazać Naród» став *Чернігів*. У сюжеті Т. Гживачевський коротко описав стан православних храмів часів княжої доби, деякі з яких зазнали пошкоджень через обстріли. Польський журналіст узяв інтерв'ю в Тетяни Шишової, яка пережила страшні дні руйнації обласного центру в березні 2022 року. Вона показала зруйновану історичну пам'ятку — будинок, в якому в 1902-1977 роках діяв *Музей українських старожитностей Василя Тарновського*. 11 березня 2022 року під час авіабомбардування Чернігова російські окупанти перетворили пам'ятку на руїни (будівля пережила обстріли більшовиками у 1918-1919 роках, вціліла в Другу світову війну під бомбами німецьких нацистів) (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2023). Зазнав пошкоджень через обстріли й меморіальний будинок-музей Михайла Коцюбинського у Чернігові. Як пише дослідниця В. Мойсеєнко та інші (2022) автори, «...під час понад 40-денної облоги Чернігова, під обстрілами місцеві музейники не припиняли своєї роботи. У Чернігівському обласному історичному музеї імені Василя Тарновського співробітники весь цей час займалися демонтуванням колекції, під час повітряних тривог даючи прихисток городянам у своєму підвальному приміщенні. ... Музейникам допомагали волонтери — фінансово, або продуктами, ліками та різними необхідними речами. Величезний вклад у справу зробив львівський штаб порятунку культурної спадщини. Допомогали й колеги з Національного заповідника «Гетьманська столиця», Національного художнього музею України» (с. 19).

Щодо досвіду захисту музеїв у інших містах, то дослідниця О. Владимир зазначає: «...для забезпечення можливості евакуації усєї колекції експонатів Музею західного і східного мистецтва, який знаходиться в м. Одеса, волонтерська організація Museum for change, заручившись підтримкою House of Europe, закупила й надала музеям усі пакувальні матеріали, необхідні для збереження

експонатів» (Владимир, 2022, с. 29). І таких прикладів хронікери культурного виживання України з часу раптового для багатьох московитського нападу з усіх боків будуть фіксувати сотнями.

З поміж музеїв на сході України Т. Гживачевський разом із археологом Романом Кравченком відвідав напівзруйнований після рашистських обстрілів, *Історико-археологічний музей-заповідник в с. Верхній Салтів* на Харківщині (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2023). Названого фахівця, який віддав понад 20 років свого життя збиранню експонатів для цього закладу культури, переповнював відчай від побаченої руїни та знищених речей. Далі маршрут журналіста Т. Гживачевського проліг до с. Сквородинівка Харківської обл. 7 травня новинні стрічки в українському інформаційному просторі облетіла шокуюча новина про знищення ракетним ударом *Літературно-меморіального музею ім. Г. С. Сквороди*. У коментарі польському журналісту працівниця Музею Ганна Ярміш зазначила, що Г. Скворода — елітарна постать, він увійшов в українську літературу як педагог-новатор (Narodowy Instytut Dziedzictwa, 2023). Акценти і коментарі мас-медіа цивілізованого світу потребують з приводу висвітлення цієї жахливої події окремої розвідки.

В оглядовій статті Г. Архірової «Воєнний злочин: Знищення культури України на промисловому рівні», опублікованій в жовтні 2022 року на сайті «Associated Press», наведено факт від міністра культури та інформполітики України О. Ткаченка про те, що станом на осінь минулого року 40 українських музеїв зазнали грабунку з боку російських окупантів. Збитки від таких дій оцінюють в сотні мільйонів доларів. Після перемоги на полі бою, за словами міністра, треба буде відбудовувати культурне життя України. Коментар чиновника у статті супроводжують слова дружини Президента України Олени Зеленської, висловлені в українському Музеї в Нью-Йорку: «Це війна проти нашої ідентичності» (Archirova, 2022). Фокус уваги авторки матеріалу в «Associated Press» звернено на пограбування краєзнавчого музею в м. Мелітополь Запорізької обл., а саму статтю доповнюють 9 світлин — цінних артефактів з цього закладу, серед них золота діадема провідника гуннів — Аттіли. Журналістка навела свідчення працівника Мелітопольського музею про те, що російські окупанти 24 квітня 2022 року змогли все ж таки знайти, можливо, за чисею інформацією, вже заховані 1700 безцінних речей часів скіфської доби й вивезли їх у невідоме місце. Між іншим, там зберіглося 198 шматків золота, датованих 2400 р. до Р.Х. Унікальність цих артефактів підтвердив науковий співробітник Інституту археології

НАН України Олександр Симоненко. Дослідниця М. Новосад та інші (2022) автори називають такі грабунки з боку окупантів «великою культурною втратою» й зазначають, що колекція скіфського золота — мистецька знахідка, виявлена в 1954 році на скіфському кургані українськими археологами. Спочатку її намагалися вивезти в музей Ермітаж, однак її вдалося зберегти в Україні. «Багата колекція прикрас оздоблена зображеннями звірів з етнічними ознаками скіфського періоду (IV–II ст. до н.е.) та монет із золота, срібла, міді, всі експонати мають високомистецьку та художню цінність (с. 69).

«Мінкульт країни-терориста не відповів до сьогодні на запит української сторони стосовно місцезнаходження артефактів і скіфського золота», — підсумовує ці події в Мелітополі Г. Архірова (Archirova, 2022) в своїй статті.

До опису фактів пограбувань музеїв у запорізькому краї долучився й Степан Пенкалюк (2022) на сайті «Суспільне: Медіа». Він писав: «Зокрема, 13 березня військові російських збройних формувань пограбували музей-заповідник «Садиба Попова», що розташований у місті Василівка». Він подає відомості про те, що з центральних музеїв окупованого півострова Крим готуються вивозити колекції до Росії».

Інше місце пограбунку музеїв в обраному для аналізу матеріалі «Associated Press» стосується окупованого *Маріуполя* — міста, яке хоч і зазнало тисяч людських жертв і було зруйноване, але стало символом нескореності українського народу. Влада України посилялася на цифри, які оприлюднювали окупанти — з кінця березня вони вивезли понад 2 тисячі унікальних експонатів із музеїв Маріуполя до Донецька. Г. Архірова (Archirova, 2022) у своєму огляді наголошує на вкрадених полотнах світової слави місцевого художника Архипа Куїнджі, не менш відомого митця Івана Айвазовського^{*}, а серед інших речей — унікальний рукописний сувій Тори, Євангеліє 1811 року (оригінал з венеційської друкарні для грецької меншини в Маріуполі), понад 200 медалей із музею медальєрного мистецтва Харабета. Факти цих пограбувань у Маріуполі авторка теж достовірно описала.

Слід зазначити, що не всім музейникам під час воєнних дій у великих містах вдалося зберегти свої колекції. Грунтовні публікації й програми на «UA:Суспільне» підтверджують проблему відсутності системної політики на підтримку на всіх рівнях державного му-

* Як зазначають знавці творчості, це картини Архипа Куїнджі — «Червоний захід», «Осінь», «Ельбрус» і картина Івана Айвазовського — «Біля берегів Кавказу».

зейництва («приватні» музеї розраховували завжди самі на себе). Музейники Херсона в перші години вторгнення і вже в умовах окупації намагалися врятувати цінні колекції місцевих закладів культури. Натомість, як подає хронологію подій Степан Пенкалюк (2022) у своїй статті і водночас у розмові з віцедиректором УКУ Мирославом Мариновичем, у травні 2022 року ГРУ повідомило: військові РФ починають вивозити в окупований Крим майно херсонських **музеїв** та мистецькі колекції навчальних закладів. «Крім того, російські військові проводили рейди до помешкань місцевих краєзнавців, колекціонерів і магазинів антикваріату й відбирали все, що становило хоч найменшу художню чи історичну цінність».

У жовтні Генштаб ЗСУ інформував про грабунки херсонських музеїв, **спалювання української літератури та підручників** українською мовою. Інформація про вивезення з Херсона культурних цінностей і перелік того, що планують вкрасти (мовою окупантів — «евакуація»), з'явилася на окупаційних пабліках. Як описує хронологію подій С. Пенкалюк (2022), з моменту окупації й до жовтня минулого року рашисти вивезли з території Херсонщини близько 15 тис. експонатів. «Наприкінці листопада при втечі російські військові повністю вкрали виставкову експозицію з Херсонського краєзнавчого музею, яку в закладі збирали понад сто років. 24 листопада пресслужба Центру національного спротиву повідомила, що росіяни вивезли до окупованого Криму фонди Каховського історичного музею. А вранці 30 листопада обстріляли *Херсонський художній музей імені Олексія Шовкуненка*, який перед цим також пограбували. Викрадали музейні експонати російські окупанти й на **Запоріжжі**.

Як стверджує Анастасія Солод, авторка великого випуску проєкту «COOL'ТУРИМО» за лютий цього року на «UA: Суспільне», адміністрації музеїв не мали чітких інструкцій щодо зберігання та евакуації колекцій на випадок широкомасштабного вторгнення росії. Директорка Херсонського художнього музею ім. О. Шовкуненка Аліна Доценко описала в коментарі для авторів названого фільму весь драматизм у справі порятунку колекцій у перші дні війни та неймовірно складне функціонування закладу в умовах окупації, а влітку — ще й призначення некомпетентної й промосковських поглядів «керівниці». А. Доценко свідчить, що окупанти лише не змогли вивезти з художнього музею тяжкі скульптури з граніту, мармуру, бронзи; не забрали гобелен, який херсонська художниця Ольга Бринцева подарувала закладу в 2021 році (великий, біля 3 метрів,

під назвою «Різдво»). Грабіжники країни-терористки просто не змогли знайти його за стіною в одному з приміщень. Після повернення в зруйнований музей чинна тепер директорка описала свій стан так: «Відчуття, що мене вбили, але не до кінця». Журналістка А. Солод в ході проекту посилається на публікацію однієї з найвпливовіших газет світу «New York Times», що пограбування Херсонського музею — це найбільша крадіжка з музеїв з часів Другої світової війни (Суспільне Культура, 2023).

За підтримки Представництва Європейського Союзу, в рамках соціального проєкту, на сайті «The Village» у восьми матеріалах відображено історії музеїв із різних регіонів України в перші місяці війни, теми зберігання експонатів та можливі шляхи відновлення пошкоджених чи зруйнованих закладів. Автори статей чітко наголошують на тому, що цінність культурних об'єктів вимірюється не тільки стінами, а й людським капіталом. У сюжеті їхніх хронікальних статей лежать відвага й самовідданість керівників і працівників закладів, а також місцевих мешканців заради порятунку культурних цінностей від збройного насильства з боку «рузького мира» (*Соціальний проєкт*, б.д.).

І насамкінець про причини й наслідки руйнувань і грабунків з боку теперішніх послідовників советсько-сталінських методів щодо всього українського. Стисло це коментував у розмові з журналістом С. Пенкалюком громадський діяч і в'язень комуністичних таборів М. Маринович: «... поняття «українська культура» в росіян не існує, за винятком гопака або «хороших украинских песен, которые они очень любят»... Росіяни довго й послідовно працювали над тим, щоб самі українці применшили значення своєї культури й мови. Водночас на державному рівні в Україні небезпеки такого впливу не відстежили, тому зараз ми спокутуємо помилки. **Вони мітять свою територію своїми ідеологічними символами.** Тому це не культурний процес — це ідеологія. ...Щоб не уподібнюватися росіянам, які сприймають культуру й мову насамперед в ідеологічному сенсі, в Україні варто провадити державну політику, що просто має розставляти остережні бар'єри перед впливом Росії» (Пенкалюк, 2022).

Висновки

Наші музейні установи виявилися переважно не готовими до раптового нападу країни-терориста й не мали відповідних засобів та документів для ефективного збереження колекцій від обстрілів

і пограбувань — це показують тези обраних для аналізу публікацій і документальних фільмів із зарубіжних мас-медіа й нашого інформаційного простору. Матеріали в знакових виданнях на Заході про руйнування й пограбування культурної спадщини викликають суспільний резонанс навіть серед впливових лідерів світу. Описані випадки руйнувань і пограбувань українських музеїв під час війни — це лише маленький фрагмент загальної картини злочинів росіян проти культурної спадщини від початку повномасштабного вторгнення росії.

Тому ми втратили, з поміж сотень культурних надбань, через обстріли з боку рашистів десятки музеїв та місць історичної пам'яті в Київській, Чернігівській, Харківській, Херсонській, Запорізькій, Донецькій областях. Як стверджують дослідники цієї теми, у майбутньому воєнні злочинці з Кремля згідно з Гаазькою конвенцією мають понести відповідне покарання.

Перед журналістикознавцями та іншими гуманітаріями відкриваються нові теми для розгляду й аналізу цієї теми в контексті глобалізаційних культурних процесів під час війни, а також для обговорення можливих шляхів реконструкцій та відбудови культурних закладів з допомогою наших дружніх країн цивілізованого світу.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Владимир, О. (2022). Замки та інші об'єкти культурної спадщини у час війни: виклики та загрози. *Соціально-економічні проблеми і держава*, 1(26), 23–36. <https://doi.org/10.33108/sepd2022.01.023>
- Колісник, Ю. (2009). Українська культура в контексті журнальної періодики УРСР 1950–1980 років. *Вісник Львівського університету. Серія журналістика*, 32, 122–144.
- Мадей, А. (2014, 2–3 жовтня). Специфіка висвітлення питань охорони історико-культурного надбання України у сучасній періодиці. В *Журналістика. Філологія. Медіаосвіта* [Матеріали конференції] (с. 129–133). Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка.
- Мапа культурних втрат*. (б.д.). Український культурний фонд. <https://bit.ly/3k5F1iw>
- МКІП зафіксовано 135 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини в Україні*. (2022, 1 квітня). Міністерство культури та інформаційної політики. <https://mkip.gov.ua/news/7021.html>
- Мойсеєнко, В., Шостка, І., & Тарченко, Н. (2022, 20–21 жовтня). Збереження культурної спадщини під час війни: міжнародне право та конкретні справи. В *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження* [Матеріали конференції] (с. 16–20). Черкаський державний технологічний університет.
- Найденко, Ю. (Ред.). (2022, 1 грудня). «Це війна культур». *Сергій Жадан виступив у Європарламенті*. NV. <https://life.nv.ua/ukr/art/sergiy-zhadan-vistupiv-u->

- yevroparlamentu-i-poyasniv-chomu-rosiyani-znishchuyut-shkoli-universiteti-video-50287987.html
- Новосад, М., Білоус, С., Терешкун, О., & Борисевич, Л. (2022). Руйнування культурної спадщини України в умовах війни як проблема: філософсько-культурологічний аспект. *Освітній дискурс*, 39(1–3), 62–76.
- Пенкалюк, С. (2022, 10 грудня). «Вони мітять свою територію ідеологічними символами». Мирослав Маринович про значення культури для росіян і українців. Суспільне. <https://susplne.media/334268-voni-mitat-svou-teritoriu-ideologicnimi-simvolami-miroslav-marinovic-pro-znacenna-kulturi-dla-rosian-i-ukrainciv/>
- Передерій, І. (2022, 24 листопада). Міжнародне співробітництво у збереженні документної культурної спадщини в умовах збройної агресії РФ проти України. В *Документно-інформаційні комунікації в умовах глобалізації: стан, проблеми і перспективи* [Матеріали конференції] (с. 280–287). Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка».
- «Путін намагається знищити культуру українського народу» — президент США. (2022, 28 травня). Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-biden-putin-kultura-ukrayiny/31872573.html>
- Соціальний проєкт. (б.д.). The Village Україна. <https://www.the-village.com.ua/village/culture/museum-at-wartime>
- Суспільне Культура. (2023, 16 лютого). *Мистецтво, яке викрали росіяни: історії музейників та сценарії повернення* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=G04l02gR7fw>
- Юрко, С., Миколенко, В., & Халявка, Ю. (2022, 20–21 жовтня). Засоби відшкодування шкоди культурно-історичній спадщині України внаслідок російсько-української війни. В *Культурно-історична спадщина України: перспективи дослідження та традиції збереження* [Матеріали конференції] (с. 21–24). Черкаський державний технологічний університет.
- Archirova, H. (2022, October 9). "War crime": Industrial-scale destruction of Ukraine culture. Associated Press. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-kyiv-travel-museums-7431f2190d917f44f76dff39b4d5df54>
- Delikta, W. (2022, April 19). Sztuka w ogniu: kultura Ukrainy podczas wojny. *Vogue*. <https://www.vogue.pl/a/sztuka-w-ogniu-kultura-ukrainy-podczas-wojny>
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2023, February 9). "Wymazać Naród". "Erase the Nation" [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=KUgRbY1k1YI>
- Sklenar, I. (2022). Zabytki kultury i religii jako cel ataków rosyjskich okupantów w Ukrainie — analiza przypadków. *Media i Społeczeństwo*, 17(2), 114–121.

REFERENCES

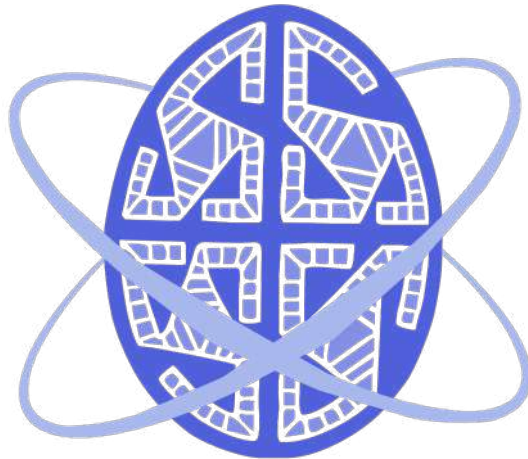
- Archirova, H. (2022, October 9). "War crime": Industrial-scale destruction of Ukraine culture. Associated Press. <https://apnews.com/article/russia-ukraine-kyiv-travel-museums-7431f2190d917f44f76dff39b4d5df54> [in English].
- Delikta, W. (2022, April 19). Sztuka w ogniu: Kultura Ukrainy podczas wojny [Art on Fire: Ukraine's culture during war]. *Vogue*. <https://www.vogue.pl/a/sztuka-w-ogniu-kultura-ukrainy-podczas-wojny> [in Polish].
- Kolisnyk, Yu. (2009). Ukrainська культура в контексті журнальної періодики УРСР 1950–1980 років [Ukrainian culture in the context of magazine periodicals in Ukraine 1950–1980 years]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 32, 122–144 [in Ukrainian].
- Madei, A. (2014, October 2–3). Spetsyfika vysvitlennia pytan okhorony istoryko-kulturnoho nadbannia Ukrainy u suchasniy periodytsi [The specificity of coverage

- of issues of protection of the historical and cultural heritage of Ukraine in modern periodicals]. In *Zhurnalistyka. Filolohiia. Mediaosvita* [Journalism. Philology. Media education] [Proceedings of the Conference] (pp. 129–133). Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University [in Ukrainian].
- Mapa kulturnykh vtrat* [Map of Cultural Losses]. (n.d.). Ukrainian Cultural Fund. <https://bit.ly/3k5F1iw> [in Ukrainian].
- МКІР зафіксувало 135 епізодів воєнних злочинів росіян проти культурної спадщини в Україні* [The ICRC recorded 135 episodes of war crimes committed by Russians against cultural heritage in Ukraine]. (2022, April 1). Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine. <https://mkip.gov.ua/news/7021.html> [in Ukrainian].
- Moiseienko, V., Shostka, I., & Tarchenko, N. (2022, October 20–21). Zberezhennia kulturnoi spadshchyny pid chas viiny: Mizhnarodne pravo ta konkretni spravy [Preservation of Cultural Heritage in Wartime: International Law and Specific Cases]. In *Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy: Perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberezhennia* [Cultural and historical heritage of Ukraine: Research perspectives and preservation traditions] [Proceedings of the Conference] (pp. 16–20). Cherkasy State Technological University [in Ukrainian].
- Naidenko, Yu. (Ed.). (2022, December 1). "Tse viina kultur". Serhii Zhadan vystupyv u Yevroparlamenti ["This is a war of cultures". Serhii Zhadan spoke in the European Parliament]. NV. <https://life.nv.ua/ukr/art/sergiy-zhadan-vistupiv-u-yevroparlamenti-i-poyasniv-chomu-rosiyani-znishchuyut-shkoli-universiteti-video-50287987.html> [in Ukrainian].
- Narodowy Instytut Dziedzictwa. (2023, February 9). "Wymazać Naród". "Erase the Nation" ["Erase the Nation". "Erase the Nation"] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=KUgRbY1k1YI> [in Ukrainian].
- Novosad, M., Bilous, S., Tereshkun, O., & Borysevych, L. (2022). Ruinuvannia kulturnoi spadshchyny Ukrainy v umovakh viiny yak problema: Filozofsko- kulturolohichni aspekt [The destruction of Ukraine's cultural heritage at war as a problem: A philosophical and cultural perspective]. *Educational discourse*, 39(1–3), 62–76 [in Ukrainian].
- Penkaliuk, S. (2022, December 10). "Vony mitiat svoiu terytoriiu ideolohichnymy symbolamy". Myroslav Marynovych pro znachennia kultury dla rosian i ukraintiv ["They mark their territory with ideological symbols". Myroslav Marynovich on the importance of culture for Russians and Ukrainians]. Suspilne. <https://suspilne.media/334268-voni-mitat-svou-teritoriu-ideologicnimi-simvolami-miroslav-marinovic-pro-znacenna-kulturi-dla-rosian-i-ukrainciv/> [in Ukrainian].
- Perederii, I. (2022, November 24). Mizhnarodne spivrobotnytstvo u zberezhenni dokumentnoi kulturnoi spadshchyny v umovakh zbroinoi ahresii rf proty Ukrainy [International cooperation in the preservation of documentary cultural heritage in the conditions of armed aggression of the Russian Federation against Ukraine]. In *Dokumentno-informatsiini komunikatsii v umovakh hlobalizatsii: Stan, problemy i perspektyvy* [Document and information communications in the conditions of globalization: State, problems and prospects] [Proceedings of the Conference] (pp. 280–287). National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic" [in Ukrainian].
- "Putin namahaetsia znyshchyty kulturu ukrainskoho narodu" — prezident SShA ["Putin is trying to destroy the culture of the Ukrainian people" — the US president]. (2022, May 28). Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/news-biden-putin-kultura-ukrayiny/31872573.html> [in Ukrainian].
- Sklenar, I. (2022). Zabytki kultury i religii jako cel ataków rosyjskich okupantów w Ukrainie — analiza przypadków [Monuments of culture and religion as targets of

- attacks by Russian occupiers in Ukraine – case studies]. *Media i Społeczeństwo*, 17(2), 114–121 [in Polish].
- Sotsialnyi proekt* [Social project]. (n.d.). The Village Ukraina. <https://www.the-village.com.ua/village/culture/museum-at-wartime> [in Ukrainian].
- Suspilne Kultura. (2023, February 16). *Mystetstvo, yake vykraly rosiiany: Istorii muzeinykiv ta stsenarii povnennia* [Art that was stolen by the Russians: Stories of museum workers and return scenarios] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=G04l02gR7fw> [in Ukrainian].
- Vladymyr, O. (2022). Zamky ta inshi obiekty kulturnoi spadshchyny u chas viiny: vyklyky ta zahrozy [Castles and other objects of cultural heritage during the war: Challenges and threats]. *Socio-Economic Problems and the State*, 1(26), 23–36. <https://doi.org/10.33108/sep2022.01.023> [in Ukrainian].
- Yurko, S. Mykolenko, V., & Khaliavka, Yu. (2022, October 20–21). Zasoby vidshkoduvannia shkody kulturno-istorychnii spadshchyni Ukrainy vnaslidok rosiisko-ukrainskoi viiny [Means of compensation for damage to the cultural and historical heritage of Ukraine as a result of the Russian-Ukrainian war]. In *Kulturno-istorychna spadshchyna Ukrainy: Perspektyvy doslidzhennia ta tradytsii zberezhenia* [Cultural and historical heritage of Ukraine: Research perspectives and preservation traditions] [Proceedings of the Conference] (pp. 21–24). Cherkasy State Technological University [in Ukrainian].

ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ЖУРНАЛІСТИКИ

THEORY AND PRACTICE
OF JOURNALISM

УДК 070.11:179.1](477)

Тенденції порушення професійних стандартів у сучасній українській журналістиці

Аліна НАЛИВАЙКО
магістр журналістики
Київський національний
університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36,
01133, Київ, Україна
2609alina@gmail.com
ORCID 0009-0000-3223-5005
© Наливайко А., 2023

На матеріалах сучасних українських засобів масової інформації у статті проаналізовано складники порушення журналістських стандартів. В основу аналізу обрано сегмент новинної журналістика.

Розглянуто складники порушення журналістських стандартів, які йдуть у супереч статтям Кодексу етики українського журналіста: поширення плагіату, маніпуляції, мова ворожнечі, застосування незаконних методів отримання інформації, незбалансованість у подачі матеріалу, порушення достовірності та представлення оціночних суджень як фактаж. Аналіз засвідчив, що український медійний простір перенасичений скандалами, порушеннями та маніпуляціями, пов'язаних з діяльністю українських медійників, що суттєво знизило довіру громадськості до журналістики як до соціального інституту.

Виявлено, що журналістика почала втрачати просвітницьку функцію, змістився акцент на спрощення інформації для охоплення більшої, менш освіченої частини аудиторії, що призводить до поступового зниження рівня критичного мислення всього українського суспільства. Також присутнє зниження рівня грамотності журналістів.

З-поміж інших негативних тенденцій — урізноманітнення маніпулятивних технік: замовчування, викривлення інформації, зниження серйозності та спрощення інформаційних повідомлень, використання неправдивих заголовків та маніпуляції з соціологічними даними.

Наголошено на тому, що порушення одного з професійних стандартів у журналістських матеріалах призводить до порушення інших. Нагромадження комплексних порушень перетворюють журналістський продукт на нестандартний, неякісний та другосортний.

Необхідним вектором розвитку журналістики є усвідомлення українським суспільством важливості популяризації медіарамотності та контроль ЗМІ щодо дотримання професійних журналістських стандартів.

Ключові слова: стандарти журналістики, порушення, маніпуляції, плагіат, баланс думок етика журналіста.

TRENDS IN VIOLATION OF PROFESSIONAL STANDARDS IN CONTEMPORARY UKRAINIAN JOURNALISM

Alina Nalyvaiko

Master of Journalism

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

2609alina@gmail.com

ORCID 0009-0000-3223-5005

The article analyses the components of journalistic standards violation based on modern Ukrainian mass media materials. The analysis is based on the segment of news journalism.

The author examines the components of violation of journalistic standards that contradict the articles of the Code of Ethics of Ukrainian journalists: plagiarism, manipulation, hate speech, use of illegal methods of obtaining information, imbalance in the presentation of material, violation of reliability, and value judgements presentation as fact. The analysis showed that the Ukrainian media space is saturated with scandals, violations, and manipulations related to the activities of Ukrainian media, which has significantly reduced public confidence in journalism as a social institution.

It is found that journalism has begun to lose its educational function, with a shift in emphasis to simplifying information to reach a larger, less educated part of the audience, which leads to a gradual decline in the level of critical thinking in the entire Ukrainian society. There is also a decline in the literacy level of journalists.

Other negative trends include a variety of manipulative techniques: silencing, distortion of information, reducing the seriousness and simplification of information messages, the use of false headlines, and manipulation of sociological data.

It is emphasised that violation of one of the professional standards in journalistic materials leads to the violation of others. The accumulation of complex violations turns a journalistic product into a non-standard, low-quality, and second-rate one.

A necessary vector for the development of journalism is the awareness of Ukrainian society of the importance of promoting media literacy and media control over compliance with professional journalistic standards.

Keywords: *journalism standards, violations, manipulations, plagiarism, balance of opinions, journalist ethics.*

Актуальність теми

Проблематика порушення журналістських стандартів у матеріалах ЗМІ є надзвичайно актуальною в сучасному світі, оскільки ми живемо в епоху стрімкого поширення інформації через різноманітні канали комунікації. Швидкий темп обробки та великий масив інформаційних повідомлень створили для журналіста нові виклики, які пов'язані зі збором, перевіркою та наданням достовірної інформації своїй аудиторії.

В умовах тривалої та виснажливої інформаційної війни з боку російської федерації українська журналістика як ніколи потребує якісного та достовірного контенту для забезпечення високого рівня критичного мислення українського суспільства. Чимало наукових робіт присвячено не тільки негативному впливу відверто пропагандистського російського контенту на адекватне світосприйняття аудиторії, а й порівнянню російської та української журналістики в контексті продукування якісного матеріалу, в якому остання має значну перевагу щодо надання достовірної та збалансованої інформації. Проте в порівнянні з європейським рівнем, українська журналістика має значні проблеми щодо дотримання професійних стандартів у матеріалах медіа.

Українське журналістське середовище переповнене низкою скандалів і порушень, спричинених діяльністю ЗМІ та журналістів, що суттєво знизило рівень довіри українського суспільства до журналістики як до неупередженої та чесної «четвертої влади». Це вказує на низький рівень інституту репутації в журналістиці, що є також яскравим маркером низької етичної культури українських журналістів.

На «хворобливі процеси» гуманітарного фаху вказують і негативні тенденції, які є яскравими індикаторами проблеми сучасної журналістики — порушення стандартів та етично-моральних норм журналістики. Серед них можемо виділити порушення свободи преси, вплив на аудиторію через застосування маніпулятивних технологій, підпорядкування інтересам влади, поширення замовних матеріалів, малограмотність та відсутність базових знань рідної мови, випадки плагіату тощо.

Актуальність цієї проблематики підтверджена результатами моніторингових дослідженнях таких громадських інституцій та організацій, як Інститут масової інформації та «Детектор медіа», які завдяки кількісно-якісному аналізу систематично виявляють порушення журналістських стандартів у матеріалах українських медіа.

Стан розробки проблеми

В українському науковому просторі катастрофічно мало праць, у яких комплексно розглядаються професійні та морально-етичні стандарти журналістської професії як важливі складники журналістської етики та чинник генерації високоякісного матеріалу. Серед ґрунтовних варто виділити передусім праці М. Тимошика (2022a, 2022b) та Я. Сиваківського (2019).

Зокрема, в статті М. Тимошика «Стандарти журналістики: поняття, генеза, зміст, практика» проблему розглянуто в ретроспективі та в контексті теорії й практики світової журналістики. У роботі автор вдало характеризує причину слабких місць українських ЗМІ: на сьогодні вони постають перед світовою спільнотою як «... важко впізнаваний, розхристаний за вартісно-ідеологічними орієнтирами й відсталий із матеріально-технічного боку гібрид, утворений із двох моделей журналістики: залишків тоталітарно-радянської і паростків нової, зі слабо вираженими національними ознаками...» (Тимошик, 2022b).

Про окремі аспекти вказаної проблеми йдеться в багатьох дослідженнях науковців. Так, у статті І. Копистинської (2022) «Мовні покручі всеукраїнських ЗМІ у період російського вторгнення» досліджується кричуща проблема вживання інтерферем, русизмів та суржику в матеріалах українських ЗМІ. За допомогою аналізу публікацій дослідниця виявила, що використання російських кальок у мові персонажів не тільки толерує мову агресора, а й створює загальний образ «малоосвіченого українця». Авторка зазначає, що саме журналісти та медіа відіграють вирішальну роль у піднесенні національної свідомості, збереженні та популяризації рідної мови. І. Копистинська (2022) переконана, що «... саме медіа мають усі можливості, виконуючи культурно-просвітницьку та освітню функції, вивести українську мову з рівня мови селян, на якому вона перебувала упродовж надзвичайно довгого періоду, на рівень елітарний».

Проблеми плагіату в медійному середовищі досліджує К. Афанасьєва (Афанасьєва (Горська), 2014). Дослідниця окреслила основні чинники, які спричиняють поширення плагіату: малоефективні засоби захисту контенту в інтернет середовищі, низька правова культура інтернет-користувачів та недостатній суспільний осуд з боку громадськості щодо явища плагіату.

Аспект маніпуляцій у ЗМІ певною мірою розкрито в роботі І. Мартиненка (2021) «Сучасні медіа-маніпуляції: механізми

та інструменти протидії». Автор переконаний, що постійне використання маніпулятивних методів сучасними медіа спричинене тим, що журналісти почали забувати про морально-етичні стандарти професійної діяльності, а саме про чесність, правдивість, порядність та незалежність. І. Мартиненко (2021) також описав механізми протидії маніпулятивним технологіям: це медіаграмотність, критичне мислення, факт-чекінг, аналіз контексту, реакція на медіа-маніпуляції, саморегуляція.

Із праць закордонних науковців варто виокремити дослідження американського вченого Джеймса Гамільтона (Hamilton, 2016) «Democracy's Detectives: The Economics of Investigative Journalism». Автор звертає увагу на те, що зростання витрат на журналістику та зменшення прибутків може вплинути на якість та чесність журналістських матеріалів, спровокувати стрімкий розвиток поширення замовних матеріалів.

Завдання статті — проаналізувати складники порушення журналістських стандартів на прикладах матеріалів сучасних українських мережевих видань.

Виклад основного матеріалу

Порушення загальноприйнятих правил

Найперша асоціація, яка спадає на думку щодо словосполучення «стандарти журналістики», — це шість головних правил: баланс думок, достовірність, відокремлення фактів від коментарів, точність, повнота та оперативність. Найчастіше в новинній журналістиці з них порушуються перші три. В основі цієї проблеми лежить невміння журналіста правильно опрацювати та подавати інформацію, від чого страждає не тільки якість журналістського тексту, а й поступово знижується рівень журналістики. Пропонуємо переконатися в цьому, розглянувши приклади матеріалів із порушеннями.

Баланс думок

Наприклад, у новині з назвою «США по дипканалах повідомили, що не воюватимуть прямо з Росією, — МЗС РФ» (2022) присутні лише коментарі та домисли російського політика сергія лаврова, хоча цілком логічно було б для балансу додати коментар представника США, оскільки в новині лавров не розкриває своїх «американських джерел», тому базувати матеріал виключно на його коментарях є порушенням стандарту балансу.

Незбалансованим є й новина з заголовком «Заборона Московського патріархату. Комітет Ради рекомендував підтримати

законопроект» (Медведева, 2022). У матеріалі йде мова про просування законопроекту про заборону діяльності Російської православної церкви на території України, показано її негативний вплив на українських вірян та загрозу для суверенітету української держави через зв'язки церкви з російськими спецслужбами. Вже на цьому етапі важливо розуміти, що будь-який конфлікт, а в цьому разі ініціатива чи законопроект, завжди містить в собі «за» та «проти». В новині журналісти виклали думку тільки сторони, яка просуває законопроект та висвітлює його позитивні аспекти, проте для балансу потрібна й думка "проти", яка в цьому матеріалі відсутня.

Ще один приклад порушення можемо навести у новині «Сам зганьбився і дівчину "киданув": начальник львівської патрульної поліції подарував недійсну перепустку» (Загорна, 2023), в матеріалі йдеться про Романа Пилипенка, якого відсторонили від роботи через підробку перепустки для його дівчини. В новині присутній коментар лише представниці львівської міської ради, проте для балансу потрібні думки всіх сторін конфлікту. Тож журналісти повинні були хоча б спробувати взяти коментар у самого винуватця конфлікту або його дівчини, яка теж стала учасницею скандалу.

Достовірність

Класичний приклад порушення стандарту достовірності є в новині з назвою ««Все стабільно, проблем немає». Путін вдав, що не помічає воєнного провалу в Україні» (Григорська, 2022). У матеріалі журналісти посилаються на Telegram-канал російського пропагандистського ЗМІ «РИА новости», але з огляду на інформаційну війну російські медіа не є достовірним джерелом інформації, тож прикро та незрозуміло, чому українські ЗМІ за рік повномасштабної війни досі не усвідомили цей факт.

Порушення вбачаємо і в матеріалі, що має заголовок «В Закарпатській області військовослужбовці відмовились стати на захист держави» (Парфенов, 2022). В новині повідомляється про вироки українським військовим, які вчинили правопорушення, проте відсутнє будь-яке посилання на джерело, що викликає підозру щодо правдивості інформації. Цей матеріал став предметом розгляду Комісії з журналістської етики, її представники виявили, що в Єдиному державному реєстрі судових рішень дійсно є відповідні вирoki, проте в них не вказані імена військовослужбовців (хоча в новині вони зазначені). Це свідчить про те, що журналісти не тільки не вказали джерело інформації, а й порушили третій пункт Кодексу етики українського журналіста про повагу до приватного життя людини.

Не дотримуються стандарту достовірності й журналісти «РБК-Україна», адже в новині про вибухи в Бердянську вони використовують інформацію місцевих Telegram-каналів без відповідного на них посилання, тож немає навіть і шансу спробувати верифікувати інформацію (Гаращенко, 2022).

Відокремлення фактів від коментарів

Порушення цього стандарту зазвичай виникає через некомпетентність журналіста, а саме через відсутність розуміння понять «факти» та «коментарі», їх ознаки та сутність.

Типовий прояв некомпетентності проявляється в журналістички телеканалу «Аверс», яка в новинному сюжеті з назвою «Язык мій — ворог мій: за що окупанти подякували начальнику Львівської ОВА» (ТРК Аверс, 2022) звинуватила Максима Козицького, голову Львівської ОВА, у ракетних обстрілах нафтобази Львівщини через допис у соціальній мережі. У Facebook Козицький зазначив, що область готова до посівної та має достатньо пального для забезпечення посівних робіт, а вже за декілька днів стався ракетний обстріл і влучання по нафтобазі. Журналістка пов'язала ці дві події, підкріпили свій фактаж дописами російського пропагандистського Telegram-каналу «СОЛОВЬЄВ», зокрема подякою росіян «за наведення», і звинуватила Козицького в некомпетентності. Тобто, медійниця презентувала свої домисли та коментарі з російських інтернет-ресурсів, видала їх як фактологічне підтвердження ракетної атаки по нафтобазі на Львівщині. Це є доволі грубе порушення не тільки стандарту відокремлення фактів від коментарів, а й показує точку зору опонента, що є доволі неприйнятним під час тривалої та виснажливою війни з рф.

Варто також зазначити, що лише перша половина сюжету присвячена цій події, інша — описує кар'єрний шлях державного службовця, нібито побудований через гроші та зв'язки, що є однією з технік маніпуляцій. До того ж виникають питання щодо грамотності журналістки, коли в сюжеті декілька разів лунає фраза «Західна Україна» (хоча правильно говорити «захід України»).

Порушення загальноприйнятих стандартів у журналістських матеріалах є лише малою бідою журналістики, оскільки існують й інші прояви порушення професійних стандартів, які гальмують розвиток цієї галузі.

Проблематика плагіату

Плагіат у матеріалах українських медіа є досить небезпечним та поширеним явищем, адже журналісти часто копіюють матеріали з

інших джерел без належного дозволу та зазначення автора, незаконно привласнюючи собі чужу творчість. Чинне законодавство регулює питання захисту інтелектуальної власності та визначає покарання за його порушення, проте в контексті журналістики процес регулювання задіяний тільки в одному жанрі — статті, що унеможливує юридичне притягнення до відповідальності журналіста чи медіа під час виявлення плагіату в інших журналістських жанрах. Переконаємося в цьому на кількох прикладах.

У 2018 році журналістка «24 каналу» Єлизавета Герасимюк відкрила журналістку телеканалу «2+2» Катерину Колган у плагіаті в сюжеті про тату-фестиваль. Єлизавета на свої сторінці в соціальній мережі порівняла два сюжети: свій, який був випущений раніше, та журналістки телеканалу «2+2», який був дуже схожий за текстовим та кадровим наповненням. Єлизавета Герасимюк не зверталася офіційно до керівництва редакції телеканалу «2+2» за роз'ясненням цієї ситуації, проте редакція каналу провела службове розслідування, в якому виявила факт плагіату з боку їхньої журналістки та принесла свої вибачення перед Єлизаветою Гарасимюк (Ряпулова, 2018).

У 2019 році журналіст BBC News Ukrainian Георгій Ерман звинуватив колег «Прямого каналу» у дослівному використанні частини тексту з його статті «Музиканти, які пішли у велику політику» у сюжеті «Артисти, які пішли у велику політику — світовий досвід». Журналісти не посилалися на першоджерело та не мали дозволу Ермана використовувати частину його статті. До того ж, порівнюючи два заголовки, можемо зрозуміти, що журналісти «Прямого» не докладали занадто великих зусиль, аби попрацювати хоча б над назвою сюжету (*Журналіст BBC уличил*, 2019).

У той же рік стався ще один випадок плагіату, проте вже в інтернет-виданні «LB.ua». У порушенні журналістського стандарту звинуватили Андрія Паливоду, який у своїй новині з назвою «Московський протест: розгойдування Росії» використав фрагменти тексту з матеріалів інших українських медіа без посилання на першоджерело. В той ж день, коли вийшов матеріал і було виявлено ознаки плагіату, видання опублікувало текст із вибаченням до своїх читачів, до того ж вони зазначили, що матеріал було знято зі сторінки медіа, а співпрацю з автором припинено (*Від редакції*, 2019).

Проблема поширення плагіату в українських медіа є кричущою, тому потребує втручання не тільки з боку законодавчої системи в налагодженні регуляції цього питання в інших жанрах

журналістики, а й з боку суспільства — ті, хто споживає контент, повинні стати додатковим регулятором у викоріненні цього ганебного явища. Слід зазначити, що складно виявити плагіат без належного програмного обладнання (напр. програми антиплагіату), проте за умови підтвердження недоброчесності від спеціальних комісій, офіційних заяв і т. п. читачі можуть морально вплинути на ситуацію, показати своє невдоволення через бойкот журналісту чи ЗМІ для того, щоб такі «спеціалісти» розуміли: право помилки дорого коштує; особливо, коли це стосується репутації.

Незаконні методи отримання інформації

Пошук інформації для журналістів є важливим складником процесу створення якісного та цікавого матеріалу. В епоху інтернету зникла проблема пошуку інформації, адже велика її кількість є у відкритому доступі, проте така собі загальнодоступність знижує рівень зацікавленості та цінності інформації. Не дарма в світі славиться вислів Натана Ротшильда *«хто володіє інформацією, той володіє світом»*; саме тому журналісти, як мисливці, полюють за ексклюзивною, винятковою інформацією, аби виділитися на тлі конкурентів. Проте в цих «змаганнях» деякі журналісти відкидають базові принципи журналістської моралі — чесність та порядність, вдаючись до підкупів, шахрайства, крадіжки інформації, порушення приватності людей, тобто до незаконних методів отримання інформації. Особливо часто це відбувається під час проведення політичних кампаній.

Під час проведення другого туру президентських виборів у 2019 році журналістка та шеф-редакторка інтернет-видання «Lb.ua» Соня Кошкіна протягом дня виборів оприлюднювала у власному Telegram-каналі проміжні данні кількох екзит-полів. Київський міжнародний інститут соціології заявив на своїй офіційній сторінці у Facebook, що журналістка здобула інформацію незаконним шляхом, оскільки такі данні є засекреченими до моменту оприлюднення офіційними екзит-полами. Дії журналістики мали негативні наслідки не тільки для неї, а й для її колег з інших ЗМІ: провідні українські медіа почали масово передруковувати дані й цим порушили закон про вибори України, оскільки завчасне оприлюднення таких результатів має потужний вплив на вибір електорату (КМІС заявив, 2019).

Незаконні методи отримання інформації в журналістиці можуть мати серйозні наслідки як для самого журналіста, так і для громадськості. До того ж використання незаконних методів

отримання інформації може викликати недовіру до журналіста та медіа як до соціального інституту. Ця ситуація наочно демонструє, наскільки важливо для журналіста дотримуватися етичних стандартів і знати межі, які не можна перетинати навіть заради одержання цінної інформації.

Маніпуляції

Використання маніпулятивних технологій українськими медіа є доволі поширеною та серйозною проблемою, яка загрожує не тільки демократії та інформаційній безпеці України, а й знижує рівень довіри громадськості до журналістики як до соціального інституту. Основна причина цього хворобливого явища — монополізація медіа владно-олігархічними групами, які використовують ЗМІ як канал для транслявання своїх ідей та поглядів, для здійснення цілеспрямованого впливу на аудиторію, застосовуючи різноманітні маніпулятивні техніки та інструменти. Головна мета — змусити аудиторію думати чи робити так, як потрібно власнику медіа.

Найбільший вплив на ринку медіа сконцентровано в секторі телебачення, оскільки друковані та електронні медіа програють телеканалам у візуалізації інформації: використання візуальних та звукових ефектів, графіки, анімації та інших медіатехнологій роблять матеріал більш емоційним та привабливим для глядачів. Саме тому телебачення за допомогою маніпулятивних технік має найбільший вплив на аудиторію. Тож пропонуємо розглянути три основні маніпуляції телебачення.

1. *Замовчування.* Зазвичай глядач звикає дивитися певні телеканали, тому з часом він на постійній основі починає сприймати їхню інформацію і на ній будувати своє бачення дійсності. Тож якщо якась новина чи подія висвітлюється на цих телеканалах, то глядач дізнається про її існування й через призму подачі інформації медіа формує про неї певну думку. Відповідно, якщо навпаки — певне інформаційне повідомлення відсутнє, то глядач не надає цьому великого значення, навіть якщо дізнається про нього з інших джерел. Через цю маніпуляцію в аудиторії формується вибіркова інформованість, що заважає їй адекватно сприймати реальність.
2. *Викривлення інформації.* Особливо ця техніка маніпуляції використовується в процесі висміювання чи дискредитації певних особистостей, зокрема політиків чи громадських діячів. Людина завжди сприймає інформацію в певному контексті, тому акцент на тих чи інших деталях може висвітлювати ситуацію

чи людину в тому чи іншому аспекті. Яскравим прикладом такої маніпуляції є формування образу наркомана одному з кандидатів у президенти під час виборчих перегонів у 2019 році. В ефірів телеканалу «Прямий» політолог Олександр Палій критикував кандидата за відмову від незалежної експертизи щодо виявлення наркотичних речовин в організмі, напряду стверджував про його наркотичну залежність. Як результат: більшість коментарів під відео на YouTube, куди значно пізніше було викладено запис ефіру, підтримали думку Палія, тобто маніпуляція успішно спрацювала (Телеканал Прямий, 2019).

3. *Зниження серйозності та спрощення інформації.* Як не парадоксально, проте зі збільшенням доступу до інформації люди все менше почали її сприймати та аналізувати. Причиною цього явища є перенасичення медійного простору інформаційними повідомленнями, саме тому з великої кількості інформації люди обирають ту, яка проста та зрозуміла для сприйняття. Тож телеканали почали спеціально знижувати інтелектуальну цінність матеріалу, аби його подивилася більша кількість людей. Основна мета — змусити глядачів менше думати та не аналізувати суспільно важливі явища, не думати про справжній стан речей, а сприймати вже готову інформацію, яку їм спрощено подали певних ідей та переконань.

Всі ці маніпуляції мають одну мету — обмежити критичне мислення глядача, що є повною протилежністю самої сутності журналістської професії. Застосовуючи маніпулятивні технології, телебачення не тільки принижує свій рівень професійності та неупередженості, а й знищує свідомість українців, позбавляє їх можливості правильно оцінювати ситуацію та робити власні висновки.

Не краща ситуація з маніпуляціями в електронних медіа. Кількість маніпулятивних заголовків чи, іншими словами, «клікбейтів», в українських медіа зашкалює. Спотворені за смислом та невідповідні тексту заголовки є вигідними для ЗМІ, оскільки саме вони через свою провокативність та емоційну забарвленість викликають у читача найбільший інтерес і змушують його переходити за гіперпосиланням. Отже, що більше користувачів перейде на сайт видання, то більше буде дохід від реклами; у цьому разі фінансова мотивація переважає над професійними стандартами. Розглянемо приклад маніпулятивного заголовка: «Армія Польщі планує вторгнення на західну Україну наприкінці липня» (2022) — заголовок новини провокаційний, до того ж містить лексичну

помилку, яка вже не вперше трапляється в матеріалах українських медіа — «західна Україна», хоча правильно «захід України». Заголовок новини наштотує на думку про військовий наступ з території Польщі, проте, ознайомившись зі змістом матеріалу, стає зрозуміло, що мова йде про припущення зрадника України Іллі Ківи щодо можливого вторгнення армії Польщі на територію України. Тож отримуємо порівняння «очікування» та «реальність», які полярно протилежні за змістом, а читач, відповідно, залишається з відчуттям, що його ошукали.

Ще одним видом маніпуляцій є посилання на анонімне джерело: у новині з заголовком «Путін кинув Заходу нові звинувачення: "Множення хаосу та загострення міжнародної ситуації"» відсутнє посилання на першоджерело, тож верифікація інформації є неможливою (Капнік, 2022).

Поширеним, особливо в період проведення політичних кампаній, є маніпулювання статистичними даними. Журналісти та медіа можуть використовувати статистичні дані для створення неправильних висновків та надмірних демонстративно зачіпних заголовків. Існує кілька способів маніпулювання статистикою: зміна вибірки (коли журналісти можуть обрати лише певні дані, які підтверджують їхні погляди), неправильний аналіз даних (використання некоректних графіків і діаграм та хибне роз'яснення статистики), зміна масштабу осі (візуальна зміна співвідношень результатів у графіках та діаграмах).

Доволі серйозним та небезпечним видом маніпуляції в медіа є використання мови ворожнечі — агресивних висловлювань, які принижують чи дискредитують людину чи групу за ознакою раси, національності, політичних поглядів, релігії, сексуальної орієнтації тощо ("Мова ворожнечі", 2023). Мова ворожнечі ґрунтується на трьох складниках: соціальні стереотипи, негативні упередження та дискримінація. Вони зі свого боку перетворюються на такий собі ланцюжок ненависті: нав'язування певних стереотипів призводить до негативного ставлення до окремої групи людей чи явищ, що так само поглиблює рівень ненависті до дискримінації. Основна ознака мови ворожнечі — експресивність інформаційного повідомлення та навішування ярликів.

У новині з назвою «Це провокація: у Дніпрі прокоментували інцидент, коли сміттєвоз наїхав на візок» (Полюянова, 2022) наявні ознаки дискримінації за етнічним походженням: автор публікації зазначає, що «цигани» навмисно спровокували ситуацію

дорожньо-транспортної пригоди, коли кинулася під автомобіль. Некоректне використання ярликів принижує представників ромської громади, тому що їхня етнічна приналежність ніяк не пов'язана з правопорушенням; це лише стверджує сталі соціальні стереотипи, які підсилюють негативне ставлення до них. До того ж у публікації було виявлено порушення балансу думок, адже автор висвітлює ситуацію тільки з боку водія автомобіля-сміттєвоза, ігноруючи думку постраждалих.

Масив наведених вище прикладів репрезентує масштаб проблеми поширення маніпуляцій в матеріалах українських ЗМІ. Медіа невпинно порушують професійні стандарти, ігнорують моральні принципи, прописані в Кодексі етики українського журналіста, та безкарно продовжують знижувати якість журналістики до рівня примітивності.

Висновки

1. Українська журналістика затримується у своєму розвитку через системне порушення журналістських стандартів за такими складниками: поширення плагіату, маніпуляцій, мови ворожнечі, застосування незаконних методів отримання інформації, незбалансованість у подачі матеріалу, порушення достовірності, та представлення оціночних суджень як фактаж.
2. Порушення одного з професійних стандартів у журналістських матеріалах може призвести до порушення інших стандартів; це можна пояснити тим, що вони тісно взаємопов'язані та впливають один на одного. Сталим тандемом стандартів в журналістиці є «достовірність та точність інформації», «баланс та повнота»; порушення одного з них автоматично активує порушення цілісного тандему. Нагромадження комплексних порушень перетворюють журналістський продукт на нестандартний.
3. Аналіз матеріалів новинної мережевої журналістики показав гострі проблеми порушення журналістських стандартів, які потрібно вирішувати на двох рівнях — законодавчому та суспільному. На законодавчому рівні необхідні вирішити питання регуляції та створення системи відповідальності за поширення плагіату в усіх інших журналістських жанрах, окрім статті (оскільки цей жанр вже регулюється); послабити вплив владно-олігархічної системи на українські ЗМІ, аби зменшити використання маніпулятивних технологій. На суспільному рівні — поглибити медіаграмотність, оскільки українська ауди-

торія не спроможна відрізнити якісний журналістський матеріал від «жовтої преси». Суспільство також повинно усвідомити свою функцію регулятора ЗМІ, громадськість мусить вимагати дотримання журналістських стандартів та карати у разі цілеспрямованого порушення професійних та морально-етичних стандартів. Кара може бути у вигляді засудження, бойкотування недоброчесного журналіста чи медіа тощо.

4. Значна кількість порушень журналістських стандартів свідчить про низький рівень Інституту репутації журналістики, який переживає зараз нелегкий період становлення. Порушення складників стандартів вказує на некомпетентність фахівців журналістського фаху, тому вирішення цієї проблеми вбачаємо у запровадженні системи підвищення професійної кваліфікації на зразок медичної та педагогічної систем.

Оскільки в статті було розглянуто не повний обсяг складників порушень журналістських стандартів, то проблематика потребує подальших практичних та теоретичних досліджень у цьому напрямі.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Армія Польщі планує вторгнення на західну Україну наприкінці липня.* (2022, 22 червня). Волинь24. <https://www.volyn24.com/news/188052-armiia-polschi-planuie-vtorgnennia-na-zahidnu-ukrainu-naprykinci-lypnia>
- Афанасьєва (Горська), К. (2014). Поширення нелегального медіаконтенту в Інтернеті: проблеми правового регулювання. *Теорія і практика інтелектуальної власності*, 6, 31–39.
- Від редакції.* (2019, 29 липня). LB.ua. https://lb.ua/world/2019/07/29/433353_redaktsii.html
- Гарашенко, Р. (2022, 9 грудня). *У Бердянську повідомляють про вибухи*. РБК-Україна. <https://www.rbc.ua/rus/news/berdyansku-povidomlyayut-vibuhi-1670579675.html>
- Григорська, Н. (2022, 9 грудня). *«Все стабільно, проблем немає». Путін вдав, що не помічає воєнного провалу в Україні*. NV.ua. <https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-pered-zhurnalistami-zaperechuvav-provali-viyni-v-ukrajini-ostanni-novini-50289859.html>
- Журналіст ВВС уличил Прямой канал в плагиате.* (2019, 13 июня). Детектор Медіа. <https://detector.media/medialife/article/168101/2019-06-13-zhurnalist-bbc-ulychyl-pryamoy-kanal-v-plagyate/>
- Загорна, О. (2023, 24 січня). *Сам зганьбився і дівчину «киданув»: начальник львівської патрульної поліції подарував недійсну перепустку*. Знай.ua. <https://znaj.ua/society/448818-sam-zganbivsya-i-divchinu-kidanuv-nachalnik-lvivskoji-patruлноji-policii-podaruvav-nediysnu-perepustku>
- Капнік, О. (2022, 9 грудня). *Путін кинув Заходу нові звинувачення: «Множення хаосу та загострення міжнародної ситуації»*. ТСН.ua. <https://tsn.ua/politika/putin-kinuv-zahodu-novi-zvinuvachennya-mnozheniya-haosu-ta-zagostrennya-mizhnarodnoyi-obstanovki-2219401.html>

- КМІС заявив, що Сося Кошкіна отримала проміжні дані екзит-полу нечесним шляхом. (2019, 21 липня). Детектор Медіа. <https://detector.media/infospace/article/169186/2019-07-21-kmis-zayavyv-shcho-sonya-koshkina-otrymala-promizhni-dani-ekzyt-polu-nechesnym-shlyakhom/>
- Копистинська, І. (2022). Мовні покручі всеукраїнських ЗМІ у період російського вторгнення. *Український інформаційний простір*, 2(10), 66–84. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269708>
- Мартиненко, І. О. (2021). Сучасні медіа-маніпуляції: механізми та інструменти протидії [Кваліфікаційна (магістерська) робота, Донецький національний університет імені Василя Стуса].
- Медведева, Н. (2022, 9 грудня). Заборона Московського патріархату. Комітет Ради рекомендував підтримати законопроект. LIGA.net. <https://news.liga.net/ua/politics/news/zapret-moskovskogo-patriarhata-komitet-rady-rekomendoval-podderjat-zakonoproekt>
- Мова ворожнечі. (2023, 20 березня). В Вікіпедія. <https://bit.ly/3TvWaiw>
- Парфенов, К. (2022, 15 вересня). В Закарпатській області військовослужбовці відмовились стати на захист держави. 368.media. <https://368.media/2022/09/15/v-zakarpatskij-oblasti-vijskovosluzhbovtcsi-vidmovilis-stati-na-zahist-derzhavi/>
- Полюянова, А. (2022, 5 июля). Это провокация: в Днепре прокомментировали инцидент, когда мусоровоз наехал на коляску. Дніпровська панорама. <https://dnpr.com.ua/post/eto-provokaciya-v-dnepre-prokomentirovali-incident-kogda-musorovoz-naehal-na-kolyasku>
- Ряпулова, М. (2018, 23 травня). Журналистка канала «24» уличила коллегу из «2+2» в плагиате. Детектор Медіа. <https://detector.media/medialife/article/137778/2018-05-23-zhurnalystka-kanala-24-ulychyla-kollegu-uz-2+2-v-plagiate/>
- Сиваківський, Я. (2019). Журналістські стандарти в умовах війни: позиція громадянина чи об'єктивний професіоналізм. *Вісник Львівського університету. Серія Журналістика*, 45, 84–89. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9988>
- США по дипканалах повідомили, що не воюватимуть прямо з Росією, — МЗС РФ. (2022, 29 грудня). Фокус. <https://focus.ua/uk/voennye-novosti/542936-ssha-podipkanalam-soobshchili-hto-ne-budut-napryamuyu-voevat-s-rossiye-mid-rf>
- Телеканал Прямий. (2019, 10 квітня). Зеленський є наркоманом, оскільки відмовляється від незалежної експертизи — Палій [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=tz9GswrWItY>
- Тимошик, М. (2022а, 6 травня). Безграмотність і суржикізація журналістики як тривожна тенденція. Детектор Медіа. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhykizatsiya-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiya/>
- Тимошик, М. (2022б). Стандарти журналістики: поняття, генеза, зміст, практика. *Український інформаційний простір*, 1(9), 30–56. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257058](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257058)
- ТРК Аверс. (2022, 28 березня). Язык мій — ворог мій: за що окупанти подякували начальнику Львівської ОВА [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=OmO8ebVc6OY>
- Hamilton, J. T. (2016). *Democracy's detectives: The economics of investigative journalism*. Harvard University Press.

REFERENCES

- Afanasieva (Horska), K. (2014). Poshyrennia nelehalnoho mediakontentu v Interneti: Problemy pravovoho rehuliuвання [Distribution of illegal mediacontent on the

- Internet: Problems of legal regulation]. *Theory and Practice of Intellectual Property*, 6, 31–39 [in Ukrainian].
- Armia Polshchi planuie vtorhnennia na zakhidnu Ukrainu naprykinci lypnia [The Polish army is planning an invasion of western Ukraine at the end of July]. (2022, June 22). Volyn24. <https://www.volyn24.com/news/188052-armiia-polschi-planuie-vtorgnennia-na-zahidnu-ukrainu-naprykinci-lypnia> [in Ukrainian].
- Hamilton, J. T. (2016). *Democracy's detectives: The economics of investigative journalism*. Harvard University Press [in English].
- Harashchenko, R. (2022, December 9). *U Berdiansku povidomliaiut pro vybukhy* [Explosions are reported in Berdyansk]. RBC-Ukraina. <https://www.rbc.ua/rus/news/berdyansku-povidomlyayut-vibuhi-1670579675.html> [in Ukrainian].
- Hryhorsk, N. (2022, December 9). "Vse stabilno, problem nemaie". *Putin vdav, shcho ne pomichaie voiennoho provalu v Ukraini* ["Everything is stable, there are no problems". Putin pretended not to notice the military failure in Ukraine]. NV.ua. <https://nv.ua/ukr/world/countries/putin-pered-zhurnalistami-zaperechuvav-provali-viyini-v-ukrajini-ostanni-novini-50289859.html> [in Ukrainian].
- Kapnik, O. (2022, December 9). *Putin kynuv Zakhodu novi zvinuvachennia: "Mnozhenia khaosu ta zahostrennia mizhnarodnoi situatsii"* [Putin threw new accusations at the West: "Increasing chaos and aggravating the international situation"]. TSN.ua. <https://tsn.ua/politika/putin-kinuv-zahodu-novi-zvinuvachennia-mnozhenia-haosu-ta-zagostrennia-mizhnarodnoyi-obstanovki-2219401.html> [in Ukrainian].
- KMIS zaiavyy, shcho Sonia Koshkina otrymala promizhni dani ekzyt-polu nechesnym shliakhom [KMIS stated that Sonya Koshkina obtained the interim data of the exit poll by dishonest means]. (2019, July 21). Detektor Media. <https://detector.media/infospace/article/169186/2019-07-21-kmis-zayavyv-shcho-sonya-koshkina-otrymala-promizhni-dani-ekzyt-polu-nechesnym-shlyakhom/> [in Ukrainian].
- Kopystynska, I. (2022). Movni pokruchi vseukrainskykh ZMI u period rosiiskoho vtorhnennia [Language Twists in All-Ukrainian Mass Media within the Time of Full-scale Russian Invasion]. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 66–84. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269708> [in Ukrainian].
- Martynenko, I. O. (2021). *Suchasni media-manipuliatsii: Mekhanizmy ta instrumenty protydyi* [Modern media-manipulations: Mechanisms and tools of counteraction] [Master's work, Vasyl Stus Donetsk National University] [in Ukrainian].
- Medvedieva, N. (2022, December 9). *Zaborona Moskovskoho patriarkhatu. Komitet Rady rekomenduvav pidtrymaty zakonoproiekt* [Prohibition of the Moscow Patriarchate. The Committee of the Council recommended supporting the draft law]. LIGA.net. <https://news.liga.net/ua/politics/news/zapret-moskovskogo-patriarhata-komitet-rady-rekomendoval-podderjat-zakonoproiekt> [in Ukrainian].
- Mova vorozhnechi [Hate speech]. (2023, March 20). In *Wikipedia*. <https://bit.ly/3TvWaiw> [in Ukrainian].
- Parfenov, K. (2022, September 15). *V Zakarpatskii oblasti viiskovosluzhbovtsi vidmovylys staty na zakhyst derzhavy* [In Zakarpattia Oblast, servicemen refused to defend the state]. 368.media. <https://368.media/2022/09/15/v-zakarpatskij-oblasti-vijskovosluzhbovtsi-vidmovilis-stati-na-zahist-derzhavi/> [in Ukrainian].
- Poluyanova, A. (2022, July 5). *Eto provokatsiya: V Dnepre prokomentirovali insident, kogda musorovoz naekhal na kolyasku* [This is a provocation: In Dnipro they commented on the incident when a garbage truck ran into a stroller]. Dniprovsk panorama. <https://dnpr.com.ua/post/eto-provokaciya-v-dnepre-prokomentirovali-insident-kogda-musorovoz-naekhal-na-kolyasku> [in Russian].
- Ryapulova, M. (2018, May 23). *Zhurnalistka kanala "24" ulichila kollegu iz "2+2" v pligiate* [The journalist of the channel "24" caught a colleague from "2+2" in plagiarism].

- Detektor Media. <https://detector.media/medialife/article/137778/2018-05-23-zhurnalystka-kanala-24-ulychyla-kollegu-yz-22-v-plagiate/> [in Russian].
- SShA po dypkanalakh povidomyly, shcho ne voivvatymut pryamo z Rosiieiu, — MZS RF [The US has informed through diplomatic channels that it will not go to war directly with Russia, — the Ministry of Foreign Affairs of the Russian Federation]. (2022, December 29). Fokus. <https://fokus.ua/uk/voennye-novosti/542936-ssha-po-dipkanalam-soobshchili-cto-ne-budut-napryamuyu-voevat-s-rossiyei-midrf> [in Ukrainian].
- Syvakiivskiy, Ya. (2019). Zhurnalistski standarty v umovakh viiny: Pozytsiia hromadianyna chy obiektyvnyi profesionalizm [Journalistic standard sin warfare: Citizen's position versus objective professionalism]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 84–89. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9988> [in Ukrainian].
- Telekanal Priamyi. (2019, April 10). *Zelenskyi ye narkomanom, oskillyk vidmovliaetsia vid nezalezhnoi ekspertyzy — Paliy* [Zelensky is a drug addict because he refuses an independent examination — Paliy] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=tz9GswrWItY> [in Ukrainian].
- TRK Avers. (2022, March 28). *Yazyk mii — voroh mii: Za shcho okupanty podiakuvaly nachalnyku Lvivskoi OVA* [My tongue is my enemy: For what the occupiers thanked the head of Lviv OVA] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=OmO8ebVc6OY> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022a, May 6). *Bezghramotnist i surzhykizatsiia zhurnalistyky yak tryvozhna tendentsiia* [Illiteracy and surrealization of journalism as an alarming trend]. Detektor Media. <https://detector.media/blogs/article/198928/2022-05-06-bezghramotnist-i-surzhykizatsiya-zhurnalistyky-yak-tryvozhna-tendentsiya/> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2022b). Standarty zhurnalistyky: poniattia, geneza, zmist, praktyka [Journalism standards: Concept, genesis, content, practice]. *Ukrainian Information Space*, 1(9), 30–56. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257058](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257058) [in Ukrainian].
- Vid redaktsii* [From the editorial office]. (2019, July 29). LB.ua. https://lb.ua/world/2019/07/29/433353_redaktsii.html [in Ukrainian].
- Zahorna, O. (2023, January 24). *Sam zghanbyvsia i divchynu "kydanuv": Nachalnyk lvivskoi patrolnoi politzii podaruvav nediisnu perepustku* [He himself was ashamed and "abandoned" the girl: the chief of the Lviv patrol police presented an invalid pass]. Znai.ua. <https://znaj.ua/society/448818-sam-zghanbivysia-i-divchinu-kidanuv-nachalnik-lvivskoji-patrolnoji-policii-podaruvav-nediysnu-perepustku> [in Ukrainian].
- Zhurnalist BBC ulichil Pryamoi kanal v pligiate* [A BBC journalist caught Direct Channel in plagiarism]. (2019, June 13). Detektor Media. <https://detector.media/medialife/article/168101/2019-06-13-zhurnalyst-bbc-ulychyl-pryamoy-kanal-v-plagiate/> [in Russian].

УДК 355.01-025.26(470:477):316.776.23

Інформаційний аспект гібридної війни росії проти України

Геннадій ГРЕБНЬОВ

доцент з/н
Київський національний
університет культури
і мистецтв
вул. Коновальця, 36
01133, Київ, Україна
g.grebnov@gmail.com
ORCID 0000-0002-8395-797X
© Гребньов Г., 2023

У статті досліджено інформаційний складник гібридної війни, розв'язаної росією проти України. У цьому контексті розглянуто методи та інструменти, що використовує країна-агресор, а також актуальні питання інформаційної безпеки та «медіагігієни», які постають перед українцями. З'ясовано, що на нинішньому етапі повномасштабної агресії ворог все більше вдається до проведення інформаційно-психологічних спеціальних операцій, продукування та поширення відвертої дезінформації, маніпуляцій та фейків. Як інструменти інформаційної війни широко застосовуються традиційні та новітні ЗМІ, зокрема соціальні мережі. Методом моніторингу, синтезу та контент-аналізу доведено, що з огляду на медіабезпеку найбільш ризикованими джерелами інформації є такі соціальні мережі, як Telegram, YouTube та Facebook. Водночас за період повномасштабного вторгнення росії спостерігається тенденція щодо збільшення кількості громадян, для яких основним джерелом отримання інформації є саме соціальні мережі. А тому особливої актуальності набувають питання медіагігієни, головними складниками яких є вміння оцінити й відфільтрувати «небезпечний» контент та відповідальне ставлення до поширення інформації. Стосується це як пересічних користувачів соціальних мереж, так і професійних журналістів та блогерів. Питання медіаосвіти є надзвичайно важливими не лише для конкретного індивіда, який отримує інформацію зі ЗМІ та соціальних мереж, а й загалом для національної безпеки держави, яка має ефективно реагувати на інформаційні атаки ворога. В умовах війни медіаграмотність населення набуває все більшого значення, тож поліпшення рівня обізнаності співвітчизників має стати одним із пріоритетних завдань органів влади та численних громадських інститутів.

Ключові слова: медіабезпека, медіаграмотність, фейки, маніпуляції, дезінформація, інформаційна війна, інформаційно-психологічні спеціальні операції, гібридна війна.

INFORMATION ASPECT OF RUSSIA'S HYBRID WAR AGAINST UKRAINE

Henadii Hreblov

Associate Professor

Kyiv National University of Culture and Arts,

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

g.grebnov@gmail.com

ORCID 0000-0002-8395-797X

The article examines the information component of the hybrid war waged by Russia against Ukraine. In this context, the methods and tools used by the aggressor country, as well as the current issues of information security and "media hygiene" facing Ukrainians are considered. It is found that at the contemporary stage of full-scale aggression, the enemy is increasingly resorting to information and psychological special operations, producing and disseminating outright disinformation, manipulations, and fakes. Traditional and new media, including social networks, are widely used as information warfare tools. Using monitoring, synthesis, and content analysis methods, the article proves that, in terms of media security, the riskiest sources of information are social networks such as Telegram, YouTube, and Facebook. At the same time, during the period of Russia's full-scale invasion, there has been a tendency to increase the number of citizens for whom social media is the principal source of information. That's why media hygiene issues are of particular relevance, with the main components being the ability to assess and filter out "dangerous" content and a responsible attitude to the information dissemination. This applies to both ordinary social media users and professional journalists and bloggers. The issue of media education is extremely important not only for the individual who receives information from the media and social networks but also for the state national security which must effectively respond to enemy information attacks. In a time of war, media literacy is becoming increasingly important, so improving the level of awareness of our compatriots should be one of the priorities of the authorities and numerous public institutions.

Keywords: *media security, media literacy, fakes, manipulation, disinformation, information warfare, information and psychological special operations, hybrid war.*

Актуальність теми

Повномасштабна агресія російської федерації проти України не обмежується лише боями на лініях зіткнення. Вона триває й на інформаційному фронті в прямих ефірах, традиційних і новітніх засобах масової інформації та соціальних мережах. Це війна за уми людей, і росія в ній не гребує будь-якими брудними методами. Розпочалося інформаційне протистояння в межах гібридної війни, розв'язаної росією не 24 лютого 2022 року, а відразу після закінчення «холодної війни» та розвалу Радянського Союзу. Вже тоді російські засоби масової інформації генерували наративи про єдиний слов'янський народ, «руській мір», єдину історію та єдиний економічний простір. Після окупації Криму в 2014 році росія розпочала гібридну війну проти України, моделюючи зовсім іншу, далеку від дійсності реальність. І головні атаки було здійснено саме на інформаційному фронті. На другий рік повномасштабного вторгнення, аби виправдати скоєні воєнні злочини, геноцид українців, обґрунтувати агресію, дискредитувати ЗСУ, зменшити підтримку України з боку союзників, а найголовніше — посяяти хаос та розбрат в нашій державі, ворог застосовує весь арсенал інформаційної війни. Тож ефективна протидія агресорові на інформаційному фронті така ж важлива, як і на лінії зіткнення.

Стан розробки проблеми

Проблеми дослідження гібридної війни у своїх працях висвітлили В. Горбулін, Г. Почепцов, Д. Кілкуллен, П. Куляс, В. Жадько, М. Требін, П. Померанцев, В. Панченко, Г. Яворська. Зокрема, в колективній монографії науковців Національного інституту стратегічних досліджень за загальною редакцією В. Горбуліна, що вийшла друком 2017 року, всебічно вивчено таке явище, як гібридна війна в перспективі агресії росії проти України. Автори монографії акцентують увагу на особливостях ведення гібридної війни у воєнному, політичному, економічному, дипломатичному, гуманітарному сегментах. Г. Почепцов, досліджуючи інформаційні війни, зосереджується на історії їхнього виникнення та методології. Також у працях Г. Почепцова вперше запроваджено поняття смислових війн. П. Померанцев досліджує інструменти ведення російської агресивної пропаганди та маніпулювання громадською думкою. Науковці також вивчали й інформаційний складник гібридної війни, зокрема й на прикладах ведення її російською федерацією проти України.

Окремі праці стосуються широкомасштабного вторгнення росії та застосуванням ворогом інформаційних атак.

Завдання статті: дослідити інформаційний складник гібридної війни росії проти України на нинішньому етапі, інструменти та методи інформаційної агресії та заходи, що вживаються для протидії ворогу.

Виклад основного матеріалу

Український досвід протидії гібридним війнам сягає 1918-1920 років, коли більшовицька влада росії вела боротьбу з новими національними державними утвореннями на теренах колишньої російської імперії. Вже тоді більшовики застосовували привабливі гасла, проводили інформаційні кампанії, підтримуючи уряди колаборантів. Всі ці заходи було спрямовано насамперед на створення хаосу та громадянського протистояння в нових національних державах. І як наслідок — формування проросійського уряду та визнання його легітимності.

На думку Володимира Горбуліна (2017) «... гібридна війна не є поверненням до стану «холодної війни». Вона приходить їй на зміну в супроводі ланцюжків гарячих конфліктів як нова, ускладнена й нестабільна форма відносин на міжнародній арені» (с. 16).

У воєнній доктрині росії немає безпосереднього визначення поняття гібридної війни, але говориться про комплексне застосування воєнної сили, політичних, економічних, інформаційних та інших заходів невійськового характеру, які реалізуються через широке використання протестного населення й сил спеціальних операцій.

Ще в жовтні 2010 року, перебуваючи на посаді прем'єр-міністра, путін затвердив програму «Інформаційне суспільство (2011 — 2020 роки)», яка передбачала спрямування з федерального бюджету на розвиток пропаганди 40,6 млрд. доларів США. А вже станом на 2013 рік путінська влада підпорядкувала собі всі основні засоби масової інформації та була готова до розв'язання агресивної інформаційної війни проти України.

За даними міністерства фінансів рф у перші два місяці війни з державного бюджету країни-агресора на фінансування державних ЗМІ було спрямовано 17,4 млрд. рублів, що в 3,2 рази більше, ніж за аналогічний період 2021 року (Ткаченко, 2022).

Зважаючи на нові виклики та загрози, 28 грудня 2021 року Указом Президента України Володимира Зеленського № 685/2021

було введено в дію рішення Ради національної безпеки і оборони України від 15 жовтня 2020 року «Про стратегію інформаційної безпеки України» (Президент України, 2020).

За два місяці до повномасштабної агресії росії проти нашої країни зазначений документ констатував, що «... *інформаційна політика російської федерації — загроза не лише для України, але й для інших демократичних держав. Спеціальні інформаційні операції російської федерації спрямовуються на ключові демократичні інституції (зокрема, виборчі), а спеціальні служби держави-агресора намагаються посилити внутрішні протиріччя в Україні та інших демократичних державах*» (Президент України, 2020).

Стратегія інформаційної безпеки акцентує увагу на соціальних мережах як суб'єктах впливу в інформаційному просторі та зазначає, що в умовах стрімкого розвитку цифрових технологій недостатній рівень медіаграмотності «... супроводжується зменшенням критичності сприйняття інформації, створює підґрунтя для можливих маніпуляцій громадською думкою, що сприяє зростанню впливу дезінформації та деструктивної пропаганди» (Президент України, 2020).

У контексті поліпшення медіаграмотності необхідно враховувати специфіку роботи засобів масової інформації, вміти застосовувати інструменти для перевірки повідомлень ЗМІ та відповідально ставитися до поширення контенту. І такі навички стосуються як пересічних споживачів інформації, активних користувачів соціальних мереж, так і професійних журналістів та блогерів, які в умовах війни теж нерідко потрапляють на гачок ворожої пропаганди, поширюючи неперевірену інформацію.

За дослідженнями агенції «Info Sapiens», що були проведені в травні 2022 року на замовлення ГО «Детектор медіа», 13 відсотків населення України має низький рівень медіа грамотності, 33 — нижчий за середній, 45 — вищий за середній та лише 10 — високий (*Індекс медіаграмотності, 2022*). Проте слід зазначити, що з початку повномасштабного вторгнення росії рівень медіаграмотності населення України дещо підвищився. Про це насамперед свідчить більш критичне ставлення наших співвітчизників до споживання та поширення інформації. Поліпшенню рівня медіаграмотності сприяють і системні заходи державних органів влади, деяких вітчизняних засобів масової інформації, громадські ініціативи, спрямовані на розвінчування ворожої пропаганди.

Серед таких ініціатив — національний проєкт «Фільтр», започаткований Міністерством культури та інформаційної політики України, подкаст «Русский фейк иди на ...» ГО «Детектор медіа», розробки медіа-організації «Інтерньюз-Україна», проєкти «Stop-Fake» Могилянської школи журналістики та сайт міжнародної волонтерської спільноти «InformNapalm», що за допомогою відкритих джерел перевіряє інформацію про події на фронті. Досить ефективною є діяльність фактчекінгових ініціатив «НотаЄнота», «VoxCheck», «БезБрехні». Для консолідації зусиль фактчекінгової організації з різних країн світу після повномасштабного вторгнення росії об'єдналися в проєкт «UkraineFacts». Також необхідно відзначити й діяльність Центру протидії дезінформації при РНБО України, національної агенції «Укрінформ» та Суспільного мовлення щодо протидії ворожій пропаганді та поліпшення рівня медіаосвіти співвітчизників.

Нині досить слушною є й ініціатива Міністерства культури та інформаційної політики України щодо створення «Інформаційного Рамштайну». За словами міністра культури та інформаційної політики України Олександра Ткаченка «... мета такого об'єднання країн цивілізованого світу полягає в тому, аби змінити стратегічні підходи, протидіяти дезінформації росії та підтримати українські медіа» (Ткаченко, 2022). Слід зауважити, що на міжнародному рівні завдано досить потужного контрудару по російській пропаганді. Так, з лютого 2022 року понад 30 країн заблокували мовлення каналів RT і Sputnik, Rossiya24, TV center International, RTR Planeta. Аби ефективно протистояти росії та перемагати її в інформаційній війні, маємо розуміти тактику й стратегію ворога та передбачати напрями «основного удару» й природу таких атак. Отже, визначимо найголовніші складники інформаційної війни, розв'язаної росією. Насамперед, це поширення фейків та маніпуляцій. Якщо фейк — це підробка, фальшивка, яка поширюється спеціально для того, аби дезінформувати аудиторію (Мудра, 2016), то маніпуляція — це напівправа, коли достовірна інформація подається разом із брехнею, а суттєві деталі, факти й події просто замовчуються.

Російська пропаганда та дезінформація значною мірою базуються на сформованих наративах. У традиційному розумінні наратив — це текст, що описує сукупність пов'язаних між собою реальних чи вигаданих подій, фактів, або вражень. Як вважає Георгій Почепцов у статті «Наратив як інструментарій: від літературознавства до боротьби з тероризмом», «нاراتив несе в собі

ідеологію, оскільки він є поглядом на світ з цілком конкретної позиції, звідки випливають поняття ворога/друга» (Почепцов, 2008).

У контексті війни проти України в російському політикумі та засобах масової інформації використовуються наративи, що базуються на вигаданих чи маніпулятивних фактах і подіях. Наведемо найпоширеніші з них:

- спеціальна воєнна операція відбувається за планом, її мети буде досягнуто;
- росія воює не з українським народом, а з київським нацистським режимом;
- росіяни та українці — єдиний народ;
- Україна — не суверенна держава, а антиросійський проєкт, який фінансує колективний Захід, аби дестабілізувати росію;
- росія воює з колективним Заходом.
- Таких наративів російської пропаганди можна навести досить багато, деякі з них кремлівські політтехнологи та ідеологи «руського міра» формували протягом десятиліть.

Для поширення фейків, маніпуляцій та дезінформації кремль використовує весь спектр інформаційних ресурсів та механізмів пропаганди. Насамперед це державні засоби масової інформації, соціальні мережі, зокрема дописи блогерів та «незалежних експертів».

Ще одним механізмом просування кремлівських наративів та пропаганди «руського міра», а значить і досягнення мети інформаційної війни, є організація та проведення інформаційно-психологічних спеціальних операцій (далі — ІПСО). До їхньої розробки та проведення здебільшого залучаються спеціальні служби держави-агресора. Зауважимо, що в системі міністерства оборони російської федерації такі підрозділи були створені на підставі указу президента рф в лютому 2014 року й на той час налічували майже 1000 військовослужбовців; їхнє фінансування становило 18 млрд. руб. Основну частину активних дій покладено на «добровольців», «активістів» та інші «підконтрольні» невійськові сили та засоби (Вдовенко та ін., 2021, с. 74).

Інформаційно-психологічні спеціальні операції спрямовані насамперед на досягнення конкретних результатів за допомогою поширення спеціально підготовленої інформації, впливу на емоції, настрої людей, формування громадської думки та створення хаосу. А кінцевою метою більшості спецоперацій ворога на нинішньому етапі війни є забезпечення умов для подальшої окупації України. Як відзначає Центр протидії дезінформації при Раді національної

безпеки та оборони України, структурними компонентами таких спецоперацій є дезінформація, маніпуляція, кібератаки, применшення чи перебільшення потрібної інформації.

За терміном дії ІПСО поділяють на довгострокові та короткострокові. У контексті російської агресії довгострокові — це ті, що спрямовані на розхитування внутрішньополітичної ситуації в Україні, дискредитацію вищого політичного керівництва нашої держави і ЗСУ, послаблення підтримки українців на міжнародній арені тощо. Короткострокові операції спрямовані на формування відповідної громадської думки, створення хаосу під час тих чи інших подій. Центр протидії дезінформації наводить резонансні ІПСО, що провів ворог після 24 лютого 2022 року.

Так, у перші дні війни небайдужі українці активно шукали диверсантів та посібників окупантів, які ставили мітки на будівлях чи дорогах. У повідомленнях, поширених численними засобами масової інформації, насамперед соціальними мережами, йшлося про те, що за допомогою таких міток через супутники наводяться ракети на об'єкти. Така інформація не відповідає дійсності. Хоча подібні мітки існували та існують, адже їх можуть наносити геодезисти, дорожники, будівельники тощо. Метою цієї ІПСО було посіяти паніку та недовіру в суспільстві, відтягнути значні сили правоохоронців на реагування на подібні факти.

Наступним прикладом довгострокової ІПСО є дезінформація щодо вторгнення в Україну білоруських військ. Такі повідомлення теж неодноразово активно тиражували як засоби масової інформації, так і соціальні мережі, насамперед телеграм-канали. Мета цієї спецоперації — провокування паніки та збільшення напруги в суспільстві.

Прикладом короткострокових інформаційно-психологічних операцій російських спецслужб були повідомлення про заплановане завдання масованого ракетного удару 9 травня 2022 року та 24 лютого 2023 року, виготовлення Україною «брудної» ядерної бомби, обов'язковий військовий облік та мобілізація жінок, підготовка ЗСУ до застосування хімічної зброї тощо. Одним зі складників інформаційно-психологічних спеціальних операцій ворога є й кібератаки. За даними групи аналізу загроз Google (TAG), порівняно з 2020 роком, торік росія на 250 відсотків збільшила хакерські атаки на Україну, а на країни НАТО — більш ніж на 300. Організаторами таких інформаційно-психологічних операцій виступають, як правило, спецслужби. Зважаючи на це, й протидіють

таким операціям насамперед спеціальні державні органи. Від початку повномасштабного вторгнення росії та запровадження у нашій державі воєнного стану «інформаційні війська» України почали відвойовувати свої позиції, втрачені з 2014 року.

Так, при Раді національної безпеки й оборони України було створено Центр протидії дезінформації, який на системній основі протидіє російській пропаганді та розвінчує фейки, пов'язані з агресією проти України. Значно активізувалася робота пресслужб «силових» структур та державних органів влади, які систематично надають інформацію про події, пов'язані з обороною держави.

Провідні українські телерадіоканали з 24 лютого долучилися до створення марафону «Єдині новини», де подається інформація від надійних джерел, зокрема урядових та силових структур. А вже 18 березня 2022 року Рада національної безпеки та оборони своїм рішенням надала об'єднаному марафону офіційний статус. Можна дискутувати про якість контенту, дотримання журналістських стандартів, проте в умовах воєнного часу створення «Єдиних новин» стало безпрецедентним кроком у національному інфопросторі, спрямованим на гарантування інформаційної безпеки держави. Відповідно до опитування, проведеного компанією Internews, серед громадян, які використовують телебачення як джерело новин, 94 відсотки знають про марафон «Єдині новини», а понад 60 — б дивляться його щодня. З цього загалу співвітчизників 84 відсотки довіряють інформації, отриманій з телемарафону (*Опитування USAID-Internews, 2022*).

Водночас назване дослідження засвідчило, що телебачення залишається джерелом новин лише для 36 відсотків опитаних, тоді як ще 2015 року цей показник становив 85. На цьому тлі зростає роль соціальних мереж, з яких отримують інформацію 74 відсотки українців. Серед цієї кількості найбільше прихильників мережі Telegram — 66 відсотків, YouTube — 61 та Facebook — 58 (*Опитування USAID-Internews, 2022*).

Одним із чинників зростання популярності соцмереж є їхня оперативність. В умовах війни — повітряних тривог, небезпеки обстрілів, окупації, під час евакуації — люди прагнуть отримати правдиву інформацію якнайшвидше. Адже від цього інколи залежить їхнє життя та здоров'я.

Проте такий контент не завжди якісний, а іноді він просто містить дезінформацію та стає інструментом в руках ворога під час проведення ним інформаційно-психологічних спеціальних операцій.

Зважаючи на це, досить актуальним в умовах війни є дотримання медіагігієни в соціальних мережах. А саме — отримання інформації з каналів офіційних медіа, державних структур чи представників офіційних органів влади, блокування анонімних каналів.

Висновки

На нинішньому етапі війни ворог не відмовився від своїх планів щодо ведення агресивної пропаганди з метою нагнітання паніки й створення хаосу в українському суспільстві та дискредитації України на міжнародній арені. Для цього росія повною мірою використовує як традиційні, так і новітні засоби масової інформації, зокрема соціальні мережі.

Ефективна протидія ворожій пропаганді та перемога в інформаційній війні можливі за умови консолідації зусиль державних органів влади, громадських організацій, засобів масової інформації, журналістів, блогерів та всіх небайдужих громадян. Важливою в цій боротьбі, безумовно, є й підтримка України державами цивілізованого світу.

Одним із важливих чинників перемоги України в інформаційній війні є підвищення медіаграмотності населення, тобто здатності адекватно оцінити отриману інформацію, перевірити її та відповідально ставитися до поширення контенту. До таких просвітницьких заходів уже активно долучилися як державні структури, так і громадські організації, котрі започаткували фактчекірські та медіаосвітні проекти, спрямовані на спростування російських фейків і маніпуляцій, викриття інформаційно-психологічних спеціальних операцій ворога. Однак поліпшення рівня медіаграмотності потребує більш системного та комплексного підходу. Враховуючи те, що навіть після перемоги України у цій війні російська пропагандистська машина ще деякий час буде працювати та завдавати шкоди нашій державі, необхідно опрацювати питання щодо розробки та запровадження дисциплін з медіаграмотності в закладах середньої освіти.

Ворожі інформаційно-психологічні спеціальні операції та пропаганда досягають своєї мети в тих сферах, де існують інформаційний вакуум, брак інформації чи відсутнє оперативне реагування відповідних структур. Тож зазначені фактори та особливості надання інформації в умовах воєнного стану мають враховувати насамперед пресслужби «силових» структур, державних та місцевих органів влади.

СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Вдовенко, С. Г., Ганенко, С. О., & Гульков, М. О. (2021, 8 липня). Інформаційне підґрунтя гібридної війни рф проти міжнародного порядку. В *Гібридна війна: сутність, виклики та загрози* (с. 73–75). Національна академія Служби безпеки України.
- Горбулін, В. П. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Національний інститут стратегічних досліджень.
- Ділай, А. (2019). Війна за Україну: від інформаційних операцій до прямого вторгнення. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 45, 13–20. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9974>
- Жадько, В. О., Клименко, О. І., Куляс, П. П., Марків, О. Т., Полтавець, Ю. С., Харитоненко, О. І., Харчук, О. В., & Шевчук, С. В. (2018). *Гібридна війна і журналістика: проблеми інформаційної безпеки*. Видавництво НПУ імені М. П. Драгоманова.
- Індекс медіаграмотності українців. Друга хвиля дослідження Детектора медіа*. (2022, 1 травня). Детектор медіа. <https://bit.ly/3yHgLXI>
- Мудра, І. (2016). Поняття «фейк» та його види у ЗМІ. *Теле- та радіожурналістика*, 15, 184–188.
- Опитування USAID-Internews щодо споживання медіа*. (2022, 29 листопада). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3621415-opituvannya-usaidinternews-sodo-spozivanna-media.html>
- Почепцов, Г. (2008). Наратив як інструментарій: від літературознавства до боротьби з тероризмом. *Політичний менеджмент*, 4 (31), 3–11.
- Президент України. (2020, 14 вересня). *Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від року «Про стратегію національної безпеки України»* (Указ № 392/2020). <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
- Ткаченко, О. (2022, 30 вересня). «Інформаційний Рамштайн» — початок єдиного інформаційного фронту країн-союзників. Українська правда. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/30/7369845/>
- Центр протидії дезінформації. (2023, 25 лютого). *Яка мета кремлівських ІПСО у війні проти України?* <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-protu-ukrayinu/>
- Яворська, Г. М. (2016). Гібридна війна як дискурсивний конструкт. *Стратегічні пріоритети. Серія: Політика*, 4, 41–48.

REFERENCES

- Center for countering disinformation. (2023, February 25). *Yaka meta kremlivskykh IPSO u viini proty Ukrainy?* [What is the goal of the Kremlin IPSO in the war against Ukraine?]. <https://cpd.gov.ua/main/yaka-meta-golovnyh-kremlivskyh-ipso-u-vijni-protu-ukrayinu/> [in Ukrainian].
- Dilai, A. (2019). *Viina za Ukrainu: Vid informatsiinykh operatsii do priamoho vtorhnenia* [The war of Ukraine: From information operations to direct infringement]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 13–20. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9974> [in Ukrainian].
- Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: Ukrainyskyi front* [Global hybrid war: The Ukrainian front]. National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Індекс медіаграмотності українців. Друга хвиля дослідження Детектора медіа* [Media Literacy Index of Ukrainians. The second wave of media detector research]. (2022, May 1). Детектор медіа. <https://bit.ly/3yHgLXI> [in Ukrainian].

- Mudra, I. (2016). Poniattia "feik" ta yoho vydy u ZMI [The concept of "fake" and its types in the media]. *TV and Radio Journalism*, 15, 184–188 [in Ukrainian].
- Opytuvannia USAID-Internews shchodo spozhyvannia media [USAID-Internews survey on media consumption]. (2022, November 29). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3621415-opituvanna-usaidinternews-sodo-spozivanna-media.html> [in Ukrainian].
- Pocheptsov, H. (2008). Naratyv yak instrumentarii: Vid literaturoznavstva do borotby z teroryzmom [Narrative as a toolbox: From literary studies to the fight against terrorism]. *Political Studies*, 4(31), 3–11 [in Ukrainian].
- President of Ukraine. (2020, September 14). *Pro rishennia Rady natsionalnoi bezpeky i oborony Ukrainy vid roku "Pro stratehiiu natsionalnoi bezpeky Ukrainy"* (Decree № 392/2020). <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037> [in Ukrainian].
- Tkachenko, O. (2022, September 30). "Informatsiinyi Ramshtain" — pochatok yedynoho informatsiinoho frontu krain-soiuznykiv ["Information Ramstein" is the beginning of a unified information front of the allied countries]. *Ukrainska pravda*. <https://www.pravda.com.ua/columns/2022/09/30/7369845/> [in Ukrainian].
- Vdovenko, S. H., Hanenko, S. O., & Hulkov, M. O. (2021, July 8). Informatsiine pidgruntia hibrydnoi viiny rf proty mizhnarodnoho poriadku [The information foundation of the Russian hybrid war against international order]. In *Hibrydna viina: Sutnist, vyklyky ta zahrozy* [Hybrid war: Essence, challenges and threats] (pp. 73–75). Natsionalna akademiia Sluzhby bezpeky Ukrainy [in Ukrainian].
- Yavorska, H. M. (2016). Hibrydna viina yak dyskursyvnyi konstrukt [Hybrid war as a discursive construct]. *Strategic priorities. Series: Politics*, 4, 41–48 [in Ukrainian].
- Zhadko, V. O., Klymenko, O. I., Kulias, P. P., Markiv, O. T., Poltavets, Yu. S., Kharytonenko, O. I., Kharchuk, O. V., & Shevchuk, S. V. (2018). *Hibrydna viina i zhurnalistyka: Problemy informatsiinoi bezpeky* [Hybrid war and journalism: Information security problems]. Vydavnytstvo NPU imeni M. P. Drahomanova [in Ukrainian].

УДК 316.776(470):[351.746:007](477)"2014/2021"

Російська пропаганда агресії проти України (2014–2021 рр.)

Володимир ВАКУЛИЧ

д. пол. н., проф.
Університет Григорія Сковороди
в Переяславі,
вул. Сухомлинського, 30, 08401,
Переяслав, Україна
vvm.velyam@ukr.net
ORCID 0000-0003-4537-0884

Наталія НОВОРОДОВСЬКА
здобувач

Університет Григорія Сковороди
в Переяславі
вул. Сухомлинського, 30, 08401,
Переяслав, Україна
nataliatolochko1995@gmail.com
ORCID 0000-0002-7369-4344

© Вакулич В.,
Новородовська Н., 2023

У статті розглянуто особливості інформаційного забезпечення російської агресії з 2014 до 2021 рр. Метою дослідження є висвітлення основних засобів і принципів інформаційної війни російської федерації, з'ясування основних аспектів інформаційної підтримки власної агресії на території України та її тенденції розвитку. З'ясовано основні напрями й інструменти поширення російської пропаганди. Встановлено мету розгортання російських інформаційних кампаній та їхні наслідки. Висвітлено загальні тенденції російської пропаганди стосовно подій в Україні. Визначено головні ресурси, які реалізують російську інформаційну політику. Розкрито джерела ведення інформаційної, пропагандистської кампанії росії. Доведено, що велике значення мали не лише традиційні засоби масової інформації, але й соціальні мережі. Застосовуючи в комплексі всі ресурси, кремлівські пропагандисти намагалися виправдати власну агресію в очах співвітчизників і міжнародної спільноти, а також створити негативний імідж України. Частково це мало певні наслідки через системність дій російських ЗМІ за кордоном. Проте важливих політичних цілей росія не досягнула. Особливу увагу акцентовано на необхідності формування контрзаходів, особливо в умовах початку гострої фази російсько-української війни від 24 лютого 2022 р. Важливо розуміти, що протистояння в інформаційному полі є невід'ємним етапом російсько-української війни. Новий етап дещо актуалізував важливість аналізу російських ЗМІ з метою розуміння тенденцій змін російської пропаганди та формування оптимальної системи захисту від неї. Проте існує необхідність детального аналізу російської інформаційної кампанії впродовж 2014 — 2021 рр.; потрібно визначити тенденції, які були притаманні їй у 2022 р., й спрогнозувати подальший розвиток інформаційного забезпечення російської агресії.

Ключові слова: агресія, війна, інформація, фейки, соціальні мережі.

RUSSIAN PROPAGANDA OF AGGRESSION AGAINST UKRAINE(2014-2021)

Volodymyr Vakulych

Doctor of Political Sciences, Professor
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho St., 08401, Pereiaslav,
Ukraine
vvm.velyam@ukr.net
ORCID 0000-0003-4537-0884

Nataliia Novorodovska

PhD candidate
Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav,
30, Sukhomlynskooho St., 08401, Pereiaslav,
Ukraine
nataliatolochko1995@gmail.com
ORCID 0000-0002-7369-4344

The article examines the features of information support for Russian aggression from 2014 to 2021. The purpose of the study is to highlight the principal means and principles of the information warfare of the Russian Federation, to clarify the main aspects of information support for its own aggression on the territory of Ukraine, and its development trends. The main directions and tools for spreading Russian propaganda have been clarified. The purpose of the Russian information campaigns and their consequences are identified. The general trends of Russian propaganda regarding the events in Ukraine are highlighted. The main resources implementing the Russian information policy have been identified. The sources of Russia's information and propaganda campaign have been revealed. It is proved that not only traditional media but also social networks were of great importance. Using all resources in the complex, Kremlin propagandists tried to justify their aggression in the eyes of their compatriots and the international community, as well as to create a negative image of Ukraine. Partly, this had particular consequences due to the systematic actions of the Russian mass media abroad. However, Russia did not achieve crucial political goals. Peculiar attention is focused on the need to form countermeasures, especially in the context of the beginning of the acute phase of the Russian-Ukrainian war from February 24, 2022. It is important to understand that confrontation in the information field is an integral stage of the Russian-Ukrainian war. The new stage has somewhat actualised the importance of analysing the Russian mass media to understand the trends of changes in Russian propaganda and the formation of an optimal system of protection against it. However, there is a need for a detailed analysis of the Russian information campaign during 2014-2021. It is necessary to identify the trends that were inherent in 2022 and to predict the further development of information support for Russian aggression.

Keywords: aggression, war, information, fakes, social networks.

Актуальність проблеми

Засоби масової інформації стали головним знаряддям зовнішньої політики Російської Федерації. Саме через медійний простір кремль формує й реалізує вигідний для себе дискурс, який містить деструктив для інших країн. Це дозволяє через своїх ставлеників утілювати ідеї «руській мір» за кордоном, впливати на внутрішньо- і зовнішньополітичне життя інших країн, виправдовувати власну агресивну політику та створювати негативний імідж іншим державам. Із 2014 р. російський медіадискурс став елементом «гібридної війни», яка на нашу думку, того ж року переросла в повномасштабну російсько-українську. Розуміння особливостей ведення російської пропаганди дозволить сформувати Україні раціональні методи захисту інформаційного простору, що безумовно актуалізує це дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

У вітчизняному та зарубіжному науковому просторі вказану проблематику розглянули такі науковці: А. Апертое (Apetroe, 2016), О. Зозуля (2019), Т. Камуселла (Kamusella, 2018), В. Новородовський (2020), Д. Приходько (2018), Г. Сасин (2015), М. Яйнтнер (Jaitner, 2015). Визначальним у дослідженнях учених став пошук викликів і загроз російської пропаганди та найоптимальніших засобів захисту інформаційного простору від її деструктивного впливу. Чільне місце у вивченні цієї проблематики посідає колективне дослідження «Світова гібридна війна: український фронт» за редакцією В. Горбуліна (2017). Ця монографія розкриває особливості російсько-української війни й частково висвітлює інформаційний аспект як невід'ємний елемент гібридної війни.

Виклад основного матеріалу

Із моменту розпаду СРСР росія намагалася домінувати на інформаційному просторі пострадянських країн. Це дозволяло їй зберігати політичний, економічний, культурний вплив на території країн колишнього Радянського Союзу. Водночас реалізація власних неоімперських амбіцій потребує застосування інформації як елементу ведення війни проти сусідніх країн. Воєнні дії взаємопов'язані з інформаційною війною, і російська агресія лише доводить це правило. Д. Приходько відзначає, що Росія розробила нову теорію війни, яка включає 8 фаз. Вирішальною серед цих фаз є боротьба за свідомість населення,

а отже інформаційна війна стає ледь не основним елементом цієї теорії (Приходько, 2018, с. 56–57).

Інформаційна війна передбачає послаблення моральних та матеріальних сили противника, водночас посилюючи власні (Малик, 2015). Фактично вона є складником ідеологічного протистояння та невід'ємним елементом сучасної війни. Росія активно впроваджувала власні ідеї, цінності, орієнтири не лише на пострадянському просторі, але й по всьому світу. Це дозволяло сформуванню певну категорію населення, готову прийняти їх за істину. У цьому контексті важливим моментом стало запровадження концепту «руський мір», на основі якого базується нинішня російська зовнішня політика. Концепт задовольняв російські неоімперські амбіції та формував ґрунт для посилення впливу кремля на пострадянському просторі. З упровадженням його в 2006 р., росія остаточно затвердила основні засади інформаційної політики на пострадянському просторі. Як наслідок — розпочалася масова кампанія щодо втілення ідей цього концепту, зокрема захисту російської мови, культури, утвердження особливостей російського культурно-освітнього розвитку, поширення історичних міфів і стереотипів щодо могутності СРСР, пропаганда вигідного політичного союзу з росією тощо (Коцур, 2019). З цією метою росія здійснила експансію в інформаційний простір цих країн, зокрема й України. Як наслідок, у регіонах, де в радянський період відбувалися процеси стирання ідентичності, формувалися ідеї сепаратизму, тобто населення свідомо не визнавало належності до Росії.

Згідно з даними звіту Інституту вивчення війн «Putin's Information Warfare in Ukraine. Soviet ORIGINS of Russia's Hybrid Warfare» в інформаційній війні росія застосовує певні принципи, які не сприяють стриманню конфлікту, а саме: рефлексивний контроль, неоголошена війна, невійськові способи ведення війни, інформаційні операції. Рефлексивний контроль — це апробований і вдосконалений радянський метод, який передбачав контроль і вплив на країни-опоненти щодо прийняття невдалих рішень, які є сприятливими для Росії. Принцип неоголошеної війни полягає у веденні деструктивної інформаційної кампанії на тлі бойових дій; водночас росія не декларує власну участь у них. Російська федерація використовує дипломатичні, інформаційні, політичні способи досягнення власних цілей, що характеризує третій принцип. Останній принцип — інформаційні ресурси росії працюють задля подальшої ескалації та розпалювання ворожнечі (Snegovaya, 2015).

Наприкінці 2013 р. російські медіа розгортають антиукраїнську кампанію, спрямовану проти її зовнішньополітичного й водночас цивілізаційного вибору. Росія здійснювала тиск дипломатичним, політичним та інформаційним шляхом на ситуацію в Україні з метою посилення конфронтації в українському суспільстві. Йдеться не лише про зміну зовнішньополітичного вектора, але й про вплив на етномовну й етнополітичну ситуацію в Україні (Радченко, 2015, с. 61). Безумовно, всі ці тенденції підхоплювали російські чи проросійські ЗМІ й формували потрібне ставлення окремих категорій населення до ідей незалежності України, її європейського вибору тощо. Це зумовлювало зростання конфліктогенності в українському соціумі та поглиблювало внутрішньополітичну кризу. У результаті маємо певні категорії населення південно-східних регіонів України, які не сприймають українську ідентичність, а будь-які її прояви вважають ворожими.

Окупація Криму, розгортання сепаратизму на Сході України, спроби організації деструктивних явищ у низці областей України (Одеська, Запорізька, Дніпропетровська) підтримувалися певними меседжами з боку російських ЗМІ. Зокрема, в них лунали тези про «ввічливих людей», «російську весну», «боротьбу з фашизмом» тощо. Поширення таких тез відбувається не лише в росії та на окупованих нею територіях, але й в Україні та країнах Європи, що свідчить про значне фінансування інформаційної кампанії Кремля. З моменту блокування військових частин у Криму в російських ЗМІ розгорнулася масова кампанія, завданням якої став психологічний тиск на військових і суспільство з метою зруйнувати опір й уникнути використання летальної зброї (Приходько, 2018, с. 55). Водночас верхівка Кремля знімала з себе всю відповідальність. Така стратегія була досить дієвою, адже ЄС і США показали доволі слабку реакцію на такі дії. Це супроводжувалося відповідними меседжами російських ЗМІ, де наголошувалося на тому, що росія не порушувала жодного положення міжнародного права. Слід зауважити, що міжнародна спільнота, розуміючи злочини рф, не мала змоги покарати винних через певні обставини — бюрократичність цієї процедури, шантаж і залякування розвитком подальшої агресії із застосуванням ядерної зброї, економічні чинники тощо. Отже, росія апробувала нову воєнну концепцію, яку фактично запровадила лише в 2020 р. Подальші інформаційні повідомлення спрямовувалися на дискредитацію української влади, яка прийшла з Майдану, намагаючись довести її нелегітимність.

Водночас російські мас-медіа подають інформацію щодо економічної та політичної кризи в Україні, про масові безлади, вандалізм і бандерівців, які вбивають комуністів, регіоналів і російськомовних громадян (Сасин, 2015, с. 20). Свідченням потужної фінансової підтримки інформаційної сфери є зростання бюджету на реалізацію федеральної програми «Інформаційне суспільство» й пропагандистських каналів. Так, у 2015 р. програма одержала 44,7 млрд руб. Водночас бюджет Russia Today зріс на 41 % (Ісакова та ін., 2016, с. 61–62). Свідченням значної підтримки є робота спеціальних груп і користувачів соціальних мереж, особливо «вконтакте», які створюють і поширюють проросійський контент, підкріплюючи його відповідно обробленими фотографіями (Kamusella, 2018). Це надає інформаційному повідомленню певного емоційного забарвлення, що дозволяє здійснювати маніпуляцію масами. Зауважимо, що така підтримка з боку держави здійснюється з метою реалізації ідей концепту «руській мір», а також реалізації низки заходів, передбачених федеральним законом рф «Про державну політику російської федерації по відношенню до співгромадян за кордоном» (Государственная Дума, 1999). Російська політика інформаційної безпеки включала в себе поширення концепту «руській мір», де розглядала Україну як частину росії та планувала взяти під повний контроль всі медіаресурси України. Частково ця мета була досягнута, й Росія мала значну частку власного контенту на українських телеканалах. Пізніше ця частка знизилась у зв'язку з відповідною реакцією української влади на агресію.

Початок агресії й розгортання воєнних дій на Донбасі є одним із кроків росії до повернення її впливу на теренах східної Європи. У цілому цей конфлікт кинув виклик традиційному розумінню поняття «війна» (Аретрое, 2016). Залучаючи інформаційні технології, Росія створює картинку громадянського протистояння в Україні, знімаючи водночас із себе відповідальність. Учені Кембриджського університету Р. Фіннін та Т. Грант зазначили, що хоч і виникає уявлення про громадянське протистояння на основі мовної, культурної неоднорідності регіонів, втім це ніщо інше, як агресія Росії й повноцінна війна (Finnin & Grant, 2015). Таким чином, дослідники спростовують головну тезу російських пропагандистів.

Найсильніше інформаційне забезпечення війни проти України здійснює російське телебачення. Його спектр дій поширюється на пересічних росіян, жителів України, які мають доступ до російських телеканалів, та мешканців Європи. Найбільш потужними

в цьому контексті є канали Sputnik, Russia Today, Ria Novosti, Life News, Россия 24. Вони мають значну аудиторію як у росії, так і за її межами. Так, Russia Today має аудиторію близько 700 млн. осіб у 100 країнах світу. Навіть серед країн Заходу спостерігається велика кількість глядачів, яка сприймає інформацію, подану Russia Today, вважаючи її об'єктивною (Shuster, 2015). В Україні реалізація пропаганди відбувається через проросійські канали, які належать олігархам, наближеним до В. Путіна, зокрема В. Медведчуку чи Є. Мураєву. Йдеться про канали 112, ZiK, NewsOne, «Наш» тощо. До того ж деякі інші телеканали України належать олігархам, які мають певні економічні інтереси з Росією. Інформаційна війна проти України здійснюється й через західні ЗМІ, зокрема BBC News, Reuters чи AFP. У цілому рф витрачає щороку на інформаційне забезпечення війни проти України й поширення проросійської пропаганди у світі близько 3,5 млрд. доларів США (Гусаров, 2015). Як бачимо, інформаційний аспект ведення війни проти України є важливим для кремля, зважаючи на кошти, які витрачаються на підтримку власних телеканалів і наповнення іноземних.

Вплив на свідомість мас відбувається через спеціально оброблену інформацію, адаптовану під спеціальні ідеологічні вимоги кремля. Їх можна чітко простежити через заяви політичних лідерів, а також ведучих пропагандистських шоу росії. Для цього ідеологи кремля розробляли спеціальні інформаційні операції, спрямовані на дискредитацію України і її військових формувань. Детально це питання розглянув Д. Золотухін, який відзначав, що інформаційні повідомлення спрямовувалися як на росіян, так і на проросійське населення, а також на міжнародну спільноту. Ефект посилювався під час її візуалізації (Золотухін, 2018, с. 82–87). Одним із прикладів є фото маленької дівчинки на тлі руїн, яку російські пропагандисти показали як дитину з Донецької області, що втратила під час обстрілу українцями своїх батьків. Насправді це фото було зроблено в Сирії та жодним чином не стосувалося російсько-української війни. Звісно, відповідні повідомлення змушують пересічного користувача, який не перевіряє інформацію, емоційно реагувати на такі факти, що зумовлює потрібну реакцію для російської пропаганди.

Незважаючи на масовий характер відповідної інформації, більший вплив вона мала на російське чи проросійське населення. Фактично населення, яке мало гібридну ідентичність, легко сприймало такі повідомлення, висловлювало співчуття й підтримку російським силам і незаконним збройним формуванням (Giuliano). Дещо

слабший вплив спостерігався на решту українського населення чи міжнародну спільноту. Слід заважити, що тотальна пропаганда за кордоном створює негативне уявлення про українських військових і волонтерів серед пересічних європейців. Прикладом цього є несприйняття окремими іспанськими вболівальниками українського футболіста волонтера Романа Зозулі.

Зарубіжні дослідники, намагаючись проаналізувати особливості російської інформаційної війни та сформувані оптимальні механізми захисту від неї, наголошували, що росія використовує інформацію як зброю масового ураження, формуючи у значних мас населення «правильне» уявлення про політичні цілі РФ й поняття «руській мір». Після розпаду союзу росія постійно використовує інформацію у протистоянні між російським простором (включаючи пострадянські країни, які за версією кремлівських ідеологів сюди входять) і США, її вічним антагоністом (Jaitner, 2018). Не дивно, що інформаційні повідомлення російських ЗМІ містять звинувачення до Вашингтону щодо розпалювання конфлікту на Донбасі.

Ефективним зряддям інформаційної війни росії проти України стали соціальні мережі. Сучасні дослідження доводять зростання кількості користувачів з кожним роком, а також засвідчують значний вплив інформації на свідомість мас. Детально розглянув цю тенденцію В. Новородовський, проаналізувавши дані аналітичного звіту «Digital world», зробленого організаціями We are social та Hootsuite's за останні кілька років. Він відзначив стрімке зростання користувачів facebook та instagram серед населення України. Дослідник переконаний, що характер масовості в соціальних мережах дозволяє впливати на суспільну поведінку окремих категорій населення через маніпуляції чи емоційні меседжі (Новородовський, 2020, с. 54). Росія особливо активно вела інформаційну кампанію на сторінках соціальної мережі «вконтакте». Але з поступовим відходом українських користувачів із цієї соціальної мережі, після введення санкцій з боку Президента України у 2017 р., російський контент починає масово заповнювати facebook чи instagram. У 2020 р. кількість користувачів соціальних мереж зросла на 1,5 млн., що на 8,3 % більше, ніж у квітні 2019 р. (Керп, 2020), а в 2021 р. ці показники зросли ще на 16 % або на 3,5 млн. користувачів (Керп, 2021). Обсяги маніпуляцій через соціальні мережі є доволі значним. У країнах Заходу здійснено низку досліджень, які висвітлюють це явище. Слід зауважити, що окремі країни чи корпорації витратили лише за 2018 р. близько 500

млн. на вивчення й реалізацію психологічних маніпуляцій зі свідомістю мас (Jones, 2019). Росія вкладає значні кошти на формування ідеологічного дискурсу і його втілення в інформаційному просторі. Очільники кремля, прекрасно розуміючи, що соціальні мережі є платформою для пропаганди та маніпуляції, використовують їх для формування певної суспільної думки. У цілому проросійський контент легко розпізнати, оскільки він насичений антиукраїнськими настроями, інформацією радикального змісту, надмірною емоційністю й певною ностальгією за минулим. Попри це така інформація є доволі небезпечною в умовах війни, оскільки вона впливає на свідомість мас і формує підґрунтя для зміни власної самоідентифікації, а отже може створювати передумови до розвитку подальших деструктивних явищ, зокрема сепаратизму.

Упродовж 2014–2021 рр. відбувається розвиток інформаційно війни росії проти України, що пов'язано з поступовим замороженням збройного конфлікту. Потреба у наростанні власного впливу на території України зумовлює зміну тактики ведення цієї кампанії через низку причин, а саме:

- 1) українські ЗМІ та громадськість навчилися відкріпляти пропаганду від реальних фактів, що зменшувало ефект від поширення дезінформації та емоційних постів;
- 2) формування фактчекінг груп, які розкривають фейки й висвітлюють реальну картину;
- 3) російська пропаганда не мала значного впливу на європейське суспільство, а отже потребувала оновлення підходів;
- 4) потреба перевести увагу із військової площини в політичну й дипломатичну.

На думку експерта й заступника директора Центру близько-східних досліджень AMES С. Данилова, з 2020 р. росія змінила підходи до введення інформаційної війни проти України. Тепер замість дезінформації та поширення фейків відбувається інтерпретація реальних виступів із вириванням окремих уривків із контексту. Це спрямовано на посилення паніки й хаосу серед пересічних людей і формування хибних уявлень щодо подальших дій і можливостей рф (*РФ змінила підхід*, 2020). Щоправда, ця тактика супроводжується старими методичними підходами до висвітлення воєнних дій, особливо під час провокацій чи обстрілів мирних поселень. Упродовж 2020 р. російські ЗМІ часто звинувачували українців у недотриманні режиму тиші й припинення вогню (*Топ фейків*, 2021), хоча фактично обстріли здійснювалися

саме російськими військовими й незаконними збройними формуваннями. Українські військові та добровольці неодноразово зауважували, що населені пункти на лінії розмежування не мають українського телебачення, радіо заглушується, а друкованих видань надто мало. Це створює певні проблеми в комунікації з місцевими жителями, особливо з тими, що довіряють російським ЗМІ.

У цілому принцип роботи «брехня, яку повторюють багато разів, стає правдою», що ним активно користуються російські тролі соціальних мереж і ЗМІ, діє і до сьогодні (Зозуля, 2019). Апробований підхід є дієвим і має значний вплив на формування певної світоглядної картини у свідомості широких мас. У цілому поширення дезінформації хоч і мало великий ефект, втім вирішального результату кремль все ж не досягнув. Значна частина українського та європейського суспільства не сприймали російські повідомлення (Gerasymchuk, 2021). Поступово підходи російських мас-медіа змінювалися, але мета лишалася та сама — посіяти хаос і створити передумови до поширення концепту «русский мир».

Російське інформаційне забезпечення в умовах гострої фази російсько-української війни відзначалося потоком дезінформації, яка базувалася на головних позиціях їхнього президента. Якщо прослідкувати за риторикою кремля, можна побачити зміни в інформаційних цілях пропорційно до одержаних втрат в Україні. Водночас відбувається зміна ключових тез пропаганди, де все частіше обговорюється не міф «один народ», а ймовірність знищення й підпорядкування України. Аналіз російських ЗМІ засвідчив суттєву підготовку до початку активної фази російсько-української війни. Зауважимо, що пропаганда намагається нав'язати світовій спільноті певні тези: 1) шкідливість санкцій для країн, які їх запровадили проти росії; 2) звинувачення США в розв'язуванні війни в Україні й постачанні озброєння; 3) покладання вини на США, яка тисне на Європу; 4) локальний характер російсько-українського конфлікту, який не впливатиме на глобальні геополітичні процеси (Корсунський, 2022).

За цих умов Україна здійснює контрпропаганду, спрямовану на розкриття брехні й висвітлення фактів про злочини військових рф. Системно побудована модель контрпропаганди дозволяє Україні сформулювати об'єктивний погляд на наслідки російської агресії сьогодні. Проте важливим аспектом є робота українських медіа за кордоном, де російські ЗМІ упродовж кількох десятиліть здобули певний авторитет і, відповідно, здатні висвітлювати власну пропаганду.

Висновки

Проведене дослідження доводить, що пропаганда російської агресії здійснюється в кількох напрямках і зосереджене на утвердженні у свідомості мас ідей концепту «руській мір». РФ витрачає значні кошти на формування певного образу власного месіанства в Україні й спотворення реальної картини. Таким чином, кремль формує ґрунт політичного, дипломатичного й військового тиску.

Росія створює своєрідну альтернативну реальність для суспільних мас, використовуючи як традиційні ЗМІ, так і соціальні мережі. Це зумовлює зміну світогляду окремих категорій населення, а також формує негативне уявлення про Україну та українських військових чи добровольців під час війни.

Проблема інформаційного забезпечення російської агресії особливо набула актуальності після 24 лютого 2022 р. й потребує більш детального та глибокого аналізу, осмислення й з'ясування наслідків.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Горбулін, В. П. (Ред.). (2017). *Світова гібридна війна: український фронт*. Національний інститут стратегічних досліджень.
- Государственная Дума. (1999, 5 марта). *О государственной политике Российской Федерации в отношении соотечественников за рубежом* (Федеральный закон N 99-ФЗ). Консультант Плюс. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/
- Гусаров, В. (2015, 19 листопада). *Скільки Росія витрачає на інформаційну війну в Україні*. *Інфографіка*. Inform napalm. <https://informnapalm.org/ua/skilky-rosiya-vytrachaye-na-informatsijnu-vijnu-v-ukrayini-infografika/>
- Зозуля, О. (2019, 14 травня). *Фейк як інструмент інформаційної війни*. *Юридична Газета*. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informatsijnoyi-viyni.html>
- Золотухін, Д. (Ред.). (2018). *Біла книга спеціальних інформаційних операцій проти України 2014–2018*. Мега-прес груп.
- Ісакова, Т., Гнатюк, С., Дубов, Д., Черненко, Т., & Баровська, А. (2016). *Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії: аналітична доповідь* (А. Баровська, ред.). Національний інститут стратегічних досліджень.
- Корсунський, С. (2022, 20 квітня). *Інформаційна складова війни: як Росія намагається послабити підтримку Заходу*. Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiy-na-viyna-rosiyskyu-vplyv/31811302.html>
- Коцур, В. В. (2019). *Національні меншини України в контексті суспільно-політичних трансформацій 90-х рр. ХХ ст. — поч. ХХІ ст.* [Монографія]. Домбровська Я. М.
- Малик, Я. (2015). *Інформаційна війна і Україна. Демократичне врядування*, 15. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26730/malyk.pdf>
- Новородовський, В. (2020). *Інформаційна безпека України в умовах російської агресії*. *Соціум. Документ. Комунікація*. Серія: *Історичні науки*, 9, 150–179. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-150-1179>
- Приходько, Д. П. (2018, 25 жовтня). *Інформаційна війна Росії проти України: поле бою — свідомість людей*. В *Інформаційна агресія Російської Федерації*

- проти України [Матеріали семінару] (с. 55–58). Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба.
- Радченко, А. І. (Ред.). (2015). *Політика інтеграції українського суспільства в контексті викликів та загроз подій на Донбасі: Національна доповідь*. Візаві.
- РФ змінила підхід у веденні інформаційної війни проти України. (2020, 31 липня).
Українформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html>
- Сасин, Г. В. (2015). Інформаційна війна: сутність, засоби реалізації, результати та можливості протидії (на прикладі російської експансії в український простір). *Грані*, 3(119), 18–23.
- Топ фейків кремлівського рупора у 2020 році. (2021, 21 січня). АрміяInform. <https://armyinform.com.ua/2021/01/top-fejkiv-kremlivskogo-rupora-u-2020-roczii/>
- Апетрое, А. С. (2016). Hybrid Warfare: From "war during peace" to "neo-imperialist ambitions". The case of Russia. *Modelling the New Europe*, 21, 97–128. https://www.researchgate.net/publication/316509247_Hybrid_warfare_From_war_during_peace_to_neo-imperialist_ambitions_the_case_of_russia
- Finnin, R., & Grant, T. D. (2015, August 24). *Don't call it a civil war — Ukraine's conflict is an act of Russian aggression*. The Conversation Media Group. <https://theconversation.com/dont-call-it-a-civil-war-ukraines-conflict-is-an-act-of-russian-aggression-46280>
- Gerasymchuk, S. (2021, September 23). *Dezinformatorzy VIP: nowy-stary rosyjski instrument wojny hybrydowej przeciwko Ukrainie i Polsce*. Forum Ekonomiczne. <https://www.forum-ekonomiczne.pl/dezinformatorzy-vip-nowy-stary-rosyjski-instrument-wojny-hybrydowej-przeciwko-ukrainie-i-polsce/?lang=uk>
- Giuliano, E. (2018). Who supported separatism in Donbas? Ethnicity and popular opinion at the start of the Ukraine crisis. *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 158–178. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1447769>
- Jaitner, M. (2015). Russian information warfare: Lessons from Ukraine. In K. Geers, Ed., *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine* (Ch. 10, pp. 87–94). NATO CCD COE. https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Ch10_CyberWarinPerspective_Jaitner.pdf
- Jones, K. (2019). *Online disinformation and political discourse: Applying a human rights framework*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2019/11/online-disinformation-and-political-discourse-applying-human-rights-framework>
- Kamusella, T. (2018). Hybrid war: Real casualties in Ukraine. *Sprawy Narodowościowe*, 50. <https://doi.org/10.11649/sn.1637>
- Kemp, S. (2020, February 18). *Digital 2020: Ukraine*. Datareportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-ukraine>
- Kemp, S. (2021, February 12). *Digital 2021: Ukraine*. Datareportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ukraine>
- Shuster, S. (2015, March 5). The global news network RT is the Russian government's main weapon in an intensifying information war with the West—and its top editor has a direct phone line to the Kremlin. *Time*. <https://time.com/rt-putin/>
- Snegovaya, M. (2015). *Putin's information warfare in Ukraine. Soviet origins of Russia's hybrid warfare* (Russia report 1). Institute for the Study of War. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin%27s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf>

REFERENCES

- Apetroe, A. C. (2016). Hybrid Warfare: From "war during peace" to "neo-imperialist ambitions". The case of Russia. *Modelling the New Europe*, 21, 97–128. https://www.researchgate.net/publication/316509247_Hybrid_warfare_From_war_during_peace_to_neo-imperialist_ambitions_the_case_of_russia [in English].
- Finnin, R., & Grant, T. D. (2015, August 24). *Don't call it a civil war — Ukraine's conflict is an act of Russian aggression*. The Conversation Media Group. <https://theconversation.com/dont-call-it-a-civil-war-ukraines-conflict-is-an-act-of-russian-aggression-46280> [in English].
- Gerasymchuk, S. (2021, September 23). *Dezinformatorzy VIP: Nowy-stary rosyjski instrument wojny hybrydowej przeciwko Ukrainie i Polsce* [VIP disinformers: New-old Russian instrument of hybrid warfare against Ukraine and Poland]. Forum Ekonomiczne. <https://www.forum-ekonomiczne.pl/dezinformatorzy-vip-nowy-stary-rosyjski-instrument-wojny-hybrydowej-przeciwko-ukrainie-i-polsce/?lang=uk> [in Polish].
- Giuliano, E. (2018). Who supported separatism in Donbas? Ethnicity and popular opinion at the start of the Ukraine crisis. *Post-Soviet Affairs*, 34(2-3), 158–178. <https://doi.org/10.1080/1060586X.2018.1447769> [in English].
- Gosudarstvennaya Duma. (1999, March 5). *O gosudarstvennoi politike Rossiiskoi Federatsii v otnoshenii sootchestvennikov za rubezhom* [On the state policy of the Russian Federation in relation to compatriots abroad] (Federal Law N 99-FZ). Konsul'tant Plyus. http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_23178/ [in Russian].
- Horbulin, V. P. (Ed.). (2017). *Svitova hibrydna viina: Ukrainyskyi front* [Global hybrid war: The Ukrainian front]. Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen [in Ukrainian].
- Husarov, V. (2015, November 19). *Skilky Rosiia vytrachaie na informatsiinu viinu v Ukraini* [How much does Russia spend on information warfare in Ukraine]. Inform napalm. <https://informnapalm.org/ua/skilky-rosiya-vytrachaye-na-informatsijnu-vijnuv-ukrayini-infografika/> [in Ukrainian].
- Isakova, T., Hnatiuk, S., Dubov, D., Chernenko, T., & Barovska, A. (2016). *Informatsiini vyklyky hibrydnoi viiny: Kontent, kanaly, mekhanizmy protydii: Analitychna dopovid* [Informational challenges of hybrid warfare: Content, channels, countermeasures: Analytical report] (A. Barovska, Ed.). National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Jaitner, M. (2015). Russian information warfare: Lessons from Ukraine. In K. Geers (Ed.), *Cyber War in Perspective: Russian Aggression against Ukraine* (Ch. 10, pp. 87–94). NATO CCD COE. https://ccdcoe.org/uploads/2018/10/Ch10_CyberWarinPerspective_Jaitner.pdf [in English].
- Jones, K. (2019). *Online disinformation and political discourse: Applying a human rights framework*. Chatham House. <https://www.chathamhouse.org/2019/11/online-disinformation-and-political-discourse-applying-human-rights-framework> [in English].
- Kamusella, T. (2018). Hybrid war: Real casualties in Ukraine. *Sprawy Narodowościowe*, 50. <https://doi.org/10.11649/sn.1637> [in English].
- Kemp, S. (2020, February 18). *Digital 2020: Ukraine*. Datareportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2020-ukraine> [in English].
- Kemp, S. (2021, February 12). *Digital 2021: Ukraine*. Datareportal. <https://datareportal.com/reports/digital-2021-ukraine> [in English].
- Korsunskyi, S. (2022, April 20). *Informatsiina skladova viiny: Yak Rosiia namahaetsia poslabyty pidtrymku Zakhodu* [The information component of war: How Russia tries

- to weaken the support of the West]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/informatsiyna-viyna-rosiyskyy-vplyv/31811302.html> [in Ukrainian].
- Kotsur, V. V. (2019). *Natsionalni menshyny Ukrainy v konteksti suspilno-politychnykh transformatsii 90-kh rr. XX st. — poch. XXI st.* [National minorities of Ukraine in the context of socio-political transformations of 1990's of 20 century — beginning of 21 century] [Monograph]. Dombrovska Ya. M. [in Ukrainian].
- Malyk, Ya. (2015). Informatsiina viina i Ukraina [Information war and Ukraine]. *Democratic Governance*, 15. <https://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal-paper/2022/feb/26730/malyk.pdf> [in Ukrainian].
- Novorodovskyi, V. (2020). Informatsiina bezpeka Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii [Information security of Ukraine in the conditions of Russian aggression]. *Society. Document. Communication Series: Historical sciences*, 9, 150–179. <https://doi.org/10.31470/2518-7600-2020-9-150-1179> [in Ukrainian].
- Prykhodko, D. P. (2018, October 25). Informatsiina viina Rosii proty Ukrainy: Pole boiu — svidomist liudei [Russia's information war against Ukraine: The battlefield is people's consciousness]. In *Informatsiina ahresiiia Rosiiskoi Federatsii proty Ukrainy* [Information aggression of the Russian Federation against Ukraine] [Proceedings of the Seminar] (pp. 55–58). Ivan Kozhedub Kharkiv National Air Force University [in Ukrainian].
- Radchenko, A. I. (Ed.). (2015). *Polityka intehratsii ukrainskoho suspilstva v konteksti vylykiv ta zahroz podii na Donbasi: Natsionalna dopovid* [The policy of integration of Ukrainian society in the context of challenges and threats of events in Donbas: National report]. Vizavi [in Ukrainian].
- RF zminyla pidkhid u vedenni informatsiinoi viiny proty Ukrainy* [The Russian Federation has changed its approach in waging an information war against Ukraine]. (2020, July 31). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3073912-rf-zminila-pidhid-u-vedenni-informacijnoi-vijni-proti-ukraini-ekspert.html> [in Ukrainian].
- Sasyn, H. V. (2015). *Informatsiina viina: sutnist, zasoby realizatsii, rezultaty ta mozhlyvosti protydii (na prykladi rosiiskoi ekspansii v ukrainskyi prostir)* [The informational war: Essence, means of implementation, results and possibilities for counteraction (for example, Russian expansion in the Ukrainian space)]. *Hrani*, 3(119), 18–23 [in Ukrainian].
- Shuster, S. (2015, March 5). The global news network RT is the Russian government's main weapon in an intensifying information war with the West—and its top editor has a direct phone line to the Kremlin. *Time*. <https://time.com/rt-putin/> [in English].
- Snegovaya, M. (2015). *Putin's information warfare in Ukraine. Soviet origins of Russia's hybrid warfare* (Russia report 1). Institute for the Study of War. <https://www.understandingwar.org/sites/default/files/Russian%20Report%201%20Putin%27s%20Information%20Warfare%20in%20Ukraine-%20Soviet%20Origins%20of%20Russias%20Hybrid%20Warfare.pdf> [in English].
- Top feikiv kremlivskoho rupora u 2020 rotsi* [Top fakes of the Kremlin mouthpiece in 2020]. (2021, January 21). ArmyInform. <https://armyinform.com.ua/2021/01/top-feikiv-kremlivskogo-rupora-u-2020-roczy/> [in Ukrainian].
- Zolotukhin, D. (Ed.). (2018). *Bila knyha spetsialnykh informatsiinykh operatsii proty Ukrainy 2014–2018* [White book of special information operations against Ukraine 2014–2018]. Meha-pres hrup [in Ukrainian].
- Zozulia, O. (2019, May 14). *Feik yak instrument informatsiinoi viiny* [Fake as a tool of information warfare]. Yurydychna Hazeta. <https://yur-gazeta.com/publications/practice/inshe/feyk-yak-instrument-informacynoyi-viyni.html> [in Ukrainian].

УДК 070:004.738.5(477.64):[355.4(470:477)]

ЗМІ прифронтового міста у висвітленні повномасштабного вторгнення рф

Тетяна РОГОВА

к. н. із. соц. комунік.
ст. викладач кафедри журналістики
Запорізький національний університет
вул. Жуковського 66, 69600, Запоріжжя,
Україна
Tata_zahars@ukr.net
ORCID 0000-0002-3615-2861

Катерина КАСІМОВА

студ. 2-го курсу факультету журналістика
освітньої програми «Журналістика»
Запорізький національний університет
вул. Жуковського 66, 69600, Запоріжжя,
Україна
1katerynakasimova1@gmail.com
ORCID 0009-0004-1095-1907
© Рогова Т., Касімова К., 2023

У статті здійснено спробу проаналізувати роботу запорізьких регіональних онлайн медіа «Inform.zp.ua», «IPnews+», «Akzent.zp.ua» у два часові періоди: з 24 лютого — по 24 березня та з 24 серпня — по 24 вересня 2022 року, що обумовлено початком повномасштабного вторгнення росії на територію суверенної України, а також відзначенням першої річниці незалежності держави під час загального воєнного стану.

Авторки, посиляючись на роботи українських та іноземних дослідників, здійснюють моніторинг контенту запорізьких медіа з прифронтового міста з позиції відповідності жанрам, наявності фото- чи відеоконтенту, дотримання лексичних норм, журналістських стандартів, наявності рекламних, замовних матеріалів. Проаналізували сумарно понад 1000 матеріалів за визначені часові періоди й дійшли висновку, що наповнення, стиль викладу частково змінилися, проте жанрові різновиди в кількісному складі не зазнали суттєвих змін. Традиційними залишаються ранкові зведення від Генерального штабу з подіями за останню добу, опис ситуації на фронті на Запорізькому напрямку, інтерв'ю з внутрішньо переміщеними особами, військовими, волонтерами.

У науковій статті досліджено наратив патріотизму й те, як він видозмінився у порівнянні з періодом гібридної війни та повномасштабного вторгнення.

Ключові слова: війна, регіональні ЗМІ, контент, суржик, онлайн.

MEDIA IN A FRONTLINE CITY IN COVERING THE FULL-SCALE INVASION OF russia

Tetiana Rohova

PhD in Social Communications,
Senior Lecturer of the Department of Journalism
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho St., 69600, Zaporizhzhia, Ukraine
Tata_zahars@ukr.net
ORCID 0000-0002-3615-2861

Kateryna Kasimova

2-nd year Student,
Faculty of Journalism
Educational program "Journalism"
Zaporizhzhia National University
66, Zhukovskoho St., 69600, Zaporizhzhia, Ukraine
1katerynakasimova1@gmail.com
ORCID 0009-0004-1095-1907

The article attempts to analyse the work of the Zaporizhzhia regional online media "Inform.zp.ua", "IPnews+", "Akzent.zp.ua" in two time periods: from 24 February to 24 March and from 24 August to 24 September 2022, due to the beginning of Russia's full-scale invasion of the territory of sovereign Ukraine, as well as the celebration of the first anniversary of the State's independence during the general martial law.

The authors, referring to the works of Ukrainian and foreign researchers, monitor the content of Zaporizhzhia media from the frontline city in terms of compliance with genres, availability of photo or video content, compliance with lexical norms, journalistic standards, and the presence of advertising and paid-for materials. We analysed a total of more than 1,000 stories for the specified time periods and concluded that the content and style of presentation have partially changed, but the number of genres has not changed significantly. Morning bulletins from the General Staff with the events of the last day, a description of the situation at the front in the Zaporizhzhya sector, and interviews with internally displaced persons, military personnel, and volunteers remain traditional.

Based on the research, the authors consider it appropriate to increase the number of materials with personification; to focus on history; to increase human-centred content in the form of interviews, reports, and epistolary forms such as letters, diaries, and notes. Further topics for academic discussion include possible effective forms of media return to the de-occupied areas and the establishment of their work.

Keywords: war, regional media, content, surzhyk, online.

Актуальність теми

Україна майже рік перебуває у стані повномасштабного вторгнення, але з 24 лютого 2022 року ЗСУ вдалося «... деокупувати 45% захопленої території й звільнити від ворога понад 1800 міст та сіл» (Укрінформ, 2022), про що говорять дані на 31 грудня 2022 року. Проте на сьогодні залишається майже повністю окупованою, окрім Запорізького району, територія Запорізької області. Обласний центр за цей час став хабом для розміщення перед подальшою евакуацією на більш безпечні території країни чи в інші держави для тисяч жителів Бердянська, Мелітополя, Пологи́в, Василівки. Історії тих, кому вдалося виїхати з окупації або з території, де близько проходить лінія фронту (Оріхів, Комишуваха, Гуляйполе), потрапляють у публікації онлайн видань.

До 24 лютого минулого року військові дії на території Донбасу й Криму науковці та експерти часто називали «гібридною війною». Зокрема дослідники А. Алімпієв та Г. Певцов (2017) у своїй роботі стверджували, що «... головною метою РФ у гібридній війні проти України є послаблення та децентралізація нашої держави, зміна її європейського курсу, повернення України під контроль РФ». З цією метою росія використовує тактику «... гібридних війн — регулярну армію, нерегулярні військові утворення, тероризм, інформаційну, економічну, соціальну, енергетичну та кібернетичну боротьбу та асиметричної війни (війна між противниками, у військових силах яких є істотний дисбаланс або які застосовують кардинально різні стратегії й тактику)» (с. 19). На той час позиція журналістів була не такою радикальною; нечасто в матеріали запорізьких онлайн медіа потрапляли матеріали з відповідним інформаційним приводом, зокрема загибель мешканців під час військової служби на Донбасі, перейменування вулиць на честь героїв, волонтерські ярмарки тощо.

Журналісти від 24 лютого 2022 року назвали свою діяльність «війною на інформаційному фронті», слово — «зброєю», а себе — «солдатами правди». Із повномасштабним вторгненням росії на територію України виникло чимало питань до українських ЗМІ та окремо до журналістів з приводу висвітлення подій війни. Усталені журналістські стандарти в умовах воєнного стану, а також редакційна політика та риторика інформаційних матеріалів зазнали деяких змін; і часом гонитва за оперативністю та ексклюзивом накладає негативний відбиток на якість, достовірність, повноту матеріалів. Було докладено багато зусиль, аби розвіяти створені російською пропагандою фейки; добути, перевірити й донести правдиві повідомлення для

широкої аудиторії, іноді до тієї, що критично налаштована. Через важкий для країни час, ненависть до ворога, емоційне та фізичне виснаження значна кількість журналістів так чи інакше порушували правила збору та поширення інформації під час війни.

У представленій науковій розробці авторки мають на меті продемонструвати, які сам жанри, лексичні інтерференції (поєднання з фонетичними та морфологічними проявами) використовували журналісти регіональних веб-порталів Запоріжжя — «Inform.zp.ua», «IPnews+», «Акцент» — у два важливі періоди: з 24 лютого по 24 березня, в перший місяць повномасштабної війни, а також у період з 24 серпня по 24 вересня. Саме такі стартові дати пов'язані з першим в історії України святкуванням Дня незалежності під час воєнного стану й з успішною контрнаступальною операцією на Харківщині. Окрім того, важливо проаналізувати видозміни в написанні деяких слів; визначити те, наскільки ці інновації впроваджені в контент регіональних ЗМІ.

Стан вивчення проблеми

Говорячи про найбільш значимі останні публікації, присвячені реакції ЗМІ на вторгнення рф в Україну, варто виділити роботи В. Чепурного (2022) (журналіста, автора книги «100 днів Широкої Війни», 4-ої роботи, присвяченої війні) й О. Семенець (2022), яка досліджувала концепт патріотизму. Дослідниця І. Копистинська (2022) порушувала питання суржику, мовних покручів у різноманітних ЗМІ в період повномасштабного вторгнення. Серед іноземних авторів варто виділити роботи J. Sheather (2022), Phil B. Fontanarosa, A. Flanagan та Robert M. Golub (2022), у яких описуються ризики вторгнення рф в Україну з позиції світового порядку, міграції, рівня глобального здоров'я.

Невирішені питання. Слід зауважити, що через війну, що триває досі, контент онлайн-видань прифронтового міста зазнає постійних, на перший погляд несуттєвих, змін. Залишаються недостатньо вивченими питання трансформації паперових джерел інформації в онлайн видання, повноцінні сайти, в сторінки в соціальних мережах, які регулярно наповнюються. Перспективою подальших наукових розвідок можна вважати аналіз нетипового видання Yaktutam, що існує у формі сторінки в мережі Instagram з осені 2022 року. Yaktutam є першим у своєму роді комплексним, поліжанровим виданням (використовує текстові дописи із серією фотографій — «каруселі», рідше stories та reels), яке існує виключно у сегменті соціальних мереж.

Серед основних завдань цієї наукової розвідки авторки вбачають аналіз контенту регіональних онлайн ЗМІ прифронтового міста на

предмет жанрового різноманіття, визначальних тем, використання лексичних конструкцій, що тяжіють до суржику чи діалектизмів, відео- та фотоматеріалів.

Виклад основного матеріалу

Оскільки російсько-українська війна триває й більша частина територій Запорізької області залишається окупованою, вважаємо важливим моніторити роботу регіональних ЗМІ. Ворог нарощує потужності своєї пропаганди, зокрема Інститут масової інформації повідомляє, що окупанти в Бердянську планують відкрити центр підготовки пропагандистів (*Окупанти планують відкрити*, 2022). Аби дати відсіч ворожій пропаганді, за підтримки Інституту масової інформації 23 грудня 2022 року відкрилась «Медіабаза. Запоріжжя» (Медіабаза, б.д.) – хаб, де навіть за відсутності електроенергії можуть комфортно працювати до 10 журналістів, проводиться зустрічі, тренінги, але з метою безпеки місце розташування такого утворення публічно не оголошується. Цей проект також реалізовується в Чернігові, Кропивницькому та інших обласних центрах, а саме в тих громадах, де частина територій була окупована або прийняла значну кількість внутрішніх переселенців.

Зауважимо, що велика визвольна війна, як її часто називають і самі журналісти, змінила все: ставлення до себе, близьких, емоційний фон, роботу ЗМІ. Сьогодні спостерігаємо тенденцію збільшення кількості україномовного контенту. Це пов'язано з тим, що з «... 16 січня 2022 газети й журнали в Україні повинні виходити тільки українською. А з 16 липня мова вебресурсів та користувацьких інтерфейсів також повинна бути українською» (Копистинська, 2022, с. 69). Під час переходу на українську в багатьох ЗМІ припускаються помилок — лексичних, фонетичних, стилістичних, трапляється суржик. Дослідниця І. Копистинська (2022), аналізуючи мовні покручі різних інформаційних джерел в період повномасштабного вторгнення рф в Україну, вказує, що інколи саме журналісти порушують норми літературної мови. У мовленні героїв публікацій спостерігаємо також різноманітний суржик — на позначення речей, станів, настрою, емоцій, переживань. Підкреслимо: починаючи з 24 лютого на територію Запоріжжя (єдиного великого міста області, яке не вдалося окупувати російським військам — прим. авт.) прибували мешканці тимчасово окупованої території, зокрема Оріхова та Гуляйполя, які славляться своїми говірками запорізького Надазов'я. Так, описуючи журналістам жахи обстрілів, виїзду із сірої зони, вони викори-

стовували такі лексеми: «кувирком» — укр. звучить як «шкереберть», бистро — укр. швидко, громко — укр. гучно, страшно — укр. жах, лячно, тяжело — укр. важко, складно, пристройка — укр. прибудова, господарські приміщення, криша — укр. дах, стріха, улица — укр. вулиця, переулоч — укр. провулок, «адин народ» — укр. один народ. Можемо говорити про те, що суржик пройшов шлях від демонстрації низького культурно-освітнього рівня населення під впливом російської культури до «... широкого явища, складовими якого разом з інтерференцією є просторічні елементи, діалектизми, жаргонізми» (Вовчок, 2003, с. 121), як це стверджує дослідниця з тимчасово окупованого Бердянська. Припустимо, що використання суржика під час інтерв'ю продиктовано не тільки традиціями мовного етикету, особливостями спілкування в родині, але й рівнем стресу — людина пережила страх смерті; бачила на власні очі, як знищуються домівки, те, що будувалось усе життя; була вимушена покинути батьківщину та тимчасово переїхати на підконтрольні Україні території, почати все спочатку.

У деяких матеріалах та заголовках можна помітити використання емоційно-забарвленої лексики, яка є логічною відповіддю на російські наративи — «бандерівці», «нацисти», «хохли» та інше:

- «русня» походить від слова «русский», одне з варіантів висміювання їхнього «русського» походження;
- «москалі», «московці», «московити» — найвикористовуваніше найменування після «русня», відсилання на історичне позначення росіян;
- «рашисти» теж саме значення що й фашисти, тільки так називають саме росіян, які вважають себе вищими за інші нації;
- «кацапи», тобто «как цап» — у прямому перекладі «як козел»;
- «ватники» походить від назви одягу «фуфайка» («куфайка») — куртки, набитою ватою. У когось ця асоціація пов'язана з трудовими таборами, де люди абсолютно безправні, а в когось «ватники» асоціюються із «ватою», тобто наповненням голови саме такою речовиною, а не мізками для критичного мислення;
- «орки» — назва створінь із книг Джона Толкіна — тих, які символізують зло (показово, що 17 серпня виконавець ролі Саурона у трилогії «Володар перснів» Сала Бейкер звернувся з закликом не ототожнювати воїнів у телевізійному фільмі з росіянами, бо актору соромно перед дітьми, адже росіяни дозволяють собі варварські методи боротьби; інтенсивність використання слова в цьому значенні зменшилася, проте воно міцно укорінилось у професійній та побутовій лексиці — прим. авт.);

- «ванька» за основу взяте популярне ім'я в росії для хлопчиків у скороченій формі Ваня; використовується спрощено для визначення інфантильності, «дитячості» російської армії.

Зі слів американського журналіста-розслідувача й директора News Line Magazine Майкла Вейса: «Як вам скаже будь-хто, хто працює у західних ЗМІ, складність полягає в зобов'язанні бути об'єктивним або здаватися об'єктивним. Я часто стикався з цим, висвітлюючи сирійську війну. Багато інформаційних організацій повторювали тези російського МЗС, включно з теоріями змови, без жодного сумніву та скепсису. Тоді як ці теорії можна було легко спростувати лише за допомогою мінімального розслідування» (Ворожко, 2022). Варто наголосити, що в російсько-українській війні нарративи відомства країни-агресора частіше подаються в зневажливій, саркастичній манері, ніж такій, що варто вірити. Через важкий для країни час, ненависть до ворога, емоційне та фізичне виснаження значна кількість журналістів так чи інакше порушували правила збору та поширення інформації під час війни, проте, на нашу думку, вважати це принциповою помилкою у професійній діяльності не варто, адже це є наслідком стресу, психологічної травми. На підтвердження наведемо висновки західних дослідників: «Наслідки війни для здоров'я не закінчуються травмою, отриманою в результаті бойових дій. Приблизні підрахунки свідчать про те, що на кожну людину, вбиту безпосередньо внаслідок війни, дев'ять буде вбито непрямо, хоча багато що залежатиме від характеру конфлікту та основних умов для здоров'я в країнах, у яких він ведеться» (Sheather, 2022).

Варто зазначити, що на основі проведеного аналізу матеріалів із регіональних онлайн ЗМІ Запоріжжя за окреслені часові періоди не можемо стверджувати, що явище суржику незмінне, проте час від часу воно трапляється, зокрема в презентації цитат чи в прямій мові у відеоподкастах. Якщо говорити про мовлення мешканців, які виїхали з окупованих територій, то часто трапляються слова чи вирази *ізнасілюють* — укр. згвалтують, *на подвал* — укр. на підвал, *фільтрационніе лагерь* — укр. фільтраційні табори. Дослідниця І. Копистинська (2022) підкреслює, що «... явище суржику, вульгарної мішанини української й російської мови, залишається у мові мас-медіа таким поширеним, і як же побороти це негативне явище» (с. 71–72), і маємо зробити все, аби це явище викоринювати, зокрема і в побутовому спілкуванні, під час комунікації з внутрішньо переміщеними особами, під час викладання дисциплін у школах, вишах, у матеріалах мас-медіа.

Проте варто сказати, що цілковито відмовитися від суржику ні в регіональній, ні загальнонаціональній пресі, як і в авторських виданнях, не можливо, бо низка слів має певне стилістичне забарвлення й передає зневажливе ставлення до росіян, до культури, яка роками нав'язувалась нам як «велікая», тому частіше будемо бачити «пушкіни», «достоевські», «маяковські», написані з малої літери, а інформаційним приводом для цього будуть знесення їхніх пам'ятників, перейменування вулиць, що також відбувається в прифронтовому Запоріжжі й висвітлюється регіональними медіа.

Вважаємо правильною, делікатно вираженою відсутність у представлених матеріалах гонитви за тим, хто більший патріот і хто більше зробив для своєї країни. Слід зазначити, що така ситуація склалася на початок повномасштабного вторгнення, про що говорить професор О. Сенець (2022): «Українське суспільство, яке прагне миру та завершення збройного конфлікту, залишається загострено чутливим до моральної цінності патріотизму» (с. 155), і водночас додає опис понять «порохоботство», «зрадофілізм» тощо. У проаналізованих матеріалах не з'являється концепт псевдопатріотизму — деструктивної критики влади, проте в дописах лідерів думок регіону, волонтерів (зокрема, М. Терещенка) часто з'являється наратив, що більшу частину області обласна влада «здала», не підготувавшись до наступу російської орди, чи мала інші мотиви.

Автор книги та журналіст із Чернігівщини В. Чепурний (2022) пише: «Цікаво — російським льотчикам, які летіли низько, бо в Чернігові хмарність, і прекрасно бачили, що там нема військових об'єктів, видали шоколадки до ранкової кави чи просто похлопали по плечах «Маладци!»? І, зауважте, це не путін скидав бомби, це конкретні росіяни. Тож покиньте вірити казочкам російського агітпропу, що вони не знали що роблять» (с. 325). Варто звернути увагу на нехарактерне написання прізвища кривавого диктатора та обігрування типового російського слова, що використовується для похвали. Подібні лексичні конструкції автор вживає й на позначення українських політиків, мас-медійних персон: «...якщо не називати наших українських героїв, то ними об'являться Льоша Арестовіч та неголений телегерой, який замість підготовки до війни радив готуватися “на майські шашлички”» (Чепурний, 2022, с. 331), — резюмує автор.

Підкреслимо зневажливе написання прізвища російського диктатора з малої літери, що зараз сприймається як норма правопису. З квітня такі власні назви, як «путін» та «росія», почали писати з маленької літери. Цю тенденцію підхопили більшість українських ЗМІ з

метою окреслення своєї позиції, негативного ставлення до агресивних дій росії та президента в. путіна (*Мінкульт дозволив*, 2022). У безрезні під час прямої трансляції студії «Сніданок» викладач і дослідник української мови О. Авраменко проаналізував: «Насправді, правило таке є. Воно звучить так: прізвища людей та імена, які вживають зневажливо, пишуть з малої літери. Наприклад, «гітлери», «путіни» ми можемо спокійно писати з малої літери, це відповідає вимогам чинного правопису. А щодо назви країни, цього немає в правописі, але за аналогією, зважаючи на ситуацію в країні, я вважаю, можна застосувати це правило і до неї» (Кравчук, 2022). Комісія з журналістської етики дозволила кожній редакції ЗМІ окремо обирати, писати їм з великої чи з маленької літери. В аналізованих матеріалах ближче до кінця літа ця рекомендація знаходить втілення майже всюди.

Фразою 2022-року в Україні та Литві стала відповідь українського прикордонника з острова Зміїний на пропозицію військового російського корабля скласти зброю та здатися в полон. До слова, речення стало повноцінним комерційним мерчем, який наноситься на футболки, чашки, сумки, а навіть у деяких висловлюваннях посадові особи пропонують очільникам кремля, російським солдатам іти «у напрямку російського корабля». Радіо Свобода розглядала проблему використання ненормативної лексики офіційними представниками та ЗМІ, коментуючи ситуацію таким чином: «Проблема публічного вживання ненормативної лексики дуже гостра — в ній є й ті, хто розуміє глибокі емоції народу, який протистоїть російській агресії, але й мовні “пуристи”, які вважають матюки чимось “імпортованим” з російської мови й не властивими українському стилю спілкування...» (Хотин, 2022).

Водночас, розглядаючи скаргу на ТОВ «5 канал» через використання цієї фрази, Комісія з журналістської етики наводить аргументи та робить висновок про те, що, що: «“5 канал” діяв у рамках свободи вираження поглядів... а не з метою поширення нецензурних слів заради самого факту поширення» (Кузьменко та ін., 2022). У Кодексі етики українського журналіста пунктом 15 фіксується необхідність дотримуватися в публічному просторі певних правил і стримуватися від уживання нецензурних слів та виразів. «В той самий час дотримання цього стандарту необхідне передовсім у конкретному контексті» (Кузьменко та ін., 2022, с. 26).

Тільки за перший місяць війни в міжнародних «... звітах зафіксовано 3167 втрат серед цивільного населення України (зокрема 1232 вбитих і 1935 поранених), приблизно 4 мільйони біженців були

змушені покинути Україну, й 6,5 мільйонів людей стали внутрішньо переміщеними особами всередині країни, зокрема приблизно 4,3 мільйона дітей (майже половина дитячого населення України)» (Fontanarosa et al., 2022). Уперше за час незалежності регіони України зіштовхнулись із такими комплексними викликами; багато журналістів теж вимушені були переїхати, рятуючи життя та родини.

Із 24 лютого інформаційно-аналітичний портал «Акцент» повідомляв про ситуацію в регіонах, оперативну інформацію від генштабу ЗСУ, сумарні втрати ворога, офіційну й підтверджену Департамент охорони здоров'я Запорізької обласної військової адміністрації з початку повномасштабного вторгнення росії на територію Запорізької області постійно викладав інформацію про постраждалих громадян, кількість убитих дітей, графіки руху поїздів, ситуацію з енергопостачанням в містах. За місяць було викладено 101 новину, зокрема:

- 24 з використанням фотопідтверджень,
- 27 із відео,
- один із інфографікою на тему: «Що робити під час обстрілу стрілецькою зброєю?» від Служби Безпеки України; показово, що лід подано російською мовою, а власне інфографіка українською (Чубукин, 2022).

Із 24 серпня по 24 вересня, під час загострення ситуації на фронті, на «Akzent.zp.ua» було розміщено 403 матеріали, з них:

- 83 із використанням фото,
- 71 — відео,
- 35 — карт, двох списків: один — про повернутих з полону героїв, другий — знищеної ЗСУ ворожої техніки,
- один фоторепортаж,
- дев'ять оглядів, сім з яких присвячено розгляду та розвінчання російських фейків.

Можемо стверджувати: тексти викладені об'єктивно, з дотриманням журналістських стандартів. У публікаціях простежується чітке відокремлення фактів від суджень, дотримано балансу думок, відсутня мова ворожнечі та емоційне інформування; здебільшого дотримано повноти представлення фактів у матеріалах на суспільно важливі теми; є посилання на компетентні джерела інформації з офіційних сторінок та платформ.

У перший календарний місяць війни на сайті «Inform.zp.ua» було опубліковано 30 репортажів (здебільшого це фоторепортажі власної редакції, проте трапляються текстові та фотоматеріали колег

з інших ЗМІ, але з обов'язковим позначенням авторства), 80 звітів та інформаційні матеріали жанру «замітка» — всього 434 матеріали. Найвні повідомлення реклами (шість), підготовлені як статті, в яких розглядають ту чи іншу тему й влучно дають рекомендацію на продукт, роблячи наголос на нативність. Особливе місце в онлайн виданні посідає розвінчування російських фейків; за місяць таких публікацій було вісім, як от: «Фейк: запорізький телеканал «МТМ» закрили, а журналісти просять громадянство рф» (*Фейк: запорізький телеканал*, 2022) тощо.

Регіональне ЗМІ повідомляє про зміни в суспільно-політичному житті Запоріжжя та міст Запорізької області в ході бойових дій, долі запоріжців, які взяли до рук зброю й тих, хто залишилися в прифронтовому місті чи покинули рідний дім; втрати російських військових. З початку березня збільшується кількість даних про евакуацію населення з окупованих територій в Запоріжжя, роботу гуманітарних коридорів. Тексти здебільшого викладені лаконічно, із дотриманням журналістських стандартів, використовуються гіперпосилання на джерела інформації, відсутня мова ворожнечі та немає невиправданого акценту на національності росіян. У деяких публікаціях можна помітити недотримання балансу думок та відсутність повноти інформації в новинах через те, що в журналістів не було фізичної можливості збирати матеріали про описані події, наприклад, на окупованих територіях.

Розглядаючи контент цього інтернет ЗМІ з 24 серпня по 24 вересня, в період контрнаступу на Харкові й посилення бойових дій, можна помітити зростання репортажів редакції (67), які пов'язані зі збільшенням кількості та частоти «прильотів» у прифронтове місто Запоріжжя. Фіксування оперативної хроніки російського вторгнення стало повнішим, представлена більш детальна картина з місця подій. На початку кожного дня першою публікацією подається звіт про ситуацію в Запорізькій області, зокрема на окупованих територіях та на Запорізькому напрямку. Наприкінці викладено актуальну інформацію про роботу громадського транспорту, погоду та комендантську годину. З'являються статті на актуальні для більшості містян теми, такі як «Як запоріжцям зекономити під час опалювального сезону» (*Як запоріжцям зекономити*, 2022), загалом їх п'ять; звітів — 61, заміток — 570, повідомлень реклами стало більше ніж удвічі в порівнянні з попереднім періодом, і становить 15 матеріалів. Помітне дотримання правил поширення інформації під час війни, як було й на початку повномасштабного вторгнення; відсутність зайвої емоційної лексики.

Першою публікацією в новинному порталі «IPnews+» за 24 лютого 2022 року була «Де в Запоріжжі бомбосховища: адреси» (*Где в Запорожье*, 2022). У підрозділі «Події та факти» за місяць було висвітлено 253 новини, у «Кримінал та події» — 62, найменше матеріалу в рубриці «Політика» — всього три. З початку збройної агресії інформація в «IPnews+» викладалася сухо, здебільшого використовувалися фото та відео з інших джерел, наявна вичерпність інформації та недотримання збалансованості в подачі кількості думок експертів, очевидців, учасників, проте це трапляється нечасто. У заголовках припускалися винесення табуйованих виразів для журналістських текстів, таких як «Путін, іди на*уй»: в Запоріжжі з'явилися послання для президента Росії та окупантів» (*Путин, иди на*уй!*, 2022) за 1 березня 2022, або «Вбивці на**й пішли геть»: в Мелітополі жителі вийшли на мітинг проти російських окупантів (відео)» (*Убийцы на**й пошли*, 2022). за 4 березня.

З 24 серпня по 24 вересня на «IPnews+» найбільше матеріалів було опубліковано в підрозділі «Події та факти» — 174 новини, в «Кримінал та події» — 154, з'явилися публікації в підрозділах «Політика» — 14, «Економіка» — 13, «Культура» — 10, найменше в підрозділі «Технології» — всього три. За місяць було викладено три репортажі, інфографіка, карта та інтерв'ю. Серед публікацій була стаття В. Христич (студентки 3 курсу факультету журналістики ЗНУ — прим. авт.) про те, як росія пригнічувала свободу України; рейтинг кількості прихильників незалежності в Україні; опитування про кількість українських споживачів російського контенту та статистика рекордної кількості повітряних тривог. У порівнянні з першим місяцем повномасштабного вторгнення збільшилася кількість матеріалу з використанням фото та відео власної редакції, у текстах та заголовках відсутня емоційна й ненормативна лексика. Подання інформації здебільшого змістовне, лаконічне, спостерігається чіткий та доречний виклад точок зору й експертних оцінок. Використано коректні посилання на джерела інформації.

Висновки

1. Аналізуючи контент регіональних онлайн медіа, здебільшого спостерігаємо тенденцію до традиційного подання ранкових зведень Генштабу щодо ситуації за минулу добу, опису ситуації в місті, зокрема про ракетні «прильоти».
2. Показово, що наявні нативні матеріали, адже для підтримання економіки бренди мають пропонувати продукцію та послуги, сплачувати податки, працевлаштовувати населення

3. Особливу увагу приділено візуальному контенту — найбільше матеріалів із фото представлено на сайті «Inform.zp.ua». Треба зазначити, що велику роль оперативного інформування в період війни на себе взяли такі напівофіційні Telegram-канали: «Запоріжжя. Info», «Ето Зр» та інші, офіційний канал секретаря міської ради Анатолія Куртева, де оперативно подаються сигнали про повітряну тривогу, а зранку і ввечері — звіт про новини за поточний день із серією фотографій.
4. У більшості онлайн матеріалах про історію ВПО, ветеранів, воїнів журналісти вдаються до перекладу їхніх розповідей, оскільки це дозволяє формат видання, проте яскраві лексичні форми подаються в прямій цитаті і з лапками; вважати це цілковито дискурсивними практиками маніпулятивного використання суржику як елемента впливу російської культури не можна, адже пряма цитата дозволяє передати емоції очевидця. Спостерігаємо тенденцію, коли журналісти в репортажах, лонгрідах хочуть додати автентичності, подаючи прямі цитати навіть із суржигом, діалектизмами, нецензурною лексикою, максимально опрацьованою для подачі.
5. Доведено, що на початку повномасштабної війни частіше використовувалася ненормативна лексика вирази із характерною видозміною в текстовій подачі (використання знака зірочка «*» — прим. авт.), ніж у другий аналізований період. Так само частіше використовувалися специфічні слова на позначення росіян. Підкреслимо, що на час підготовки цієї наукової статті на території обласного центру є видозмінені дорожні знаки із вказівкою напрямку руху російського корабля, і Департамент містозабудови й благоустрою на ці факти не реагує.

Вбачаємо за доцільне підвищити кількість матеріалів із персоніфікацією, збільшити акцент на історії, наростити людиноцентристський контент у формі інтерв'ю, репортажів, а також епістолярних форм: листів, щоденників, нотаток для урізноманітнення контенту, потенційного зростання кількості унікальних переглядів.

СПИСОК БІБЛОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Алімпієв, А. М., & Певцов, Г. В. (2017). Особливості гібридної війни РФ проти України. Досвід, що отриманий Повітряними Силами Збройних Сил України. *Наука і техніка Повітряних Сил Збройних Сил України*, 2(27), 19–25.
- Вовчок, З. І. (2003). Особливості лексичної інтерференції в умовах контактування близькоспоріднених мов. *Культура народів Причорномор'я*, 44, 121–124.
- Ворожко, Т. (2022, 3 травня). *Сучасні умови, дикість російських солдатів*,

- справжня війна. Іноземні журналісти поділилися враженнями від роботи в Україні. Голос Америки.* <https://ukrainian.voanews.com/a/zhurnalisty-pro-vijnu-v-ukraine/6555069.html>
- Все буде Україна. Звершення 2022-го року.* (2022, 31 грудня). Укрінформ. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3643498-vse-bude-ukraina-zversenna-2022go-roku.html>
- Где в Запорожье бомбоубежища: адреса.* (2022, 24 февраля). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/Gde-v-Zaporozhe-bomboubezishha-adresa/>
- Копистинська, І. (2022). Мовні покручі всеукраїнських ЗМІ у період російського вторгнення. *Український інформаційний простір*, 2(10), 66–84. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269708>
- Кравчук, А. (2022, 23 березня). *Філолог Авраменко порадив українцям писати слова «росія» та «путін» з маленької літери.* Obzrevatel. <https://news.obzrevatel.com/ukr/society/filolog-avramenko-dozvoliv-ukraintsyam-pisati-slova-rosiya-ta-putin-z-malenkoi-literi.htm>
- Кузьменко, Л., Куш, Л., Дворовий, М., & Погорелов, О. (Ред.). (2022). *Саморегуляція українських медіа під час дії воєнного стану в Україні. З досвіду роботи Комісії з журналістської етики: Аналітично-довідковий збірник.* Комісія з журналістської етики.
- Медіабаза. (б.д.). *Публікації* [Сторінка Facebook]. Facebook. Взято 3 січня, 2023 року з <https://www.facebook.com/mediabaza.UA>
- Мінкульт дозволив: «путін» і «кремль» можна писати з маленької літери.* (2022, 10 березня). 24 канал. https://24tv.ua/minkult-dozvoliv-putin-kreml-mozhna-pisati-malenkoyi-literi_n1900518
- Окупанти планують відкрити у Бердянську центр підготовки пропагандистів — Центр нацспротиву.* (2022, 26 грудня). Інститут масової інформації. <https://imi.org.ua/news/okupanty-planuyut-vidkryty-u-berdyansku-tsentr-pidgotovky-propagandystiv-tsentr-natssprotyv-u-i49817>
- «Путин, иди на*уй!»: в Запорожье появились послания для президента России и оккупантов.* (2022, 1 марта). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/Putin-idi-na-uy-v-Zaporozhe-poyavilis/>
- Семенець, О. О. (2022). Маніпулятивні дискурсивні практики використання концепту «патріотизм» та їхній вплив на громадську думку (критичний дискурс-аналіз та соціологія). *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*, 33(72), 1(3), 155–160. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-3/26>
- «Убийцы на**й пошли вон»: в Мелитополе жители вышли на митинг против российских оккупантов.* (2022, 5 марта). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/ubiycy-na-uy-poshli-von-v-melitopole-zhit>
- Фейк: запорожский телеканал «МТМ» закрыли, а журналисты просят гражданство рф.* (2022). Inform.zp.ua. <https://www.inform.zp.ua/ru/2022/04/10/147476-fejk-zaporozhskij-telekanal-mtm-zakryli-a-zhurnalisty-prosyat-grazhdanstvo-rf/>
- Хотин, Р. (2022, 8 червня). *Чи матюкаються солов'ї? Нецензурна лексика в часи війни.* Радіо Свобода. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html>
- Чепурний, В. (2022). Про журналістику і журналістів під час війни. *Український інформаційний простір*, 2(10), 321–337. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.270022>
- Чубукин, А. (2022, 24 февраля). *Опубликованы рекомендации, что делать во время обстрелов (инфографика).* Акцент. <https://akzent.zp.ua/opublikovany-rekomendatsii-chto-delat-vo-vremya-obstrelov-infografika/>
- Як запоріжцям зекономити під час опалювального сезону.* (2022). Inform.zp.ua.

- https://www.inform.zp.ua/ru/2022/09/20/162369_yak-zaporizhtsyam-zekonomiti-pid-chas-opalyuvalnogo-sezonu/
- Fontanarosa, P. B., Flanagan, A., & Golub, R. M. (2022). Catastrophic health consequences of the war in Ukraine. *JAMA Network*, 327(16), 1549–1550. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.6046>
- Sheather, J. (2022). As Russian troops cross into Ukraine, we need to remind ourselves of the impact of war on health. *BMJ*, 376, Article o499. <https://doi.org/10.1136/bmj.o499>

REFERENCES

- Alimpiiev, A. M., & Pievtsov, H. V. (2017). Osoblyvosti hibrydnoi viiny RF proty Ukrainy. Dosvid, shcho otrymanyi Povitrianyimi Sylamy Zbroinykh Syl Ukrainy [The features of the hybrid war of the Russian Federation against Ukraine. Experience received by the armed forces of the armed forces of Ukraine]. *Science and Technology of the Air Force of Ukraine*, 2(27), 19–25 [in Ukrainian].
- Chepurnyi, V. (2022). Pro zhurnalistyku i zhurnalistiv pid chas viiny [About journalism and journalists during the war]. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 321–337. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.270022> [in Ukrainian].
- Chubukin, A. (2022, February 24). *Opublikovany rekomendatsii, chto delat' vo vremya obstreliv (infografika)* [Published recommendations on what to do during shelling (infographics)]. Akzent. <https://akzent.zp.ua/opublikovany-rekomendatsii-cto-delat-vo-vremya-obstreliv-infografika/> [in Russian].
- Feik: zaporozhskii telekanal "MTM" zakryli, a zhurnalisty prosyat grazhdanstvo rf [Fake: Zaporozhye TV channel MTM was closed, and journalists are asking for Russian citizenship]. (2022). Inform.zp.ua. https://www.inform.zp.ua/ru/2022/04/10/147476_fejk-zaporozhskij-telekanal-mtm-zakryli-a-zhurnalisty-prosyat-grazhdanstvo-rf/ [in Russian].
- Fontanarosa, P. B., Flanagan, A., & Golub, R. M. (2022). Catastrophic health consequences of the war in Ukraine. *JAMA Network*, 327(16), 1549–1550. <https://doi.org/10.1001/jama.2022.6046> [in English].
- Gde v Zaporozh'e bomboubezhishcha: adresa [Where are bomb shelters in Zaporozhye: addresses]. (2022, February 24). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/Gde-v-Zaporozhe-bomboubezhishha-adresa/> [in Russian].
- Khotyn, R. (2022, June 8). *Chy matiukaiutsia solovi? Netsenzurna leksyka v chasy viiny* [Do nightingales mate? Obscene language in times of war]. Radio Svoboda. <https://www.radiosvoboda.org/a/ukrayina-viyna-matyuky-netsenzurna-leksyka-ruskiy-korabl/31887525.html> [in Ukrainian].
- Kopystynska, I. (2022). Movni pokruchi vseukrainskykh ZMI u period rosiiskoho vtorhnnennia [Language twists in all-Ukrainian mass media within the time of full-scale Russian invasion]. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 66–84. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269708> [in Ukrainian].
- Kravchuk, A. (2022, March 23). *Filoloh Avramenko poradyv ukraintsiyam pysaty slova "rosiia" ta "putin" z malenkoi litery* [Philologist Avramenko advised Ukrainians to write the words "russia" and "putin" with a lowercase letter]. Obozrevatel. <https://news.obozrevatel.com/ukr/society/filolog-avramenko-dozvoliv-ukraintsyam-pisati-slova-rosiya-ta-putin-z-malenkoi-literi.htm> [in Ukrainian].
- Kuzmenko, L., Kushch, L., Dvorovyi, M., & Pohorelov, O. (Eds.). (2022). *Samorehuliatytsiia ukrainskykh media pid chas dii voiennoho stanu v Ukraini. Z dosvidu roboty Komisii z zhurnalistyky etyky: Analitychno-dovidkovyi zbirnyk* [Self-regulation of Ukrainian media during martial law in Ukraine. From the work experience of the

- Commission on journalistic ethics: Analytical and reference collection]. *Komisiia z zhurnaliststkoï etyky* [in Ukrainian].
- Mediabaza. (n.d.). *Publikatsii* [Publications] [Facebook page]. Facebook. Retrieved January 3, 2023 from <https://www.facebook.com/mediabaza.UA> [in Ukrainian].
- Minkult dozvoliv: "putin" i "kreml" mozhna pysaty z malenkoi litery* [The Ministry of Culture allowed: "putin" and "kremlin" can be written with a lowercase letter]. (2022, March 10). 24 kanal. https://24tv.ua/minkult-dozvoliv-putin-kreml-mozhna-pisati-malenkoyi-literi_n1900518 [in Ukrainian].
- Okupanty planuiut vidkryty u Berdiansku tseñtr pidhotovky propahandystiv — Tseñtr natssprotyvu* [The occupiers plan to open a training center for propagandists — the National Resistance Center in Berdyansk]. (2022, December 26). Instytut masovoi informatsii. <https://imi.org.ua/news/okupanty-planuyut-vidkryty-u-berdyansku-tseñtr-pidgotovky-propagandystiv-tseñtr-natssprotyvu-i49817> [in Ukrainian].
- "Putin, idi na *ui!": v Zaporozh'e poyavilis' poslaniya dlya prezidenta Rossii i okkupantov* ["Putin, f*ck you!": Messages appeared in Zaporozhye for the President of Russia and the occupiers]. (2022, March 1). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/Putin-idi-nauy-v-Zaporozhe-poyavilis/> [in Russian].
- Semenets, O. O. (2022). Manipuliatyvni dyskursyvni praktyky vykorystannia kontseptu "patriotyzm" ta yikhniï vplyv na hromadsku dumku (krytychnyi dyskurs-analiz ta sotsiologiia) [Manipulative discursive practices of using the concept of "patriotism" and their influence on public opinion (critical discourse analysis and sociology)]. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 33(72), 1(3), 155–160. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2022.1-3/26> [in Ukrainian].
- Sheather, J. (2022). As Russian troops cross into Ukraine, we need to remind ourselves of the impact of war on health. *BMJ*, 376, Article o499. <https://doi.org/10.1136/bmj.o499> [in English].
- "Ubiitsy na **i poshli von": v Melitopole zhiteli vyshli na miting protiv rossiiskikh okkupantov* ["Killers f**k out": In Melitopol, residents took to the rally against the Russian invaders]. (2022, March 5). IPnews+. <https://ipne.ws/novosti-zaporozhya/sobytiya-i-fakty/ubiytsy-nay-poshli-von-v-melitopole-zhit> [in Russian].
- Vorozhko, T. (2022, May 3). *Suchasni umovy, dykist rosiiskikh soldativ, spravzhnia viina. Inozemni zhurnalisty podilylysia vrazhenniamy vid roboty v Ukraini* [Modern conditions, savagery of Russian soldiers, real war. Foreign journalists shared their impressions of working in Ukraine]. *Holos Ameryky*. <https://ukrainian.voanews.com/a/zhurnalisty-pro-vijnu-v-ukraine/6555069.html> [in Ukrainian].
- Vovchok, Z. I. (2003). Osoblyvosti leksychnoi interferentsii v umovakh kontaktuvannia blyzkosporidnennykh mov [Peculiarities of lexical interference in the conditions of contact of closely related languages]. *Kul'tura narodov Prichernomor'ya*, 44, 121–124 [in Ukrainian].
- Vse bude Ukraina. Zvershennia 2022-ho roku* [Everything will be Ukraine. Completion in 2022]. (2022, December 31). Ukrinform. <https://www.ukrinform.ua/rubric-ato/3643498-vse-bude-ukraina-zversenna-2022go-roku.html> [in Ukrainian].
- Yak zaporizhtsiam zekonomyty pid chas opaliuvalnoho sezonu* [How Zaporizhzhya people can save money during the heating season]. (2022). Inform.zp.ua. https://www.inform.zp.ua/ru/2022/09/20/162369_yak-zaporizhtsyam-zekonomiti-pid-chas-opalyuvalnogo-sezonu/ [in Ukrainian].

УДК 811.161.2'373.43:[316.774:004(477)]1991/..."

Неологізми в мережевих виданнях України доби незалежності

Володимир ДАНИЛЕНКО
канд. філол. н., доц.
Київський національний
університет культури і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, 01133,
Київ, Україна
danylenko-v@ukr.net
ORCID 0000-0002-8646-0504
© Даниленко М, 2023

У статті досліджуються неологізми й неологічні фразеологізми в інтернеті та соціальних мережах, які виникли в роки незалежності України. Поетапно відстежується, в які періоди нової української історії з'явилося найбільше неологізмів та пояснюється причини словотворчої активності суспільства. Аналізується час найактивнішого творення неологізмів під час революції 2013-2014 років, гібридної війни на Донбасі та повномасштабного періоду війни росії проти України, який розпочався 24 лютого 2022 року.

У неологізмах воєнного часу відстежується мова ворожнечі, яка впливає на появу етнофолізмів, норм правопису, пейоративної лексики та нових тенденцій у ономастиці, зокрема на вибір імен для народжених дітей, яких почали називати іменами високотехнологічної зброї.

Неологізми і неологічні фразеологізми вносять нові сенси у медіадискурс українського інформаційного простору, розвивають і збагачують мову та стають матеріалом для наукових досліджень у різних галузях лінгвістики і суміжних дисциплін.

Зокрема одержані результати можуть бути використані у дослідженнях з семіотики, ономастики, соціолінгвістики, культурології, лексикографії, медіадискурсу, при укладанні словників сучасної української мови, для сценаристів, драматургів, письменників та всіх, хто вдосконалює свої знання про українську мову і цікавиться її розвитком.

Ключові слова: *неологізм, неологічний фразеологізм, пейоративна лексика, етнофолізм, воєнна лексика, мова ворожнечі, національна пасіонарність, медіадискурс.*

NEOLOGISMS IN ONLINE MEDIA PUBLICATIONS OF UKRAINE DURING THE PERIOD OF INDEPENDENCE

Volodymyr Danylenko

PhD in Philology;

Kyiv National University of Culture and Arts

36, Ye. Konovaltsia St., Kyiv, 01133, Ukraine,

e-mail: danylenko-v@ukr.net

ORCID 0000-0002-8646-0504

The article examines neologisms and phraseological neologisms on the Internet and social networks that have emerged since Ukraine's independence. The author traces, step by step, the periods of modern Ukrainian history when most neologisms appeared and explains the reasons for the word-creating activity of society. The author analyses the time of the most active creation of neologisms during the revolution of 2013-2014, the hybrid war in Donbas, and the full-scale period of Russia's war against Ukraine, which began on 24 February 2022.

The wartime neologisms trace the language of hostility, which influences the emergence of ethnophaulisms, spelling norms, pejorative vocabulary, and new trends in onomastics, including the choice of names for children born, who were named after high-tech weapons.

Neologisms and phraseological neologisms bring new meanings to the media discourse of the Ukrainian information space, develop and enrich the language and become material for scientific research in various fields of linguistics and related disciplines.

In particular, the results can be used in research on semiotics, onomastics, sociolinguistics, cultural studies, lexicography, and media discourse, in compiling dictionaries of the modern Ukrainian language, for screenwriters, playwrights, writers, and anyone who is improving their knowledge of the Ukrainian language and is interested in its development.

Keywords: *neologism, phraseological neologisms, pejorative vocabulary, ethnophaulisms, military vocabulary, hate speech, national passion, media discourse.*

Сучасна українська мова має 256 тисяч слів, вона розвивається, вдосконалюється, відвойовує втрачений простір, реагує на технологічні винаходи й нові соціальні та історичні виклики. Американський лінгвіст Морріс Сводеш підрахував, що за тисячу років мова змінює своє лексичне ядро на 19%, а на 81% залишається без змін. Оці 19% лексики повільно, але безперервно змінюють неологізми.

Постановка проблеми

Більшість неологізмів — це слова, запозичені з інших мов, але частина з них — оригінальні словотвори: «нові слова, словосполучення, фразеологізми» (Пономарев, 2001). Тому дослідження процесу творення неологізмів дає можливість відстежити тенденції мовної еволюції, здатність мови до опору сильнішим і більш поширеним мовам, до вироблення власних словоформ і збереження традиційної граматичної основи. Неологізми та неологічні фразеологізми створюють нові сенси в медіадискурсі. В сучасних умовах інтернет і соціальні мережі є основними інформаційними майданчиками, де активно творяться неологізми й простежується соціальний запит на їхнє створення.

Аналіз досліджень

Неологізми в сучасній українській мові досліджували Г. Вокальчук, В. Герман, І. Самойлова, О. Сербенська, Н. Стратулат, Д. Мазурик, О. Стишов, Є. Карпіловська, Л. Струганець, М. Навальна, А. Нелюба. Фразеологічні неологізми в сучасному українському медіапросторі аналізувала Л. Пашинська; неологізми в соціальних мережах — О. Дзюбіна; неологізми майдану 2004 року — Н. Поліщук; неологізми, що утворилися на початку військового конфлікту з росією на Донбасі, — О. Кирилюк. Сленг і неологізми періоду повномасштабної російсько-української війни досліджують Т. Кремінь, Г. Вусик, Н. Павлик; словник воєнних неологізмів упорядковує Є. Букет.

Мета дослідження — поетапне відстеження хронології творення характерних неологізмів в інтернеті та соціальних мережах доби незалежності за президенства Л. Кравчука, Л. Кучми, В. Ющенко, В. Януковича, П. Порошенка, В. Зеленського. Пояснення причин, чому на окремих етапах незалежності України неологізмів з'явилося більше, ніж в інші періоди української історії.

Виклад основного матеріалу

І. Ющук (2005) виділяє три причини виникнення неологізмів: через появу нових предметів і явищ (*дисплей, гіпсокартон, клонування*); через потребу замінити назви простішими, зрозумілішими, ріднішими словами (*безхатько* замість російської абрєвіатури *бомж*, *літак* замість *аероплан*, *рукоборство* замість *армреслінг*); через бажання знайти свіжі образні слова, що вдихають у них нові сенси.

Що частіше неологізми з'являються у ЗМІ, то швидше до них звикають, і з часом вони стають загальнозживаними словами. У 30-і роки ХХ століття неологізмами були слова *лікнеп, колгосп, робфак, комнезам, суботник, соцзмагання, передовик, ланкова, жовтєня, піонер, комсомолец, куркуль*, з яких зараз залишилися хіба що слова *сільрада* і «*Сільпо*» (але як торговельна мережа продовольчих супермаркетів). Зник Радянський Союз, а разом із ним радянський побут, і слова, які його позначали, відійшли в категорію історизмів, а колись відійдуть до архаїзмів.

Сучасну мову найактивніше формує інформаційний простір, у якому незалежно від державних інституцій з'являються платформи, що створюють запит на нові слова. В українській мережі є «Словотвір: Майданчик для перекладів запозичених слів» з рубрикою «Толока», в якій проходить процес громадської творчості. Оскільки найбільша кількість неологізмів у сучасній українській мові пов'язана з науково-технічним прогресом і новими технологіями, то нові слова творяться за допомогою англійської мови, яка в сучасному світі виконує ту ж роль, що середньовічна латина, шляхом трансліту, скорочень, прямого включення або калькування. У рубриці «Толока» кожен може обговорити якусь англійсько-українську кальку й запропонувати власний варіант українського відповідника. З'явилися такі відповідники українські слів: *вподобайка* замість *лайк*, *переспів* замість *кавер*, *пристрій* замість *гаджет*, *усміхайлик* замість *смайл*, *посилання* замість *лінк*, *користувач* замість *юзер*, *реп'яшки* замість *куки*, *мармизка* замість *аватар*, *баранці* замість *попкорн*, *складанка* замість *пазли*, *малокошт* замість *лоукост*, *нарбок* замість *портфоліо* (Толока, б.д.), *самчик* замість *селфі*, *галас* замість *хайп*, *цькування* замість *булінг*, *застосунок* замість *мобільний додаток*, *наліпка* замість *стікер*, *крайчас* замість *дедлайн*, *книгообмін* замість *буккросинг* (Юрченко, 2021).

Неологізми в українській мові з'являлися за правління кожного Президента України. За Леоніда Кравчука виник термін *кравчучка*,

що означає сумку на коліщатах. Цей возику став таким популярним, що пам'ятник підприємцеві з кравчучкою встановили біля входу в Центральний ринок у місті Слов'янськ Донецької області, а пам'ятник бабусі з кравчучкою в Києві, на Русанівській набережній. На згадку про Леоніда Кравчука залишалася крилата фраза: «Маємо те, що маємо».

За часів Леоніда Кучми з'явився неологізм *темник*, що означав неофіційні вказівки, які виникли восени 2001 року в українських газетах і на телеканалах. Технологію *темників* розробили російські спецслужби й упроваджували в українську практику через Віктора Медведчука, що в той час був керівником президентської адміністрації. Під час правління другого Президента України з'явився термін *кучмовіз*. Так називали тролейбус ЮМЗ Т2, який випускали протягом 1993-2008 років на ракетному заводі «Південмаш». Його майже забули, бо з'явився комфортніший громадський транспорт. На початку двотисячних років виник неологізм *кнопкодав*, яким називали депутатів, що практикували *багатоверстатне голосування* або *голосування за себе й за того хлопця*. Це був один із видів парламентської корупції, коли депутати за відсутності своїх однопартійців голосували їхніми картками.

За другого Президента України відбулося роздержавлення майна й створення олігархічної моделі економіки, коли наближені до влади люди приватизували найбільш ласі шматки державного пирога. Цей процес розграбування держави називали *дерибаном*.

У цей же час неологізмом *грантоїд* почали називати недержавні організації та осіб, які живуть за рахунок іноземних держав, одержуючи від них кошти на реалізацію грантів.

За роки правління Леоніда Кучми утвердився неологізм *кучмізм*, яким назвали відрізок української історії протягом 1994-2004 років, коли принципи радянської системи управління поєдналися з інтересами регіональних кримінальних еліт. Стиль правління другого Президента України відзначався консервативністю. Тоді українська влада політично маневрувала між США, Євросоюзом і російською федерацією, але водночас школа формувала нове покоління українців, для яких Радянський Союз і росія були країнами з традиціями, несумісними для спільного майбутнього. На відміну від Олександра Лукашенка Леонід Кучма добре розумів небезпеку зближення з росією й намагався делікатно дистанціюватися від північної сусідки, тому його суперечлива епоха завершилася констатацією факту, що «Україна — не росія». Саме таку назву мала книжка Леоніда Куч-

ми, яка ставила крапку на поверненні до старого малоросійського проєкту.

За президенства Віктора Ющенка з'явився неологічний фразеологізм *Помаранчева революція*. Під такою назвою в історію увійшли масові протести в Україні проти фальсифікації Центральною виборчою комісією та Партією регіонів президентських виборів 2004 року. В той час виникло гасло: «*Разом нас багато*», яке народилося на першому майдані й стало піснею гурту «Гринджоли», що звучала на Євробаченні. І цей неологізм відобразив квінтесенцію майдану. До фразеологічних словосполучень із негативним підтекстом часів третього Президента України належить фраза *любі друзі*, якою називали людей із найближчого президентського оточення, замішаних у корупційних скандалах.

За роки президенства Віктора Януковича виник неологізм *тітушки*, яким називали найманців із кримінального середовища й від спортивних єдиноборств, яких використовувала влада для силових дій проти учасників вуличних протестів. Це слово набуло поширення 2013 року, коли *тітушки* масово брали участь у вуличних сутичках. Слово походить від прізвища Вадима Тітушка з Білої Церкви, відомого нападом на журналістів у 2013 році.

Словом *тушка* називають депутатів-перебіжчиків. Після перемоги в 2010 році Віктора Януковича потрібно було терміново сформувати парламентську коаліцію, оскільки формат у складі Партії регіонів, Блоку Володимира Литвина й комуністів кількісно не давав можливості створити правлячу парламентську коаліцію. Тоді на Банковій вирішили внести зміни до Регламенту Верховної Ради України, дозволяючи окремим депутатам переходити з фракції у фракцію. І Партія регіонів відразу перекупила кількох депутатів із БЮТ і політичного альянсу «Наша Україна — Народна Самооборона» (НУНС), яких назвали *тушками*.

Неологізм *йолка* означає брехню, загорнуту в привабливу обгортку. Не змігши згадати українське слово ялинка, Янукович замінив його словом *йолка*. У його розумінні, цей традиційний символ новорічного свята був підставою для розгону майдану. Неологізм *кровосісі* випадково створив Прем'єр-міністр України Микола Азаров, і слово відразу стало вірусним в українському інформаційному просторі (Бабенкова, 2021). Створюючи цей неологізм, Прем'єр-міністр мав на увазі кровопивць, тож його невдоволення було спрямоване проти прошарку людей, що звикли паразитувати на державному бюджеті. Хоча насправді найбільшим *кровосісем*

України на той час була Партія регіонів, яка значні кошти висмоктувала з державного бюджету. А коли Віктор Янукович тікав з України, то вигріб з казни всі кошти, щоб вистачило на безбідне майбутнє.

Золотий батон означає корумповану владу, а *страусині туфлі* — несмак і нескромність політика в одязі. Зливok золота в натуральну величину пшеничного батона подарував Віктору Януковичу на його день народження 9 липня 2013 року однопартієць Володимир Лук'яненко, про що було зроблено відповідний запис у списку подарунків у Межигір'ї, який згодом передали головному слідчому Генпрокурора України (*Стало известно*, б.д.). А в страусиних туфлях Президент України з'явився перед генсеком Ради Європи Террі Девісом. Під тиском російської федерації на команду Віктора Януковича, що відмовилася від курсу на євроінтеграцію й погодилася на загрозливe для української держави зближення з колишньою метрополією, в Україні почалася політична криза, що завершилася соціальним вибухом. Так з'явився ще один неологізм *Революція гідності*. Водночас виникли неологізми *євромайдан* (так називали соціально активних прихильників європейської інтеграції України) і *антимайдан* (так називали противників євроінтеграції й прибічників зближення з росією).

Під час революції 2013-2014 років з'явився неологізм *Небесна сотня*. Так називали протестувальників, які загинули в сутичках на Євромайдані від травм на барикадах чи від куль снайперів. Автором неологізму стала поетеса Тетяна Домашенко, яка написала вірш «Небесна сотня воїнів Майдану».

Під час другого майдану виник неологізм *ленінопад*, яким називали масове повалення повсталим народом пам'ятників Леніну. Після перемоги Євромайдану в українському суспільстві закріпився ще один неологізм *декомунізація*, який став політичною реальністю України. 9 квітня 2015 року Верховною Радою України ухвалено пакет законів, які передбачають ліквідацію пропагандистських пам'ятників і радянської символіки та заборону використання в громадському просторі комуністичної геральдики.

Приблизно в цей час прижився неологізм *зрадофіли*, яким називали скептично налаштованих до всього й завжди невдоволених людей.

Коли російські війська зайшли на Донбас і почалися бої за Донецький аеропорт імені Сергія Прокоф'єва, з'явився неологізм *кіборги*, яким називали захисників аеропорту. Так охрестив українських добровольців невідомий проросійський бойовик, що не міг зрозуміти, чому кілька десятків озброєних стрілецькою зброєю українців не

здаються російському війську, що значно переважає їх кількісно й збройно. Про кіборгів видано роман Сергія Лойка «Аеропорт», знято художній фільм Ахтема Сеїтаблаєва «Кіборги», документальні фільми Леоніда Кантера та Івана Яснія «Добровольці Божої Чоти» і Сергія Коновала та Михайла Ухмана «Трохи нижче неба».

Під час євромайдану виникли неологізми *ватник* на позначення людей, що ностальгують за Радянським Союзом, і *сепар* (так назвали проросійських бойовиків із ДНР та ЛНР, проросійських політиків, публічних осіб і пересічних громадян України з колаборантськими поглядами).

Українських добробатівців, які кинули свої сім'ї, роботу, комфортне життя й у складі добровольчих батальйонів пішли воювати на Донбас, щоб звільнити українські землі від ворога, донецькі сепаратисти й російські військові назвали *украми*, *жидобандерівцями*, *хунтою*. Ці неологізми використовуються в іронічному контексті. Так, добробатівці, щоб викликати трепет у *сепарів*, пришивали собі на рукави уніформи шеврони з написами «Київська хунта».

У 2013 році в Санкт-Петербурзі була створена *фабрики тролів*, де за гроші в спеціально обладнаних офісах писали коментарі до соціальних мереж та видань в інтернеті. З того часу слово *троль* увійшло в активний інформаційний обіг України, адже наша країна стала головним об'єктом російської інформаційної війни. В цей же час з'явилося слово *бот*, що означає акаунти, які наповнюються за допомогою комп'ютерних програм.

Неологізм *фейк* вривався в пам'ять мільйонів українців міфом про розп'ятого хлопчика, у створенні якого брала участь Галина Пишняк із Закарпаття. Вона розповіла російському Першому каналові, що бачили, як у Слов'янську українські військові «розп'яли хлопчика на очах у матері». Журналісти відразу провели розслідування і з'ясували, що ця історія вигадана російськими пропагандистами. Отже, *фейк* — це брехлива інформація або постановочний відеосюжет, який створюють для введення в оману глядачів або читачів. Технологію створення фейку показано в художньому фільмі Сергія Лозниці «Донбас». У фільмі є сцена, як російські пропагандисти наймають донецьких акторів для зйомок фейку, в якому українські військові нібито вбивають цивільне населення.

За президентства Петра Порошенка виникли неологізми *порохобот*, цим словом назвали прихильників п'ятого Президента України, і *посіпака*, так назвали помічників народних депутатів, що особливо запопадливо служать своїм грошодавцям, часто нехтую-

чи принципами моралі. Неологізм *посіпака* увійшов до політичного обігу після появи в прокаті американської анімаційної комедії «Посіпаки». Тож завдяки перекладу Федора Сидорука в український політикум увійшло це давнє й колоритне українське слово, синонімами якого є слуга, попихач, поплічник, приспівник, лакей. 21 грудня 2015 року в газеті «День» з'явилося інформаційне повідомлення «В Україні запрацював сайт, де можна знайти всіх помічників народних депутатів», і цей сайт має назву «Посіпаки» (*В Україні запрацював*, 2015).

Неологізм *гібридна війна* з'явився в українському інформаційному просторі після анексії Криму та захоплення російськими військами частини Донбасу, коли російська федерація публічно видавала встановлення маріонеткових режимів ДНР і ЛНР, яким керували російські громадяни, ФСБ і Збройні Сили російської федерації, замаскувавши свою присутність за спинами місцевих сепаратистів.

Луганда і Донбабве — насмішкваті назви захоплених російськими військами та сепаратистами частин Луганської та Донецької областей після початку збройної агресії на Донбасі.

За правління Володимира Зеленського по всьому світу почалася епідемія *коронавірусу*. В українському інформаційному просторі з'явилися слова *коронаскептик*, що означає людину, яка не вірить в існування коронавірусу; *антивакцинатор* на позначення противників вакцинавання, які вважають вакцинацію всесвітньою змовою фармацевтичних компаній; *дистанційка* — **дистанційну роботу й навчання під час локдауну, тобто** системи обмежувальних заходів, пов'язаних із епідемією коронавірусу, які забороняють людям відвідувати або залишати певну зону проживання; *чипування* — фейк, у який вірить частина людей, нібито під час вакцинавання вживляють мікрочип, за допомогою якого будуть контролювати людство; *самоізоляція* — уникнення тісного контакту з людьми під час епідемії коронавірусу.

Ще один неологізм *вагнергейт* означає скандал, пов'язаний із провалом операції українських спецслужб, які мали затримати найманців російської приватної військової компанії Вагнера, причетних до збиття українського літака Іл-76 під Луганськом та нідерландського літака Boeing 777 біля Донецька, коли на завершальній стадії операції затримки російських військових злочинців відбувся витік інформації з Офісу Президента України. Неологізм утворений за аналогом вотергейтського скандалу, що призвів до відставки американського президента Річарда Ніксона. Але,

на відміну від *вотергейту*, український *вагнергейт* не закінчився жодною відставкою.

За шостого Президента України виник термін *деолігархізація*, який передбачає позбавлення олігархів впливу на українське політичне та економічне життя. Хоча українські ЗМІ критикують владу за те, що наявний закон не тільки не послабив олігархів, а в деяких позиціях зміцнив їх. Та під час повномасштабної війни олігархи почали дистанціюватися від українського суспільства й втрачати свій колишній вплив.

Неологізм *пропагандони* стосується російських пропагандистських підрозділів, пов'язаних із ФСБ, які щоденно ведуть передачі з Останкіно, найвідомішими з яких є В. Соловйов, М. Симоньян, О. Скабеева, Д. Кисельов, К. Шахназаров, А. Красовський та ін.

Та найбільша кількість неологізмів з'явилася протягом 2022 року, коли росія розпочала повномасштабну війну з Україною.

У російському інформаційному просторі спеціально для інтервенції створено оруелівський відповідник нової мови, мета якої ввести в оману своє суспільство. Тож у російських ЗМІ почали з'являтися фрази: «Самолет отрицательно взлетел». Українською мовою це перекладається так: «Українська ППО збила російський літак». Або: «Отрицательное всплытие флагмана Черноморского флота ВМС рф «Москва»», що українською мовою перекладається: «Українська ракета «Гарпун» потопила флагман Чорноморського флоту росії крейсер „Москва“». Чи: «В Белгороде опять хлопки», що перекладається: «ЗСУ знову розбили російські військові склади у Білгороді».

Якщо для маскування інтервенції та відвертих поразок росія створили нову мову, то українське суспільство відповіло зливою неологізмів, мемів, пісенних переспівів популярних музичних творів і новими піснями, плакатами, пародіями на російських політиків і російський народ, що виявився головним замовником та виконавцем військової агресії. Тож розглянемо найпоширеніші неологізми, пов'язані з війною.

Неологізм *пушкінопад* з'явився під час повномасштабного нападу росії на Україну як реалізація гасла Миколи Хвильового: «Геть від Москви!» Це реакція українського суспільства, спрямована на виштовхування з українського простору російських культурних символів, що залишаються гачками, на які росія ловить і утримує біля себе українське суспільство. Культура — м'яка зброя імперії, що спочатку завойовує серця, а потім вводить війська.

Пушкінопад розпочався 7 квітня 2022 року знесенням пам'ятника Пушкіну в місті Мукачевому. Після цього пам'ятники барду російського імперіалізму знесли в Ужгороді, Тернополі, Чернівцях, Києві, Чернігові, Житомирі, Вінниці, Кропивницькому, Миколаєві, Дніпрі, Харкові, Запоріжжі та інших містах і селах України.

Неологізм *рашизм* означає російський фашизм. В цей час появилися глумливі альтернативні назви росії *Ерефія, за поребриком, йоксель-моксель, кацапія, кацапетівка, кацапстан, кацапурія, моксель, мокша, мокшандія, мордор, оркостан, рабсія, расея, раша, рашка, роїсія, швабростан* (Прізвиська росіян, 2014).

Під час війни до давніх українських етнофолізмів *москаль* і *кацап* додалися нові. Як у Латинській Америці словом *грінго* зневажливо називають американців і європейців, так із 2022 року українці розширили свій словниковий асортимент стосовно нових російських екзонімів з негативною конотацією. В інтернеті й соціальних мережах росіян почали називати *ваньки, валянки, консерва, лапті, меряни, мокшанці, мордоряни, москалота, орки, пушкіністи, рашисти, русня, русопеди, свинособаки, скрепоносці, холопня, уруси* (Данильчук, 2022).

Відштовхуючись від російської новомови воєнного часу, коли в російських пабліках удари українськими ракетами й дронами по російській території почали делікатно називати *хлопкі*, український соціум переклав російське слово «хлопок» українською мовою, і вийшов неологізм *бавовна*. Тому удари ЗСУ по військових базах і летовищах на території російської федерації почали називати *бавовною*, а в народній уяві народився новий персонаж української міфології *Бавовнятко*. Є навіть опис цього демонічного персонажа: це пухнасте звірятко, що приходить на бази, склади, аеродроми, нафтопереробні заводи росіян і бавиться там з вогнем, а харчується звірятко виключно *орками*.

Від прізвища лідера ОУН Степана Бандери утворилися неологізми *бандерівське смузі*, так у Харкові простий народ, готуючись до відбиття атак російської армії, назвав пляшки із запалювальною сумішшю, і *бандеромобіль*, яким почали називати будь-який автомобіль ЗСУ і сил територіальної оборони. Відповідно будь-який російський військовий автомобіль назвали *оркомобіль*.

Фальшиві російські цінності в Україні зневажливо називають *скрепи*. Солдата російського війська у спорядженні часів Другої світової з ознаками дитячого алкоголізму на обличчі назвали *чмоня*. *Задвохсотити* і *мінуснути* означає вбити, *затрьохсотити* — поранити; *забайрактарити* — спалити ворожу техніку за допомогою

турецького безпілотною «Байрактар»; *застінгерити* — збити ворожий літак або вертоліт за допомогою американського переносного зенітно-ракетного комплексу «Стінгер»; *зджавелініти* — підбити ворожу техніку за допомогою переносного протитанкового ракетного комплексу «Джавелін». *Дискотека* означає бойові дії; *приліт* — влучання ворожої ракети у цивільну чи військову споруду; *кімити* — зберігати оптимізм за будь-яких обставин; *кадити* — видавати бажане за дійсне, віртуальну дійсність за реальність; *наволонтерити* — знайти те, що здавалося неможливим; *затридні* — нереалістичні обіцянки; *пиксель* — українську військову форму; *мобіки* — силоміць мобілізоване населення, яке не хоче воювати й не має для цього мотивації; *аналоговнет* означає щось вигадане в росії, претензійне й таке, що не відповідає рекламним сподіванням; *путлерюгенд* — шовіністично і войовниче налаштовані російські діти; *ядерка* — ядерна зброя; *чорнобайти* — постійно робити одну й ту ж дурницю, страждати, мучитись, але не каються.

Неологізми *макронити* й *шольцнунтий* утворені від прізвищ лідерів Франції та Німеччини. *Макронити* означає говорити по телефону довго і ні про що. У контексті розмови це виглядає так: «Увечері мені зателефонувала Клава і промакронила зі мною півтори години». *Шольцнунтий* — невпевнена в собі людина, яка не дотримується слова, завжди сумнівається, обіцяє й не виконує. У реченні це має такий вигляд: «Якийсь він шольцнунтий, їй-богу».

Серед неологічних фразеологізмів виділяються такі: *чорні чоловічки* — українські добровільні збройні формування без розпізнавальних знаків, що воювали на Донбасі за Україну, названі так за кольором форми. Під час анексії росією Криму виник неологізм *зелені чоловічки*, яким назвали російських військових без шевронів, що вказують на приналежність до військових формувань своєї країни. *Диванна сотня, диванні війська* — прихильники євромайдану, які не брали участь у вуличних діях, але підтримували протест у соцмережах та інтернеті. *Батальйон «Монако»* — символічна назва держслужбовців, депутатів, бізнесменів, що виїхали за кордон до або під час повномасштабного нападу росії на Україну. *Дзеркальна тиша* — бойові дії. Привітання: «Доброго ранку/вечора, ми з України!» — нагадування про свою проукраїнську позицію. *Завести трактора* — застосувати неочікуваний аргумент або несподіваний засіб для перемоги. *Тракторні війська* — неочікувана допомога, що звалилася, як сніг на голову. *Летюча балайка* — іранський дрон на озброєнні російської армії. *Чисте небо* — відбій

повітряної тривоги. *Послати за російським кораблем* — відправити людину на загибель особливо брутальним чином (Букет, 2022).

Війна спровокувала мову ворожнечі й водночас збільшила словниковий запас української мови, внівши зміни в правопис. Видання «Укрінформ», «UNN», «Hromadske», «Українська телеграм-канали «Бабель» і «Накипіло» з малої літери почали писати слова «росія», «рф» та прізвище російського диктатора путін. А на честь нової української зброї новонароджених в Україні під час війни почали називати іменами Джавеліна, Байрактар, Стугна.

Висновки

Австрійський філософ Рудольф Штайнер зауважив, що війна руйнує міста, країни і долі, але загострює в народі кращі людські якості, розбурхуючи національну пасіонарність.

Тож відстеживши різні періоди української історії за 32 роки незалежності, не складно помітити, що війна принесла не тільки страждання, а й об'єднала українське суспільство, перетворила його на міцно стиснутий кулак, пробудила в ньому гуманізм, національну солідарність, відповідальність за своє майбутнє. Україна перебуває на інформаційній хвилі. Своєю пасіонарністю українці викликають симпатії в усьому світі, об'єднавши західну цивілізацію, до якої належить Україна. Саме в цей час з'явилося багато нової української музики, поезії, творів образотворчого мистецтва, велика кількість неологізмів і неологічних фразеологізмів, які безперервно творяться в інтернеті та соціальних мережах.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бабенкова, О. (2021, 11 березня). «Кровосісі» та «папєреднікі»: як Азаров створив нову мову. 24 Канал. https://24tv.ua/krovosisi-papyeryedniki-yak-azarov-stvoriv-novu-ostanni-novini_n1565346
- Букет, Є. (2022, 28 липня). Неологізми війни: журналіст уклав «словник». Високий Замок. <https://wz.lviv.ua/news/467478-armiainform-v-efiri-natsionalnoho-telemarafonu-rozpovila-pro-neolohizmu-viiny>
- В Україні запрацював сайт, де можна знайти всіх помічників народних депутатів. (2015, 21 грудня). День. <https://day.kyiv.ua/news/271221-v-ukrayini-zapratsyuvav-sayt-de-mozhna-znayty-vsikh-pomichnykiv-narodnykh-deputativ>
- Данильчук, Д. (2022, 4 травня). Війна, що змінила мову: росія з малої літери, легітимізація матюків. Читомо. <https://chytomo.com/chomu-vsi-pyshut-rosiia-z-malenkoi-a-matiuky-staly-normoiu-u-zmi-sposterezhenia-linhvista/>
- Пономарев, О. Д. (Ред.). (2001). *Сучасна українська мова* (2-ге вид.). Либідь.
- Прізвиська росіян у світі: від «тибли» до «шураві». (2014, 21 вересня). Еспресо.TV. https://espresso.tv/article/2014/09/21/prizvyska_rosiyan_u_sviti_vid_quottyblyquot_do_quotshuraviquot

- Стало известно, кто подарил Януковичу золотой батон. (б.д.). Первый городской. <http://1tv.od.ua/news/4790>
- Толока. (б.д.). Словотвір. Взято 16 лютого 2023 року з <https://slovotvir.org.ua/toloka>
- Юрченко, О. (2021, 13 червня). Чи знаєте ви українські відповідники модних англіцизмів? Освіторія. <https://osvitoria.media/experience/chy-znayete-vy-ukrayinski-vidpovidnyky-modnyh-anglitsyzmiv/>
- Юшук, І. П. (2005). *Українська мова*. Львів.

REFERENCES

- Babenkova, O. (2021, March 11). "Krovosisi" ta "papieredniki": yak Azarov stvoriv novu movu ["Bloodsuckers" and "papieredniks": How Azarov created a new language]. 24 Kanal. https://24tv.ua/krovosisi-papyeryedniki-yak-azarov-stvoriv-novu-ostanni-novini_n1565346 [in Ukrainian].
- Buket, Ye. (2022, July 28). *Neolohizmy viiny: zhurnalist uklav "slovyk"* [War neologisms: The journalist compiled a "dictionary"]. Vysoky Zamok. <https://wz.lviv.ua/news/467478-armiainform-v-efiri-natsionalnoho-telemarafonu-rozpovila-pro-neolohizmy-viiny> [in Ukrainian].
- Danylchuk, D. (2022, May 4). *Viina, shcho zminyla movu: rosiia z maloi litery, lehitymizatsiia matiukiv* [The war that changed the language: Russia with a lowercase letter, legitimization of swearing]. Chytomo. <https://chytomo.com/chomu-vsi-pyshut-rosiia-z-malenkoi-a-matiuky-staly-normoiu-u-zmi-sposterezhennia-linhvista/> [in Ukrainian].
- Ponomarev, O. D. (Ed.). (2001). *Suchasna ukrainska mova* [Modern Ukrainian language] (2nd ed.). Lybid [in Ukrainian].
- Prizvyska rosiian u sviti: vid "tybly" do "shuravi" [Surnames of Russians in the world: From "Tibyla" to "Shuravi"]. (2014, September 21). Espresso.TV. https://espreso.tv/article/2014/09/21/prizvyska_rosiyan_u_sviti_vid_quottyblyquot_do_quotshuraviquot [in Ukrainian].
- Stalo izvestno, kto podaril Yanukovichu zolotoi baton [It became known who gave Yanukovich a golden loaf]. (n.d.). Pervyy gorodskoy. <http://1tv.od.ua/news/4790> [in Russian].
- Toloka. (n.d.). SlovoTVir. Retrieved February 16, 2023 from <https://slovotvir.org.ua/toloka> [in Ukrainian].
- V Ukraini zapratsyuvav sait, de mozna znaity vsikh pomichnykiv narodnykh deputativ [In Ukraine, a website has been launched where you can find all assistants of people's deputies]. (2015, December 21). Den. <https://day.kyiv.ua/news/271221-v-ukrayini-zapratsyuvav-sayt-de-mozhna-znaity-vsikh-pomichnykiv-narodnykh-deputativ> [in Ukrainian].
- Yurchenko, O. (2021, June 13). *Chyznaiete vy ukrainski vidpovidnyky modnykh anhlitsyzmiv?* [Do you know the Ukrainian equivalents of fashionable anglicisms?]. Osvitoria. <https://osvitoria.media/experience/chy-znayete-vy-ukrayinski-vidpovidnyky-modnyh-anglitsyzmiv/> [in Ukrainian].
- Yushchuk, I. P. (2005). *Ukrainska mova* [Ukrainian language]. Lybid [in Ukrainian].

УДК 004.8:[316.774:004]:7.012

Переваги залучення штучного інтелекту для оптимізації дизайнерських процесів у сфері медіа

Сергій ШАШЕНКО

асист.

Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Ілленка, 36/1, 02000,
Київ, Україна

s.shashenko@gmail.com

ORCID 0000-0002-9794-5937

© Шашенко С., 2023

У статті розглянуто вплив упровадження інструментів на основі штучного інтелекту на професію медіадизайнера. Цей вплив настільки потужний, що фахівці з медіавиробництва та дизайну активно обговорюють революційні зміни професійної реорганізації праці, адже сучасні моделі штучного інтелекту є дуже ефективними в генеруванні текстів, зображень, програмного коду тощо. Розглянути практику залучення штучного інтелекту у сфері сучасного медіадизайну і є метою дослідження.

Штучний інтелект — це гіперлогічна система рішень, які приводять до значною мірою передбачуваних цілей. А це є показником ефективності медіакомунікації, адже користувачі надають перевагу медіа з низькою візуальною складністю та високою прототипічністю.

У дослідженні узагальнено переваги залучення штучного інтелекту для оптимізації дизайн-процесу; зокрема, це здатність до аналізу та класифікації, вирішення складних завдань, швидкість виконання завдань.

Розглянуто популярні інструменти на основі штучного інтелекту, які використовують дизайнери в основних видах своєї прикладної діяльності, зокрема інструменти для роботи з кольорами, шрифтами, сервіси для перетворення ідей на цифрові проєкти та генерації контенту.

Здійснено огляд практики успішного застосування технології штучного інтелекту світовими компаніями, що допомогло їм отримати вигоду. Дослідивши питання залучення штучного інтелекту в індустрії медіадизайну, можна виявити головні напрями медіабізнесу, що зазнають змін внаслідок процесу інтеграції. Це сфера відеовиробництва, створення контенту та UX-дизайн.

У результаті дослідження зроблено висновок, що на сучасному етапі розвитку штучний інтелект не спроможний перевершити чи замінити дизайнера повністю. Наразі він може лише полегшити проєктування, якщо в ньому бере участь людина, та допомогти зробити проєктування більш керованим та рентабельним.

Ключові слова: медіадизайн, штучний інтелект, нейронна мережа, когнітивні технології.

ADVANTAGES OF INVOLVING ARTIFICIAL INTELLIGENCE FOR OPTIMIZATION OF DESIGN PROCESSES IN THE MEDIA SPHERE

Serhii Shashenko

Assistant

Taras Shevchenko National University of Kyiv

36/1 Yu Illienko St., 02000, Kyiv, Ukraine

s.shashenko@gmail.com

ORCID 0000-0002-9794-5937

The article examines the impact of the introduction of artificial intelligence-based tools on the profession of media design. This influence is so powerful that media production and design professionals are actively discussing revolutionary changes in the professional reorganisation of labour, as modern artificial intelligence models are very effective in generating texts, images, software code, etc. The purpose of this study is to examine the practice of using artificial intelligence in the field of contemporary media design.

Artificial intelligence is a hyper-logical decision system that leads to largely predictable goals. And this is the effectiveness indicator of media communication because users prefer media with low visual complexity and high prototypicality.

The study summarises the benefits of using artificial intelligence to optimise the design process, including the ability to analyse and classify, solve complex problems, and speed of task execution.

The article discusses popular AI-based tools used by designers in their main applied activities, including tools for working with colours, fonts, services for turning ideas into digital projects, and content generation.

The article reviews the practice of successful application of artificial intelligence technology by global companies, which helped them to benefit. Having studied the use of artificial intelligence in the media design industry, the article identifies the main areas of the media business that are changing as a result of the integration process. These include video production, content creation, and UX design.

The study concludes that at the current stage of development, artificial intelligence is not able to surpass or replace the designer completely. At the moment, it can only facilitate design if a person is involved and help make the design more manageable and cost-effective.

Keywords: media design, artificial intelligence, neural network, cognitive technologies.

Актуальність проблеми

Ідея створення технології, що імітує людський інтелект, є одним із основних напрямів розвитку інновацій. «Штучний інтелект» із фантастичних творів минулого дедалі більше входить у різні сфери людської діяльності й наразі вже сприймається як допоміжний, а подекуди й основний інструмент виробництва. І мова навіть не про тривіальні завдання на зразок встановлення сигналу будильника на смартфоні.

Фахівці багатьох сучасних індустрій, зокрема й сфери медіавиробництва та дизайну, активно обговорюють революційні тенденції зміни професійної реорганізації праці. Технологія нейронних мереж може виконувати завдання, які зазвичай пов'язані з людським інтелектом — мисленням, навчанням, розв'язанням проблем і сприйняттям. Сучасні моделі когнітивних технологій досягають такої високої якості в генеруванні текстів, зображень та програмного коду, що по всьому світу стає популярним визначати різницю між текстом чи зображеннями, відрізняючи те, що було створене людьми, від того, що було спродуковане за допомогою комп'ютерних нейромереж. Навіть існують медіа, в яких усі статті пише й підбирає зображення нейромережа ChatGPT, наприклад The Valley Times (<https://www.valleytimes.io/>).

Ці тенденції свідчать про вимирання багатьох, здавалося б, актуальних професій сьогодення, серед яких копірайтер, дизайнер та навіть програміст. Натомість прогнозується поява нових професій, у яких роль людини зводиться до «оператора» когнітивних синтетичних систем. Ці зміни очікуються в найближчі навіть не десятиліття, а роки (For HR, 2023).

Закономірною здається роль штучного інтелекту в індустрії медіадизайну. Зауважимо, що люди витрачають багато часу на обмірковування дизайн-рішень за допомогою гібридного творчо-логічного розумового процесу, натомість комп'ютерна інтелектуальність є гіперлогічною системою рішень, які приводять до значною мірою передбачуваних цілей. А це, як уже було доведено, є показником ефективності медіакомунікації, адже користувачі надають перевагу медіа з низькою візуальною складністю та високою прототипічністю (Шашенко, 2020, с. 272).

Однак, всупереч нашим переконанням, штучний інтелект все ще перебуває в зародковому стані. Водночас він надає дизайнерам набір можливостей для прийняття більш усвідомлених та вданих рішень. Розглянути практику використання нейромереж у сфері

сучасного медіадизайну і є *метою* нашого дослідження. Для цього вбачаємо за доцільне виконати такі *завдання*: 1) з'ясувати переваги залучення штучного інтелекту для оптимізації дизайн-процесу у сфері медіа; 2) розглянути популярні інструменти дизайну на основі когнітивних комп'ютерних систем; 3) проаналізувати практичний досвід використання комп'ютерної інтелектуальності провідними компаніями світу для отримання вигоди.

Аналіз досліджень

Дослідження зазначеної теми привертає увагу українських науковців, проте навряд чи можна назвати її достатньо опрацьованою, що свідчить про перспективність розробки цього напрямку.

Водночас відомими є наукові розвідки про оцінку якості дизайну медіаінтерфейсу за допомогою штучного інтелекту (Левчук О., Дробнич М.), можливості інструментів генеративного дизайну (Зінченко А., Коломієць В.), перспективи використання нейромереж в UX-дизайні (Статкус А.) та в задачах автоматичного конструювання вебсайтів (Гладирь Д.).

Виклад основного матеріалу

Більшість відомих представників медіаіндустрії вже використовують рішення на основі штучного інтелекту у своїх бізнес-процесах, одним з рушіїв яких є дизайнерська діяльність. Це залучення має багато переваг для оптимізації дизайн-процесу. Узагальнено оглянемо основні з них.

Здатність до аналізу та класифікації. Штучний інтелект як інструмент надає дизайнерам можливість якісно дослідити та узагальнити актуальні тренди дизайну, що дає змогу зосередитися на загальній картині. Він виконує більшу частину важкої роботи, звільняючи ресурси свідомості дизайнерів, забезпечуючи більше можливостей для творчості.

Вирішення складних завдань. Працюючи з великими масивами даних, комп'ютерні нейромережі здатні зрозуміти та виокремити проблеми і в такий спосіб підштовхнути дизайнерів у правильному напрямі до вирішення проектних завдань.

Швидкість та оптимізація. Синтетичні розумні системи здатні швидко аналізувати величезні обсяги даних та пропонувати готові варіанти дизайну чи генерувати рішення його корекції.

Слід зауважити, що залучення інструментів штучного інтелекту на сучасному етапі їхнього розвитку позитивно впливає на

процес дизайн-розробки, зокрема підвищує залученість до процесу дизайну, приводить до кращої продуктивності, допомагає оптимізувати час та зусилля дизайнера.

Також позитивний досвід роботи з нейромережами здатний сприяти зміні суспільних переконань щодо доцільності його застосування для вирішення складних проектних завдань, що в цілому корелюється з озвученими вище тенденціями трансформації професійних компетенцій дизайнерів (і не тільки) в майбутньому внаслідок залучення штучного інтелекту.

На сьогодні у світі існує дуже багато різноманітних сервісів на основі когнітивних комп'ютерних технологій. У контексті нашої теми доцільно розглянути кілька популярних інструментів, які використовують дизайнери в основних видах своєї прикладної діяльності, щоб зрозуміти їхню цінність і корисність у практичному застосуванні.

1. *Робота з кольорами.* Копіткою й часоємною частиною роботи дизайнера завжди був підбір кольорів для проекту. Роль кольорів і їх комбінацій у дизайні неможливо переоцінити, адже колір спричиняє глибинно-психологічний вплив. Вибір правильної палітри кольорів може бути складним завданням, оскільки вона має велике значення для візуальної комунікації медіа з користувачем.

Khroma (<http://khroma.co/>) — це по суті нескінченний скролл комбінацій кольорів. Він використовує штучний інтелект для визначення кольорів на основі запитів дизайнера та створює безмежні варіанти комбінацій, які можна використовувати для будь-яких проектів. Водночас вибір набору кольорів вчить алгоритм нейронної мережі генерувати кольори за попередніми вподобаннями.

Цей інструмент здатний забезпечити швидкість роботи й ефективність підбору відповідної потребам схеми кольору менш ніж за хвилину. Але, звичайно, наявність такого інструмента не скасовує потреби вивчення теорії кольору для професійних дизайнерів.

2. *Робота зі шрифтами* також часо- та енергоємна частина роботи дизайнера над медіапроектom. Вибір кількох шрифтів, які забезпечують цілісний вигляд, — класична проблема дизайну (Шашенко, 2021).

Ресурс Fontjoy (<https://fontjoy.com/>) забезпечує підбір нових пар шрифтів в один клік, що економить час та зусилля й позитивно впливає на оптимізацію роботи. Мета генерації комбінацій шрифтів — вибрати стилістично гармонійні шрифти, які мають приємний контраст. Fontjoy використовує глибоке навчання

нейронної мережі для створення різних комбінацій шрифтів. Механізм роботи нейромережі не є предметом цього дослідження (докладніше про те, як відбувається генерування шрифтових пар, можна дізнатися безпосередньо на ресурсі) (*How it works*, n.d.).

3. *Перетворення ідей на цифрові проекти*. Будь-який медіапроект починається з кількох ідей. Зрозуміти, яка з них найвдаліша, неможливо завчасно. Проблеми, як правило, виникають на котромусь із етапів реалізації, коли на проект уже затрачено ресурси. Переважно це проблеми структурного характеру, пов'язані з неефективною організацією інформації, поведінки інтерактивних елементів та сценаріїв взаємодії з користувачем.

Досвідчені дизайнери уникають проблем завдяки створенню ескізів. Вони допомагають візуалізувати ідеї, грамотно спланувати подальшу реалізацію, уникнувши структурних помилок. Часто це малюнки від руки чи використання ресурсів для створення ескізів і моделювання майбутнього прототипу медіа. Це поширена методика роботи над створенням нового медіапроекту. Однак на цьому етапі роль ескізу вичерпувалася.

Наразі залучення до цього процесу технологій штучного інтелекту допомагає перетворювати ескізи на цифрові прототипи. Зокрема, існує ресурс Uizard (<https://uizard.io/>), здатний сканувати ескізи, створені від руки чи у вигляді скріншота, розпізнавати зображення і автоматично перетворювати їх на редаговані цифрові проекти. Uizard використовує комп'ютерний зір та машинне навчання для перетворення чорнових варіантів дизайну на екрани та компоненти. Це наступний крок розвитку ресурсів для створення ескізів медіа на початковому етапі розробки й ефективний інструмент для дизайнерів, які використовують таку методику проектування.

4. *Генерація контенту*. Розробка дизайну медіа зумовлена контентом — його видовими характеристиками, кількістю, структурою, співвідношенням тощо. Проте проектування дизайну може відбуватися й без наявності реального контенту, а лише за вимогами до композиційно-графічної моделі медіа. У такому разі дизайнери використовують контент для заміщення; наприклад, найпопулярніший варіант умовного тексту, що вставляється в макет сторінки, — Lorem Ipsum ("Lorem ipsum", 2005). Він імітує ритміку реального тексту, однак беззмістовний.

З розвитком моделей штучного інтелекту з'явилося багато ресурсів для генерації текстового контенту. Зокрема, популярний

ресурс [Copr.ai](http://copr.ai/) (<http://copr.ai/>) дає змогу створювати мікротекст, описи продуктів, рекламний, комерційний та основний тексти в різних жанрах і стилях, створювати відповіді на електронні листи та багато іншого. Все, що потрібно зробити, це ввести назву бренду чи продукту та додати його короткий опис, а [Copr.ai](http://copr.ai/) згенерує якісний текст за вказаними характеристиками.

За допомогою подібних інструментів можна створювати маркетингові тексти, вести блоги, писати есеї, статті за лічені секунди.

Наведені приклади інструментів, які дизайнери можуть використовувати у своїй діяльності, не тільки ілюструють можливості інструментів зі штучним інтелектом, але й окреслюють перспективність їхнього використання. Багато відомих світових компаній активно застосовують ці технології для отримання вигоди.

Серед найвідоміших — медіагігант Netflix, який є першопрохідцем інтеграції штучного інтелекту завдяки своєму принципу компіляції змісту й аналітиці даних глядачів. Вони також застосовують складний алгоритм глибокого навчання та комп'ютерного зору до свого механізму рекомендацій. Крім того, кодування відео аналізує кожен знімок у відео та стискає його, не впливаючи на якість зображення, у такий спосіб зменшуючи обсяг даних, які він використовує. Ці приклади інновацій були далеко за межами галузевих стандартів, коли вони були впроваджені, і все ще розвиваються сьогодні (Marr, 2018).

Netflix використовує штучний інтелект для персоналізації контенту. Це перший бренд, про який згадують, коли справа стосується рекомендацій контенту та персоналізованого досвіду користувача. Щоб спростити вибір фільму, Netflix використовує розумні експертні системи для аналізу контенту та прогнозує, що саме хотів би подивитися користувач, зважаючи на вибір в минулому (Chandrashekar et al., 2017).

Нейронні мережі також допомагають позбутися рутинної й ресурсоемної роботи зі створення одних і тих же самих матеріалів різними мовами. Netflix використовує їх для персоналізації ілюстрацій і локалізації мініатюр фільмів та телешоу (Kansara, 2016).

Як ще один приклад персоналізації контенту можна навести Spotify; він складає плейлист, зважаючи на смакові уподобання користувача.

Іншим прикладом штучного інтелекту в медіаіндустрії є 20th Century Fox і IBM, які використовували Watson API і методи машинного навчання для аналізу сотень трейлерів фільмів жахів і трилерів.

Отримавши результати про те, що найкраще утримує увагу глядачів, їхня інтелектуальна система запропонувала для трейлера 10 найкращих моментів із фільму «Морган». Потім кінорежисер IBM відредагував і об'єднав їх, щоб створити привабливий трейлер (Smith, 2016).

Відтоді 20th Century Fox використовує штучний інтелект і моделі глибокого навчання для визначення цільової аудиторії фільму після перегляду трейлера. Вони можуть точно прогнозувати тип аудиторії та відвідуваність наявних фільмів і тих, які незабаром вийдуть у прокат (Fingas, 2018).

Такий самий прогрес комп'ютерної інтелектуальності властивий й іншим гігантам медіа, зокрема Disney, який наполегливо працює над проектами змішаної та доповненої реальності, робототехнікою, взаємодією людини з комп'ютером, комп'ютерним зором тощо.

Що стосується штучного інтелекту, Disney і Каліфорнійський університет застосували підхід глибокого навчання для усунення шуму зображень, що дало високоякісні результати, придатні для медіавиробництва.

Для фільму «У пошуках Дорі» нейронна мережа була навчена досліджувати складний зв'язок між зашумленими та еталонними даними у великому наборі кадрів із різними розподіленими ефектами та створювати якість зображення без шумів.

Однією з останніх еволюцій інтелектуальних технологій Disney став проєкт StoryPrint, який створив «... інтерактивні візуалізації творчого оповідання, що полегшує індивідуальний і порівняльний структурний аналіз». Дісней є чудовим прикладом того, що можна зробити за допомогою синтетичних когнітивних систем (Watson et al., 2019).

Ще один приклад отримання вигоди компаніями світового масштабу завдяки застосуванню технологій штучного інтелекту — масове створення унікальних дизайнів.

У 2017 році Nutella продала приголомшливі 7 мільйонів банок лише за один місяць. Це стало можливим виключно завдяки алгоритму, що використовується для створення дизайну.

Маркетологам компанії спала на думку ідея оновити етикетку барвистими й грайливими візерунками. Алгоритм штучного інтелекту витяг з бази даних безліч патернів та кольорів, щоб створити сім мільйонів унікальних версій етикетки Nutella.

Таким чином, не знадобилося наймати цілу армію дизайнерів, які працювали б багато годин над втіленням такої ідеї. Алгоритм

взяв на себе традиційну роль дизайнера та створив мільйони унікальних дизайнів упаковки (Aouf, 2017).

Технології штучного інтелекту успішно використовує компанія з оренди помешкання Airbnb для листування у своєму додатку. Airbnb прагне зробити подорож комфортною для всіх, тому забезпечення якісної комунікації між орендодавцями та гостями є обов'язковою. Для цього вони використовують платформу обміну повідомленнями Airbnb для вирішення різних питань — таких, як оплата, інфраструктура поблизу житла, бронювання, скасування, планування поїздки тощо. Але відповіді господаря можуть бути із затримкою через різницю в часових поясах або зайнятість, що може викликати занепокоєння гостей.

Airbnb використовує новітні розмовні технології, щоб краще зрозуміти наміри гостей і автоматично відповідати їм. Це скорочує час відповіді, а також знижує навантаження на орендодавців (Du & Yao, 2019).

Такі великі постачальники технологій, як Amazon, Microsoft, IBM і Google, також наполегливо працюють, щоб конкурувати в цьому технологічному просторі. Можна знайти численні сервіси з когнітивними можливостями, обробкою природної мови тощо, починаючи від попередньо створеного штучного інтелекту до вдосконаленого, а також послуг та інструментів для його глибокого навчання.

Дослідивши питання залучення комп'ютерних когнітивних технологій в індустрії медіадизайну, можна виявити головні напрями медіабізнесу, що зазнають змін внаслідок процесу інтеграції. Це сфера моушн дизайну (і відеовиробництва загалом), створення контенту та UX-дизайн.

Зараз у доступі на ринку представлені інструменти, фреймворки, бібліотеки й набори даних, готові до використання. Наприклад, Tensorflow, Caffe, Microsoft Cognitive Toolkit, Amazon Machine Learning, Torch і Scikit Learn — лише деякі доступні фреймворки з відкритим кодом для глибокого навчання. Якщо перед дизайнером стоять конкретні, чітко визначені завдання, які передбачають повторювану, а не творчу роботу, то це може бути вдалим варіантом задіяння новітніх нейромережевих технологій.

Висновки

Коли справа доходить до симбіозу штучного інтелекту та дизайну, існують дві протилежні точки зору щодо того, як штучний інтелект може вплинути на дизайнерів-людей.

Для когось — це майбутнє індустрії дизайну, яке дасть змогу дизайнерам проєктувати з кращими ресурсами. У той час, як для інших він є загрозою того, що може повністю замінити дизайнерів-людей.

Всупереч поширеній думці, машинний інтелект не є методом, який може повністю замінити окремого дизайнера, але він здатний допомогти людям досягти мети та зробити проєктування більш керованим та рентабельним.

До того ж емпатія є одним із найважливіших елементів у дизайні. Вона дає змогу дизайнерам налагодити комунікацію з користувачами та зрозуміти їхні проблеми та цілі. Саме так дизайнери стають на місце користувача, щоб створювати корисні продукти. Штучний інтелект на сучасному етапі розвитку неспроможний співпереживати, як люди, тому не здатний перевершити чи замінити дизайнера повністю. Наразі він може лише полегшити проєктування, якщо у ньому бере участь людина.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Шашенко, С. (2020, 20–21 березня). Вплив візуальної складності та прототипичності дизайну вебсайтів на їх сприйняття користувачами. В *Імідж і репутація: сучасні тенденції і виклики* [Матеріали конференції] (с. 266–273). Видавничий центр КНУКіМ.
- Шашенко, С. (2021). *Основи типографіки*. Інститут журналістики.
- Aouf, R. S. (2017, June 1). *Algorithm designs seven million different jars of Nutella*. Dezeen. <https://www.dezeen.com/2017/06/01/algorithm-seven-million-different-jars-nutella-packaging-design/>
- Chandrashekar, A., Amat, F., Basilio, J., & Jebara, T. (2017, December 7). Artwork Personalization at Netflix. *Netflix Technology Blog*. <https://netflixtechblog.com/artwork-personalization-c589f074ad76>
- Du, M., & Yao, S. (2019, January 22). *Discovering and classifying in-app message intent at Airbnb*. Medium. <https://medium.com/airbnb-engineering/discovering-and-classifying-in-app-message-intent-at-airbnb-6a55f5400a0c>
- Fingas, J. (2018, July 29). *Fox AI predicts a movie's audience based on its trailer*. Engadget. <https://www.engadget.com/2018-07-29-fox-ai-predicts-movie-viewing-based-on-trailers.html>
- For HR. (2023, 9 лютого). *ChatGPT. Яку загрозу несе штучний інтелект? Гайд як знайти роботу в сфері ІТ. Подкаст без меж* [Відео]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Vxt80Cjycgk>
- How it works. Font pairing in design, font pairing with machine learning*. (n.d.). Fontjoy. Retrieved February 17, 2023 from <https://fontjoy.com/pairing/>
- Kansara, A. (2016, March 21). Extracting image metadata at scale. *Netflix Technology Blog*. <https://netflixtechblog.com/extracting-image-metadata-at-scale-c89c60a2b9d2>
- Lorem ipsum. (2023, 14 лютого). В *Вікіпедія*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Lorem_ipsum
- Marr, B. (2018, April 18). *Netflix used big data to identify the movies that are too scary to finish*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2018/04/18/>

- netflix-used-big-data-to-identify-the-movies-that-are-too-scary-to-finish/?sh=2e1a23443990
- Mykhaylyuk, Y. (n.d.). *AI is the Future of Media Industry*. GlobalLogic. Retrieved February 17, 2023 from <https://www.globallogic.com/insights/blogs/ai-is-the-future-of-media/>
- Qiao, J. [Jack000]. (2017). *font vectors*. GitHub. <https://github.com/Jack000/fontjoy>
- Smith, J. R. (2016, August 31). *IBM Research Takes Watson to Hollywood with the First "Cognitive Movie Trailer"*. IBM. <https://www.ibm.com/blogs/think/2016/08/cognitive-movie-trailer/>
- Watson, K., Schriber, S., Muniz, C. M., Sohn, S. S., Gross, M., & Kapadia, M. (2019, March 17). *StoryPrint: An interactive visualization of stories*. Disney Research Studios. <https://studios.disneyresearch.com/2019/03/17/storyprint-an-interactive-visualization-of-stories/>

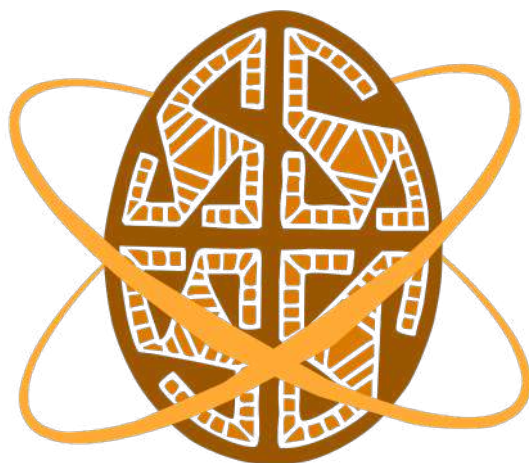
REFERENCES

- Aouf, R. S. (2017, June 1). *Algorithm designs seven million different jars of Nutella*. Dezeen. <https://www.dezeen.com/2017/06/01/algorithm-seven-million-different-jars-nutella-packaging-design/> [in English].
- Chandrashekar, A., Amat, F., Basilico, J., & Jebara, T. (2017, December 7). *Artwork Personalization at Netflix*. *Netflix Technology Blog*. <https://netflixtechblog.com/artwork-personalization-c589f074ad76> [in English].
- Du, M., & Yao, S. (2019, January 22). *Discovering and classifying in-app message intent at Airbnb*. Medium. <https://medium.com/airbnb-engineering/discovering-and-classifying-in-app-message-intent-at-airbnb-6a55f5400a0c> [in English].
- Fingas, J. (2018, July 29). *Fox AI predicts a movie's audience based on its trailer*. Engadget. <https://www.engadget.com/2018-07-29-fox-ai-predicts-movie-viewing-based-on-trailers.html> [in English].
- For HR. (2023, February 9). *ChatGPT. Yaku zahrozu nese shtuchnyi intelekt? Haid yak znaity robotu v sferi ShI. Podkast bez mezh* [ChatGPT. What is the threat of artificial intelligence? Guide how to find a job in the field of AI. The Boundless Podcast] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Vxt80cjyck> [in Ukrainian].
- How it works. Font pairing in design, font pairing with machine learning*. (n.d.). Fontjoy. Retrieved February 17, 2023 from <https://fontjoy.com/pairing/> [in English].
- Kansara, A. (2016, March 21). *Extracting image metadata at scale*. *Netflix Technology Blog*. <https://netflixtechblog.com/extracting-image-metadata-at-scale-c89c60a2b9d2> [in English].
- Lorem ipsum. (2023, February 14). In *Wikipedia*. https://uk.wikipedia.org/wiki/Lorem_ipsum [in Ukrainian].
- Marr, B. (2018, April 18). *Netflix used big data to identify the movies that are too scary to finish*. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/bernardmarr/2018/04/18/netflix-used-big-data-to-identify-the-movies-that-are-too-scary-to-finish/?sh=2e1a23443990> [in English].
- Mykhaylyuk, Y. (n.d.). *AI is the Future of Media Industry*. GlobalLogic. Retrieved February 17, 2023 from <https://www.globallogic.com/insights/blogs/ai-is-the-future-of-media/> [in English].
- Qiao, J. [Jack000]. (2017). *font vectors*. GitHub. <https://github.com/Jack000/fontjoy> [in English].
- Shashenko, S. (2020, March 20–21). *Vplyv vizualnoi skladnosti ta prototypichnosti dizainu vebseitiv na yikh spryiniattia korystuvachamy* [The effect of the visual

- complexity and prototypical design of websites on their perception by users]. In *Imidzh i reputatsiia: suchasni tendentsii i vyklyky* [Image and reputation: Modern trends and challenges] [Proceedings of the conference] (pp. 266–273). KNUKiM Publishing Center [in Ukrainian].
- Shashenko, S. (2021). *Osnovy typohrafiky* [Basics of typography]. Instytut zhurnalistyky [in Ukrainian].
- Smith, J. R. (2016, August 31). *IBM Research Takes Watson to Hollywood with the First "Cognitive Movie Trailer"*. IBM. <https://www.ibm.com/blogs/think/2016/08/cognitive-movie-trailer/> [in English].
- Watson, K., Schriber, S., Muniz, C., Sohn, S., Gross, M., & Kapadia, M. (2019, March 17). *StoryPrint: An interactive visualization of stories*. Disney Research Studios. <https://studios.disneyresearch.com/2019/03/17/storyprint-an-interactive-visualization-of-stories/> [in English].

ІСТОРИЯ ЖУРНАЛІСТИКИ ТА КНИГОВИДАННЯ

HISTORY OF JOURNALISM
AND BOOK PUBLISHING

УДК 654.16:316.658.4]:94(477)"1917/1920"

Радіотелеграфний зв'язок як один із напрямів інформаційної та пропагандистської діяльності Української Народної Республіки (УНР) 1920 р.

Майя НАГОРНЯК

канд. філол. н., доц.,
доц. кафедри телебачення
і радіомовлення журналістики
Навчально-науковий інститут
журналістики
Київський національний
університет
імені Тараса Шевченка
вул. Ю. Ілленка, 36/1, 04119,
Київ, Україна
maya_nag@ukr.net
ORCID 0000-0002-2197-1338
© Нагорняк М., 2023

У становленні Української Держави період 1917–1921 років є надзвичайно цінним, унікальним, хоч і доволі неоднозначним, сповненим суперечностей. Цієї пори відбулося проголошення й утвердження Української Народної Республіки (УНР) як суверенного, самодостатнього та цілісного утворення з особливою політико-територіальною організацією. Події такої високої суспільної значущості потребували оперативного донесення інформації до української та світової громади, чіткого й повсякчасного артикулювання ідеї української незалежності з огляду на еволюцію становлення України на мапах Європи другого десятиліття ХХ століття. Українська Держава конче потребувала регулярної й досконалої системи комунікації владних чинників з внутрішньою та зовнішніми спільнотами. Саме із цією метою впродовж означеного періоду пильну увагу приділяли встановленню ефективної системи зв'язку як усередині країни, так і поза її межами. Першорядну роль у цих процесах відведено інформаційній та пропагандистській діяльності, яку мали здійснювати урядові інституції УНР. З огляду на зазначене мета розвідки полягає в з'ясуванні питання щодо місця й ролі такого вагомому засобу інформаційної та пропагандистської діяльності УНР, як радіотелеграфний зв'язок. Намагання установити через радіотелеграф передачу вагомих суспільно значущих відомостей розглядаємо як перший крок до зародження українського національного радіомовлення. Задля досягнення мети використано такі методи: метод вивчення емпіричного матеріалу (архівних документів), описовий метод, метод узагальнення. Унаслідок опрацьованих матеріалів Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України встановлено, що основну частину інформаційної та пропагандистської роботи було покладено на два структурних підрозділи — Міністерство Преси та Пропаганди й на Міністерство Пошт і Телеграфів [тут і надалі всі слова вжито з великої літери відповідно до тогочасних документів. — Авт.]

Ключові слова: Українська Народна Республіка (УНР), радіотелеграфний зв'язок, інформаційна діяльність, пропагандистська діяльність, Міністерство Пошт і Телеграфів.

RADIO AND TELEGRAPH COMMUNICATION AS ONE OF THE AREAS OF INFORMATION AND PROPAGANDA ACTIVITIES OF THE UKRAINIAN PEOPLE'S REPUBLIC (UNR) IN 1920

Maiia Nahorniak

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Television and Radio
Broadcasting,
Educational and Scientific Institute of Journalism
Taras Shevchenko National University of Kyiv,
Yu. Illienko St., 36/1, 04119, Kyiv, Ukraine
maya_nag@ukr.net
ORCID 0000-0002-2197-1338

In the formation of the Ukrainian State, the period of 1917–1921 is extremely valuable, unique, albeit rather ambiguous and full of contradictions. This period saw the Ukrainian People's Republic (UPR) proclamation and establishment as a sovereign, self-sufficient, and integral entity with a peculiar political and territorial organisation. Events of such high social significance required prompt delivery of information to the Ukrainian and world community, clear and constant articulation of the idea of Ukrainian, given the evolution of Ukraine's formation on the maps of Europe in the second decade of the twentieth century. The Ukrainian state was in dire need of a regular and sophisticated communication system between the authorities and the internal and external communities. To this end, close attention was paid to establishing an effective communication system inside and outside the country. The primary role in these processes was assigned to information and propaganda activities, which were to be carried out by the governmental institutions of the UPR. Because of the above, the purpose of the study is to clarify the place and role of such crucial means of information and propaganda activities of the UPR as radio and telegraph communication. The attempts to establish the transmission of important socially significant information through the radiotelegraph are considered the first step towards the emergence of Ukrainian national radio broadcasting. To achieve this goal, the following methods were used: the method of studying empirical material (archival documents), the descriptive method, and the generalisation method. The materials of the Central State Archive of Higher Bodies of Power and Administration of Ukraine revealed that the bulk of information and propaganda work was entrusted to two structural units – the Ministry of Press and Propaganda and the Ministry of Posts and Telegraphs [hereinafter all words are capitalised following the documents of the time – author's note].

Keywords: Ukrainian People's Republic (UPR), radiotelegraph communication, information and propaganda activities, Ministry of Posts and Telegraphs.

Актуальність теми

Ця історична доба позначилася значною кількістю рельєфних драматично-трагедійних подій, які змінили впродовж ХХ століття суспільно-політичну архітектуру України та держав світу. Йдеться про Першу світову війну, Жовтневий переворот 1917 року в росії, національно-визвольні рухи на українських теренах, проголошення і утвердження Української Народної Республіки (УНР) 1917–1921 років. За словами Р. Пирога (2018), українська революція 1917–1921 років — знакове явище в новітній історії українського народу, пов'язане з потужним піднесенням національно-визвольної боротьби українців, відродженням самостійної державності та формуванням політичної нації.

Надзвичайно складним виявився 1920 рік, який увійшов в історію як час звільнення українських територій від більшовицької влади та намагання утвердити всередині країни й поза її межами суверенність УНР. Окрім цього, тяжкість того часу зумовлювалася тим, що, як зауважують історики, Україна залишалася своєрідним плацдармом для випробування та вдосконалення комуністичної системи, а українська державність мала суто формальний характер. Процвітало так зване воєнно-комуністичне господарювання, нормою життя стали засилля адміністративних методів, суворя централізація, диктат комуністичної ідеології, застосування продрозкладки. Усі ці чинники призвели до повного розвалу економіки (Баран та ін., 2007, с. 420–421).

Звернімося до думки Р. Пирога (2018), який поділив добу 1917–1921 років на три періоди. Предметом нашої уваги є останній третій період (грудень 1918 р. — листопад 1921 р.), який став найтривалішим і водночас найдраматичнішим, оскільки позначений втратою національної державності. Учений пояснює таке твердження: під тиском червоних військ на початку лютого 1919 р. уряд УНР залишив Київ і вже ніколи не зміг повернутися до столиці. Переможні бої армії УНР змінювалися важкими поразками, втратами території, регенерацією селянської стихії, яка вироджувалася в руйнівну отаманщину, а на державному рівні призвела до калейдоскопічної зміни урядів і фактичного зосередження одноосібної влади в руках Головного отамана. Особисті політичні амбіції, різне бачення державності лідером УНР Симоном Петлюрою та лідером ЗУНР Євгеном Петрушевичем обернулися роз'єднанням військових зусиль армій УНР і УГА, укладанням непродуманих альянсів із супротивниками України (Денікіним, Червоною армією, Пілсудським).

Результат, як кажуть, не змусив себе довго чекати, і наприкінці 1920 р. український народ остаточно втратив відроджену революцією державність. Упродовж наступного року були спроби продовження боротьби з більшовицьким режимом, що дає підстави пролонгувати цей період революції до кінця 1921 р.

На тлі такої суспільно-політичної розбурханості та соціально-економічної руїни фактично відразу після звільнення України від влади більшовиків гостро постало питання щодо налагодження радіотелеграфного зв'язку задля встановлення комунікацій, які дозволили б оперативно доносити вагому й актуальну інформацію до вітчизняних і закордонних спільнот. З огляду на це урядовці працювали над відбудовою державної радіотелеграфної сітки, яка стала одним з дієвих засобів інформаційної політики УНР. Ідеологи молодого країни повною мірою усвідомлювали необхідність здійснення кроків у зазначеному напрямі, оскільки без регулярного, цілеспрямованого інформування про стратегію і тактику діяльності, інтерпретування суджень, поглядів, спричинених ними, поширення і популяризації світоглядних ідей зусилля вибудувати сильну державу були приречені на неминучу поразку.

Постановка проблеми. Розглянуто в статті проблему можна визначити як відсутність знань про урядову діяльність Української Народної Республіки (УНР) 1920 року в царині інформації та пропаганди. Це зумовило перші кроки становлення українського національного радіомовлення, що мали вияв у налагодженні радіотелеграфного зв'язку як усередині держави, так і за кордоном.

Стан вивчення проблеми

Розглядаючи зазначені види діяльності, звертаємо увагу на той факт, що дослідники історії України часто-густо вивчали функціонування урядових структур УНР крізь призму організаційних, правових, політичних засад. Як правило, доволі вузькі й специфічні питання, пов'язані із засобами або шляхами піднесення ефективності діяльності тих чи тих структурних підрозділів, які заопікувалися різними векторами державної інформаційної політики, лишалися недослідженими. Учені-журналістикознавці взагалі не зверталися до вивчення згаданого через ідеологічні причини.

Питання, що прямо або опосередковано відображають діяльність Української Народної Республіки, висвітлені в наукових працях вітчизняних істориків, зокрема В. Барана, Т. Бевз, І. Гирича (1996), В. Гриневича, Г. Кармазіної, В. Ковалю, С. Кульчицького, Ю. Левенця

(2007), М. Михальченка, О. Любовець (2006), Л. Нагорної, Г. Папакіна, Р. Пирого (2018), В. Смоля, В. Солдатенка (2011), Ю. Шаповала (2007) та інших.

Необхідно зважати й на ту вагому обставину, що впродовж усього радянського періоду події, які відбувалися у 20-х роках ХХ століття, українські вчені досліджували виключно з позицій Жовтневого перевороту, діяльності більшовицької партії на чолі з В. І. Леніним, себто в тісному взаємозв'язку з тогочасним політичним контекстом, вигідним радянській владі. У цьому зв'язку Р. Пиріг зазначає:

Науковцям незалежної України дісталася у спадок радянська історична мега доктрина «Великий Жовтень і громадянська війна». Процес подолання українськими ученими її канонів був досить складним і болісним, оскільки вимагав відмови від досі непорушних стереотипів, уявлень і образів... У середині 1990-х років парадигма пролетарської соціалістичної революції була остаточно дезавуйована, а на зміну їй прийшла парадигма Української національної революції як самодостатнього історичного феномену. (Пиріг, 2018)

Невирішені питання

З огляду на означене вище вивчення потребують питання, зумовлені суб'єктністю здійснення інформаційної та пропагандистської діяльності Української Народної Республіки (УНР) 1920 р., а саме особливостей функціонування такого вагомому урядового підрозділу, як Міністерство Пошт і Телеграфів, організації і налагодження ним радіотелеграфного зв'язку, будівництва передавальних станцій, установаження поштово-телеграфного сполучення між урядом УНР та урядами держав світу.

Завдання статті

1. З'ясувати питання щодо налагодження радіотелеграфного зв'язку для потреб Української Народної Республіки.
2. Вивчити зміст урядових документів — доповідей, службових записок, звітів, розпоряджень тощо міністрів, директорів департаментів Міністерства Пошт і Телеграфів, а також Міністерства Закордонних Справ, які оприлюднювали з метою ефективної роботи радіотелеграфного зв'язку.

Виклад основного матеріалу

Останній третій період становлення Української Народної Республіки вчені-історики ще називають добою Директорії, що припав на грудень 1918 — листопад 1921 років. Директорія відновила республіканський лад і демократичне правління в Україні. Акт Злуки Української Народної Республіки (УНР) із Західноукраїнською Народною Республікою (ЗУНР) ще більшою мірою увиразнив прагнення українського народу до соборності. Скликаний Директорією Трудовий конгрес забезпечив широку представницьку основу української влади. У Паризькій мирній конференції, де вирішували долю учасників Першої світової війни, взяла участь українська делегація.

Увесь цей період УНР провадила виснажливі бої за незалежність і територіальну цілісність країни. Разом з Галицькою армією армія УНР демонструвала героїзм і не капітулювала навіть тоді, коли вже, здається, не було жодних шансів на перемогу та коли під українським прапором залишалися кілька невеликих повітів. Контрнаступи березня 1919 р., Офензива на Київ — Одесу, Перший зимовий похід засвідчили волю українців до боротьби. Укладання Варшавської угоди заклало фундамент тривалого українсько-польського альянсу та надало примарний шанс на перемогу навесні 1920 року. Проте навіть кинуті союзником напризволяще українські вояки не полишали спроб закріпитися на рідних землях. Масовий повстанський рух тривав до листопада 1921 року.

Незважаючи на фактично безнадійні обставини, керівництво УНР намагалося утверджувати державність в усіх сферах суспільного життя. І хоч, як наголошують учені, державність не зуміла себе захистити під час революції, це ще не є причиною для тверджень про повну поразку Української революції, оскільки вона мала позитивний вплив на процеси національної консолідації, на зростання національної самосвідомості й самоідентифікації (Баран, та ін., 2007, с. 428).

У цих глибинних духовних процесах вагому роль відіграли інформаційна та пропагандистська діяльності урядових структур УНР, зокрема Міністерства Пошт і Телеграфів. Чиновництво мало чітке розуміння того, що згадані царини є тими підвалинами, які можуть уможливити реалізацію ідеї державної єдності на рівні повсякдення. Провадження такої роботи мало стратегічне значення для молодой Української Держави. Тож подаємо визначення засадничих понять.

Інформаційна діяльність — це сукупність дій, спрямованих на задоволення інформаційних потреб громадян, юридичних осіб і держави ("Інформаційна діяльність", 2021). Пропагандистську діяльність трактують як форму комунікації, спрямовану на поширення в суспільстві світогляду, теорії, твердження, фактів, аргументів, чуток та інших відомостей для впливу на суспільну думку на користь певної спільної справи чи громадської позиції ("Пропаганда", 2022).

Потрібно зазначити, що обидва види діяльності є напрочуд широкими, різноаспектними, всеосяжними, мають чітко спрямовану суспільну орієнтованість. Стосовно ж пропаганди, то М. Скуленко (1987) переконаний у тім, що вона ще й стимулює соціальну активність, указуючи конкретні напрями і завдання діяльності, підказуючи шляхи розв'язання проблем, які стоять перед суспільством. Певне, зазначає він, немає іншого інструменту впливу на суспільну свідомість, який можна було б порівняти з пропагандою (с. 27). Крім того, дослідник наголошує на універсальності використання пропагандою засобів і важелів впливу — в її арсеналі і плакат, і фотовиставка, і індивідуальна бесіда, і технічні засоби масової інформації (с. 10).

Здійснення саме універсального впливу на спільноту покладено на такий важливий урядовий підрозділ, як Міністерство Пошт і Телеграфів, про очільників якого йшлося вище. І тут напрочуд доцільним став радіотелеграф. Той факт, що після повідомлення про звільнення території України від більшовиків пропонували встановити поштово-телеграфний зв'язок, переконливо доводить, яку величезну роль відводили керманічі масовому інформуванню. Питання передачі інформації на відстань у межах країни, а також на закордонні терени набувало тоді першорядної ваги. Саме про це йде мова в листі Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Губерніального Комісара Поділля від 01.06.1920 р. з проханням в екстреному порядку шукати телеграфне майно, яке могло залишитися від більшовиків:

Як відомо з певних джерел, в районі Жмеринки і в самій Жмеринці переховується, в приватних руках багато Державного телеграфно-телефонного і радіотелеграфного майна, розграбованого при військових подіях. Прошу не відмовити в розпорядженні, аби там було проізоведено труси по крамницям і помешканням і якщо буде знайдено вище згадане майно, то повернути його п.т. [поштово-телеграфному. — Авт.] відомству, де зараз в ньому

великий брак. Директор Технічного Департаменту Бутенко. Начальник Телеграфного Відділу Дашкевич (підписи). (*Лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Губерніяльного, 1920, с. 7*) Стилістику збережено.

Як бачимо, згадане міністерство володіло інформацією щодо наявності серед населення пограбованої техніки, що свідчить про неабияку зацікавленість питанням. Звернення ж чиновництва за допомогою до керівників на місцях пояснювали ще й необхідністю налагодити співпрацю центру та регіонів у вельми важливій справі.

Безумовно, питання щодо налагодження радіотелеграфного зв'язку мали вирішити в найстисліші терміни, що зумовлювалося гіпердинамічним перебігом вагомих подій та необхідністю оперативного реагування на них. Йдеться насамперед про забезпечення військових і дипломатичних потреб Української Народної Республіки, а саме обслуговування з'єднання та спілкування всіх дієвих частин армії. Тож продиктовано нагальний лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Військового Міністра УНР (1920), у якому наголошено на жалюгідному становищі телеграфного майна та поганому матеріальному забезпеченні працівників з ремонту ліній:

Після відвороту більшовиків всі телеграфні лінії знаходяться в стані руйнації і для поладження їх технічному персоналу п.т. відомства приходиться, майже, весь час не дивлячись на страшні морози і всяку непогоду, працювати на лінії (в полі), по найшвидшому поладженню телеграфної магістралі. В мирний час всяке ремонтування ліній провадилось лише в літній період часу, а зимою техніки працювали випадково при попсованнях ліній.

Обороною Республіки в сучасний мент вимагає від них лише одно: швидкого поладження дротів для потреб армії У.Н.Р. і цілком зрозуміло Республіка мусить забезпечити їх всім необхідним в змінний час (коли вони працюють на армію), аби запобігти і уникнути тих неприємностей (як хвороби, відморожування рук і ніг), які мають місце зараз. Вимагати від технічного персоналу заготовлення одяжі на свої власні гроші неможливо, позаяк вони одержують мали кошти, котрі при сучасній дорожнечі вистачає лише для їх годування. Маючи на увазі, що вони як і козак на фронті майже весь час працюють во всяку погоду в полі і що своєю працею в сучасний мент як і козак допомагає армії в обороні Республіки.

Тепло одягнений техник як і козак на фронті принесе занадто більше користі і ми зможемо від нього вимагати і збільшення

продуктивності праці його. Всього проситься 75 комплектів одягу і взуття.

Міністерство Пошт і Телеграфів має на увазі лише одно, що з задоволенням технічного персоналу одягом і взуттям буде уникнута можливість під час морозів і непогоди припинення робіт на лініях майже роздягнутими і босими техніками. Директор Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів Бутенко (підпис). (*Лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Військового, 1920, с. 36*) Стилiстичу збережено.

Турбота про технічний персонал із забезпечення функціонування радіотелеграфу дає змогу зайвий раз переконатися в тім, як глибоко переймалися урядовці УНР облаштуванням комунікаційних систем, якого великого значення надавали питанню донесення суспільно значущої інформації до спільноти. Порівняння тепло одягненого техника з козаком на фронті не може не викликати захоплення та засвідчує те, що і армія, і цивільні, і чиновництво були єдиним фронтом у питанні утвердження державності України.

Після звільнення України від більшовиків питання щодо налагодження радіотелеграфного зв'язку з різними місцевостями держави та з іншими країнами постало, як бачимо, особливо гостро. Безсумнівно, що без запуску системи інформування діяльність УНР навряд чи була б суспільно значущою та корисною. В уряді виходило чимало офіційних документів, а саме доповідей міністрів, директорів департаментів Міністерства Пошт і Телеграфів, Міністерства Преси та Пропаганди, Міністерства Закордонних Справ та інших, які спільно шукали шляхів розв'язання означеної проблеми.

З огляду на це привертає увагу доклад виконувача обов'язків начальника телеграфного відділу Міністерства Пошт і Телеграфів Г. Дашкевича «Про налагодження телеграфного та телефонного зв'язку» від 05.05.1920 р. (1920):

З прибуттям Уряду до Вінниці, — як що технічне обладнання Вінницької установи не зістанеться розруйнованим евакуацією, чи реквізицією апаратів і приладів, — можливо буде зараз же відкрити потрібні головні телеграфні зв'язки:

- 1) з Київом (через Козятин, Фастів);
- 2) з Уманью, Єлизаветградом (через Козятин);
- 3) з Вапняркою, Бірзулою і далі до Одеси (через Жмеринку);
- 4) з Могилівом (через Жмеринку — Рахни, або Жмеринку — Бар);
- 5) з Проскурівом і далі для зв'язку з польським урядом.

Через вказані вузлові пункти можна дістати зв'язку й з прибічними пунктами, помірі потреби. (*Доклад виконувача обов'язків, 1920, с. 1*) Стилiстику збережено.

Далі в документі, як і у згаданому листі Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Губерніального Комісара Поділля від 01.06.1920 р., йдеться про необхідність перевірити, в якому стані перебуває все наявне телеграфне майно, без якого неможливо встановити з'єднання центру й околиць, а також уряду УНР з урядами інших країн світу:

<...> необхідною умовою для облаштування зв'язку є наявність на місцях телеграфних апаратів, а найголовніше, електричної енергії для приведення їх в дію. Останнє питання було дуже болюче вже перед денікінсько-большовицькою навалою. В установах електричні батареї були надзвичайно ослаблені, завдяки браку цинкових полюсів Управління Подільської округи. Накупивши старого цинку, улаштувало в своїй майстерні в Кам'янці виріб цинкових полюсів, яких вже було вироблено більш 500. Але не встигли їх розіслати по установах, як Кам'янець був зайнятий польським військом, яке забрало й вивезло всю майстерню з цинком, а також і все майно зі склепів округи. Тепер ні округа, ні Міністерство не має буквально ніяких матеріалів. Між тим без таких при відсутності запасів на місцях і загальній зруйнованості технічної частини установ, буде надзвичайно важко дати потрібних зв'язків. (*Лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Губерніального, 1920, с. 2*) Стилiстику збережено.

Фактично у безвихідних умовах працівники уряду УНР здійснювали відчайдушні спроби зорганізувати такий необхідний тоді радіотелеграфний зв'язок, навіть удаючись до неможливого кроку за обставин воєнного часу, а саме налагодження промислового виробництва деталей для телеграфного майна. Проте в уряді було чітке бачення вирішення низки технічних питань, про що свідчать запропоновані в докладі Г. Дашкевича шляхи подолання руйнації необхідного технічного устаткування. За словами виконувача обов'язків телеграфного відділу, необхідно якнайшвидше придбати хоча б мінімальну кількість потрібних матеріалів:

Гадаю, що дістати їх можна такими шляхами:

1) переговорами з польським урядом, аби повернули нам хоч частину матеріалів, за реквізованих польським військом, яке згідно

докладу Подільського наокра, за реквізувало тільки в Кам'янці 125 апаратів Морзе і багато інших приладів; 2) придбанням у Варшаві, при спомозі польського уряду необхідних батарейних приладів, які всі раніше до німецької окупації, вироблялись на Варшавських фабриках; 3) придбанням у місцевих торговців по вільним цінам потрібних нам матеріалів, де тільки можливо їх дістати.

В.о. начальника телеграфного відділу Г. Дашкевич (підпис). (*Доклад виконувача обов'язків, 1920, с. 3*)

Звернення за допомогою до уряду Польщі вкотре дає змогу переконатися в тім, що в УНР покладали великі сподівання на новий вид зв'язку. Схематично ситуацію з його облаштування можна зобразити так (рис. 1):

Рис. 1. Способи облаштування радіотелеграфного зв'язку

Шляхи оперативного й ефективного налагодження роботи радіотелеграфного зв'язку були детально розроблені й в іншому напрочуд важливому документі — Докладі Директора Технічного Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів Івана Бутенка. Виступ чиновника мав промовисту назву — «Радіотелеграф на Україні. План організації радіотелеграфного зв'язку для Державних Потреб в залежності від поступового звільнення території та програм відбудови на терені України Державної радіотелеграфної сітки» (*Доклад Директора Технічного Департаменту, 1920*).

Урядовець констатує той факт, що в Україні не використовують усі можливості радіотелеграфу. Він убачає причину в тім, що зацікавлені кола не ознайомлені із його потенційними можливостями, а також у відсутності фахового персоналу та необхідних матеріалів. Отже, чітко помітний професійний підхід до розв'язання проблеми налагодження комунікацій. Не менш вагомим було усвідомлення необхідності формування радіотелеграфної сітки, що мало для держави таке велике значення, яке не порівнювалося, за словами пана Бутенка, з простим комерційним розрахунком.

Тож не дарма в Докладі наголошено, що «з виключно господарської точки погляду радіотелеграф виправдовує своє існування лише в разі організації досить певної сітки станцій та при умові інтенсивного використання всіх можливостей, які забезпечують властивості цього засобу зв'язку» (*Доклад Директора Технічного Департаменту, 1920*). Задля досягнення мети Іван Бутенко взяв на себе місію докладно ознайомити урядовців з перевагами нового виду зв'язку. Він, зокрема, зазначив:

Залишаючи цілком необговореними випадки користування радіотелеграфом в війську і торкаючись лише організації радіотелеграфу загальнодержавного значіння слід виходити з таких властивостей радіотелеграфного зв'язку.

1. Передача відомостей можлива через великі терени в якому завгодно напрямкові, незалежно від того, чи на цих шляхах маються інші станції чи ні. Тільки станції новіших типів мають апаратуру значно простішу і більш контактну.
2. Одержання відомостей, навіть великих дистанцій, провадиться при допомозі компактних і взагалі нескладних приладів. (Перешкоджає гроза і робота сторонніх станцій — майже завдяки не послідовній організації праці своїх же передаючих радіостанцій всіх відомств).
3. Радіо телефон не значно ускладнює апаратуру станцій новіших типів. Розмова може перехоплюватися всіма радіостанціями, до яких доходить проміння. Техніка в сучасному стані дозволяє певний регулярний зв'язок лише на середній дистанції.
4. Радіотелеграфні станції вимагають не тільки технічно підготовленого персоналу, але можуть обслуговуватися особами, які вміють передавати знаки по абетці Морзе. А це вміння набувається довгою практикою. Для обслуговування радіотелеграфу досить лише одної технічно підготовленої персоналії.
5. Апаратура всіх радіостанцій складається з великої кількості різноманітних приладів. Тому для забезпечення чинності без перерв, радіотелеграфна сітка мусить бути забезпечена спеціальним та значним складом запасних частин. (*Доклад Директора Технічного Департаменту, 1920, с. 5–7*) Стилiстику збережено.

Комплексний підхід до вирішення означеного питання свідчить про високий професійний рівень усіх дотичних осіб, вражає їхня обізнаність у тонкощах радіотелеграфної справи, що ста-

ла для представників влади та пересічних громадян потужним технологічним викликом. Інновації подібного штибу призвели до трансформацій тодішньої комунікаційної системи, яка стала дещо відкритою, прозорішою, доступнішою. Це, безперечно, не могло не позначитися на якості державної інформаційної політики.

Директор Технічного Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів України не дарма подав у своїй доповіді таку вичерпну характеристику особливостей радіотелеграфу, адже в уряді розуміли, що тільки чітка й послідовна організація забезпечить усебічне його використання в державних потребах. Постійно наголошувалося на тім, що План використання радіотелеграфу як радіозв'язку Міністерство має здійснити відповідно до проєктів, вироблених ще 1918 р. У документі зазначено:

<...> свою роботу в цьому напрямкові Технічний Департамент міністерства Пошт і Телеграфів гадав би поділити на декілька етапів в залежності від таких двох періодів:

Використання радіотелеграфу під час повернення території.

Організація радіотелеграфу після визволення України.

З огляду на те, що зараз Міністерство не має в своєму розпорядженні ані радіотелефонного майна ані персоналу для змонтування та обслуговування приладів, кардинальною умовою можливості користування всіма перевагами радіотелеграфного зв'язку з'являється своєчасне забезпечення майном та персоналом.

Під час поступового повернення територій з перших же кроків виникла потреба, аби Уряд був забезпечений незалежним зв'язком з головним Європейським центром та по можливості теж з повстанськими групами в запіллю ворога.

Для виконання цих завдань потрібно буде мати в розпорядженні Уряду одну передаючу-приймну радіостанцію, по можливості заосмотрену приладдями для радіотелеграфного зв'язку з радіусом акцій не менше 2.500 кілометрів та бажано таку ж станцію з радіусом акції коло 1.500 кілометрів.

Матеріальна частина цих станцій мусить бути заготовлена ще до вступу на свою територію, аби була можливість здійснювати зв'язок негайно після вибору першого осідку Уряду. Бажано було б звичайно мати в своєму розпорядженню більшу кількість комплекту станцій, що дозволило б не здемонтовувати радіостанцій по просовуванню Уряду, а залишити їх, коли вони влаштовані в відповідних осередках для експлуатації в складі радіосітки майбут-

нього. (Доклад Директора Технічного Департаменту, 1920, с. 7–9).
Стилістику збережено.

Уміння передбачити ситуацію, обізнаність з поточною політичною обстановкою та визначення ролі у ній радіотелеграфу, чітке розуміння технічних потреб, розрізнення першорядних і другорядних питань облаштування радіотелеграфного зв'язку — ці та інші чинники створювали сприятливе тло для налагодження повноцінної комунікації як усередині країни, так і поза її межами. Надзвичайно велике значення мало те, що в урядовців був чіткий план дій щодо облаштування радіотелеграфної сітки як одного з найбільш потужних, дієвих засобів інформування і пропаганди населення. У цьому переконуємося з наступного фрагмента згадуваної доповіді Директора Технічного Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів Івана Бутенка:

<...> по мірі звільнення нових теренів території, Технічний Департамент гадає необхідним влаштувати в більш-менш важливих осередках станції хоча б I черги Загального плану відбудови радіотелеграфної сітки як станцій прийомно-передаючих, так і станцій прийомних для організації відразу же в належнім обсязі інформаційної служби, на яку раніш Урядом зверталось за мало уваги. Між тим питання своєчасної і по можливості повної інформації населенню грає немалу роль в політичному житті України та може впливати на напрямок розвитку подій на значних теренах.

Після звільнення всієї території має негайно відбудовуватися радіосітка теж на нових теренах. Отже мусять бути заготовлені матеріали та підготовлений персонал для цієї половини сітки, себто по розщоту хоча би на станції I черги Лівобережної України. При цьому можуть бути використані прийомно-передаточні станції, які при пересовуванні Уряду мали забезпечити зв'язок з закордоном. Одночасно в редакції Уряду має бути збудована дужа станція новішої системи для забезпечення зв'язку Уряду зо ВСІМА політичними осередками Європи.

Слід одразу же вжити заходів, аби справу було організовано так щоби не було взаємного перешкодування та перебивання. На мою думку цього можна уникнути при умові надання права на самостійне утримання радіостанцій виключно для військових цілей себто лише Міністерствам Військовому та Морському. Потреби всіх інших відомств обслуговує Міністерство Пошт і Телеграфів.

Військові та військово-морські станції вживають більш короткі хвили з затухаючими коливаннями, а загально Державні радіостанції і Міністерство Пошт і Телеграфів вживають біль довгі хвили з незатухаючими коливаннями. (*Доклад Директора Техничного Департаменту*, 1920, с. 9–11) Стилiстику збережено.

Намагання охопити якісним зв'язком усі царини життя, турбота про його безперебійне функціонування, ініціатива надати право на утримання радіостанцій тільки Військовому та Морському Міністерствам, розподіл радіохвиль відповідно до потреб урядових інституцій мали на меті одне — вжити усіх можливих і почасти неможливих заходів задля донесення інформації про УНР на вітчизняних і закордонних теренах. Власне те, що Загальним планом відбудови радіотелеграфної сітки передбачено облаштування у важливих осередках приймально-передавальних і передавальних радіостанцій, а слідом за цим і створення інформаційної служби, є яскравим свідченням усвідомлення урядом УНР усієї вагомості процесу надання громадянам достовірних, правдивих і вичерпних відомостей. Така цілеспрямована й систематична професійна робота в царині зв'язку не може не викликати щирого захоплення, хоча б з огляду на тяжке становище, в якому опинилася Україна після Першої світової війни.

Крім того, не можна не звернути увагу на той факт, з якою блискавичною швидкістю в практиці повсякдення вирішували питання безпосереднього встановлення і облаштування радіотелеграфного зв'язку. Неодноразово згадуваний Іван Бутенко 30 липня 1920 року написав лист до Ставки Пана Головного Отамана, в якому повідомляє про передачу в розпорядження Отамана для армії апарата радіо за ч. 6035 з належними до нього частинами і приборами. При цьому Директор Департаменту просить повідомити Отамана про одержання радіомайна (*Доклад Директора Техничного Департаменту*, 1920, с. 1).

На жаль, не вдалося знайти відповіді Ставки Міністерству Пошт і Телеграфів, але з наступного документа слідує, що радіостанція таки фізично існує. Це службова записка І. Бутенка до Міністерства Закордонних Справ від 12 жовтня 1920 р.: «Міністерство Пошт і Телеграфів повідомляє, що свою радіостанцію надіслало для потреб Штабу Пана Головного Отамана, чи встановлена вона там, міністерству, не відомо, але відомо, що в розпорядженню Штабу Дієвої Армії радіо-станція мається і функціонує. Директор Техничного

Департаменту Бутенко. Діловод Бондаренко (підписи)» (*Доклад Директора Техничного Департаменту, 1920*). Стилiстику збережено.

Звернімо також увагу й на те, як державницька позиція урядовців впливала на вирішення суто меркантильних питань, пов'язаних з витратами на придбання радіомайна. Високі устремління політичних діячів УНР у царині радіотелеграфного зв'язку були непохитними, і ніщо не могло стати їм на заваді: ані повоєнна розруха, ані пограбовані більшовиками міста й села, ані практично повна відсутність радіотехніки. Про це йдеться в такому фрагменті Доповіді міністра:

Розуміючи, що Україні немає ніяких джерел для поповнення цього матеріалу, не кажучи вже про будову нових удосконалених по останньому слову техніки станцій, і нема таких джерел і в державах сусідніх, Міністерство Пошт і Телеграфів запропонувало звернутися за постачанням радіомайна «до країн з більш розвинутою промисловістю — до Німеччини, сполучених Штатів, Англії можливо теж Франції...» (*Доклад Директора Техничного Департаменту, 1920*). Стилiстику документа збережено.

Напрочуд професійний підхід до справи потребує зосередитися урядовцям УНР на питанні кадрового забезпечення радіотелеграфних станцій, адже від уміння поводитися з технікою залежала довговічність та ефективність її роботи. Про це Директор Техничного Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів Іван Бутенко зазначив так:

Гадалося би доцільним поки що ще не втрачено часу і поки дозволяють обставини збирати потрібні відомості як листовно так і шляхом командировки за кордон спеціалістів маючи на увазі що не ціни того чи іншого майна мусять грати вирішальну роль, але досконалість виконання і особливо властивості тієї чи іншої системи. Коли відбудова починається із самого фундаменту варто та доцільно звернути особливу увагу на вибір системи, яка вже полягатиме в основах дальшого розвитку.

Що торкається забезпечення радіосітки фаховим персоналом то і ця справа спотикається на великі утруднення. Невелика кількість доброго персоналу що обслуговувала до революції Російську радіосітку на сучасному терені України майже цілком кинула радіослужбу яка не забезпечувала існування відповідно

технічним знанням та здібностям. Решту фахового персоналу більшовики при відході вивозять систематично.

Підготовка персоналу без приладів і навчання без показу цілком неможливі. Крім того, навчання одно на протязі декількох місяців ще не може виробити фахівців які могли би вести відповідну службу при досить складних приладдях без шкоди для приладів та з гарантією користі для справ Держави. (*Доклад Директора Техничного Департаменту, 1920, с. 4–5*) Стилiстику документа збережено.

Розуміючи, наскільки гостро постало питання забезпечення радіостанцій грамотними фахівцями, Міністерство Пошт і Телеграфів ініціювало навіть створення спеціальної радіошколи задля підготовки насамперед технічних працівників. Подібна ініціатива свідчить про те, що в Українській Народній Республіці питанню налагодження радіотелеграфного зв'язку відводилася першорядна роль. Але потрібно віддати належне урядовцям — вони не мали жодних ілюзій стосовно того, що відкриття радіошколи повною мірою розв'яже проблеми ефективного та, головне, безперебійного функціонування радіотелеграфу. У Доповіді наголошено на тім, що «навіть в разі колиби обставини дозволили організувати зараз же радіо школу оснащену необхідним приладдям з відділом для підготовки радіомеханіків та радіотелеграфістів то і тоді перший випуск переведений місяців через 4–6 не дає гарантій що радіо буде працювати без перерв» (*Доклад Директора Техничного Департаменту, 1920, с. 5*). Стилiстику документа збережено.

Висновки

В умовах надто бурхливого 1920 року, як і в цілому періоді проголошення та утвердження Української Народної Республіки (УНР) 1917–1921 років, радіотелеграфний зв'язок став тим підмурівком, без якого була б надто утрудненою та й узагалі навряд чи можливою організація суспільної життєдіяльності країни. Радіотелеграф з перших днів зародження зарекомендував себе як один з найбільш дієвих і потужних засобів інформаційної та пропагандистської діяльності уряду, завдяки якому політики могли досягати своїх високих цілей. Означені види діяльності стали тим наріжним каменем, завдяки якому забезпечувалася незалежність і суверенність держави на всіх рівнях.

Відчайдушні пошуки уряду шляхів установаження комунікацій усередині країни та ззовні мають неоціненне значення для

історії України, адже вони засвідчують глибоке прагнення достойників УНР будувати міцну й потужну державу. Вагомою особливістю їхньої діяльності було те, що вони, як правило, не зволікали з розв'язанням численних проблем, не замовчували їх, а старалися використовувати будь-яку, бодай і найменшу можливість, щоб прислужитися становленню держави.

Неоціненну роль у процесах відіграло створене в уряді Міністерство Пошт і Телеграфів, уся діяльність якого була спрямована на грамотно налагоджену інформаційну та пропагандистську роботу. Започаткування діяльності цієї виконавської структури означало вагомий крок на шляху до створення системи ефективного спілкування уряду зі своїми громадянами, а також із закордонними урядами та спільнотами. Керманічі УНР як істинні державотворці надавали першорядного значення встановленню комунікаційних зв'язків між різними суб'єктами міжнародного права, що, безумовно, відкривало Україні шлях до європейської спільноти та її демократичних надбань.

Період 1920 року є непересічним щодо налагодження радіотелеграфного та радіотелефонного зв'язку для потреб Української Народної Республіки. Питання передачі інформації на відстань у межах країни, а також на закордонні терени набуло першорядної ваги, оскільки в подібний спосіб відомості потрапляли до споживачів значно раніше та швидше, аніж відомості, передані за допомогою друкованого слова. Належним чином зорганізована сітка радіотелеграфу та радіозв'язку мала для держави стратегічне значення.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Баран, В., Бойко, О., Верстюк, В., Віднянський, С., Греченко, В., Гриневич, В., Смолій, В., Левенець, Ю., Шаповал, Ю., & Литвин, В. (Ред.). (2007). *Україна: політична історія. XX — початок XXI століття*. Парламентське видавництво.
- Гирич, І. (1996). Між російським і українським берегами: В. І. Вернадський і національне питання (в світлі щоденника 1917–1921 рр.). В *Mapra Mundi* (с. 735–756). Видавництво М. П. Коць.
- Губерський, Л. В., Вергун, В. А., Головченко, В. І., Гондюл, В. П., Грищенко, К. І., Задорожній, О. В., Кремень, В. Г., Крижанівський, В. П., Курас, І. Ф., Литвин, В. М., Макаренко, Є. А., Манжолла, В. А., Матвієнко, В. М., Онищенко, О. С., Смолій, В. А., Табачник, Д. В., Філіпенко, А. С., & Шемшученко, Ю. С. (Ред.). (2004). *Українська дипломатична енциклопедія* (Т. 1). Знання України.
- Доклад виконувача обов'язків начальника телеграфного відділу Міністерства Пошт і Телеграфів Г. Дашкевича «Про налагодження телеграфного та телефонного зв'язку» від 05.05.1920 р.* (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 174), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.

- Доклад Директора Техничного Департаменту Міністерства Пошт і Телеграфів Івана Бутенка. Виступ чиновника мав промовисту назву — «Радіотелеграф на Україні. План організації радіотелеграфного зв'язку для Державних Потреб в залежності від поступового звільнення території та програм відбудови на терені України Державної радіотелеграфної сітки».* (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 173, 174), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Інформаційна діяльність. (2021, 8 жовтня). В *Вікіпедія*. <https://cutt.ly/uOIkopD>
- Лист Міністерства Закордонних Справ до Міністерства Пошт і Телеграфів від 02.06.1920 р. про звільнення України від більшовицької влади.* (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 175), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Військового Міністра У.Н.Р.* (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 174), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Лист Міністерства Пошт і Телеграфів до Пана Губерніяльного Комісара Поділля від 01.06.1920 р.* (1920). (Фонд 554, опис 1, справа 175), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ.
- Любовець, О. М. (2006). *Ідейно-політичні процеси в українських партіях у контексті альтернатив революційної доби (1917–1920 рр.)* [Дисертація доктора історичних наук, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса Національної академії наук України].
- Нагорняк, М. (2019). Радіотелеграф УНР (1917–1921 рр.): зародження, основні характеристики, стильові особливості. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 45, 142–149. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9995>
- Нагорняк, М. (2022). Інформаційна та пропагандистська діяльність Української Народної Республіки (УНР) 1920–1921 років. *Український інформаційний простір*, 1(9), 70–87. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257088](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257088)
- Пиріг, Р. Я. (2018). Українська революція 1917–1921 років: сучасний історіографічний образ та дослідницький потенціал (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 22 листопада 2017 року). *Вісник Національної академії наук України*, 1, 45–54. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2018/1/Visn_1-2018%2B8_Pyrig.pdf
- Пропаганда. (2022, 11 квітня). В *Вікіпедія*. <https://bit.ly/3mUww1c>
- Скуленко, М. (1987). *Журналістика и пропаганда*. Вища школа.
- Солдатенко, В. Ф. (2011). *Революційна доба в Україні (1917–1920 роки): логіка пізнання, історичні епізоди, ключові постаті*. Парламентське видавництво.

REFERENCES

- Baran, V., Boiko, O., Verstiuk, V., Vidnianskyi, S., Hrechenko, V., Hrynevych, V., Smolii, V., Levenets, Yu., Shapoval, Yu., & Lytvyn, V. (Eds.). (2007). *Ukraina: Politychna istoriia. XX — pochatok XXI stolittia* [Ukraine: Political history. XX — the beginning of the XXI century]. Parliamentary edition [in Ukrainian].
- Doklad Dyrektora Tekhnychnoho Departamentu Ministerstva Posht i Telehraviv Ivana Butenka. Vystup chynovnyka mav promovystu nazvu — "Radiotelegraf na Ukraini. Plian orhanizatsii radiotelegrafnoho zviazku dlia Derzhavnykh Potreb v zalezhnosti vid postupovoho zvilnennia terytorii ta prohram vidbudovy na tereni Ukrainy Derzhavnoi radiotelegrafnoi sitky"* [A report by Ivan Butenko, Director of the Technical Department of the Ministry of Posts and Telegraphs. The official's speech was titled "Radiotelegraph in Ukraine. The plan of organization of radio-

- telegraph communication for state needs depending on the gradual liberation of the territory and programs of reconstruction of the State radio-telegraph network in Ukraine"]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 173, 174), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Doklad vykonuvacha oboviazkiv nachalnyka telehrafnoho viddilu Ministerstva Posht i Telehrafiv H. Dashkevycha "Pro nalahodzhennia telehrafnoho ta telefonnoho zviazku" vid 05.05.1920 r.* [Report by the acting head of the telegraph department of the Ministry of Posts and Telegraphs, H. Dashkevych, "On the establishment of telegraph and telephone communication" of 05.05.1920]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 174), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Huberskyi, L. V., Verhun, V. A., Holovchenko, V. I., Hondiul, V. P., Hryshchenko, K. I., Zadorozhnyi, O. V., Kremen, V. H., Kryzhanivskiy, V. P., Kuras, I. F., Lytvyn, V. M., Makarenko, Ye. A., Manzhola, V. A., Matviienko, V. M., Onyshchenko, O. S., Smolii, V. A., Tabachnyk, D. V., Filipenko, A. S., & Shemshuchenko, Yu. S. (Eds.). (2004). *Ukrainska dyplomatychna entsyklopediia* [Ukrainian diplomatic encyclopedia] (Vol. 1). Znannia Ukrainy [in Ukrainian].
- Hyrch, I. (1996). Mizh rosiiskym i ukrainskym berehamy: V. I. Vernadskiy i natsionalne pytannia (v svitli shchodennyka 1917–1921 rr.) [Between the Russian and Ukrainian shores: V. I. Vernadskiy and the national question (in the light of the diary of 1917–1921)]. In *Mappa Mundi* (pp. 735–756). M. P. Kots Publishing House [in Ukrainian].
- Informatsiina diialnist [Information activities]. (2021, October 8). In *Wikipedia*. <https://cutt.ly/uOlkopD> [in Ukrainian].
- Liubovets, O. M. (2006). *Ideino-politychni protsesy v ukrainskykh partiiax u konteksti alternatyv revoliutsiinoi doby (1917–1920 rr.)* [Ideological and political processes in Ukrainian parties in the context of alternatives of the revolutionary era (1917–1920)] [Doctoral Dissertation, Kuras Institute of Political and Ethnic Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine].
- Lyst Ministerstva Posht i Telehrafiv do Pana Huberniialnoho Komisara Podillia vid 01.06.1920 r.* [Letter from the Ministry of Posts and Telegraphs to the Governor of Podillia, dated June 1, 1920]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 175), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Lyst Ministerstva Posht i Telehrafiv do Pana Viiskovoho Ministra U.N.R.* [Letter from the Ministry of Posts and Telegraphs to Mr. Military Minister of the U.N.R.]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 174), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Lyst Ministerstva Zakordonnykh Sprav do Ministerstva Posht i Telehrafiv vid 02.06.1920 r. pro zvilnennia Ukrainy vid bilshovytskoi vlady* [Letter of the Ministry of Foreign Affairs to the Ministry of Posts and Telegraphs Dated 02.06.1920 on the Liberation of Ukraine from Bolshevik Rule]. (1920). (Fund 554, Inventory 1, File 175), Central State Archives of Supreme Bodies of Power and Government of Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
- Nahorniak, M. (2019). Radiotelegraf UNR (1917–1921 rr.): zarodzhennia, osnovni kharakterystyky, stylovi osoblyvosti [Radiotelegraphic Content of UNR (1917–1921): Origin, main characteristics, style features]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 45, 142–149. <http://dx.doi.org/10.30970/vjo.2019.45.9995> [in Ukrainian].
- Nahorniak, M. (2022). Informatsiina ta propahandystska diialnist Ukrainkoï Narodnoï Respubliky (UNR) 1920–1921 rokiv [Information and propaganda activity of the Ukrainian People's Republic (UPR) in the period 1920–1921].

- Ukrainian Information Space*, 1(9), 70–87. [https://doi.org/10.31866/2616-7948.1\(9\).2022.257088](https://doi.org/10.31866/2616-7948.1(9).2022.257088) [in Ukrainian].
- Propahanda [Propaganda]. (2022, April 11). In *Wikipedia*. <https://bit.ly/3mUwwIc> [in Ukrainian].
- Pyrih, R. Ya. (2018). *Ukrainska revoliutsiia 1917–1921 rokiv: suchasnyi istoriohrafichnyi obraz ta doslidnytskiy potentsial (stenochema naukovoï dopovidi na zasidanni Prezydii NAN Ukrainy 22 lystopada 2017 roku)* [Ukrainian Revolution of 1917–1921: Modern historiographical image and research potential (Transcript of scientific report at the meeting of the Presidium of NAS of Ukraine, November 22, 2017)]. *News of Ukrainian Academy of Sciences*, 1, 45–54. http://www.visnyk-nanu.org.ua/sites/default/files/files/Visn.2018/1/Visn_1-2018%2B8_Pyrig.pdf [in Ukrainian].
- Skulenko, M. (1987). *Zhurnalistika i propaganda* [Journalism and Propaganda]. Vyscha shkola [in Russian].
- Soldatenko, V. F. (2011). *Revoliutsiina doba v Ukraini (1917–1920 roky): Lohika piznannia, istorychni epizody, kliuchovi postati* [Revolutionary period in Ukraine (1917–1920): Logic of knowledge historical episodes key personalities]. Parliamentary edition [in Ukrainian].

УДК 655.58:821.161.2-94Єфремов(091)

Курйози та прикросці в історії видавництва «Вік»: мемуарна рецепція С. Єфремова

Олександр ГАЛИЧ

д-р філол. н., проф.
Приватний вищий навчальний
заклад «Міжнародний економіко-
гуманітарний університет імені
академіка Степана Дем'янчука»
вул. Степана Дем'янчука, 4, 33000,
Рівне, Україна
halich48@ukr.net
ORCID 0000-0002-5926-0726
© Галич О., 2023

Мета статті — з'ясувати на матеріалах спогадів С. Єфремова неприємності, курйози та прикросці в роботі видавництва «Вік», особливо в процесі підготовки поетичної антології «Вік», а потім тритомної збірки української літератури.

Мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)» розкривають рецепцію бачення цим автором історії створення й еволюції одного з перших в підросійській Україні національного видавництва, яке згодом стало називатися «Вік», про що йшлося в попередній публікації. Неприємності, курйози та прикросці в роботі видавництва лишилися поза увагою в ній. Проте вони представляють певний інтерес для історії видавничої справи. Зокрема, перешкодою для «віковиків» стали графомани, твори яких мали досить далеке відношення до поезії, але вони вимагали надрукувати їхні «вірші» і навіть пропонували за це гроші. Траплялися й інші дріб'язкові претензії, які псували нерви молодим працівникам видавництва. Про інцидент з Оленою Пчілкою та її донькою автор розповів докладніше. Олена Пчілка в розмові з О. Лотоцьким заборонила в поетичній антології розкривати псевдоніми її та доньки. Автору мемуарів видалися такі претензії необгрунтованими, оскільки псевдоніми Косачів були давно вже розкриті. С. Єфремов вважав, що вимога Олени Пчілки — це незрозуміла примха, яку не треба задовольняти. Аргументи були переконливими й товариство більшістю пристало на думку автора спогадів.

Окремі розбіжності серед колективу видавництва виникли під час підготовки прозової частини антології «Вік». С. Єфремов наполіг, щоб там не друкували творів українських модерністів, зокрема О. Кобилянської. Товариші автора спогадів вважали, що не треба дратувати людей, а тому варто відвести модерністам місце в збірнику.

Видавництво «Вік» за безпосередньої участі автора книги «Про дні минулі (спогади)» стало провідним в Україні й функціонувало до заборони більшовиками у 1919 році.

Ключові слова: документалістика, мемуари, видавництво «Вік», антологія української літератури, модернізм.

CURIOSITIES AND SORROWS IN THE HISTORY OF THE “VIK” PUBLISHING HOUSE: SERHIY EFREMOV'S MEMOIR RECEPTION

Oleksandr Halych

Doctor of Philology, Professor

Academician Stepan Demianchuk International University of Economics
and Humanities

4, Stepan Demianchuk St., 33000, Rivne, Ukraine

halich48@ukr.net

ORCID 0000-0002-5926-0726

The purpose of the article is to find out, based on S. Efremov's memoirs, the troubles, curiosities, and sorrows in the work of the publishing house "Vik", especially in the process of preparing the poetry anthology "Vik" and then a three-volume collection of Ukrainian literature.

S. Efremov's memoirs "On the Days of Yore (Memoirs)" reveal the author's vision of the history of the creation and evolution of one of the first national publishing houses in post-russian Ukraine, which later became known as "Vik", as discussed in the previous publication. The troubles, curiosities, and annoyances in the publishing house work were left out of the book. However, they are of some interest to the history of publishing. In particular, the "Vik" representatives were hampered by graphomans whose works had little to do with poetry, but who demanded that their "poems" be published and even offered money for it. Other petty claims got on the nerves of the young employees of the publishing house. The author tells us more about the incident with Olena Pchilka and her daughter. Olena Pchilka in a conversation with O. Lototskyi forbade the disclosure of her and her daughter's pseudonyms in the poetry anthology. The author of the memoirs thought that such claims were unfounded since the Kosachs' pseudonyms had long been revealed. S. Efremov believed that Olena Pchilka's demand was an incomprehensible whim that should not be satisfied. The arguments were convincing, and society mostly agreed with the author of the memoirs.

Some disagreements among the publishing house staff arose during the preparation of the prose part of the anthology "Vik" ("Age"). S. Efremov insisted that the works of Ukrainian modernists, in particular O. Kobylanska, should not be published there. The author's friends believed that it was not necessary to irritate people and, therefore, it was necessary to give the modernists a place in the collection.

The "Vik" publishing house, with the direct involvement of the author of "On the Days of Yore (Memoirs)", became the leading publishing house in Ukraine and operated until it was banned by the Bolsheviks in 1919.

Keywords: *documentary, memoirs, "Vik" publishing house, anthology of Ukrainian literature, modernism.*

Актуальність теми

Мемуари С. Єфремова — це яскравий приклад літератури нон-фікшн, яка у світі поступово витісняє белетристику. Документальна література зародилася набагато раніше, ніж було написано мемуари С. Єфремова, вивчення яких дає змогу заповнити певні лакуни в історії видавничої справи в Україні, з'ясувати імена людей, причетних до появи видавництва «Вік», пролити світло на внутрішні проблеми в середовищі видавців.

Постановка проблеми

Останніми роками в «Українському Інформаційному Просторі» надруковано низку наших статей про нонфікшн С. Єфремова. Так, побачила світ наша розвідка про юнацький щоденник цього автора, з'явилися статті про часопис «Киевская Старина», у якому працював молодий учений, коло періодичних видань, які читав юний С. Єфремов. Надруковано також праці про появу під впливом революційних подій 1905 року періодичних видань українською мовою, а також про негативну роль царської цензури й особистостей цензорів у роботі цього автора. Останньою надруковано статтю про зародження й еволюцію видавництва «Вік». Пропонована праця продовжує історію видавничої справи в Україні, розкриваючи низку прикросів, курйозів, неприємностей, що супроводжували колектив видавців «Віку».

Стан розробки проблеми

В українській науці про літературу є чимало праць про документалістику, проте мемуари С. Єфремова досі перебувають на маргінесах пошуків вітчизняних науковців, хоча про самого вченого написано чимало книг, статей, особливо на початку XXI століття. Саме ж видавництво «Вік» та його історія досі не має великого попиту серед науковців. Про видавництво трапляються здебільшого стислі згадки в підручниках та енциклопедичних виданнях. Тут варто звернути увагу на працю М. Тимошика (2007), який лаконічно розкриває історію заснованого 1896 року в Києві О. Лотоцьким, С. Єфремовим, В. Доманицьким та Ф. Матушевським видавництва, яке спеціалізувалося на виданні класичної української літератури (с. 249–250). Трохи ширше діяльність українського видавництва відображено в «Літературознавчій енциклопедії» (автор-укладач Ю. Ковалів). Тут представлено дві статті, одна з яких цілком присвячена історії видавництва, а друга — тритомній антології «Вік».

1798–1908», надрукованій у ньому (Ковалів, 2007, с. 184–185). Докладніше про видавництво «Вік», його історію та еволюцію мова йде в кандидатській дисертації В. Хоню (2000), а також у статті Л. І. Саєнко (2005) в «Енциклопедії сучасної України». Окремі факти про діяльність видавництва «Вік» є у передмові І. Гирича (2011) до спогадів С. Єфремова (с. 48–49).

Об'єкт вивчення. Мемуарний твір С. Єфремова, написаний понад 100 років тому, є об'єктом вивчення в цій розвідці. Серед низки важливих проблем, про які йдеться в документальному творі «Про дні минулі (спогади)», істотними є питання, що стосувалися неприємностей, курйозів і прикрощів в історії видавництва «Вік», особистої ролі С. Єфремова в них.

Завдання статті. На матеріалі написаних понад 100 років тому спогадів С. Єфремова з'ясувати курйози, прикрощі та неприємності в історії національного видавництва «Вік», які розширюють і поглиблюють знання його історії, розкривають труднощі роботи в умовах Російської імперії, особливо під час підготовки до друку поетичної антології «Вік» та пізніше — тритомного видання.

Виклад основного матеріалу

Історія видавництва «Вік» принесла його творцям і співробітникам не лише успіхи та радісні моменти, але й чимало прикрощів, хвилювань і клопотів. Зокрема, віковики побачили не тільки тріумфальні картини своїх успіхів, особливо під час підготовки поетичної антології «Вік», а й колективні особливості ще не до кінця сформованого українського обивателя. С. Єфремов згадував, що «Вік» приніс молодим видавцям не лише велику втіху, але й чимало неприємностей, прикрих моментів, клопотів і хвилювань. Зокрема, з'явилися графомани, твори яких не мали жодного відношення до поезії. Вони вимагали надрукувати їхні «вірші» і навіть пропонували за це немалі гроші. У цьому зв'язку, як ілюстрацію, С. Єфремов назвав ім'я П. Рябошапки:

Так, наприклад, відомий тоді крамар (магазин кондитерських ласощів на Хрещатику) і автор «Розбитої бандури» Рябошапка прийшов якось до Олександра Ігнатовича [Лотоцького. — О. Г.] і з таємним виглядом повів розмову, що він написав багато українських віршів, дещо надрукував і от тепер його приятелі будуть здивовані: «Як же це, Антоне, тебе нема у «Вікові»?... Розмова закінчилась тим, що «поет» як людина комерційна і справжній крамар поліз був

до кишені: «Хоч сотню карбованців нате, аби щось моє було у «Вікові»... Довелось вияснити комерсантові, що місця у «Вікові», як і взагалі на українському Парнасі, не продаються. (Єфремов, 2011, с. 450–451)

Щоправда, пам'ять у висвітленні цього моменту зрадила С. Єфремову. Насправді Рябошапка був Павло, а не Антон. Він не мав гарної освіти, але мав безсумнівний бізнесовий талант. Йому вдалося викупити у Серебрякова на Хрещатику велику крамницю, в якій продавалися цукерки, і там відкрити власний літературний салон. П. Рябошапка справді писав вірші, здебільшого графоманські. Під псевдонімом Павло Сич друкувався у львівській «Правді» та «Зорі». Йому належать поетичні збірки «Пісня Лірника» та «Розбита Бандура». Останню згадано в спогадах С. Єфремова. У літературі він відомий також під псевдонімами Павло Рабий, П.Т.Р., П.Р. та ін. Окремі його твори позитивно оцінював І. Нечуй-Левицький.

С. Єфремов (2011) згадав ще одного письменника, якого він вважав графоманом: «Другий подібний же випадок був з Грицьком Керненком, од якого я дістав поштою фотографію та листа з проханням умістити його твори й портрет у «Вікові» за пристойну мзду» (с. 450–451). Грицько Керненко, письменник єврейського походження (справжнє прізвище — Гірш бен Борух, Григорій Борисович Кернер), жив здебільшого в Гуляйполі, де займався сільським господарством. Йому належить кілька книжок прози та поезії («Щетинник. З народного життя», «В досужий час. Лірна поезія» та ін.).

Звичайно, подібні історії, як ті, що трапилися з П. Рябошапкою та Г. Керненком, С. Єфремов сприймав з гумором. Але набагато більше прикрощів йому та його друзям завдали деякі справжні письменники, про що він згадав у спогадах. Конкретних імен він не називав, зазначаючи, що окремі письменники ображалися, що до антології взято мало їхніх текстів. Були й інші невинуваті дріб'язкові претензії, що псували нерви працівникам видавництва. Інцидент же з Оленою Пчілкою та її донькою, Лесею Українкою, С. Єфремов вирішив розглянути докладніше: «На одному з наших зібрань перед Великоднем Лотоцький повідомив товариство, що бачився з Оленою Пчілкою і вона заборонила розкривати її та Лесі Українки псевдоніми, хоча нічого не має проти того, щоб їхні портрети були у «Вікові» вміщені» (Єфремов, 2011, с. 451).

Говорячи про це, О. Лотоцький порадив зважити на волю письменниць, ніби застерігаючи видавців від можливих прикростей і

несподіванок. С. Єфремову здалося, що О. Лотоцький, мабуть, уже пообіцяв матері Лесі Українки, що це питання буде позитивно вирішене. Авторіві спогадів не сподобалися такі претензії, і він рішуче не погодився з такою позицією свого товариша, мотивуючи своє бачення тим, що псевдоніми Косачів уже давно розкрив О. Огоновський («Історія літератури руської»), а також сама Олена Пчілка (автобіографія, що надрукована в «Зорі»). У новітньому збірнику Київського літературно-артистичного товариства надруковано фотознімки матері та доньки з підписами, які вказують на те, хто за цими псевдонімами криється. Зважаючи на це, С. Єфремов (2011) заявив, що вимога Олени Пчілки, щоб видавництво не розкривало тасмніці псевдонімів, — «це або глум, або незрозуміла примха, якої задовольняти ні в якому разі не слід. Товариство більшістю пристало на мою думку, і ми ухвалили не звертати уваги на згадане вимагання, — і цьому, звісно, підліг і Лотоцький, хоча ще раз проказав своє застереження про можливі прикrostи. І, справді, вони не забарились» (с. 451–452).

Дізнавшись, що видавництво не взяло до уваги її наполягання, Олена Пчілка за відсутності доньки в Києві самостійно розпочала кампанію проти «Віку». Спочатку вона взялася за О. Лотоцького, тримаючи того ледве не щодня в облозі. Далі стала скаржитися відомим українцям, зокрема В. Антоновичу, М. Лисенку, В. Науменку, на видавництво. Названі особи почали прохати піти назустріч матері Лесі Українки. Їм пояснили, що видавництво не може піти на такі поступки, оскільки вимоги Олени Пчілки безпідставні. Тоді письменниця стала погрожувати зверненням до цензури. С. Єфремов згадував, що мати Лесі Українки, як їм переказували, справді ходила до цензора й вимагала заборонити випуск книжки, але цензура не пішла їй на поступки, бо не побачила для цього законних підстав. Потім вона знову почала ходити до О. Лотоцького на переговори:

Це все страшенно нас хвилювало й обурювало, — тим більше, що ці переговори провадилися в такому ображеному та прикрому тоні та ще з усякими ущипливими дотепами («хоч би ж справді біографії, а то всього 5 рядків!»), що Лотоцький, якому найбільш діставалося, зовсім утратив був рівновагу. Пам'ятаю, якось він зайшов до мене і, повідомивши про нове проєктоване побачення з О[леною] П[чілкою], додав, щоб і я на його конче приходив: «Ви заварили кашу, то ж їжте — говоріть самі з нею». Побачення одбулося у М. П. Старицького і йшло в звичайному тоні докорів та незрозумілих претензій.

Видко було, що погодитись на цьому ґрунті неможливо, і ми нарешті ухвалили — викинути обох письменниць з «Віку», пояснивши, що це зроблено з причин, од видавців незалежних. Здавалося б, справа була скінчена, і О[лена] П[чілка] могла задовольнитись: всім відомі псевдоніми «не будуть розкриті», але вона зараз же розпочалась наново: письменниці, очевидно, все-таки хотілось бути в «Вікові», і візити їй не припинились. Побачивши з одбитків, що книжка має гарний вигляд і що її вже набрано, О[лена] П[чілка] нарешті згодилась, щоб її друкували, але рішуче забороняла друкувати Л[єсю] Українку. Тим часом друкування книжки посовувалось, і Лесі Українці не поставлено на належне їй хронологічне місце. По одному з візитів О[лени] П[чілки] вона здалася нарешті і щодо Л[єсі] Українки, але як відповідні аркуші були вже оддруковані, то довелося цю поетесу вмістити на самому кінці. (Єфремов, 2011, с. 452)

Спогади С. Єфремова свідчать, що він і через два десятки років по тому до кінця не розумів причини такої затятої впертості Олени Пчілки. Однією з версій міг бути той факт, що чоловік письменниці П. Косач претендував на чин дійсного статського радника, який нібито йому обіцяли на Великдень, а друк дружини й доньки в збірнику «Вік» міг цьому завадити. Історія ця, як згадував С. Єфремов, скінчилася анекдотом. У псевдонімі Олени Пчілки трапилася друкарська помилка, яку видавці своєчасно не виявили, замість Пчілка було написано Пчіла в змісті, що дуже потішило їх. Далі мемуарист зазначив:

Мушу ще додати, що в усій цій прикрій історії Л[єся] Українка не брала жодної участі. Потім, як був я у Львові (року 1903-го), ми обмінялись з нею листами, і я виявив їй справжній характер непорозуміннів (вона знала про їх тільки од матері) — вона висловила свій жаль, що так сталося, запевняючи, що від неї потаїли всю правду. (Єфремов, 2011, с. 453)

С. Єфремов у спогадах висловив жаль, що листи Лесі Українки до нього не збереглися, оскільки він їх знищив, побоюючись, що під час повернення з Галичини до Києва їх знайдуть на кордоні, бо вони мали відвертий політичний зміст.

Автор мемуарів згадував, що успіхи, які мало видавництво у 1900 році, окрилили колектив однодумців. Вони задумали випустити друге видання «Віку», видати повні зібрання творів провідних

українських письменників під заголовком «Українська бібліотека». Проте успіхи завдали віковикам цілу низку прикростей. Зокрема, перед ними постала проблема, яку досі їм вдавалося оминати. Передусім вона стосувалася організаційних моментів. С. Єфремов з друзями вирішили розібратися, що собою являє їхній колектив:

Досі ми працювали собі невеличким гуртком, добраним по принципу діловому й особистому, зовсім самостійно і ні від кого не залежно. Правда, в Раді Організації нас звали видавничою комісією Ради; правда, член Ради і наш спілчанин Лотоцький повідомляв Раду про наші плани і заходи і переказував нам часто думки звідти; правда, нарешті, що через Раду ми діставали невеличку субсидію на видання «Віку» й регулярно щороку такі ж самі невеличкі субсидії на видавництво. (Єфремов, 2011, с. 453–454)

Конфлікт полягав у тому, що більшість працівників видавництва розглядала ситуацію як звичайну кооперацію в національній справі, а О. Лотоцький вважав, що слід було всьому колективу дотримуватися дисципліни, яка була в Раді. С. Єфремов вважав, що причиною таких настроїв їхнього товариша було те, «що з усіх нас він один стояв близько до організації й був членом Ради, — отже, не тільки знав краще за решту настрої радян, а до якоїсь міри підпадав і під їхній вплив, почував на собі ту громадську дисципліну, од якої були вільні ми» (Єфремов, 2011, с. 454). Він вважав, що видавництво є лише комісією при Раді, а тому мусимо підкорятися всім тим наказам і директивам, що виходять з Ради. О. Лотоцький також вважав, що всі кошти не є власністю видавництва, а належать Раді. С. Єфремов згадував, що на той час він був зовсім молодим і гарячим, а тому вважав думки О. Лотоцького замахом на самостійність видавництва: «І я гаряче змагавсь з Ол[ександром] Ігн[атовичем], одстоюючи повну незалежність нашого гуртка. Підпору я мав у Ол[ександра] Я[ковича] Кониського, який тоді почав був уже розчаровуватися в організації — мабуть, на підставі найбільше особистого складу Ради — і боявся, що втручання Ради змертвить видавничу роботу» (Єфремов, 2011, с. 454). Як свідчить С. Єфремов, суперечки у видавничому гуртку тривали з кінця літа й цілу осінь. Очевидно, що від'їзд О. Лотоцького до Санкт-Петербурга частково був пов'язаний із цією суперечкою. Щоправда, за свідченням автора мемуарів, це ніяким чином не позначилося на дружніх стосунках з ним. Урешті-решт справа з видавництвом розв'язала-

ся компромісним рішенням. Віковики визнали свою групу незалежним видавничим гуртком, що працюватиме далі цілком самостійно, незалежно. Те ж, що зроблено до цього, вони погодилися визнати власністю організації. Далі свою діяльність вели цілком самостійно, не питаючи ні в кого жодних дозволів. Там же, де використовувалися гроші, зароблені раніше, вони вирішили повідомляти про свої плани Раду і діяти лише після її ухвали. Для взаємодії з Радою вирішили направити до її складу одного із членів видавництва, щоб замінити О. Лотоцького, який уже працював у російській столиці. С. Єфремов писав: «Обрано було мене; Рада згодилась прийняти мене, хоч я й не мав як студент і молодший од 25 [років] на те права, до організації, “вважаючи на особисті заслуги”, — і я з осені 1900-го року став беззмінним членом Ради, опріч тих часів, звісно, коли сидів за ґратами...» (Єфремов, 2011, с. 454–455).

Виконання обов'язків члена Ради С. Єфремова особливо не радувало, бо він уважав себе людиною дикою та сором'язливою. Тут слід урахувати, що він був зовсім молодим. Йому треба пройти низку років, як згадував С. Єфремов, «громадського виховання» (Єфремов, 2011, с. 455), щоб перебороти себе. До того ж автор спогадів і його друзі були упереджено налаштовані проти Ради, оскільки вона замахнулася на самостійність видавництва. А щодо самого С. Єфремова, то його ім'я викликало негатив в окремих членів. Зокрема, В. Беренштам та В. Науменко гнівалися за статтю, надруковану в «Літературно-Науковому Вістнику», де критикувалося неохайне видання «Кобзаря» Т. Шевченка, що вийшло в 1899 році під егідою «Киевской Старины». «Були з одного боку, може, зайві причепки, було з другого забагато молоді задержувати. Проте справа обійшлась кінець кінцем добре: гострі ріжки стирались, вигладжувались, і потроху поміж видавництвом та Радою утворились тверді стосунки, свого роду конституція, а я особисто виховувався на більш потульного й толерантного громадянина, ніж був досі», — зазначав С. Єфремов (2011, с. 455).

Певні розбіжності всередині колективу видавництва виникли в процесі підготовки прозової частини антології «Вік». С. Єфремов наполіг, щоб туди не поміщали твори українських модерністів, зокрема О. Кобилянської. Через це виникли певні проблеми. У цьому зв'язку автор мемуарів зізнався:

Винен в цьому був я, бо товариші кілька разів схилились були до того, щоб уволити волю «громадської думки» й не дратувати

людей, які бачили в цьому акті мало не злочинство. Я ж виходив з тієї думки, що хоча принципіально Кобилянській повинно бути одведено місце в такому збірникові, але практично зручніше буде, вважаючи на деякі риси її письменницької манери і як протест проти неї, — викинути її. (Єфремов, 2011, с. 457)

Через 20 років, у час, коли писалися спогади, С. Єфремов схилявся до думки, що він тоді все ж стояв на правильних позиціях. Підтверджує вищезазначене той факт, що цим звернули увагу на нові напрями літератури, внаслідок чого розгорнулася літературна полеміка, у якій автор мемуарів взяв безпосередню участь статтею «В поисках новой красоты». Про це ж тоді С. Єфремов написав у передмові до «Віку», яку заборонила цензура. Унаслідок цього читачі так і не дізналися всіх обставин ситуації навколо модерністів.

Проте все це врешті-решт не вплинуло на вихід друком антології «Вік». Книжка з'явилася друком, а згодом видали тритомник «Віку», що стало апогеєм видавництва.

Висновки

1. Написані у 1920–1921 роках мемуари С. Єфремова «Про дні минулі (спогади)» розкривають рецепцію бачення цим автором історії створення й еволюції одного з перших на підросійській Україні національного видавництва, яке згодом стало називатися «Вік». Неприємності, курйози та прикрощі в роботі видавництва лишилися поза увагою в ній. Проте вони представляють певний інтерес для історії видавничої справи.
2. Спогади С. Єфремова відображають низку моментів, коли молоді видавці «Віку» не лише отримали велику втіху від роботи, але й мали чимало неприємностей, прикрощів, клопотів і хвилювань. Зокрема, з'явилися графомани, твори яких мало нагадували поезію, але вони вимагали надрукувати їхні «вірші» і навіть пропонували за це гроші.
3. Окремі розбіжності серед колективу видавництва виникли в процесі підготовки прозової частини антології «Вік». С. Єфремов наполіг, щоб туди не ввійшли твори українських модерністів, зокрема О. Кобилянської. Через це виникли певні проблеми. С. Єфремов домігся виключення творів О. Кобилянської та інших модерністів з прозового тому. Усе це спровокувало літературну полеміку, у якій С. Єфремов узяв безпосередню участь статтею «В поисках новой красоты».

4. Видавництво «Вік» за безпосередньої участі автора книги «Про дні минулі (спогади)» стало провідним в Україні й функціонувало до заборони більшовиками у 1919 році.

СПИСОК БІБЛЮГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Галич, О. (2022). Історія видавництва «Вік» у спогадах С. Єфремова. *Український інформаційний простір*, 2(10), 172–190. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269951>
- Гирич, І. (2011). Передмова. В С. Єфремов, *Щоденник. Про дні минулі: спогади* (с. 6–56). Темпора.
- Єфремов, С. (2011). *Щоденник. Про дні минулі: спогади*. Темпора.
- Ковалів, Ю. І. (Упоряд.). (2007). «Вік. 1798–1908». В *Літературознавча енциклопедія* (Т. 1, с. 184–185). Академія.
- Саєнко, Л. І. (2005). Вік. В *Енциклопедія Сучасної України* (Т. 4, с. 532–533). Інститут енциклопедичних досліджень НАН України. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34495
- Тимошик, М. С. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша культура і наука.
- Хоню, В. В. (2000). *Діяльність видавництва «Вік» (1894–1919). Становлення видавничої галузі в Україні* [Дисертація кандидата філологічних наук, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського»].

REFERENCES

- Halych, O. (2022). Istoriia vydavnytstva "Vik" u spohadakh S. Yefremova [History of the "Vik" publishing house in S. Efremov memories]. *Ukrainian Information Space*, 2(10), 172–190. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.10.2022.269951> [in Ukrainian].
- Hyrich, I. (2011). Peredmovna [Preface]. In S. Yefremov, *Shchodennyk. Pro dni mynuli: Spohady* [Diary. About the past days: Memories] (pp. 6–56). Tempora [in Ukrainian].
- Khoniui, V. V. (2000). *Diiialnist vydavnytstva "Vik" (1894–1919). Stanovlennia vydavnychoi haluzi v Ukraini* [Formation of the publishing industry in Ukraine] [PhD Dissertation, National Technical University of Ukraine "Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute"] [in Ukrainian].
- Kovaliv, Yu. I. (Comp.). (2007). Vik. 1798–1908 [Age. 1798–1908]. In *Literaturoznavcha entsyklopediia* [Literary encyclopedia] (Vol. 1, pp. 184–185). Akademiia [in Ukrainian].
- Saienko, L. I. (2005). Vik [Age]. In *Entsyklopediia Suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of Modern Ukraine] (Vol. 4, pp. 532–533). Institute of Encyclopedic Research NAS of Ukraine. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=34495 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of publishing] (2nd ed.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Yefremov, S. (2011). *Shchodennyk. Pro dni mynuli: Spohady* [Diary. About the past days: Memories]. Tempora [in Ukrainian].

УДК 81'272:3.077.92]:070(477)"1917/1918"

Мовна політика українського уряду в редакційній політиці газети «Нова Рада» (1917 — початок 1918)

Олена СИНЯВСЬКА

канд. істор. наук, доц.
Одеський національний
університет імені І. І. Мечникова,
Одеса, Україна
Інститут досліджень Східної
та Південно-Східної Європи
імені Лейбніца,
Регенсбург, Німеччина
ol.syniavska@gmail.com
ORCID 0000-0002-7247-3590
© Синявська О., 2023

Мета статті — проаналізувати публікації київської газети «Нова Рада» періоду діяльності Української Центральної Ради, у яких відображено основні напрями мовної політики українського уряду та рефлексію з боку суспільства.

Аналіз історіографічного доробку дає змогу стверджувати, що в публікаціях сучасних істориків вказану тему висвітлено побіжно, переважно в контексті джерелознавчого вивчення історії української преси. Проте у визначений період газетна періодика була рупором офіційної державної політики та відбивала рефлексії суспільства на всі державотворчі процеси. Одним з провідних періодичних видань періоду УЦР була газета «Нова Рада», що видавалася українською мовою в Києві з березня 1917 року. Редакторами були Андрій Ніковський та Сергій Єфремов. Політичні позиції газети свідчили про її близькість до урядової політики та загалом про центристські позиції в національно-визвольному русі.

Особливість мовної політики в період діяльності УЦР обумовлювалася двома чинниками: тим, що молода українська республіка перебувала в постколоніальній мовній ситуації, а також політичним курсом УЦР в різні періоди її діяльності. Основними напрямками мовної політики, що знайшли висвітлення на шпальтах «Нової Ради» були: надання статусу офіційної (державної) мови українській мові; поширення українізації в діловодстві, освітній і культурній сферах; впровадження правил українського правопису, мовна політика щодо національних меншин. Газетні публікації мали на меті не тільки засвідчити юридичне закріплення статусу української мови та початок процесу українізації, а й сприяти фактичному втіленню мовної політики українського уряду в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті.

Ключові слова: мовна політика, газета «Нова Рада», Українська революція, Центральна Рада, 1917–1918.

LANGUAGE POLICY OF THE UKRAINIAN GOVERNMENT IN THE EDITORIAL POLICY OF THE NEWSPAPER “NOVA RADA” (1917 – EARLY 1918)

Olena Syniavska

PhD in History, Associate Professor

Odesa Mechnikov National University, Odesa, Ukraine

Leibniz Institute for East and Southeast European Studies, Regensburg,
Germany

ol.syniavska@gmail.com

ORCID 0000-0002-7247-3590

The purpose of the article is to analyse the publications of the Kyiv newspaper "Nova Rada" during the period of the Ukrainian Central Rada, which reflect the main directions of the Ukrainian government's language policy and the reflection of society.

The analysis of the historiographical heritage allows us to assert that the publications of contemporary historians cover this topic in passing, mainly in the context of source research on the history of the Ukrainian press. However, in that period, newspaper periodicals were the mouthpiece of official state policy and reflected society's reflections on all state-building processes. One of the leading periodicals of the UCR period was the newspaper "Nova Rada", published in Ukrainian in Kyiv since March 1917. The editors were Andriy Nikovskyi and Serhiy Yefremov. The political positions of the newspaper indicated its closeness to government policy and, in general, its centrist position in the national liberation movement.

The peculiarity of language policy during the UCR's activity was due to two factors: the fact that the young Ukrainian Republic was in a post-colonial language situation and the political course of the Ukrainian Central Rada in different periods of its activity. The main areas of language policy covered on the pages of "Nova Rada" were: granting Ukrainian the status of an official (state) language; spreading Ukrainisation in the office work, educational and cultural spheres; developing rules for Ukrainian spelling; and language policy towards national minorities. The newspaper publications were intended not only to confirm the legal status of the Ukrainian language and the beginning of the process of Ukrainisation but also to facilitate the actual implementation of the Ukrainian government's language policy in socio-political, cultural, and educational life.

Keywords: language policy, newspaper "Nova Rada", Ukrainian Revolution, Central Rada, 1917-1918.

Актуальність проблеми

У роки революційних потрясінь і військових дій, у процесі творення нового ладу та власної державності разом з нагальними суспільно-політичними й соціально-економічними проблемами актуалізуються і питання культурного розвитку. Сьогодні, в умовах російської війни проти України, у суспільстві активно обговорюють питання історичної пам'яті, культурну політику, мовну ситуацію. Адже поряд з військовими успіхами та перемогами на фронті не менш важливими є внутрішні, інтелектуальні здобутки й перемоги. Така ситуація, на жаль, не є новою — більш ніж сто років тому молода Українська Держава переживала схожі пертурбації, в умовах воєнних дій і окупації, намагаючись відстояти власну незалежність, а разом і власну історію, культуру та мову.

Постановка проблеми

Мовна політика є одним з важливих аспектів функціонування держави. Сучасні політологи визначають мовну політику як поняття і явище, що залежить від низки чинників, серед яких важливу роль відіграє ідеологія, що панує на державному рівні, і мовна ситуація держави, яка визначається в тому числі і рівнем залежності чи незалежності від колишньої метрополії. Важливим чинником є так звана історична традиція того, яка мовна політика успадкована на державному рівні та хто її здійснює; які мовно-політичні відносини між опозиційними політичними інституціями, а також на міжвладному, міжполітичному та міждержавному рівнях (Савойська, 2020, с. 94). У багатонаціональних державах, як стверджує вітчизняна дослідниця Інна Плотницька (2007), мовна політика, форми впровадження якої детерміновані суспільно-політичним ладом, режимом правління, міжетнічними відносинами, є складником національної політики, позаяк вона «здатна закріплювати не лише привілеї панівної мови, а й сприяти врегулюванню національних конфліктів шляхом підтримки мов національних меншин» (с. 48).

За роки незалежності України в мовному питанні склалася не проста ситуація, в основі якої складне переплетіння історичних обставин. Не вдаючись до докладного історичного екскурсу, усе ж зазначимо, що, втративши свою автономію наприкінці XVIII ст., протягом «довгого» XIX ст. наддніпрянські українці змушені були доводити своє право на існування в умовах жорсткої антиукраїнської політики Російської імперії. Тому у 1917 році, коли в результаті Української революції було утворено Центральну Раду та

сформовано перший український уряд, одним з актуальних завдань стало формування власної мовної політики. Важливим чинником у цьому процесі була підтримка та популяризація урядового курсу засобами масової інформації.

Стан вивчення проблеми та невирішені питання

Аналіз історіографічного доробку дає змогу стверджувати, що історія створення та діяльності українських періодичних видань в період Української революції представлена в працях діаспорного дослідника Аркадія Животка (1990), провідних сучасних учених, професорів Руслана Пирого (2011), Григорія Рудого (2014), Павла Губи (1999). У дослідженнях вказаних істориків наведено огляд української преси, яку розглянуто як джерело для вивчення історії національно-визвольних змагань 1917–1921 років, запропоновано різні підходи до класифікації газетних публікацій і проведено їх джерелознавчий аналіз. У статті Григорія Рудого (2014) періодика часів Української революції визначено як комплекс історичних джерел та документальних матеріалів, що виступають у структурі суспільства передусім як його інформаційний інститут (с. 273). На матеріалах газетної періодики, архівних й опублікованих документів Павло Губа (2007) у дисертації «Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.» розкрив форми, методи та засоби відображення державотворчого процесу на різних етапах Української революції. Руслан Пиріг (2011) зробив докладний бібліографічний і джерелознавчий аналіз української недержавної преси 1917–1921 років.

Водночас маємо зазначити, що в публікаціях сучасних істориків питання мовної політики українського уряду періоду УЦР у висвітленні засобів масової інформації, зокрема й газети «Нова Рада», не мали відображення. Вважаємо цю тему важливою, оскільки газетна періодика не тільки була рупором офіційної державної політики, а й відбивала рефлексії суспільства на всі державотворчі процеси.

Завдання статті. Загалом у період Української революції 1917–1921 років на території українських земель спостерігали видавничий бум — дослідники історії преси відзначали, що різні політичні партії, громадські організації та навіть приватні особи в цей час видавали близько 350 газет і журналів (Губа, 1999, с. 30). Українські часописи виходили практично у всіх регіонах України, але найбільша кількість газет побачила світ у Києві, який був центром революційних перетворень. Завдання дослідження полягають у

висвітленні історії видання та політичного спрямування провідної київської українськомовної газети «Нова Рада»; проведенні аналізу матеріалів газети «Нова Рада» періоду діяльності Української Центральної Ради; виокремленні публікацій, які відповідають меті дослідження; визначенні основних напрямів мовної політики українського уряду та рефлексії на них з боку суспільства.

Виклад основного матеріалу

Падіння самодержавства та проголошення УЦР в Наддніпрянській Україні поряд з нагальними питаннями політичного самовизначення, відносин з Тимчасовим урядом, територіальними та соціально-економічними проблемами загострили й національне питання. В авангарді молоді української влади стояла українська інтелігенція на чолі з діячами, які давно та послідовно актуалізували культурні й мовні питання. Михайло Грушевський, Володимир Винниченко, Сергій Єфремов, Дмитро Антонович, Іван Стешенко — ось далеко не повний список будівничих української державності, які в 1917 році на практиці розпочали реалізовувати те, що до цього часу розробляли переважно в теоретичній площині.

Газета «Нова Рада» — одне з перших періодичних видань, що видавалися з початку Української революції. Це була щоденна газета, яка виходила в Києві українською мовою. Спочатку видавцем було Товариство допомоги літературі, науці і мистецтву. Згодом газета стала офіційним органом Української партії соціалістів-федералістів, тобто репрезентувала помірковане крило українського національного руху передреволюційного часу. Проте редакція намагалася дотримуватися центристського суспільно-політичного звучання. Редакторами були Андрій Ніковський та Сергій Єфремов. З перших номерів у виданні газети брали участь Михайло Грушевський, Сергій Єфремов, Сергій Шелухін; фінансову підтримку надавав Євген Чикаленко. Склад редакції та політичні позиції газети свідчили про її близькість до УЦР та загалом про центристські позиції в національно-визвольному русі. Крім добре налагодженого інформаційного відділу й оглядів преси, у ній були широко представлені наука, освіта, література та мистецтво. На думку Аркадія Животка, газета швидко набула популярності, за рівнем публікацій не поступалася іншим київським газетам і легко конкурувала з російськомовними виданнями (Животко, 1990, с. 221).

Особливість мовного питання в період діяльності УЦР обумовлювалася тим, що молода українська республіка перебувала

в постколоніальній мовній ситуації, адже співвідношення носіїв української та російської мов не відповідало відсотку етнічних українців і росіян. Імперська влада нав'язала таку модель стосунків, у якій російська й українська мови сприймалися в суспільстві не як рівноправні, а як відносини між мовою та діалектом. Саме тому вже в першій відозві УЦР до українського народу від 9 березня 1917 року поряд із закликом домагатися від Тимчасового уряду «всіх прав» першочерговим завданням проголошувалося «заведення рідної мови по всіх школах, од нижчих до вищих, по судах і всіх урядових... і всіх неурядових інституціях» (Верстюк та ін., 1996, с. 38). На цю відозву газета «Нова Рада» відреагувала статтею Михайла Грушевського «Від слова до діла!» та заміткою про призначення нового попечителя Київської шкільної округи. Редакція зазначала, що Київська шкільна округа завжди була «однією із міцніших фортець реакційного обрусительства», але з призначенням Миколи Василенка тепер сподівається на широку українізацію та створення української школи (Нова Рада, 1917).

Найважливішою подією початкового етапу Української революції стало скликання Всеукраїнського національного конгресу, який підтвердив легітимність УЦР як всеукраїнського представницького органу й розглянув реалії та перспективи національного будівництва. На засіданнях конгресу пролунала низка важливих концептуальних доповідей щодо питань майбутнього державного устрою Росії. З вимогою національно-територіальної автономії України виступили Дмитро Дорошенко, Олександр Шульгін, Федір Крижанівський. Вимога автономії України викликала шалену протидію багатьох партій та організацій. Вони звинувачували українців у намаганні самочинно проголосити автономію та захопити владу в Україні, розвалити єдиний фронт, українізувати російськомовні школи, очистити Україну від інших національностей під гаслом «Україна для українців» тощо.

Трибуною і рупором цих представників російськомовного населення в Україні стала газета «Киевлянин», яка видавалася з 1864 року та позиціонувала себе як «літературна і політична газета Південно-Західного краю». Ця російськомовна приватна газета була однією з найкращих у дореволюційній Російській імперії й однією з найвпливовіших в Наддніпрянській Україні. За увесь час свого існування мала яскраво виражений шовіністичний, антиукраїнський, а після революцій і антибільшовицький характер. У 1918 році, коли Київ був окупований більшовицькими військами, редактор

Василій Шульгін був заарештований і видавництво газети тимчасово припинилося (Киевлянин, 1918). З появою «Нової Ради» почалась ідейна конкуренція між нею та газетою «Киевлянин», що переважно залишилися на консервативних позиціях російського національного руху. Так, у березні 1917 року «Киевлянин» повідомляє про створення в Києві товариства «юго-россов». Як пояснювала газета, «юго-россом» зветься той, хто визнає за свою мову російську літературну мову, а за місце своєї роботи — територію вільної України (Киевлянин, 1917). У відповідь «Нова Рада» публікує статтю «Нова національність», у якій намагається розібратися в тому, хто ж такі ці «юго-росси»: «Видима річ, що це не великоросіяни, бо їм нема чого ховатися за вигаданими псевдонімами. Виходить, що це наші старі земляки — малоросси, говорящие по русски!» (Нова Рада, 1917). Зазначаючи, що є дві національності — росіяни й українці, автор радить дописувачам «Киевлянина» визначитися, а не видумувати нові.

Одним з головних складників реалізації національного питання є вироблення та дотримання послідовної мовної політики. Важливість мови як національної ознаки така велика, що без мовної політики національна політика майже неможлива. Досліджуючи теоретичні аспекти мовної політики, мовознавці стверджують, що за своїм характером вона може бути наступальна (агресивна) або оборонна. Такий поділ цілком сприймається, якщо йдеться про агресію однієї держави (у цьому разі в галузі мови) стосовно іншої (Бублик, 2015). Саме терміном «агресивна» варто охарактеризувати мовну політику російського імперського уряду щодо української мови: від валуєвського «никакого украинского языка не было, нет и не может быть» до столипінського указу про заборону «инородческих организаций». Коли ж ми говоримо про мовну політику УЦР та Генерального секретаріату, варто застосовувати поширений серед мовознавців та істориків термін «лагідна українізація», оскільки відбувалася вона поступово, у декілька етапів, з дотриманням прав неукраїнських народів у межах українських земель.

Одним з важливих напрямів мовної політики українського уряду було надання українській мові статусу державної. Уперше українську мову як мову офіційну продекларувала УЦР 29 липня 1917 р. у «Статуті Вищого управління Україною»: «Всі закони тимчасового правительства мають силу на Україні від дня проголошення їх у Краєвім Урядовім Вістнику на українській мові» (Верстюк та ін., 1996, с. 67). Сучасні дослідники вважають, що про твердість намі-

рів діячів УЦР змінити мовну ситуацію в Україні й запровадити українську мову як функціонально першу для українців свідчать звернення Генерального секретаріату та секретаря народної освіти Івана Стешенка до українського народу (Данилевська, 2009, с. 59).

У цьому аспекті привертають увагу публікації, що відображали дискусії з мовного питання. Як правило, на сторінках більшості російськомовних газет друкували антиукраїнські виступи і йшли вони з різних таборів — від лібералів до радикалів. На сторінках українських газет, насамперед «Нової Ради», постійно публікували матеріали, що відображали погляди українських кіл на державотворчі процеси. У серпні 1917 року в «Новій Раді» опубліковано статтю Івана Огієнка «Рідна мова в українській школі» (Нова Рада, 1917). Ця стаття фактично була стратегічною програмою виховання нового покоління українців: «Мова — це наша національна ознака, в мові наша культура, ступінь нашої свідомості. Це форма нашого життя, життя культурного і національного, це форма національного організування... І поки живе мова — живе і народ як національність. Не стане мови — не стане і національності» (Нова Рада, 1917). Автор обґрунтовував необхідність упровадження в новій українській школі нових навчальних програм на всіх рівнях освіти (від початкової до старшої школи), у яких центральне місце мало би відводитися вивченню української мови та літератури.

Іван Огієнко, відомий політичний, громадський і церковний діяч, мовознавець, історик церкви, педагог, займає окреме місце серед плеяди видатних діячів періоду Української революції. Його постать відома сучасним науковцям. Ґрунтовним дослідженням про його життя та діяльність є книга Миколи Тимошика (2000) «Лишуть навіки з чужиною...» Митрополит Іларіон і українське відродження». Напередодні Української революції Іван Огієнко був приват-доцентом Університету Святого Володимира в Києві, активно займався українознавчою проблематикою, входив до кола національної інтелігенції, співпрацював з Михайлом Грушевським, Миколою Василенком, Борисом Грінченком, Агатангелом Кримським. Він одним з перших почав читати лекції в Київському університеті українською мовою, а після створення Генерального секретаріату увійшов до складу секретарства народної освіти українського уряду (фактично міністерства народної освіти). У цей період він виступив з ініціативою створення Українського народного університету в Києві, розробив нові курси «Історія української мови» та «Українська культура», вів активну видавничу діяльність. Іван Огієнко був

активним дописувачем газети «Нова Рада», у своїх публікаціях виступав за проведення широкої українізації в громадській та освітній сферах.

Крім дискусій щодо статусу української мови, відстоювання права на її існування та обговорення державної політики в цьому питанні, на шпальтах газети висвітлювалися інші мовні проблеми: розвиток освіти українською мовою, створення українських закладів освіти, підготовка вчительських кадрів, упровадження української мови у сферу культури тощо. Розуміючи важливість їх розв'язання, у газеті «Нова Рада» ввели рубрики «До справи українізації школи», «Література і наука», «Українські часописи» тощо, де розміщували новини щодо впровадження української мови в діловодстві, освіті та культурній сфері, повідомляли про діяльність всеукраїнських вчительських з'їздів.

«Нова Рада» активно висвітлювала процес українізації освіти як ще один важливий напрям мовної політики. Так, у серпні 1917 року газета опублікувала проєкт організації шкільних рад і закликала до його обговорення (Нова Рада, 1917), а в жовтні 1917 року — лист генерального секретаря освіти Івана Стешенка про запровадження в усіх школах вивчення української мови і літератури, історії та географії України (Нова Рада, 1917). Пізніше постійною рубрикою були повідомлення про організацію курсів української мови. Покажемо у цьому аспекті оголошення про відкриття просвітницьких курсів при Університеті Святого Володимира. Газета повідомляла про курси українознавства, що охоплювали вивчення історії та культури України, та курси українського слова, які передбачали окремі лекції з історії українського письменництва, української граматики, стилістики та правопису (Нова Рада, 1918). Такі курси відкривалися не тільки в Києві, а й в інших університетських містах і регіональних центрах.

Актуальним у цей час було питання щодо правопису української мови. Уперше про це публічно заявив Іван Огієнко в уже згаданій статті в газеті «Нова Рада». Важливим етапом на шляху вдосконалення української мови Іван Огієнко вважав вироблення єдиного для всіх українських земель правопису, який би вживався у всіх сферах суспільного життя (від навчання в школі і до написання наукових праць) (Нова Рада, 1917). За дорученням першого міністра освіти УЦР Івана Стешенка саме Іван Огієнко склав правила українського правопису, які затверджено правописною комісією у травні 1918 року, уже за доби Гетьманату (Огієнко, 2001).

Від мовної політики держави залежить мовна ситуація в багатомовному суспільстві — уряд може стимулювати розвиток багатомовності в державі, а може стримувати і звужувати функціонування мов недержавних націй. У період УЦР мовна політика визначалася відповідно до задекларованих в законодавчих документах прав неукраїнських народів. Так, діловодство секретарства в національних справах велося мовою національних меншин паралельно з українською мовою; у III Універсалі УЦР проголошено: «народам великоруському, єврейському, польському та іншим на Україні признаємо національно-персональну автономію для забезпечення їм права і свободи самоврядування в справах їх національного життя» (Верстюк та ін., 1996, с. 95). В один день із IV Універсалом, яким проголошено незалежність України, Мала Рада ухвалила Закон про національно-персональну автономію. Усе це мало відбиток і на шпальтах «Нової Ради», адже газета друкувала повні тексти згаданих документів. Порушували це питання і у фейлетонах. Так, у фейлетоні «Що нам робити з меншостями?» А. Яринович (під цим псевдонімом друкувався в газеті Андрій Ніковський) писав, що проблема прав меншостей, що живуть в Україні, тісно пов'язана з мовним питанням. На його думку, універсальний рецепт мирного співжиття представників різних національностей на території українських земель полягає в підтримці меншин і наданні їм вільних умов розвитку (Нова Рада, 1918).

На початку 1918 року головними проблемами для обговорення на шпальтах газети були політичні події — війна з більшовицькою Росією, окупація Києва, підписання Берестейського мирного договору, прихід німецького війська в Україну, тому мовна проблематика була зведена до мінімуму, але не забута. У квітні 1918 року, буквально напередодні гетьманського перевороту, «Нова Рада» друкує розлогу статтю Сергія Шелухіна «Українське й руське», в центрі якої було національне питання. Ця публікація була відповіддю Сергія Шелухіна на звинувачення його в «боротьбі проти всього руського». Пояснюючи поняття «руський» і «український», він писав: «Українець не може бути гонителем всього руського, бо він би тоді був гонителем і українського. А русифікатори, отождествляючи руське з великоруським, нищать українське. От тим то я був і буду гонителем проти всяких русифікаторів» (Нова Рада, 1918).

Висновки

Сто років тому мовне питання в українському суспільстві було таким же гострим, як і сьогодні. Узявши політичний курс на автономію і федерацію, а з приходом до влади більшовиків в Росії і на незалежність, Українська Центральна Рада велику увагу надавала мовному питанню як складнику національної політики.

Мовну політику українського уряду відображено на сторінках газети «Нова Рада», яка була одним з провідних періодичних видань того часу. Редактори, автори публікацій і дописувачі газети дотримувалися центристських поглядів та розділяли офіційну політику УЦР і Генерального секретаріату щодо мовного питання.

Основними напрямками мовної політики УЦР, що висвітлені на шпальтах «Нової Ради», були: надання статусу офіційної (державної) мови українській мові; поширення українізації в діловодстві, освітній і культурній сферах; вироблення правил українського правопису, мовна політика щодо національних меншин. Газетні публікації мали на меті не тільки засвідчити юридичне закріплення статусу української мови та початок процесу українізації, а й сприяти фактичному втіленню мовної політики українського уряду в суспільно-політичному та культурно-освітньому житті.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Бублик, Л. (2015). Мовна політика як складова національної політики держави: міжнародний аспект. *Незалежний культурологічний часопис «І»*. http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Bublyk_Movna_polityka.htm
- Верстюк, В. Ф., Бойко, О. Д., Гамрецький, Ю. М., Михайличенко, Г. М., Огінська, А. П., Осташко, Т. С., Устименко, В. М., Шаталіна, Є. П., Шусь, О. Й., & Яковлева, Л. В. (Упоряд.). (1996). *Українська Центральна Рада: документи і матеріали* (В. О. Коваленко, ред; Т. 1: 4 березня — 9 грудня 1917 р.). Наукова думка.
- Губа, П. І. (1999). Преса як джерело вивчення історії національно-демократичної революції в Україні (1917–1920 рр.). *Український історичний журнал*, 4, 29–40.
- Губа, П. І. (2007). *Періодична преса як джерело дослідження українського державотворчого процесу 1917–1920 рр.* [Дисертація доктора історичних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Данилевська, О. (2009). *Мова в революції та революція в мові: Мовна політика Центральної Ради, Гетьманату, Директорії УНР* (Л. М. Хоменко, ред.). Київ.
- Животко, А. (1990). *Історія української преси*. Український технічно-господарський інститут.
- Киевлянин. (1917, 31 марта).
- Киевлянин. (1918, 25 февраля).
- Нова Рада. (1917, 31 березня–17 грудня).
- Нова Рада. (1918, 10 січня–27 липня).
- Огієнко, І. (2001). *Історія української літературної мови* (М. Тимошик, упоряд.). Наша культура і наука.

- Пиріг, Р. (2011). Джерела з історії Української революції 1917–1921 років: Періодична преса. *Архіви України*, 4, 132–145.
- Плотницька, І. (2007). Теоретико-методологічні засади аналізу мовної політики в державному управлінні. *Державне будівництво*, 1(1), 47–53.
- Рудий, Г. (2014). Київська періодична преса 1917–1918 рр. як джерело з історії Української Центральної Ради. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 19, 272–284.
- Савойська, С. В. (2020). «Мовна політика» як явище і категорія. *Політичне життя*, 2, 93–102. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.2.13>
- Тимошик, М. (2000). «Лишусь навіки з чужиною...»: Митрополит Іларіон (Іван Огієнко) і українське відродження. Наша культура і наука; Український православний собор Св. Покрови.

REFERENCES

- Bublyk, L. (2015). Movna polityka yak skladova natsionalnoi polityky derzhavy: Mizhnarodnyi aspekt [Language policy as a component of the state's national policy: International aspect]. *Nezalezhnyi kulturolohichni chasopys "Yi"*. http://www.ji-magazine.lviv.ua/2015/Bublyk_Movna_polityka.htm [in Ukrainian].
- Danylevska, O. (2009). *Mova v revoliutsii ta revoliutsiia v movi: Movna polityka Tsentralnoi Rady, Hetmanatu, Dyrektorii UNR* [Language in revolution and revolution in language: Language policy of the Central Rada, Hetmanate, Directorate of the Ukrainian National People's Republic] (L. M. Khomenko, Ed.). Kyiv [in Ukrainian].
- Huba, P. I. (1999). Prеса yak dzhherelo vyvchennia istorii natsionalno-demokratychnoi revoliutsii v Ukraini (1917–1920 rr.) [The press as a source of studying the history of the national-democratic revolution in Ukraine (1917–1920)]. *Ukrainian Historical Journal*, 4, 29–40 [in Ukrainian].
- Huba, P. I. (2007). *Periodychna prеса yak dzhherelo doslidzhennia ukrainskoho derzhavotvorchoho protsesu 1917–1920 rr.* [The periodical press as a source of research into the Ukrainian state-building process 1917–1920] [Doctoral Dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Kievlyanin. (1917, March 31) [in Russian].
- Kievlyanin. (1918, February 25) [in Russian].
- Nova Rada. (1917, March 31–December 17) [in Ukrainian].
- Nova Rada. (1918, January 10–July 27) [in Ukrainian].
- Ohienko, I. (2001). *Istoriia ukrainskoi literaturnoi movy* [History of the Ukrainian literary language] (M. Tymoshyk, Comp.). Nasha kultura i nauka [in Ukrainian].
- Plotnytska, I. (2007). Teoretyko-metodolohichni zasady analizu movnoi polityky v derzhavnomu upravlinni [Theoretical and methodological principles of language policy analysis in state administration]. *State Formation*, 1(1), 47–53 [in Ukrainian].
- Pyrih, R. (2011). Dzhherela z istorii Ukrainskoi revoliutsii 1917–1921 rokiv: Periodychna prеса [Sources from the history of the Ukrainian revolution of 1917–1921: Periodical press]. *Archives of Ukraine*, 4, 132–145 [in Ukrainian].
- Rudyi, H. (2014). Kyivska periodychna prеса 1917–1918 rr. yak dzhherelo z istorii Ukrainskoi Tsentralnoi Rady [The Kyiv periodical press of 1917–1918 as a source of the history of the Ukrainian Central Rada]. *Україна ХХ століття: культура, ідеологія, політика*, 19, 272–284 [in Ukrainian].
- Savoiska, C. V. (2020). "Movna polityka" yak yavyshe i katehoriia ["Language policy" as a phenomenon and category]. *Political Life*, 2, 93–102. <https://doi.org/10.31558/2519-2949.2020.2.13> [in Ukrainian].

- Tymoshyk, M. (2000). "*Lyshus naviky z chuzhynoiu...*": *Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohiienko) i ukrainske vidrodzhennia* ["I will remain forever with a foreign country...": Mytropolyt Ilarion (Ivan Ohiienko) and the Ukrainian revival]. *Nasha kultura i nauka; Ukrainskyi pravoslavnyi sobor Sv. Pokrovy* [in Ukrainian].
- Verstiuk, V. F., Boiko, O. D., Hamretskyi, Yu. M., Mykhailychenko, H. M., Ohinska, A. P., Ostashko, T. S., Ustymenko, V. M., Shatalina, Ye P., Shchus, O. Y., & Yakovlieva, L. V. (Comps.). (1996). *Ukrainska Tsentralna Rada: Dokumenty i materialy* [Ukrainian Central Rada: Documents and materials] (V. O. Kovalenko, Ed; Vol. 1: March 4 — December 9, 1917). *Naukova dumka* [in Ukrainian].
- Zhyvotko, A. (1990). *Istoriia ukrainskoi presy* [History of the Ukrainian press]. *Ukrainskyi tekhnichno-hospodarskyi instytut* [in Ukrainian].

УДК 655.413:050]:[341.344(430=161.2)](091)

Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка в таборі Вецляр, Німеччина (кінець 1915 – початок 1917 рр.): до історії створення та діяльності

Ігор СРІБНЯК

д-р іст. н., проф.

Київський університет
імені Бориса Грінченка
вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2,
04070, Київ, Україна
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0001-9750-4958

Наталія СИДОРЕНКО

д-р філол. н., проф.

Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
вул. Юрія Ілленка, 36/1,
01033, Київ, Україна
sydorenko@knu.ua
ORCID 0000-0001-8734-9704
© Срібняк І., Сидоренко Н., 2023

У статті реконструйовано основні напрями діяльності пресової секції (редакційного комітету) Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка в таборі полонених українців Вецляр протягом перших п'ятнадцяти місяців його діяльності. Заходами представників Союзу визволення України (СВУ) та українських активістів у таборі було засновано газету «Просвітний Листок». За деякий час з числа останніх утворилася уповноважена до видання газети структура — пресова секція (редакційний комітет), члени якої поступово перебрали на себе основні технологічні операції — від змістовного наповнення та розповсюдження газети до її тиражування (після того, як все потрібне устаткування та друкарський верстат були переміщені з міської типографії до табору).

Члени пресової секції не тільки опікувалися виданням газети — уже невдовзі вони організували виконання друкарнею різних поліграфічних замовлень від інших таборових організацій, а й налагодили видання навчальної та публіцистичної літератури, театральних афіш і програмок, бланків і листівок та ін. У цьому контексті доцільно зазначити, що для цього (як і для тиражування газети) пресова секція отримувала регулярні фінансові дотації від СВУ.

З моменту свого заснування часопис «Просвітний Листок» (згодом — «Громадська Думка») ефективно виконував функції двостороннього комунікатора між українською таборовою організацією та робітничими командами таборян. Крім того, він був надзвичайно ефективним засобом національного освідомлення полонених українців, сприяючи їх об'єднанню спочатку в межах окремих гуртків, а потім і всієї української громади. Водночас він здійснював потужний мобілізаційний вплив на полонених українців, виконавши таким чином усі ті завдання, які перед ними ставили СВУ та провід української таборової організації.

Ключові слова: пресова секція, редакційний комітет, Видавниче Товариство ім. Бориса Грінченка, газета «Просвітний Листок», полонені українці, табір Вецляр, Німеччина.

**BORYS HRINCHENKO PUBLISHING COMPANY
IN THE WETZLAR CAMP, GERMANY
(LATE 1915 – EARLY 1917):
TO THE HISTORY OF CREATION AND ACTIVITY**

Ihor Sribniak

Doctor of Sciences (History), Professor
Head of the Department of World History
Borys Hrinchenko Kyiv University
18/2, Bulvarno-Kudryavska St., 04212, Kyiv, Ukraine
i.sribniak@kubg.edu.ua
ORCID 0000-0001-9750-4958

Nataliia Sydorenko

Doctor of Sciences (Philology),
Professor of the History of Journalism Department,
Educational and Scientific Institute of Journalism,
Taras Shevchenko National University of Kyiv
36/1, Yuriy Ilyenko St., 01033, Kyiv, Ukraine
sydorenko@knu.ua
ORCID 0000-0001-8734-9704

The article reconstructs the main activities of the press section (editorial committee) of the B. Hrinchenko Publishing Company in the Wetzlar camp of Ukrainian prisoners of war during the first fifteen months of its activity. Representatives of the Union for the Liberation of Ukraine (ULU) and Ukrainian activists in the camp founded the newspaper “Prosvitniy Lystok”. After some time, the latter formed a structure authorised to publish the newspaper — the press section (editorial committee), whose members gradually took over the main technological operations — from content and distribution of the newspaper to its circulation (after all the necessary equipment and printing press were moved from the city printing house to the camp).

The members of the press section not only took care of the newspaper — they soon organised the printing of various printing orders from other camp organisations — but also started publishing educational and journalistic literature, theatre posters and programmes, letterheads and postcards, etc. In this context, it is worth noting that for this purpose (as well as for the circulation of the newspaper), the press section received regular financial subsidies from the Union for Liberation of Ukraine.

From the moment it was founded, the newspaper “Prosvitniy Lystok” (later known as “Hromadska Dumka” (“Public Thought”)) effectively served as a two-way communicator between the Ukrainian camp organisation and the camp workers. In addition, it was an extremely effective means of raising the national awareness of captive Ukrainians, helping to unite them first within individual groups and then the entire Ukrainian community. At the same time, it had a powerful mobilising effect on Ukrainian prisoners, thus fulfilling all the tasks set by the IED and the leadership of the Ukrainian camp organisation.

Keywords: *press section, editorial committee, Borys Hrinchenko Publishing Company, “Prosvitniy Lystok” newspaper, captured Ukrainians, Wetzlar camp, Germany.*

Актуальність теми зумовлена насамперед потребою повнішого висвітлення ще невідомих широкому загалу особливостей функціонування українських видавничих осередків, які були засновані заходами Союзу визволення України у таборах полонених українців у Німеччині, зокрема у Вецлярі. Дуже важливим видається те, що до процесу змістового наповнення таборових газет та їх тиражування були залучені полонені (як ті, що вже мали відповідний фах, так і ті, що хотіли його здобути), що дало змогу максимальною мірою наблизити часописи до таборового загалу. Завдяки цьому таборові газети мали авторитет та підтримку серед полонених українців, ставши для них колективним учителем і порадиником.

У Вецлярі справу видання таборового часопису доручили пресовій секції (редакційному комітетові) тамтешньої української громади. У листопаді 1916 р. згадувана секція реорганізувалася у Видавниче Товариство імені Бориса Грінченка (далі — Товариство). Заходами її членів й стало можливим організувати видання таборового часопису «Просвітний Листок» (з початком 1917 р. назву було змінено на «Громадська Думка»).

Історіографія проблеми. Специфіка функціонування української таборової громади в таборі Вецляр (Німеччина) під час Першої світової війни є на сьогодні вже досить проясненою вже з огляду на те, що наукова розробка цієї теми триває вже понад чверть століття, і за цей час опубліковано цілу низку наукових розвідок (Rehmer, 1994; Runzheimer, 1994; Срібняк, 1997; Срібняк, 1998; Срібняк, 1999). На середину 1990-х рр. припав і початок системного вивчення історії української таборової преси, у т. ч. й часопису «Просвітний Листок» (з 1917 р. — «Громадська Думка»), який видавався в таборі Вецляр (Сидоренко, 1995; Сидоренко, 1996; Крупський, 1996).

Важливою віхою в цій царині стала публікація узагальнювальної монографії Н. Сидоренко, окремий розділ якої («„Зібрати матеріал на хату...” духовний поступ українців у Вецлярі») містив докладний опис подій, що стосувалися заснування часопису «Просвітний Листок» у згаданому таборі. Дослідниця також проаналізувала опубліковані на шпальтах найважливіші матеріали, склала перелік найдіяльніших дописувачів часопису та редакторів (з наведенням їхніх псевдонімів). Для реконструкції тогочасних подій Н. Сидоренко використала значну кількість архівних джерел, почерпнувши з них важливу інформацію про деякі аспекти діяльності пресової секції Видавничого Товариства імені Бориса Грінченка,

заходами якої стало можливим видання «Просвітнього Листка» (Сидоренко, 2000, с. 56–58).

Останніми роками розробка різних сюжетів, пов'язаних з історією видання часопису «Просвітний Листок» та ступенем його впливу на розвиток культурно-національного життя полонених українців у Вецлярі, суттєво активізувалася. Це стало можливим завдяки комплексному опрацюванню матеріалів часопису «Просвітний Листок» як джерела для відтворення таборового повсякдення полонених, інтенсивності їх участі в роботі таборових гуртків та організацій, а також особливостей процесу національного освідомлення ув'язнених у згадуваному таборі (Срібняк & Голоско, 2019; Срібняк & Шнайдер, 2020а, 2020b).

Нині вже аксіоматичним є твердження про те, що матеріали таборової преси мають високу джерельну вартість і є незамінними для цілісної реконструкції історії українських таборових громад. Це повною мірою стосується й матеріалів «Просвітнього Листка», який весь час видання залишався літописцем досягнень таборових організацій, у т. ч. й Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка. Окремо також варто відзначити й цінність статті П. Лисецького (1918а, 1918b, 1918с, 1918d), який брав безпосередню участь в організації культурно-просвітнього життя у Вецлярі.

Але найбільший обсяг інформації про поточну роботу вищезначеного Товариства містять архівні документи, що зберігаються у ЦДАВО України (ф. 4382), і, зокрема, три звіти пресової секції української таборової організації («Історія Видавничого Товариства імені Б. Грінченка, полонених Українців табору Вецляр, за час від 15 жовтня 1915 р. до 20 січня 1916 р.», «Історія Видавничого Товариства від початку лютого до початку жовтня 1916 р.», «Історія Видавничого Т[овариств]ва ім. Б. Грінченка, полонених Українців у таборі Вецлярі, від 4 жовтня 1916 р. по 1 люте 1917 р.»).

Метою дослідження є реконструкція історії діяльності Видавничого Товариства ім. Б. Грінченка в таборі полонених українців Вецляр в окреслений у назві статті період; завданням — установлення особливостей видавничого процесу в цьому таборі, який розгортався заходами його членів з-поміж таборян і членів Просвітнього відділу СВУ.

Виклад основного матеріалу

Започаткування видання таборової газети «Просвітний Листок» та перша фаза діяльності пресової секції (жовтень 1915 — лютий 1916 рр.)

Підготовчі заходи до заснування таборової газети розпочалися вже на початку жовтня 1915 р. — з моменту започаткування просвітньої роботи у Вецлярі. На цей час у таборі не було ще української організації як такої, і організаційна робота обмежувалася скликанням гуртка українських активістів (20–30 осіб), які під проводом когось із членів Просвітнього відділу обговорювали різні боки таборового життя. На одному з перших таких засідань голова Просвітнього відділу СВУ Роман Смаль-Стоцький запропонував заснувати таборову газету, і після короткого обговорення цю пропозицію підтримали присутні на зборах полонені. Відзначено, що наразі серед полонених немає відповідних фахових сил (журналістів і редакторів) для реалізації цього задуму. Заразом ухвалено назву газети — «Просвітний Листок», а також періодичність видання (тричі на місяць) і спосіб тиражування (на друкарській машинці). Програму часопису практично не обговорювали, лише вирішили, що в ньому уміщуватимуться «статті, оповідання, вірші», а дописуватимуть до газети «хто що може і як може» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52).

З цього моменту справою майбутнього заснування газети опікувався безпосередньо Р. Смаль-Стоцький, а питання її тиражування регулярно обговорювали на щотижневих зборах полонених українців, що скликав Просвітній відділ СВУ. Як йшлося в рукописному звіті «Історія Видавничого Товариства імені Б. Грінченка, полонених Українців табору Вецляр, за час від 15 жовтня 1915 р. до 20 січня 1916 р.», «справа ведення часопису провадилася в той спосіб, що співробітники (3–5 душ) писали, подавали матеріал голові п[ану] Стоцькому, який по своєму згляду [на свій розсуд. — Авт.] той матеріал відкидав або редагував і друкував на машинці у м[істі] Вецлярі» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.).

Відтак Р. Смаль-Стоцький виконував функції головного редактора і видавця таборового друкованого органу «Просвітний Листок» («Просвітний Листок»), перше число якого побачило світ 15 жовтня 1915 р. і видавалося далі через кожні десять днів. Уже невдовзі виконання основних технологічних операцій (друкування та скріплення номерів) перенесли до табору. Відбір матеріалу для публікації та загальне редагування продовжував здійснювати Р. Смаль-Стоцький. Водночас «не було ніяких зборів, ніяких організаційних нарад, а були тільки приватні порозуміння голови С[тоцького] з поодинокими співробітниками часопису, які

постійно чи випадково щось дописували» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.).

Зміни у цей порядок зайшли за півтора місяця, коли 28 листопада 1915 р. була скликана організаційна нарада за участю членів Просвітнього відділу СВУ (Р. Смаль-Стоцького, П. Карманського, М. Мітєвського, о. Петра Катеринюка) і українських активістів з-поміж полонених (Бахіра, Полуботка, Білика, Шевчука, Волошина, Решетила, Забіяки, Сидоренка, Якубчука, Брежицького, Волинця, Чумака). Її учасники ухвалили рішення про створення пресової секції з кількома підсекціями (газетною, друкарською, видавничою) та книгарні. Також обрано провід пресової секції (В. Бахір — голова, А. Полуботок — секретар, Шевчук — скарбник, П. Карманський — референт). Надалі члени пресової секції регулярно відбували свої засідання, під час яких зокрема обговорювали матеріали, що пропонували до друку, а також вирішували інші поточні питання. Заразом процес «редагування, коректування і весь технічний бік справи лишився в руках референта від „Просвітнього Відділу”, на нього також покладався й фінансовий бік справи (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 52 зв.–53).

Заходами членів пресової секції до кінця 1915 підготовлено до друку та розтиражовано вісім випусків часопису, кожен з яких у кількості 130 примірників (більшість з них безкоштовно передавали до бараків, у яких мешкали полонені українці). Як зазначалось у вже цитованому звіті, частина накладу газети залишалася в редакції через інертність переважної більшості таборян та відсутність зацікавленості до ознайомлення з матеріалами. У цей час не лише широкий загаль полонених, але й навіть частина симпатиків української справи поставилися до таборової газети або вороже, або байдуже (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 53).

Поясненням такої реакції на вихід перших чисел часопису може бути те, що журналістський рівень матеріалів ще не був достатньо високим (майже всі розміщені в ньому дописи були авторства самих полонених, зокрема вже згадуваних Бахіра, Полуботка, Брежицького, Волинця, Білика, Шевчука, Чумака, Якубчука (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 53). Крім того, пресова секція розповсюджувала в таборі й інші українські газети, зокрема «Українське Слово», фрайштадську «Розвагу», «Вістник СВУ». Тільки протягом листопада-грудня 1915 р. у Вецлярі роздано й реалізовано 7306 примірників «Українського Слова» і 911 різних чисел «Вістника СВУ» (Лисецький, 1918а, с. 37).

Просвітнього відділу СВУ Богдана Лепкого, який фактично став головним редактором газети після від'їзду з табору П. Карманського в лютому 1916 р. Його зусиллями матеріали в «Просвітньому Листку» були чітко структуровані за такою схемою: вступна стаття «на політичні теми і злобу дня, історичні статті на теми зв'язані з сучасним положенням України з ілюстраціями, вірші й оповідання, хроніка з таборового життя й події в світі» (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.) (рис. 1).

Пресова секція навесні 1916 р. збільшила свій склад, до якого, крім вже згадуваних таборян, приєдналися полонені, зокрема Козицький, Шипуков, Решетняк, Ющенко, і член Просвітнього відділу (і референт часопису) В. Пачовський. Останній брав діяльну участь у змістовному наповненні рубрик, таких як «Події в світі», «Вісти з Росії», «Війна», а також готував вступні статті. Редакція намагалася подавати більше інформації про таборове життя, відтак у зведеному числі (№ 12–13) уміщено короткий огляд діяльності всіх таборових організацій. У ньому, зокрема, йшлося й про роботу пресової секції, яка в цей час збільшила свій склад за допомогою кооптації представників (референтів) від усіх таборових організацій, що зроблено задля того, щоб «преса була ділом і наукою для всіх громадян та організацій» (Із таборового життя, 1916с, с. 7).

Від редакційного комітету до Видавничого Товариства (березень 1916 – січень 1917 рр.)

Прихід до складу секції нових членів створив усі можливості для видання «Просвітнього Листка» тричі на місяць (5, 15, 25 числа кожного місяця), починаючи з 5 червня 1916 р. (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.). Проте особливо активізувалася діяльність пресової секції після відрядження до Вецляра 13 українських активістів з табору Фрайштадт, які мали багатий досвід проведення національно-організаційної роботи. 10 червня 1916 р. вони були на засіданні членів пресової секції та ознайомили присутніх зі змістом окремого «регуляміну», який президія СВУ надіслала до табору. На виконання його положень пресова секція була реорганізована в редакційний комітет, провід в якому перейшов до новообраного правління (голова — Іван Лазько), він же також увійшов і до складу «уряду» табору («Генеральна Старшина») (Організації українських націоналістів 1915–1918, арк. 54 зв.).

Новий склад редколегії повсякчасно дбав про зміцнення зв'язку «газета — читач», убачаючи в цьому запоруку популярності

«Просвітнього Листка». Це було актуально через виїзд переважної більшості полонених для участі в сільськогосподарських роботах у німецьких господарствах, тому таборова газета мала ефективно виконувати місію сполучника між таборовою організацією та робітничими командами. А для цього, на думку редакції часопису, остання могла й повинна була стати місцем для висловлення думок і бажань полонених. Тому в одному з номерів часопису розміщено заклик до всіх полонених: «пишіть хто як думає, оповідайте про свої пригоди, критикуйте газету, критикуйте роботу, що в ній зле, пишіть, що для нас корисно, а що ні, пишіть скарги загального плану, одним словом все, що у кого наболіло <...> та надсилайте до редакції». Редакція готова була редагувати навіть ті матеріали, які не мали б підпису ([Матеріал без назви], 1916, с. 10).

У серпні члени редакційного комітету дійшли висновку про доцільність перенесення тиражування газети до табору, і після проведення всіх підготовчих робіт в одному з бараків та встановлення у ньому друкарського верстата з 1 вересня 1916 р. (за іншими даними — з 4 вересня) (Із таборового життя, 1916b, с. 5) видання «Просвітнього Листка» вже забезпечувалося силами полонених українців на всіх етапах редакційно-видавничого процесу. Устаткування друкарської машини в таборі дало змогу продовжити видання газети вже як тижневика. Комітет подбав і про розповсюдження газети — таборовий газетяр відвідував кожен барак зі свіжим числом «Просвітнього Листка», і всі, хто потребував, мали можливість придбати газету, сплативши лише 5 пфенігів. Одночасно Товариство подбало й про організацію регулярного надіслання часопису для робітничих команд, відтак з 3000 примірників часопису 200 надсилали до СВУ, 200 — до табору Зальцведель, 200 — до табору Раштат, 1800–2000 — на робітничі команди, решту реалізовували в таборі (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55).

Прагнучи збільшити читацьку аудиторію, редакційний комітет спрямовував часопис у тематичному відношенні так, аби його напрям «прихилився до настрою маси, не виступаючи різко з національним характером в цілі зедання загалу полонених». Як і раніше, члени комітету вважали одним зі своїх пріоритетних завдань докладне висвітлення різних боків внутрішнього життя табору, хоча через залучення переважної більшості полонених до польових робіт у складі робітничих команд Вецляр спорожнів, відтак таборових новин гостро бракувало. Тим часом провід СВУ в одному зі своїх листів до редакційного комітету (від 28 серпня 1916 р.)

звертав увагу його членів на небезпеку перетворення газети на рупор «відірваного від життя гуртка». Натомість дуже важливим мала стати репрезентація на сторінках «Просвітнього Листка» «життя цілого табору» та «поглядів різних напрямків» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

Визнаючи слушність аргументів президії СВУ редакційний комітет запровадив (з одночасним їх тематичним розширенням) три нові рубрики: «З таборового життя», «Вісті з українського життя і Росії» та «Листування редакції». Кількаразово комітет звертався до загалу полонених «пояснюючи значінне часописи, старався навязати тісніші зносини з командами, вів переговори з інтелігенцією табору [ідеться про освічену частину полонених. — Авт.], яка ставилася негативно до часописи». Зрештою, редакційний комітет знайшов можливості, щоб змінити «часопись в напрямі відповідаючим на всі питання хвилі», при чому основний наголос зроблено на справі «національного й суспільного освідомлення, як і на змагання до кращої будуччини, звертаючи головну увагу на це, щоби наша часопись найкраще віддавала [тут відтворювала. — Авт.] життя табору, особливо що доторкається життя й діяльності організацій» (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

У вересні 1916 р. усі ці питання обговорено на загальних зборах редакційного комітету в присутності Б. Лепкого. На його думку, редакційний комітет «Просвітнього Листка» мав докласти всіх зусиль для того, щоб газета своїми матеріалами «оживляла життя через захоплювання загалу принципіальними питаннями, як національними так соціальними, а не йшла за хвилевим настроєм у таборі». Невідкладним завданням була й організація ефективного «кольпортажу» (поширення газети в таборі та поза його межами), уміщення інформації про всі новини таборових гуртків та організацій, приєднання до газети більшого кола читачів через проведення «читацьких конференцій». Аби змінити на краще ситуацію в газеті учасники загальних зборів ухвалили рішення видавати «Просвітний Листок» двічі на тиждень (замість одного), урізноманітнити змістове насичення матеріалів, для чого активніше залучати до написання членів таборових організацій. Також вирішили організувати «школу для виховання репортерів» та продовжити практику регулярного передання більшої частини накладу газети до робітничих команд, водночас публікуючи на її шпальтах матеріали, що від них надходили (Із таборового життя, 1916а, с. 5) (рис. 2).

Рис. 2. Фрагмент титульної сторінки газети «Просвітний Листок» (оновлений дизайн) № 27 від 8 жовтня 1916 р., табір Вецляр

4 жовтня 1916 р. скликано загальні збори членів редакційного комітету, на яких обрали нового голову — полоненого Андріюка. Під час роботи висловлено побажання, щоб «таборова часопись притягала більше співробітників, щоби вона не виглядала такою однобічною і одноманітною і аби більше відбивала сьогочасне життя». Ці настанови прийняв до виконання провід редакційного комітету, до складу якого напливало все більше нових членів. Цього місяця завершилося вецлярське відрядження 13 фрайштадців, які повернулися до свого табору, натомість на вивільнені після їх від'їзду посади (редактора, писаря та скарбника) обрали відповідно таких полонених, як Бахір, Буховенко і Ступак (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 56).

Рішенням чергових загальних зборів редакційного комітету, які відбулися 22 листопада 1916 р., організація ухвалила назву «Видавниче Товариство ім. Бориса Грінченка». Тоді ж було затверджено й статут Товариства, укладений за зразком аналогічної української організації у Фрайштадті. У цей час до редакції напливало все більше різних матеріалів, щоправда, лише невелику кількість надавали до друку. З огляду на це члени Товариства проводили регулярні наради, на яких обговорювали питання про замовлення якісних дописів, насамперед статей на соціальні теми, а також з наукової тематики, у зв'язку з чим ухвалили активніше залучати до співпраці цивільних освітян,

які працювали в таборі (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 55 зв.).

На скликаних 18 грудня 1916 р. надзвичайних зборах ухвалили рішення видавати часопис з частотою двічі на тиждень, а також змінити його назву. З 1 січня 1917 р. часопис став називатися «Громадська Думка» (рис. 3). Редакція пояснювала доцільність обрання саме цієї назви в такий спосіб: «Коли ж просвіта розвинулась в ширших розмірах, коли забило живцем організоване життя, у просвіті стала брати участь ціла громада табору». Необхідно було віднайти нові форми організаційно-національної роботи. І в цьому якнайкраще прислужилися традиції газети «Громадська Думка», яку короткий час видавали в Києві з кінця 1905 р. (її заборонив царат). Відтак вецлярський часопис символічно переймав естафету цього київського видання, прагнучи стати продовженням живої думки на німецькій землі: «В далекій чужині, куди нас доля загнала, ми (редакція вецлярської “Громадської Думки”) відроджуємо ширі думки рідних громадян та угрунтовуєм їх в ту свідому й нову силу, яка

переможе наших ворогів». Насамкінець редакція закликала своїх читачів, щоби «кожна одиниця нашої громади по своїй змозі» дбала «про своє добро і добро громади, пам’ятаючи що громадська думка у всьому строю життя є головою» (В. Г., 1917, с. 2–3).

З цього моменту часопис виходив надалі 6 разів на місяць накладом у 3500 примірників, з яких розходилося від 2300 до 3300, решта залишалася в редакції. Станом на кінець січня у складі Товариства перебувало 40 членів, які також долучалися до роботи різних структур Товариства. До їх числа належала т. зв. «переплетня» (палітурна майстерня), у якій учні під керівництвом полоненого

Рис. 3. Титульна сторінка газети «Громадська Думка» № 1 (48) від 5 січня 1917 р., табір Вецляр

Ткаченко виконували різні замовлення таборових організацій, а також книгарня-кіоск, де пропонували таборцям придбати книги й часописи; розташовувалася в приміщенні кооперативної «Чайної» (буфету) (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 56 зв.–57).

На замовлення різних таборових організацій у таборовій друкарні виготовляли членські картки, оголошення, афіші театральних вистав, програмки концертів й іншу поліграфічну продукцію. Тільки протягом листопада 1916 — січня 1917 рр. у друкарні надруковано 1195 афіш для таборового театру і кіно, 7750 квитків і програмок, 1000 примірників статутів і брошур, 1500 прокламацій та ін. (Організації українських націоналістів, 1915–1918, арк. 57 зв.).

Висновки

Отже, завдяки організаційним зусиллям найкращих представників української інтелігенції з-поміж галичан, які за дорученням СВУ провадили культурно-освітню та національно-організаційну роботу в таборі, стало можливим започаткувати видання газети «Просвітний Листок». Особливістю її виходу у світ на першому етапі було те, що редколегія була відсутня, а за весь процес підготовки до друку й тиражування часопису відповідав фактичний головний редактор і видавець Р. Смаль-Стоцький, який, щоправда, мав кількох помічників з-поміж українських активістів табору. І лише згодом утворилася уповноважена до видання газети структура — пресова секція (редакційний комітет), члени якої поступово перебрали на себе основні технологічні операції (від змістовного наповнення та розповсюдження газети до її тиражування (після того, як все потрібне устаткування та друкарський верстат були переміщені з міської типографії до табору)). Необхідність полагодження великої сукупності справ у межах видавничого процесу призвело членів секції до регулярного проведення редакційних зборів (двічі-тричі на тиждень), під час яких обговорювали подані до друку матеріали.

Функціонал членів пресової секції не обмежувався лише виданням газети — уже невдовзі вони організували виконання різних поліграфічних замовлень від інших таборових організацій, а також налагодили видання навчальної та публіцистичної літератури, театральних афіш і програмок, бланків і листівок та ін. Доцільно зазначити, що для цього (як і для тиражування газети) пресова секція отримувала регулярні фінансові дотації від СВУ. Ще одним

джерелом грошових надходжень на видавничі потреби були пожертви полонених, які в такий спосіб виявляли свою вдячність Товариству й таборовому часопису.

З моменту свого заснування часопис «Просвітний Листок» (згодом — «Громадська Думка») ефективно виконував функції двостороннього комунікатора між українською таборовою організацією та робітничими командами. Крім того, він був надзвичайно ефективним засобом національного освідомлення полонених українців, сприяючи їх об'єднанню спочатку в межах окремих гуртків, а потім і всієї української громади. Водночас часопис здійснював потужний мобілізаційний вплив на полонених українців, виконавши таким чином усі ті завдання, які перед ними ставив СВУ і провід української таборової організації.

Примітка

Вецляр — місто Вецлар (нім. — Wetzlar), розташоване у федеральній землі Гессен, Німеччина. 16 серпня 1919 р. на пожертвування полонених українців на місцевому цвинтарі (Франкфуртерштрассе) встановлено меморіал померлим у таборі (унаслідок отриманих на фронті поранень і за давніх хвороб). Ініціативу спорудження цього пам'ятника на завершальному етапі підтримала Українська військово-санітарна місія в Берліні.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- В. Г. (1917, 5 січня). Громадська Думка. *Громадська Думка*, 48, 2–3.
Зміна у видаванню «Просвітнього Листка». (1916, 1 січня). *Просвітний Листок*, 1, 7.
Із таборового життя. (1916a, 15 жовтня). *Просвітний Листок*, 28, 5.
Із таборового життя. (1916b, 10 вересня). *Просвітний Листок*, 23, 5.
Із таборового життя. (1916c, 25 травня). *Просвітний Листок*, 12–13, 7.
Карманський, П. (2005). Шляхом визвольної боротьби: Спомини. *Визвольний Шлях*, 8(689), 86–109.
Крупський, І. В. (1996). Становлення української таборової преси. Основні тематичні напрями її діяльності. В *Теоретичні та організаційні проблеми формування репертуару української книги та періодики* [Матеріали конференції] (с. 341–352). Львів.
Лисецький, П. (1918a, 20 січня). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 3(186), 36–38.
Лисецький, П. (1918b, 16 лютого). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 7(190), 98–100.
Лисецький, П. (1918c, 24 лютого). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українському таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 8(191), 117–119.

- Лисецький, П. (1918d, 3 березня). Як виглядає просвітно-організаційне життя в українським таборі у Вецлярі. *Вістник політики, літератури й життя*, 9(192), 132–133.
- [Матеріал без назви]. (1916, 5 липня). *Просвітний Листок*, 16–17, 10.
- Організації українських націоналістів в таборі військовополонених у м. Вецлярі (Німеччина). (1915–1918). (Фонд 4382, Опис 1, Справа 1), Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Київ, Україна.
- Подяка. (1916, 16 лютого). *Просвітний Листок*, 4, 8.
- Сидоренко, Н. М. (2000). *Національно-духовне самоствердження* (Ч. 1: Українська таборова періодика часів Першої світової війни). Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1995). *Українська таборова преса часів Першої світової війни: Анотований бібліографічний покажчик*. Дослідницький центр історії української преси.
- Сидоренко, О. (1996, 26–29 серпня). Українська таборова преса часів Першої світової війни: національно-політичні орієнтири. В *Матеріали третього міжнародного конгресу українців* (с. 207–210). Харків.
- Срібняк, І. (1997, 22–25 травня). З історії культурно-просвітницької діяльності полонених українців у таборі Вецляр (Німеччина) в 1915 р. В *Етнонаціональний розвиток в Україні та стан української етнічності в діаспорі: Сутність, реалії конфліктності, проблеми та прогнози на порозі XXI століття* [Тези конференції] (Ч. 2, с. 441–443). Київ.
- Срібняк, І. (1998). Табір полонених українців у Вецлярі (Німеччина) у 1915–1917 рр. *Вісник Київського державного лінгвістичного університету. Серія: Історія, економіка, філософія*, 2, 38–57.
- Срібняк, І. (1999). *Полонені українці в Австро-Угорщині та Німеччині (1914–1920 рр.)*. Київський державний лінгвістичний університет.
- Срібняк, І., & Голоско, С. (2019). Видавнича діяльність полонених вояків-українців у таборах Раштат і Вецляр, Німеччина (1915–1918 рр.). In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcium naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra.
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020a). Часопис «Просвітний Листок» як джерело для реконструкції історії розвитку української громади у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.) *Київські історичні студії*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7>
- Срібняк, І., & Шнайдер, В. (2020b). Формування світогляду полонених українців засобами друкованого слова: національно-виховна місія часопису «Просвітний Листок» у таборі Вецляр, Німеччина (1916 р.). *Синопис: текст, контекст, медіа*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.3.3>
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116.
- Runzheimer, J. (1994). "...Damit alle an uns erinnert werden"! Das ukrainische Gefangenenlager in Wetzlar. *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3.

REFERENCES

- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916a, October 15). *Prosvitnyi Lystok*, 28, 5 [in Ukrainian].
- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916b, September 10). *Prosvitnyi Lystok*, 23, 5 [in Ukrainian].

- Iz taborovoho zhyttia [From camp life]. (1916c, May 25). *Prosvitnyi Lystok*, 12–13, 7 [in Ukrainian].
- Karmanskyi, P. (2005). Shliakhom vyzvolnoi borotby: Spomyny [Through the liberation struggle: Memories]. *Vyzvolnyi Shliakh*, 8(689), 86–109 [in Ukrainian].
- Krupskyi, I. V. (1996). Stanovlennia ukraïnskoi taborovoï presy. Osnovni tematychni napriamy yii diïalnosti [Formation of the Ukrainian camp press. The main thematic areas of its activity]. In *Teoretychni ta orhanizatsiïni problemy formuvannia repertuaru ukraïnskoi knyhy ta periodyky* [Theoretical and organizational problems of the formation of the repertoire of Ukrainian books and periodicals] [Proceedings of the Conference] (pp. 341–352). Lviv [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918a, January 20). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiïne zhyttie v ukraïnskimi tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 3(186), 36–38 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918b, February 16). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiïne zhyttie v ukraïnskimi tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 7(190), 98–100 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918c, February 24). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiïne zhyttie v ukraïnskimi tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 8(191), 117–119 [in Ukrainian].
- Lysetskyi, P. (1918d, March 3). Yak vyhliadaie prosvitno-organizatsiïne zhyttie v ukraïnskimi tabori u Vetsliari [What does educational and organizational life look like in the Ukrainian camp in Vetslyar]. *Vistnyk polityky, literatury y zhyttia*, 9(192), 132–133 [in Ukrainian].
- [Material bez nazvy] [Untitled material]. (1916, July 5). *Prosvitnyi Lystok*, 16–17, 10 [in Ukrainian].
- Orhanizatsiï ukraïnskykh natsionalistiv v tabori viïskovopolonenykh u m. Ventsliari (Nimechchyna)* [Organizations of Ukrainian nationalists in the POW camp in Wenzlar (Germany)]. (1915–1918). (Fund 4382, Inventory 1, File 1), Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv vyshchykh orhaniv vlady ta upravlinnia Ukrainy, Kyiv, Ukraina [in Ukrainian].
- Podiaka [Gratitude]. (1916, February 16). *Prosvitnyi Lystok*, 4, 8 [in Ukrainian].
- Rehmer, C. (1994). Das Ukrainerlager Wetzlar-Büblingshausen (1915–1918). Ein besonderes Lager? [The Wetzlar-Büblingshausen Ukrainian camp (1915–1918). A special camp?]. *Mitteilungen des Wetzlarer Geschichtsvereins*, 37, 77–116 [in German].
- Runzheimer, J. (1994). "...Damit alle an uns erinnert werden"! Das ukrainische Gefangenenerlager in Wetzlar ["...so that everyone will be reminded of us"! The Ukrainian prison camp in Wetzlar]. *Heimat an Lahn und Dill*, 284, 2–3 [in German].
- Sribniak, I. (1997, May 22–25). Z istorii kulturno-prosvitnytskoi diïalnosti polonenykh ukraïntsiiv u tabori Vetsliar (Nimechchyna) v 1915 r. [From the history of cultural and educational activities of Ukrainian prisoners in the Wetzlar camp (Germany) in 1915]. In *Etnonatsionalnyi rozvytok v Ukraini ta stan ukraïnskoi etnichnosti v diaspori: Sutnist, realii konfliktnosti, problemy ta prohnozy na porozii XXI stolittia* [Ethno-national development in Ukraine and the state of Ukrainian ethnicity in the diaspora: The essence, realities of conflict, problems and forecasts at the threshold of the XXI century] [Conference abstracts] (Pt. 2, pp. 441–443). Kyiv [in Ukrainian].
- Sribniak, I. (1998). Tabir polonenykh ukraïntsiiv u Vetsliari (Nimechchyna) u 1915–1917 rr. [The camp of Ukrainian prisoners of war in Wetzlar (Germany) in 1915–1917]. *Visnyk Kyivskoho derzhavnogo lnhvistychnoho universytetu. Seriia: Istorii, ekonomika, filozofii*, 2, 38–57 [in Ukrainian].

- Sribniak, I. (1999). *Poloneni ukraintsi v Avstro-Uhorshchyni ta Nimechchyni (1914–1920 rr.)* [Publishing activity of captured Ukrainian soldiers in Rastatt and Wetzlar camps, Germany (1915–1918)]. Kyivskyi derzhavnyi lnhvistychnyi universytet [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Holosko, S. (2019). Vydavnycha diialnist polonenykh voiakiv-ukraintsev u taborakh Rashtat i Vetsliar, Nimechchyna (1915–1918 rr.) [Publishing activity of captured Ukrainian soldiers in Rastatt and Wetzlar camps, Germany (1915–1918)]. In I. Sribnyak (Ed.), *Nad Wisłą i Dnieprem. Polska i Ukraina w przestrzeni europejskiej – przeszłość i teraźniejszość* [By the Vistula and the Dnieper. Poland and Ukraine in the European Space – Past and Present] (pp. 108–112). Międzynarodowy konsorcjum naukowo-edukacyjny im. Luciena Febvra [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020a). Chasopys "Prosvitnii Lystok" yak dzherelo dlia rekonstruktsii istorii rozvytku ukrainskoi hromady u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Periodical "Prosvitnii Lystok" as source for reconstruction of history of Ukrainian community development in Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Kyiv Historical Studies*, 2(11), 50–59. <https://doi.org/10.28925/2524-0757.2020.2.7> [in Ukrainian].
- Sribniak, I., & Shnaider, V. (2020b). Formuvannia svitohliadu polonenykh ukraintsev zasobamy drukovanoho slova: Natsionalno-vykhovna misiia chasopysu "Prosvitnii Lystok" u tabori Vetsliar, Nimechchyna (1916 r.) [Formation of the worldview of captured Ukrainians by means of the printed word: The national educational mission of the magazine "Prosvitny Listok" in the Wetzlar camp, Germany (1916)]. *Synopsis: Text, Context, Media*, 26(3), 90–97. <https://doi.org/10.28925/2311-259x.2020.3.3> [in Ukrainian].
- Sydorenko, N. M. (2000). *Natsionalno-dukhovne samostverzhennia* [National and spiritual self-affirmation] (Pt. 1: Ukrainska taborova periodyka chasiv Pershoi svitovoi viiny [Ukrainian camp periodicals of the First World War]). Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1995). *Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Anotovanyi bibliografichnyi pokazhchuk* [Ukrainian camp press of the First World War: Annotated bibliographic index]. Doslidnytskyi tsentr istorii ukrainskoi presy [in Ukrainian].
- Sydorenko, O. (1996, August 26–29). Ukrainska taborova presa chasiv Pershoi svitovoi viiny: Natsionalno-politychni oriientyry [Ukrainian camp press during the First World War: National and political orientations]. In *Materialy tretoho mizhnarodnoho konhresu ukrainistiv* [Materials of the Third International Congress of Ukrainianists] (pp. 207–210). Kharkiv [in Ukrainian].
- V. H. (1917, January 5). Hromadska Dumka [Public Opinion]. *Hromadska Dumka*, 48, 2–3 [in Ukrainian].
- Zmina u vydavanii "Prosvitnoho Lystka" [A change in the publication of "Enlightenment Leaflet"]. (1916, January 1). *Prosvitnyi Lystok*, 1, 7 [in Ukrainian].

УДК 378-053.6:070Діло(477)(091)

Проблеми вищої освіти молоді в оптиці української щоденної газети «Діло»

Лілія СІЛЕВИЧ

канд. філол. н., доц.,
доцент кафедри мовознавства
Івано-Франківський медичний
університет
вул. Галицька, 2, 76000,
Івано-Франківськ, Україна
liliya_sil@i.ua
ORCID 0000-0003-0266-3361©
Сілевич Л., 2023

Актуальність досліджуваної проблематики пояснюється необхідністю формування фахових знань про історію журналістики, про специфіку організації й творення змісту преси XIX–XX ст., про творчу працю її редакторів і журналістів, їхню майстерність у висвітленні різноаспектних суспільно-політичних, економічних, культурних проблем тогочасся, що й сьогодні раз у раз постають перед українським соціумом. Мета статті — вивчити особливості журналістських практик щодо висвітлення проблем здобуття вищої освіти молоддю в газеті «Діло» у міжвоєнні (1920–1930-ті) роки окреслити основні підходи редакції газети щодо обговорення головних питань цієї проблеми. Для досягнення мети використано методи історико-наукового аналізу, систематизації, контент-аналізу, прес-клінінгу, а також причинно-наслідковий і ретроспективний методи.

Важливу для українського суспільства Галичини, що перебувала в міжвоєнні роки в складі Польської Держави, проблему вищих студій молоді активно висвітлювала щоденна газета «Діло». До обговорення цього питання долучилися не тільки журналісти газети, а й авторитетні педагоги, правники, богослови, політики. Матеріали цього тематичного концепту представлено в низці аналітичних, фонових, полемічних статей, у яких журналісти обговорювали загальні проблеми освіти молоді, висвітлювали діяльність фахових об'єднань щодо організації навчання й матеріальної підтримки абсолювентів, порушували проблеми працевлаштування дипломованої молоді. Важливість обговорення в газеті цього корпусу проблем для аудиторії була безсумнівною. Журналісти суттєво впливали на вибір молоддю професії й місця навчання у вищих школах Польщі й зарубіжжя, визначали фахові пріоритети, акцентували увагу батьків на потребності здобуття вищої освіти для молоді. Цей цінний журналістський досвід нині слугує особливим джерелом інформації, адже дозволяє зрозуміти роль і завдання журналістів для висвітлення не лише освітніх, а й інших актуальних проблем суспільства й внесення їх до порядку денного преси.

Ключові слова: газета «Діло», вища освіта, редакція газети, журналістські практики, Галичина, міжвоєнні роки.

THE PROBLEMS OF YOUTH'S HIGHER EDUCATION IN THE OPTICS OF THE UKRAINIAN DAILY NEWSPAPER "DILO"

Liliya Silevych

PhD in Philology, Associate Professor,
Associate Professor of the Department of Linguistics
Ivano-Frankivsk National Medical University
2 Halytska St., 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine
liliya_sil@i.ua
ORCID 0000-0003-0266-3361

The relevance of the research is explained by the need to develop professional knowledge about the history of journalism, the specifics of the organisation and content creation of the press of the nineteenth and twentieth centuries, the creative work of its editors and journalists, their skills in covering various socio-political, economic, and cultural problems of the time, which still face Ukrainian society today.

The purpose of the article is to study the peculiarities of journalistic practices in covering the problems of higher education for young people in the newspaper "Dilo" in the interwar period (1920s-1930s) and to outline the main approaches of the newspaper's editorial board and to discuss the main issues of this problem. To achieve this purpose, the methods of historical and scientific analysis, systematisation, content analysis, press clipping, as well as causal and retrospective methods were used.

The problem of higher education for young people was actively covered by the daily newspaper "Dilo", which was important for the Ukrainian society of Galicia, which was part of the Polish state in the interwar years. Not only the newspaper's journalists, but also reputable educators, lawyers, theologians, and politicians joined the discussion of this issue. The materials of this thematic concept are presented in some analytical, background, and polemical articles, in which journalists discussed general problems of youth education, covered the activities of professional associations in organising training and financial support for graduates and raised the problem of their employment. The importance of the newspaper's discussion of this set of problems for the audience was undoubted. Journalists had a significant impact on young people's choice of profession and place of study in high schools in Poland and abroad, identified professional priorities, and focused parents' attention on the need for higher education for young people. This valuable journalistic experience now serves as a special source of information, as it allows us to understand the role and tasks of journalists in covering not only educational but also other pressing issues of society and putting them on the press agenda.

Keywords: "Dilo" newspaper, higher education, newspaper editorial office, journalistic practices, Halychyna (Galicia), interwar years.

Актуальність проблеми

В історії української журналістики є низка тематичних напрямів, за якими дослідники вивчають особливості формування масмедійного простору XIX–XX ст.; з'ясовують типологічну специфіку преси; аналізують журналістські підходи до висвітлення основних проблем суспільно-політичного, культурного, економічного життя українського соціуму. Особливим джерелом інформації, яке дозволяє нині зрозуміти роль і завдання журналістів у висвітленні актуальних проблем суспільства й унесення їх до порядку денного, є перша українська щоденна газета «Діло», яка виходила у Львові впродовж 1880–1939 рр. Загалом, проблеми освіти молоді перебували в постійному полі уваги редакційного колективу газети.

Актуалізація досвіду журналістів дозволяє розкрити особливості формування корпусу публікацій досліджуваного тематичного концепту в газеті у міжвоєнні роки; визначити особливості висвітлення проблем української молоді, зокрема вибору фаху; охарактеризувати журналістський резонанс на виклики й запити суспільства.

Завдання статті

1. Виокремити й проаналізувати корпус журналістських публікацій першої української щоденної газети «Діло», в яких висвітлювалися проблеми здобуття вищої освіти молоддю в 1920–1930-ті рр.;
2. Охарактеризувати специфіку формування знань в аудиторії про вищі школи країни й зарубіжжя, про особливості вступу до вишів й основні аспекти навчального процесу;
3. З'ясувати проблемно-тематичні особливості публікацій, які розкривали журналістські підходи до висвітлення основних аспектів набуття молоддю фахової освіти та обговорення пов'язаної з цією тематикою низки проблем.

Стан розробки проблеми

Важливість вивчення фахового досвіду журналістів у висвітленні актуальних соціальних, громадсько-політичних, культурних проблем українства неодноразово підкреслювали науковці, які досліджують історичні аспекти функціонування й розвитку української преси, визначають проблемно-тематичні аспекти провідних газет і журналів минулого. Зокрема, ці питання розкрито в низці публікацій В. Габора, І. Капраль, М. Романюка, Л. Сніцарчук,

М. Тимошика, Ю. Шаповала та інших науковців, які вивчають українську пресу в контексті історії української журналістики. Однак про проблеми вищої освіти молоді, які обговорюємо в нашій статті, у висвітленні української преси загалом, а також газети «Діло» донині ще немає досліджень.

Виклад основного матеріалу

На порядку денному галицької преси у міжвоєнні роки перебувала значна кількість питань суспільного, політичного економічного, культурницького спрямування, до обговорення яких необхідно було залучити широке коло українського соціуму. Проблеми освіти зазвичай обговорювали журналісти спеціалізованої педагогічної преси. Висвітлення освітніх проблем перебувало серед основних редакційних завдань цих видань у контексті функціонування й розвитку шкільництва та вищої школи. Обмін думками щодо цієї проблематики відбувався здебільшого в колі педагогічних працівників, до яких належала більшість авторів цієї гілки спеціалізованої преси.

Однак цю важливу тему для українського суспільства Галичини, що перебувала у міжвоєнні роки в складі Польської Держави, значним чином вивчала й громадсько-політична преса. «Одна з важливих складових комунікаційного процесу, що стосувалася професійної проблематики, обговорюваної на сторінках галицької преси, охоплювала набуття фахової освіти, проблеми викладання й здобуття спеціальних знань, виховання кваліфікованого пресового працівника, нагромадження ним необхідних професійних знань», — відзначала Л. Сніцарчук (2009), акцентуючи увагу на висвітленні в пресі особливостей здобуття молоддю журналістської освіти (с. 368–369).

Важливість цього тематичного складника змісту громадсько-політичної преси підтверджував, зокрема, один із авторів щоденної газети «Діло», який використав псевдонім Учитель (1937), що вказував на його приналежність до педагогічного середовища. Зокрема, він підкреслював, що ця тема обговорювалася загалом у багатьох фахових і пропагандистських матеріалах, яких опубліковано «... навіть може більше, як щоденна преса могла на це присвятити місця». Серед тих видань, що відіграли провідну роль у висвітленні питань освіти загалом і здобуття фахового вишколу молоді зокрема, варто виокремити щоденну громадсько-політичну газету «Діло» (1880–1939 рр.). На думку Ю. Шаповала (1999), «...

щоденник завдяки високому професійному рівню автури відразу відійшов від провінційної регіональності, підніс концептуальну якість публікацій до європейського рівня» (с. 341).

Одне із основних своїх фахових завдань журналісти вбачали в інформуванні молоді щодо вищих закладів освіти в Галичині і в європейських країнах, де можна було б здобути фаховий вишкіл. Така інформація розміщувалася переважно за рубриками «Новинки», «Студентські справи», «Відозви та комунікати», «Оповідки» тощо. Зазвичай ці повідомлення містили не тільки інформацію про відносно доступні навчальні заклади в містах Австрії, Бельгії, Німеччини, Чехословаччини та інших країн. Журналісти детально повідомляли про особливості навчального процесу, про умови вступу в той чи інший заклад освіти, наводили перелік спеціальностей, яких пропонувалося набути під час студій, вміщували дані про оплату за навчання, перелік необхідних для вступу документів, зазначали тривалість навчання, інформували про кількість місць для вступників із інших країн або ж подавали припис: «чужинців приймають без обмежень».

Важливо зазначити, що абсолювентів, які прагнули отримати вищу освіту, журналісти інформували про українські установи, товариства, спілки, що пропонували свою опіку студентам. Серед них, зокрема, львівські (Наукове товариство ім. Шевченка, «Медична Громада», «Сільський господар», «Народна Торгівля», Товариство прихильників освіти) та закордонні (Спілка студентів-українців у Німеччині, Українське академічне товариство у м. Брно, Українське студентське товариство «Україна» в Женеві, Українське академічне товариство «Січ» у Відні, студентська секція Української громади м. Льеж) інституції.

Журналісти підказували молоді, які предмети вивчатимуть студенти, здобуваючи технічну (будівництво, архітектура, транспорт, електротехніка), природничу, медичну, сільськогосподарську (агрономія, лісове господарство, рибне господарство), суспільну (психологія, економіка, журналістика) освіту. Прикметно, що О. Тарнавський (1936), повідомляючи про можливості вступу в навчальні заклади Берліна, інформував абсолювентів також і про потрібні кошти, не пов'язані з навчанням, розповідаючи про вартість «життя з повним удержанням», а також реєструючи ціни на розважальну індустрію (спорт, театри, кіно тощо).

Значну кількість матеріалів «Діла» присвячено висвітленню інформації про вищі навчальні центри закордоння, які приймали аб-

сольвентів із інших країн. Здебільшого ці публікації слугували не тільки джерелом інформації про умови зарахування на навчання української молоді, а й наводили переваги здобуття освіти в закладах саме тієї чи іншої країни. «Німеччина для наших славянських психік це одна з тих країн, де наша молодь може дуже багато скористати для майбутнього нації, розвою її суспільно-політичних наук, наук взагалі та індустрії», – акцентували журналісти увагу аудиторії 1932 р. у ч. 148 в публікації «Про студії у Німеччині». Хорошою рекламою для вибору навчання в цій країні слугували матеріали про виїзд на вищі студії молоді, що вже достатнім чином зарекомендувала себе в тій чи іншій професії. Наприклад, як знаний диригент «Української Бесіди» у Львові Михайло Барнич, який, проявивши «багато знання й музичного хисту», все ж відправився вдосконалювати свою фаховість до берлінської Вищої музичної школи. Особливу увагу редакція «Діла» приділяла навчанням за фахом «журналістика», якого студенти мали змогу набути в берлінському Інституті журналістики (журналістичному). Прикметно, що журналісти газети прихильно відзначали такий аспект набуття фаху: декілька років «...наперед треба вислухати деякі предмети з різних ділянок» суспільних наук і тільки після цього можна зосередитися власне на журналістських студіях. Водночас із наведеними незаперечними аргументами на користь здобуття освіти в Німеччині, журналісти «Діла» наводили й інші принади студентського життя – численні, багаті фондами бібліотеки (публічні й навчальні), музеї, безкоштовні лабораторії, що «улекшують і поглиблюють студії», цікаве багатогранне дозвілля, що «уприємнює час студій».

Не менш красномовно висловлювалися автори повідомлень про переваги здобуття вищої освіти в Австрії (вищі студії «... з огляду на їх високий рівень роблять Відень науковим центром світової слави... » (1932, ч. 150), Швейцарії (тут «... кожний має нагоду опанувати французьку мову, нав'язати дружні зносини зі студентами різних народностей й запізнатися на місці з діяльністю таких міжнародних установ, як Союз Народів, Міжнародне Бюро Праці») Бельгії («Вищі технічні інженерські студії від 2–3 літ без вступного іспиту, технічні інженерні студії для жінок, спеціальні студії французької мови) (1925, ч. 273) та ін.

Серед цих інформаційних матеріалів трапляються повідомлення й про особливості навчання галицьких студентів, які виїхали на студії до радянської України. У повідомленні «Більшовики переслідують студентів з Галичини!», вміщеному під рубрикою

«Новинки» у ч. 152 за 1933 р., журналіст газети відзначав, що родичі не отримували жодних вісток від студентів, які легально навчалися у вищих закладах у Києві, Одесі, Харкові, інших містах України, мали належно оформлені документи про перебування «в совітах» і відповідні візи. Така інформація слугувала також своєрідною рекомендацією уважно продумувати вибір країни для навчання.

Зауважимо, що до участі в обговоренні проблем вищої освіти долучилися не тільки журналісти газети, а й також авторитетні педагоги, правники, богослови, політики. Матеріали цього тематичного компоненту змісту представлено в низці аналітичних, проблемних, полемічних статей, у яких обговорювалися проблеми освіти молоді загалом, діяльність фахових об'єднань, товариств, спілок щодо організації навчання абсолювентів, забезпеченні їх іменними стипендіями на навчання, аналізувалися майбутні — після завершення студій — «варстати праці», дискутувалися основні проблеми освітнього напрямку. Ці публікації, в яких розглядалися взаємопов'язані питання, розподіляємо на дві групи: 1) проблеми здобуття вищої освіти молоддю; 2) проблеми працевлаштування молодих фахівців.

Інформуючи про заклади освіти в краї, журналісти характеризували специфіку навчання в Львівському університеті ім. Яна Казимира, Львівській політехніці, Академії ветеринарної медицини. Зокрема, «національна вимога» щодо здобуття фаху стосувалася, наприклад, медичної сфери — «студій досить тяжких і коштовних» в університеті, про що вів мову К. Ольшанський (1932). Відзначаючи, що до навчання зараховувалися абсолювенти без вступних іспитів, однак із високими показниками успішності в середніх школах, він рекомендував зголошуватися на підтримку «Медичної громади», яка старалася «домагатися відповідного числа прийнять» української молоді. Така увага була спричинена стурбованістю щодо «нумерус кляузус» студентів-українців, і, як наслідок, щорічного зменшення їхньої кількості на студіях. Водночас автор наводив доволі промовисті цифри: на 120 прийнятих на навчання студентів було 1925 р. 25 українців, 1926 — 22, 1927 — 15, 1928 — 14, 1930 — 11, 1931 р. лише три українські студенти.

Такі ж невтішні дані наводив відомий політик і публіцист Степан Баран, який неодноразово звертався до цієї складної справи, висвітлюючи її на сторінках «Діла» та інших видань. Передовсім він акцентував увагу аудиторії на складнощях вступу до вищих закладів освіти в Галичині. С. Баран (1938) навів дані про прийом

на навчання студентів-українців до львівського університету в 1937 р.: з 80 поданих до вступу заяв на медичні студії «прийняли 6 (3 студенти і 3 студентки), на ветеринарію — з 60 вступників лише семеро стали студентами, а на механічний відділ Політехніки не потрапив жоден із 30 вступників, незважаючи на те, що всі вони належним чином пройшли вступні випробовування.

Саме тому С. Баран (1938) підкреслив необхідність підтримувати молодь у їхньому прагненні здобувати освіту за кордоном. До слова, редакція газети неодноразово публікувала поряд з такими матеріалами, покликаними активізувати суспільство на гостру реакцію щодо таких рішень приймальних комісій, повідомлення про участь українських парламентаріїв у справі вирішення проблем освіти. Зокрема, в рубриці «На парламентарній арені» у ч. 51 газети за 1929 р. наведено витяг із виступу журналістки Мілени Рудницької, депутатки, членкині освітньої комісії польського сейму, яка домагалася позитивного рішення влади щодо відкриття українських вищих шкіл, відсутність яких у краї призводила до виїзду молоді на навчання за кордон або ж змушувала багатьох здібних абсолювентів взагалі відмовитися від вищих студій.

Намагаючись допомогти вступникам, які не потрапляли до вищих шкіл Галичини, журналісти інформували про можливість здобуття фаху в українських інституціях, що функціонували поза межами краю. Наприклад, у низці повідомлень про навчання в Українській господарській академії (м. Подєбради, Чехословаччина) в газеті за 1926 р. увагу читачів акцентовано на «потребах Рідного Краю» у фахівцях, що здобули освіту на агрономічному й кооперативному відділах академії. Як аргумент на користь вибору цього закладу наводилася можливість працевлаштування у львівському товаристві «Сільський господар».

Немало журналістів і публіцистів газети доволі активно обстоювали наміри вступників продовжувати навчання у вищих школах інших країн, пояснюючи це тим, що відсутність високоосвічених кадрів негативно позначиться на загальному культурному рівні населення краю. Завзятий прихильник здобуття молоддю вищої освіти в європейських країнах («... поїхати на студії в Європу значить: бути між людьми, почуватися людиною і самому стати людиною з почуттям власної гідності»), публіцист, який використав псевдонім Decubitus (1934), змушений був відзначити, що старша генерація «...поволи вмирає, а приріст інтелігентного молодняка в нас мінімальний — очевидячки котимось вниз, отже

кожний бачить, що повільно корчимося і міліємо». Decubitus Decubitus (1934) порушив ще одну проблему, яка невдовзі досить активно почала обговорюватися в пресі, — низький рівень забезпечення місцем праці молоді з дипломами про вищу освіту. Віддаючи належне здобуттю вищої освіти за кордоном, автор наголошував на ще одній проблемі для дипломованих молодих фахівців — надзвичайно забюрократизованому процесі нострифікації дипломів у львівському університеті. Справді, цю проблему не висвітлювали редакції видань, політики також не звертали увагу на цю складну процедуру визнання європейських дипломів. Незважаючи на ці складнощі, автор все ж наполягав, що абсолювентам, які мали бажання і, звісно, фінансові можливості, потрібно використовувати будь-які шанси для виїзду на навчання в Європу, пояснюючи це добротню організованим, якісним навчальним процесом.

Згаданий нами Учитель (1937) підтверджував, що українській молоді через освітню політику панівної влади була недоступна значна частина затребуваних суспільством професій — «летунство, мореплавство, теле- і радіофонія, кінова, поштова, залізнична та моторова служба різних родів». Однак і доступні вищі школи не давали можливостей належного фахового забезпечення, що було, на його думку, важливим чинником створення «повновидої, самовистарчальної» нації. Автор вважав, що преса, зокрема газета «Діло», повинна слугувати тільки дорадником, «керувальником» та інформатором; вирішувати ж, який обрати шлях, — прерогатива молоді, тільки «...енергія, надія та жива індивідуальна ініціатива повинна стати одиноким її компетентним дорадником».

Суттєво та із «заохотою» долучився до інформування редактор, журналіст, політик Василь Панейко, який був щиро переконаним прихильником європейських студій та їхніх переваг. Однак з часом, працюючи спеціальним кореспондентом газети в Парижі, він мав нагоду спостерігати за студентами-українцями, що без контролю перебували на «самопасі», «... проганяючи без праці свої роки, найкращі для духової формації, беззахисно поринаючи в ту атмосферу моральної зманірованости і тандитної духової блекоти, яка розвертається на обкравках (маргінесах) життя цього багато-мільонового міста». Його стаття «Українське гетто» правила за спробу журналіста застерегти абсолювентів та їх батьків від необдуманого вибору життєвої і фахової дороги. Наведемо цитату, що містила важливий посил журналіста до української спільноти краю: допоки «...наше громадянство не спроможеться на проду-

ману організацію закордонних студій, організацію доцільного вибору шкіл, а навіть і професорів, і організацію постійної контролю студентів, наші батьки по нашому глибокому переконанню зроблять краще, коли залишать своїх синів і доньок, наділених, правда, формальними свідоцтвами „зрілості“, та в дійсності ще далеко-далеко незрілих, у Львові». В. Панейко (1933) визначив тільки дві умови, за яких варто було б обирати навчання за кордоном: а) продовження вищих студій для наукової праці або ж для усвідомленої необхідності духовного й фахового вдосконалення, б) прагнення нових знань за наявності вміння аналізувати й організувати «духові елементи» свого студентського життя.

Редактор газети Іван Кедрин (1939), аналізуючи проблему працевлаштування молоді, що поверталася з європейських студій до Галичини, назвав її «... маленькою справою, що щораз важчим тягарем тяжить на всьому українському житті у Польщі». Він указав на ще один аспект цієї проблеми — нестачу фахових компетентностей молоді після завершення студій, на що впливало, на його думку, не тільки значне завантаження навчального процесу, а й непродуманий вибір фаху молодими людьми, які «розминулися з покликанням», тож були неспроможні опанувати навчальні програми. Активний діяч кооперативного руху в краю, ініціатор створення фахового економічного товариства, педагог Денис Коренець (1939) підтвердив парадоксальність цієї проблеми, коли дипломова молодь не може відшукати місця праці, а роботодавці не можуть натрапити на відповідно вишколеного працівника. Його думка, підтримана в низці статей інших авторитетних авторів газети, про те, що молоді необхідно поряд із теоретичними знаннями давати насичений практичний вишкіл, — тільки «тоді з неї вийдуть добрі фахівці». До слова, проблема віднайдення «доброго фахівця» була нелегкою для розв'язання й поза галицькими теренами. Зокрема, М. Тимошик (2017), ведучи мову про затребуваність компетентних працівників для української преси, яка виходила в еміграційному середовищі, відзначав, що «...заснованим на чужині редакціям газет, журналів, видавництв належало самотужки й поодиноці дбати про те, щоб формувати надійний резерв дописувачів, позаштатних співробітників із метою відбору найкращих самоуків-журналістів для роботи в штаті таких редакцій» (с. 321). Ця думка вченого підтверджує важливість забезпечення навчального процесу студентів ґрунтовними виробничими практиками, що активно обговорювали ще журналісти «Діла».

Отже, «... маємо всі позначки недуги нашого національно-громадського організму», — стверджував Senex (1932), характеризуючи явище, яке назвав «сили без праці». Розмірковуючи над питаннями здобуття вищої освіти та працевлаштування дипломованої молоді, журналіст намагався визначити об'єктивні причини суспільної недуги, коли «короткозора політика витворила інтелігентське безробіття». Зауважимо водночас, що значні публіцистичні посили суспільству авторів газети у міжвоєнні роки є актуальними й для проблем сучасного освітнього процесу.

Висновки

1. Висвітлення й обговорення в громадсько-політичній щоденній газеті «Діло» (Львів, 1880–1939 рр.) важливої для українського соціуму міжвоєнних років проблеми здобуття молоддю вищої освіти належало до основних завдань журналістів. Працівники редакції суттєво впливали на вибір абсолювентами фаху, закладу вищої освіти, місця навчання, визначали фахові пріоритети, акцентували увагу батьків на потребності здобуття вищої освіти, спрямовували увагу діячів фахових об'єднань на стипендіальну підтримку студентів, переконували у необхідності створення нових робочих місць.
2. Аналіз публікацій аналітичних жанрів означеної тематики дозволив виокремити основні питання, які крилися під загальною проблемою здобуття вищої освіти молоддю. Проблема була препарована на такі тематичні складники: а) складнощі віднайдення місць навчання за обраним фахом в краї, державі, за кордоном; б) мотивація до здобуття освіти («самопас», за влучним означенням В. Панейка); в) ускладнена нострифікація європейських дипломів; г) проблема працевлаштування дипломованих фахівців; д) відповідальність випускників вишів за свої фахові компетентності. Зауважимо, що значні публіцистичні посили суспільству авторів газети у міжвоєнні роки є актуальними й для проблем сучасного освітнього процесу, й для специфіки їх обговорення в засобах масової інформації.
3. Корпус публікацій досліджуваної проблеми характеризує специфіку подання цієї інформації, залучення до обговорення питання досвідчених фахівців різних напрямів, фахову майстерність журналістів газети щодо висвітлення чутливої суспільно затребуваної тематики, а також їхнє уміння відповідати на виклики й запити українського соціуму. Цінний журналістський

досвід працівників газети нині слугує особливим джерелом інформації, адже дозволяє зрозуміти роль і завдання журналістів у висвітленні не тільки освітніх, а й інших актуальних проблем суспільства й внесенні їх до порядку денного щоденної газети.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Баран, С. (1938, 2 жовтня). Трагедія нашої молоді. *Діло*, 218, 1–2.
- Кедрин, І. (1939, 4 червня). Безробіття і брак фахових сил. *Діло*, 125, 2.
- Коренець, Д. (1939, 7 червня). До проблеми безробіття і браку фахових сил. *Діло*, 127, 2–3.
- Ольшанський, К. (1932, 2 липня). Про медичні та фармацевтичні студії у Львівському університеті. *Діло*, 144, 4.
- Панейко, В. (1933, 21 квітня). Українське гетто. *Діло*, 98, 1.
- Сніцарчук, Л. В. (2009). *Українська преса Галичини (1919–1939 рр.) і журналістикознавчий дискурс* [Монографія]. Львівська національна наукова бібліотека України імені В. Стефаника.
- Тарнавський, О. (1936, 16 серпня). Студентські справи. Студії у високих школах у Берліні. *Діло*, 184, 7–8.
- Тимошик, М. (2017). Проблема підготовки кадрів для української еміграційної преси та спроби її розв'язання. *Вісник Львівського університету. Серія: Журналістика*, 42, 315–327.
- Учитель. (1937, 4 вересня). Ще про напрям освіти нашої молоді: з педагогічних кол. *Діло*, 194, 7.
- Шаповал, Ю. Г. (1999). *«Діло» (1880–1939 рр.): поступ української суспільної думки*. Національна академія наук України.
- Decubitus. (1934, 8 березня). Дещо про студії в краю. *Діло*, 61, 5.
- Senex. (1932, 31 травня). Сили без праці. *Діло*, 118, 1.

REFERENCES

- Baran, S. (1938, October 2). Tragediia nashoi molodi [The tragedy of our youth]. *Dilo*, 218, 1–2 [in Ukrainian].
- Decubitus. (1934, March 8). Deshcho pro studii v kraiu [Something about studios in the region]. *Dilo*, 61, 5 [in Ukrainian].
- Kedryn, I. (1939, June 4). Bezrobittia i brak fakhovykh syl [Unemployment and lack of professionals]. *Dilo*, 125, 2 [in Ukrainian].
- Korenets, D. (1939, June 7). Do problemi bezrobittia i braku fakhovykh syl [To the problems of unemployment and lack of professionals]. *Dilo*, 127, 2–3 [in Ukrainian].
- Olshanskyi, K. (1932, July 2). Pro medychni ta farmatsevychni studii u Lvivskomu universyteti [About medical and pharmaceutical studies at Lviv University]. *Dilo*, 144, 4 [in Ukrainian].
- Paneiko, V. (1933, April 21). Ukrainske getto [Ukrainian ghetto]. *Dilo*, 98, 1.
- Senex. (1932, May 31). Syly bez pratsi [Strength without work]. *Dilo*, 118, 1 [in Ukrainian].
- Shapoval, Yu. H. (1999). "Dilo" (1880–1939 rr.): Postup ukrainskoi suspilnoi dumky ["Dilo" (1880–1939): The progress of Ukrainian social thought]. National Academy of Sciences of Ukraine [in Ukrainian].

- Snitsarchuk, L. V. (2009). *Ukrainska presa Halychyny (1919–1939 rr.) i zhurnalistykoznavchyi dyskurs* [The Ukrainian press of Halychyna (1919–1939) and journalistic discourse] [Monograph]. Vasyl Stefanyk National Scientific Library of Ukraine in Lviv [in Ukrainian].
- Tarnavskiy, O. (1936, August 16). Studentski spravy. Studii u vysokykh shkolakh u Berlini [Student affairs. Studios in high schools in Berlin]. *Dilo*, 184, 7–8 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2017). Problema pidhotovky kadriv dlia ukrainskoi emihratsiinoi presy ta sproby yii rozviazannia [The problem of staff preparation for the Ukrainian emigration press and ways to solve it]. *Visnyk of the Lviv University. Series Journalism*, 42, 315–327 [in Ukrainian].
- Uchytel. (1937, September 4). Shche pro napriam osvity nashoi molodi: Z pedahohichnykh kol [Also about the direction of education of our youth: From pedagogical circles]. *Dilo*, 194, 7 [in Ukrainian].

УДК 271.2-282.7-247:091.2](477)"10"

Реймська Євангелія – українська книжкова пам'ятка XI ст.: історія повернення в Україну

Михайло КОЛЕКО

аспірант

Київський національний
університет культури і мистецтв

вул. Чигоріна, 14,

01042, Київ, Україна

ronreall7@gmail.com

ORCID 0000-0001-8468-1082

© Колеко М., 2023

Друковані видання, що були створені на території України за часів упродовження книгодрукування, стали унікальними культурними пам'ятками державного значення в Україні та інших країнах світу, де є частиною історії державності. Непересічне значення, яке мають ці книжкові видання для становлення української ідентичності нині, є потужним стимулом пошуку найрізноманітніших шляхів їх повернення в соціокультурний простір сучасної України. Вивчення досвіду, який напружували державні діячі, науковці, музейники, меценати 2017–2019 років зі створення факсимільної копії Реймської Євангелії та підготовки до друку двотомного видання, яке поряд із зазначеною копією містить фундаментальні наукові розвідки з вивчення книжкової пам'ятки XI ст., є нагальним з огляду на важливість залучення до повернення в Україну стародруків, що зберігаються за кордоном. Такі книги мають велике значення для формування української ідентичності в умовах тотальної агресії, яку в тому числі на культурному фронті здійснює росія. Мета статті — обґрунтувати належність Реймської Євангелії, пам'ятки XI ст., до книжкових пам'яток України; на прикладі видання факсимільної копії описати досвід створення факсимільних видань українських стародруків, які зберігаються за межами України, як дієвого шляху повернення цих книг у культурний простір України. Методологію дослідження сформували загальнонаукові методи спостереження, аналізу та синтезу, залучення елементів герменевтичного та біографічного методів. Установлено, що здійснене 2019 року повне факсимільне видання Реймської Євангелії стало однією з восьми книг X–XIV ст. (Віденський Октоїх, Лавришівське Євангеліє, Луцьке Євангеліє, Луцький Псалтир, Холмське Євангеліє, Реймська Євангелія, Молитовник Гертруди), яких у вигляді факсимільних видань повернули в Україну в межах проекту «Повертаємо в Україну культурну спадщину», що за підтримки Українського культурного фонду започаткований «Видавництвом “Горобець”». Створення доступних для вивчення факсимільних копій українських стародруків сприяє появі фундаментальних наукових розвідок, які спрямовані на вивчення цих пам'яток, інспірує громадське обговорення їхньої історії, сприяє подоланню штучно створених і тривалий час насаджуваних стереотипів російсько-советської історіографії, спрямованих на поглинання української духовності.

Ключові слова: книжкові пам'ятки України, Реймська Євангелія, факсимільні копії, повернення українських стародруків.

THE REIMS GOSPEL: A UKRAINIAN BOOK MONUMENT OF THE ELEVENTH CENTURY: THE STORY OF ITS RETURN TO UKRAINE

Mykhailo Koleko

PhD student

Kyiv National University of Culture and Arts

14 Chyhorina St., 01042, Kyiv, Ukraine

ronreall7@gmail.com

ORCID 0000-0001-8468-1082

Printed editions created on the territory of Ukraine at the time of the introduction of printing have become unique cultural monuments of national importance in Ukraine and other countries where they are part of statehood history. The extraordinary significance of these book editions for the formation of Ukrainian identity today is a powerful incentive to find various ways to return them to social and cultural space of modern Ukraine. The study of the experience gained by statesmen, scholars, museum workers, and philanthropists from 2017 to 2019 in creating a facsimile copy of the Reims Gospel and preparing a two-volume edition for publication, which, along with the said copy, contains fundamental scientific research on the study of the eleventh-century book heritage, is urgent, given the importance of its involvement in the return to Ukraine of early printed books stored abroad. Such books are of great importance to the formation of Ukrainian identity in the context of Russia's total aggression, including cultural. The purpose of the article is to substantiate the belonging of the Reims Gospel, an 11th-century monument, to the book monuments of Ukraine, using the example of the publication of its facsimile copy and describing the experience of creating facsimile editions of Ukrainian early printed books stored outside Ukraine, as an effective way to return these books to the cultural space of Ukraine. The research methodology was formed by general scientific methods of observation, analysis, and synthesis involving hermeneutic and biographical methods elements. It was found that the complete facsimile edition of the Reims Gospel, published in 2019, was one of the eight books of the period between the 10th and 14th centuries (together with Codex Hankensteinianus, the Lavrishiv Gospel, the Lutsk Gospel, the Lutsk Psalter, the Kholm Gospel, the Reims Gospel, and the Gertrude Psalter), that were returned to Ukraine in the form of facsimile editions within the "Returning Cultural Heritage to Ukraine" project, launched by the Gorobets Publishing House in cooperation with Ukrainian Cultural Foundation. Making facsimile copies of Ukrainian early printed books available for study fosters the emergence of fundamental scientific research, inspires public discussion on their history, and helps to overcome artificially created and long-imposed stereotypes of Russian-Soviet historiography aimed at taking over Ukrainian spirituality.

Keywords: book monuments of Ukraine, Reims Gospel, facsimile copies, return of Ukrainian early printed books.

Актуальність теми

Українські стародруки є унікальними пам'ятками світової культурної спадщини. Вони мають неповторну стилістику, самобутнє оформлення. Історія їх створення репрезентує шлях появи рукописних і друківаних книг; самі видання є частиною не тільки культурної, а й суспільно-політичної історії Європи.

Перші українські друківані книги зберігаються і сьогодні в бібліотечних та архівних фондах по всьому світу. Зокрема, два з двох тисяч примірників «Букваря» І. Федорова, що надруківаний 1574 року і є однією з перших друківаних книг в Україні, першим букварем у східних слов'ян, зберігаються в Королівській бібліотеці м. Копенгагена (Данія) та в бібліотеці Гарвардського університету (США). Українські стародруки мають цінність не тільки як пам'ятки раннього друківарського мистецтва, а й насамперед як артефакти духовної культури. Вони важливі для формування української національної ідентичності. Нагальним є не лише історико-культурне, архівознавче дослідження українських книжкових пам'яток, але й їх повернення в Україну, залучення до відзначення особливо значущих для українців подій суспільно-політичного, культурного, релігійного характеру, експонування в музейних залах для широкого загалу, вивчення широким колом дослідників.

Безпосереднє повернення в Україну стародруків, які зберігаються за кордоном, має багато складнощів. Необхідність забезпечення належних умов транспортування, зберігання, експонування не є головною перешкодою в цьому процесі. Нематеріальна цінність видань ускладнює механізм перетину кордону як тих держав, у яких вони зберігаються, так і України. Водночас важливість опанування цих книг сучасним українським інформаційним простором стимулює як науковців, архівознавців, музейників, так і державних діячів до пошуку новітніх шляхів їх репрезентації.

Унікальним є досвід повернення в Україну Реймської Євангелії, актуальним є вивчення та наслідування. Реймська Євангелія, як зазначено в «Енциклопедії історії України», — це «церковнослов'янський пергаментний кодекс, нині зберігається в бібліотеці м. Реймс (Франція)» (Толочко, б.д.).

Огляд останніх публікацій з теми дослідження

До широкого кола досліджень текст Реймської Євангелії увів в обіг французький історик А.-Л. Парі. Він мав досвід вивчення рукописів часів Київської Русі та 1837 року. Віднайшовши рукопис

Реймської Євангелії в Реймській бібліотеці, опублікував розвідку «Слов'янський манускрипт, на якому королі Франції присягали під час коронації». Одними з перших дослідників тексту є такі історики-славісти, як В. Ганка, Є. Копітар, Л. Леже, Я. Лось, В. Ягіч, Л.-К. Ястржембський. Тривалий час основою вивчення була копія, яку 1843 року зробив французький художник Ж.-Б. Сильвестр. Вона мала багато неточностей, оскільки художник не розумів тексту, який копіював, і припускався помилок у його відтворенні. Виправлені видання побачили світ 1846 року (з коментарями В. Ганки) та 1899 року (завдяки зусиллям Л. Леже). Час створення цих видань та їх малий тираж є причиною того, що відомі копії не задовольняють наявний в Україні та світі запит щодо вивчення Реймської Євангелії.

Унікальність і давність тексту, участь книги у творенні історії України, Франції, Чехії, у формуванні їх національних ідентичностей спонукає до вивчення унікальної пам'ятки XI ст. як частини українського духовного світу, що перебуває в осередді європейських духовних і державотворчих процесів. Маємо ґрунтовні розвідки сучасних українських дослідників (Л. Гнатенко, Є. Луняка, В. Мойсієнка, П. Яницької, О. Ясинецької), поява яких стала можлива завдяки унікальному досвіду повернення в Україну Реймської Євангелії. Тож вивчення та популяризація цього досвіду є нагальними з огляду на необхідність продовження роботи з повернення книжкових пам'яток України на батьківщину їх створення.

Мета дослідження — обґрунтувати приналежність Реймського Євангелія, пам'ятки XI ст., до книжкових пам'яток України; на прикладі видання факсимільної копії описати досвід створення факсимільних видань українських стародруків, які зберігаються за межами України, як дієвого шляху повернення цих книг у культурний простір України.

Виклад основного матеріалу

Реймська Євангелія має кириличну та глаголичну частини, що різняться не лише мовою, але й часом написання.

Першу частину (16 аркушів) написано кирилицею, де відтворено текст Євангелій (усіх чотирьох, з метою створення послідовної розповіді про Ісуса Христа) з коментарями (читаннями) на зимовий цикл християнських свят (Місяцеслов), з жовтня по березень, за православним обрядом. Дослідники датують XI–XII ст. та зазначають, що пам'ятка була написана у скрипторії Софійського

собору і є однією з найдавніших книг бібліотеки Ярослава Мудрого. Мовознавці стверджують, що кирилична частина книги відтворює традиції рукописних книг, які писали на Русі в XI ст. Це аргументовано доводять Е. Бікініна (Bikinina, 2009), Л. Гнатенко (2019), В. Мойсієнко (2019). «Дослідження оригіналу кириличної частини Реймського Євангелія, — зазначають Н. Нікітенко та В. Корнієнко (2019), — дозволило встановити, що цей рукопис є найдавніший з усіх відомих на сьогодні руських пам'яток XI ст. (Остромирового Євангелія 1056–1057 pp., Ізборників 1073 та 1076 pp.)» (с. 10–11). Написана кирилицею рукописна книга отримала назву «Texte du sacre» (цю назву пізніше почали використовувати для позначення всієї книги, включно з другою частиною більш пізнього походження), або «Коронаційний текст» (інші назви, які має книга у Франції, — «Evangeliare slave», «Evangeliare slavon» (Слов'янське Євангеліє, Славонське Євангеліє); більш поширеною є назва «Evangtliare de Reims» (Реймська Євангелія)).

Другу частину, що містить Євангелія, послання апостолів, церковний календар римо-католицького обряду, написано наприкінці XIV ст. глаголицею (складається з 31 аркуша). Доктор історичних наук Є. Луняк (2019) зазначає: «Глаголична частина <...> є своєрідним продовженням кириличної. Її компонування нагадує структуру першої частини. Друга частина доводить євангельські оповідання до логічного завершення — розп'яття та воскресіння Христа» (с. 16). Другу частину книги написано в Емауському монастирі 1395 року (перевезення книги до м. Праги пов'язують з королем Карлом IV) та об'єднано в одну книгу з кириличним виданням минулих століть (у монастирі книга зберігалася як особливо шанована реліквія, її використовували тільки під час особливо святкових богослужінь). У такому вигляді книга збереглася до наших днів. Прикметно, що чехи вважають автором кириличного тексту св. Прокопія Сазавського, а твір — частиною історії своєї нації. Глаголична частина тексту, як зазначають дослідники, містить багато чехізмів (Луняк, 2019, с. 16). А кирилична частина стилістично близька до рукописних книг, які писали в Київській Русі. Наразі єдиним відомим скрипторієм того часу є майстерня рукописних книг при Софійському монастирі в Києві.

Історія книги частково загубилася в століттях, дослідники фіксують історичні дані про неї від XV ст., коли її перевезли до Константинополя, а пізніше, після взяття міста Османським військом 1453 року, — до Італії. Рукопис століття по тому, 1574 року, Реймський

архієпископ Карл де Гіз пожертвував Реймському собору. Книга отримала новий вигляд: її прикрасили коштовною оправою, до якої додали частинки хреста, на якому був розіп'ятий Спаситель, та мощі святих (Петра, Філіппа, папи Сильвестра, Кирила, Марти, Маргарити Іспанської). Цікавим є факт, який наводить О. Толочко: «У Реймському соборі євангеліє зберігалось як таємничий східний рукопис (вважалося, що він писаний “індійськими” літерами)» (Толочко, б.д.). Це є додатковим свідченням київського походження книги. Відомо, що українська мова має глибоке індоевропейське коріння, що наближує її до багатьох мов індоевропейської мовної групи, зокрема до санскриту (Кобилуш, 2011). У період Великої французької революції оправу було пошкоджено, однак текст уцілів, він зберігся в бібліотеці м. Реймса, де зберігається дотепер.

Книга є унікальною тим, що була частиною спадку Анни Ярославни, доньки князя Ярослава Мудрого, який вона взяла із собою до Франції, готуючись вийти заміж за короля Генріха I. Наявність різних припущень щодо походження книги не стоїть на заваді такому твердженню:

Версія потрапляння Євангелія до Франції, пов'язана з Анною Ярославною, найбільш логічна та правдоподібна. Адже великий поціновувач культури та науки Ярослав Мудрий, на замовлення якого Прокопій Сазавський і міг створити цей рукопис, цілком можливо, дав своїй розумній доньці в дорогу до далекої країни на іншому кінці Європи цінний релігійний манускрипт для втіхи та розради. (Луняк, 2019, с. 26)

Версію приналежності книги донці Ярослава Мудрого П. Кралюк та ін. аргументують так:

У кириличній частині Реймської Євангелії на другій сторінці згадується апостол Філіпп, якого вважали хрестителем скіфів. Анна ж дає таке ім'я своєму первістку, хоча воно в той час було нетиповим для французьких королів. Пізніше це ім'я стало для них популярним і чимало французьких королів іменувалися Філіппами. Саму ж Анну французькі документи іменують не лише русинкою, а й скіф'янкою. У той час на Заході етноніми «русин» і «скіф» часто ототожнювалися. Анна могла розглядати апостола Філіппа як покровителя Скіфії, власне, українських земель, які в ті часи часто іменувалися Руссю. (Кралюк та ін., 2021, с. 103)

Лінгвістичний аналіз засвідчив, що літери на сторінках Реймської Євангелії збігаються з підписом Анни 1063 року. Написання імені «Ана» у ньому з однією буквою «н» є властивим княгині та нетиповим для латиномовного вжитку. Тому дослідник дійшов висновку про київське походження тексту.

М. Тимошик зазначає ще один вагомий аргумент на користь українського походження книги — кольорова гама виконання літер, ініціалів, зображень книги: «У художньому оформленні Реймського Євангелія, як й інших наших давніх книг, переважають сині, жовті і малинові кольори. Це ті барви, які були на прапорах Київської держави, а відтак і козацької України» (Тимошик, 2007, с. 90).

Від XI ст. на цій книзі здійснювали присягу перед коронацією королі Франції (Карл IX, Генріх III, Людовік XIII, Людовік XIV). Реймська Євангелія стала частиною історії як України, так і Франції та Чехії. Обидві країни, так само як і Україна, почуваються спадкоємцями тих, хто був причетний до створення книги, яку вважають цінною для формування власної ідентичності.

Промовистим є той факт, що під час візиту до Києва у червні 2022 року президент Франції Е. Макрон відвідав Національний заповідник «Софія Київська» — місце, з якого бл. 1050 року до Франції рушив весільний кортеж Анни Ярославівни, доньки Ярослава Мудрого та онуки святителя Русі кн. Володимира, матері майбутнього короля Франції Філіпа I. Президент Франції виявив особливе зацікавлення фресками, зробленими Софією Київською, що зберегли напис кн. Анни. Е. Макрон отримав у подарунок унікальне видання — факсимільну копію Реймської Євангелії, книжкової пам'ятки, що написана в Києві, а нині зберігається у м. Реймсі; книги, яка є унікальною та безцінною для обох культур. Реймська Євангелія і нині продовжує бути частиною культурної дипломатії України.

Перевезення книги до України з метою експонування та вивчення лишається невирішеним питанням. Проте маємо чудовий досвід «повернення» цієї унікальної книги на батьківщину з використанням сучасних технологій.

За активного сприяння Посольства України у Франції, безпосередньої участі Надзвичайного і Повноважного посла О. Шамшура, української громади у Франції, за сприяння Посольства Французької Республіки в Україні вдалося укласти тристоронню угоду з муніципалітетом м. Реймса (між Національним заповідником «Софія Київська», «Видавництвом “Горобець”» та муніципалітетом

м. Реймса; узгодження деталей з підготовки цього документа тривало півтора року) й отримати якісні фотокопії сторінок Реймської Євангелії, а також дозвіл на факсимільне відтворення тексту тиражем у 1000 примірників, щоправда, як зазначає генеральний директор Національного заповідника «Софія Київська» Н. Куковальська, «не для комерційного розповсюдження, а для дарування бібліотекам, розповсюдження по Україні» (*Презентація видання «Реймської Євангелії»*, 2019).

Вагомим у створення видання є внесок Н. Куковальської, яка, побачивши книгу на виставці «Свята Русь» у Луврі 2009, доклала багато зусиль, щоб повернути її до України. Коштом меценатів вийшло друком двотомне видання, до якого увійшов текст Реймської Євангелії (факсимільне видання кириличної та глаголичної частин) і фундаментальні наукові розвідки, спрямовані на його дослідження та вивчення. Чотири примірники книги передали в бібліотеку м. Реймса, інші примірники першого друку подарували бібліотекам і меценатам. Цікавим був досвід збору коштів на друк видання. Зокрема, українська оперна співачка, що має велику популярність у всьому світі, В. Лук'янець дала кілька благодійних концертів у Софійському соборі. У місці, де писали книгу. Презентація унікального видання відбулася 2019 року на найвищому рівні у Верховній Раді України (*У Верховній Раді України*, 2019).

Це не перше відтворення книги в Україні, але найбільш повне та масове. Перше видання з перекладами тексту Місяцеслова сучасною українською мовою відомого сучасного богослова о. Р. Турко-няка побачило світ 2010 року (Александрович, 2010), здійснене за ініціативи Фундації Енциклопедії України в Канаді, сприяння директора Міської бібліотеки м. Реймса М. Жербо, меценатства родини Іванусівих (Божени та Олега) і Цюби (Олени та Романа). Видання містило лише кириличну частину тексту та мало дуже малий тираж. Так само і наступне видання 2018 року (Нікітенко & Корнієнко, 2018). Незважаючи на різний час написання двох частин і використання різних мов (друга частина є продовженням та доповненням першої), важливим є відтворення тексту в цілісності обох частин, уведення в поле наукових досліджень, зацікавлення широкої громадськості у вивченні історико-культурного середовища, пов'язаного з написанням тексту та історією його віднайдення.

Л. Гнатенко (2019) зауважує: «Пам'ятка поєднує два християнські світи, кириличну й глаголичну книжну релігійну писемність. В ній відображена як східна слов'янська православна літургійна

традиція, так і західна католицька; перша — в кириличній частині, друга — в глаголичній» (с. 31).

Вивчення Реймської Євангелії, що стало можливим після «повернення» в Україну, є важливою джерельною базою в з'ясуванні канонічної близькості української церкви в часи прийняття та поширення християнства; важливим підґрунтям для екуменічних українознавчих розвідок, що відстоюють синкретичну єдність східної та західної гілок християнства, яка мала місце в історії української християнської церкви, що протягом століть перебувала на пограниччі двох світів (православного та католицького) і має бути відроджена нині.

Станом на XXI ст. збережено лише один відсоток книг, що були написані за часів Київської Русі. З метою їх повернення в Україну у вигляді факсимільних копій за ініціативи «Видавництва “Горобець”» та підтримки Українського культурного фонду започатковано проєкт «Повертаємо в Україну культурну спадщину». Наразі видано факсимільні копії восьми книг, а саме: Луцьке Євангеліє (XIV ст.), Луцький Псалтир (XIV ст.), Холмське Євангеліє (XIII ст.), Лавришівське Євангеліє (XIV ст.), Реймська Євангелія (XI ст. та XIV ст.), Віденський Октоїх (XIII ст.), Молитовник Гертруди (X–XI ст.), Молитовник князя Володимира (XIV ст.). Загальний наклад книг — 5400 примірників.

Як зазначає О. Рибачок (2018), «розвиток інформаційних технологій, глобалізація інформаційних процесів, розробка міжнародним співтовариством єдиних технологічних засад створення інформаційних ресурсів та обміну ними, формування інтегрованих ресурсів в Інтернеті та організація вільного доступу змінюють акценти оцифрування культурної спадщини» (с. 89). Важливим видається не лише повернення книжкових пам'яток України у вигляді їх факсимільних копій, але й створення електронних версій цих унікальних видань.

Висновки

Взаємодія громадських і державних діячів (дипломатів, музейників, меценатів) зі створення повної факсимільної копії Реймської Євангелії, що містить кириличну та глаголичну частини, є дієвим інструментом повернення видатної книжкової пам'ятки XI ст. у соціокультурний простір сучасної України. Такий досвід важливий з огляду на нагальність формування фундаментальних засад української ідентичності поза нав'язаними нарративами пропагандистської ідеології «рускава міра». Повернення книжкових

пам'яток в Україні у вигляді факсимільних видань, користування якими доступне широкому колу наукової громадськості, стимулює появу фундаментальних наукових розвідок, що спрямовані на вивчення цих пам'яток, інспірує громадське обговорення історії створення унікальних книжкових артефактів, сприяє подоланню штучно створених і тривалий час насаджуваних стереотипів російсько-советської історіографії, спрямованих на поглинання української духовності.

Досвід повернення українських книжкових пам'яток у вигляді якісних факсимільних видань, що здійснюється на державному рівні за участі науковців, музейників і меценатів, потребує подальшого детального вивчення та впровадження. Слід здійснювати моніторинг наукової літератури (у тому числі публікацій молодих учених) щодо збільшення кількості наукових розвідок, предметом вивчення яких є книжкові пам'ятки України, після появи відповідних факсимільних видань.

Важливим для популяризації книжкових пам'яток України є врегулювання питання створення їх електронних аналогів і забезпечення можливостей користування ними (безоплатно чи на платній основі) широкій аудиторії.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Александрович, В. (2010). *Реймське Євангеліє Анни Ярославівни*. МС.
- Гнатенко, Л. (2019). Реймська Євангелія — унікальна кирилично-глаголична писемна пам'ятка (палеографічно-кодикологічна розвідка). В *Реймська Євангелія* (Т. 2: Дослідження, с. 31–67). Горобець.
- Кобилух, В. (2011). *Праукраїна і Санскрит*. Мандрівець.
- Корнієнко, В. (Упоряд.). (2019). *Реймська Євангелія. Дослідження* (Т. 1: Факсиміле). Горобець.
- Кралоук, П., Лавренчук, В., & Баландін, Ф. (2021). Анна Київська та Реймська Євангелія. *Нова педагогічна думка*, 106(2), 100–105. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-106-2-100-105>
- Луняк, Є. (2019). Реймська Євангелія і тасмниці його походження. В *Реймська Євангелія* (Т. 2: Дослідження, с. 15–29). Горобець.
- Мойсієнко, В. (2019). Кирилична частина Реймського Євангелія — важлива пам'ятка давньоруськоукраїнської книжної писемності. В *Реймська Євангелія* (Т. 2: Дослідження, с. 68–91). Горобець.
- Нікітенко, Н., & Корнієнко, В. (Упоряд.). (2018). *Реймська Євангелія Анни Ярославни*. Фондація Енциклопедії України.
- Нікітенко, Н., & Корнієнко, В. (2019). Реймська Євангелія — унікальна пам'ятка українсько-чеської церковної книжності. В *Реймська Євангелія* (Т. 2: Дослідження, с. 8–14). Горобець.
- Презентація видання «Реймського Євангелія» та «Віденського Октоїха» в Укрінформ. (2019, 21 жовтня). Українська рукописна книга. <https://ukrmanuscript.com/>

- news/prezentacia-vidanna-rejmskogo-evangelia-ta-videnskogo-oktoiha-v-ukrinform
- Рибачок, О. М. (2018). *Міжнародні інтегровані цифрові ресурси документальної культурної спадщини архівів, бібліотек, музеїв: етапи створення, стратегії розвитку (80-ті роки ХХ — 10-ті роки ХХІ ст.)* [Дисертація кандидата історичних наук, Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського].
- Тимошик, М. (2007). *Історія видавничої справи* (2-ге вид.). Наша наука і культура.
- Толочко, О. П. (б.д.). Реймська Євангелія. В *Енциклопедія історії України*. Взято 12 листопада 2022 року з http://www.history.org.ua/?termin=Rejmske_jevanheliie
- У Верховній Раді України відбулася презентація факсиміле «Реймського Євангелія». (21 грудня, 2019). Релігійна правда. <https://religionpravda.com.ua/?p=39275>
- Bikinina, E. (2009). *La lengua del Evangelio de Reims* [Doctoral Thesis]. Granada.

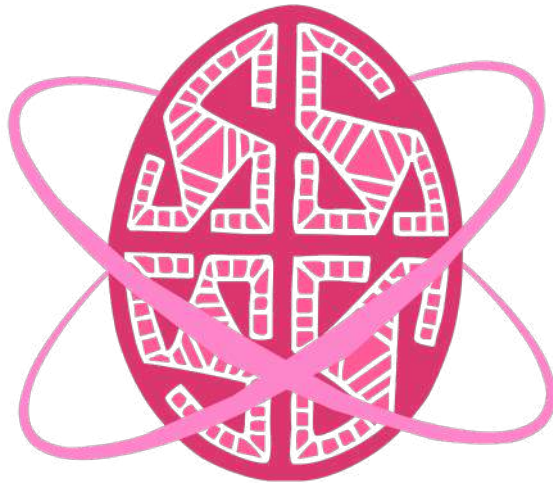
REFERENCES

- Aleksandrovych, V. (2010). *Reimske Evanheliiie Anny Yaroslavivny* [Reim's Gospel of Anna Yaroslavivna]. MS [in Ukrainian].
- Bikinina, E. (2009). *La lengua del Evangelio de Reims* [The language of the Gospel of Reims] [Doctoral Thesis]. Granada [in Spanish].
- Hnatenko, L. (2019). Reimske Yevanheliie — unikalna kyrylychno-hlaholychna pysemna pamiatka (paleohrafichno-kodykologichna rozvidka) [The Rheims Gospel is a unique Cyrillic-Glagolic written monument (paleographic and codicological research)]. In *Reimske Yevanheliie* [The Rheims Gospel] (Vol. 2: Doslidzhennia [Studies], pp. 31–67). Horobets [in Ukrainian].
- Kobyliukh, V. (2011). *Praukraina i Sanskryt* [Proto-Ukraine and Sanskrit]. Mandrivets [in Ukrainian].
- Korniienko, V. (Comp.). (2019). *Reimske Yevanheliie. Doslidzhennia* [The Rheims Gospel. Research] (Vol. 1: Faksymilie [Facsimile]). Horobets [in Ukrainian].
- Kraliuk, P., Lavrenchuk, V., & Balandin, F. (2021). Anna Kyivska ta Reimske Yevanheliie [Anne of Kiev and Reims Gospel]. *New pedagogical thought*, 106(2), 100–105. <https://doi.org/10.37026/2520-6427-2021-106-2-100-105> [in Ukrainian].
- Luniak, Ye. (2019). Reimske Yevanheliie i taiemnytsi yoho pokhodzhennia [The Rheims Gospel and the mysteries of its origin]. In *Reimske Yevanheliie* [The Rheims Gospel] (Vol. 2: Doslidzhennia [Studies], pp. 15–29). Horobets [in Ukrainian].
- Moisiienko, V. (2019). Kyrylychna chastyna Reimskoho Yevanheliia — vazhlyva pamiatka davnoruskoukrainskoi knyzhnoi pysemnosti [The Cyrillic part of the Rheims Gospel is an important monument of ancient Russian-Ukrainian book writing]. In *Reimske Yevanheliie* [The Rheims Gospel] (Vol. 2: Doslidzhennia [Studies], pp. 68–91). Horobets [in Ukrainian].
- Nikitenko, N., & Korniienko, V. (Comps.). (2018). *Reimske Yevanheliie Anny Yaroslavny* [The Rheims Gospel of Anna Yaroslavna]. Fundatsiia Entsyklopedii Ukrainy [in Ukrainian].
- Nikitenko, N., & Korniienko, V. (2019). Reimske Yevanheliie — unikalna pamiatka ukrainsko-cheskoi tserkovnoi knyzhnosti [The Rheims Gospel is a unique monument of Ukrainian-Czech church literature]. In *Reimske Yevanheliie* [The Rheims Gospel] (Vol. 2: Doslidzhennia [Studies], pp. 8–14). Horobets [in Ukrainian].
- Prezentatsiia vydannia "Reimskoho Yevanheliia" ta "Videnskoho Oktoikha" v Ukrinform* [Presentation of the "Rheims Evangelia" and "Vienna Oktoikh" editions in

- Ukrinform]. (2019, October 21). *Ukrainska rukopysna knyha*. <https://ukrmanuscript.com/news/prezentacia-vidanna-rejmskogo-evangelia-ta-videnskogo-oktoiha-v-ukrinform> [in Ukrainian].
- Rybachok, O. M. (2018). *Mizhnarodni intehrovani tsyfrovi resursy dokumentalnoi kulturnoi spadshchyny arkhiviv, bibliotek, muzeiv: Etapy stvorennia, stratehii rozvytku (80-ti roky XX — 10-ti roky XXI st.)* [International integrated digital resources of the documentary cultural heritage of archives, libraries, museums: Stages of creation, development strategies (80s of the 20th — 10s of the 21st century)] [PhD Dissertation, Vernadsky National Library of Ukraine] [in Ukrainian].
- Tolochko, O. P. (n.d.). Reimske Yevanheliie [Rheims Gospel]. In *Entsyklopediia istorii Ukrainy* [Encyclopedia of the history of Ukraine]. Retrieved November 12, 2022, from http://www.history.org.ua/?termin=Rejmske_ievanheliie [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2007). *Istoriia vydavnychoi spravy* [History of publishing] (2nd ed.). *Nasha nauka i kultura* [in Ukrainian].
- U Verkhovnii Radi Ukrainy vidbulasia prezentatsiia faksymile "Reimskoho Yevanheliia"* [The presentation of the facsimile of the "Rheims Gospel" took place in the Verkhovna Rada of Ukraine]. (2019, December 21). *Relihiina pravda*. <https://religionpravda.com.ua/?p=39275> [in Ukrainian].

ЗВ'ЯЗКИ З ГРОМАДСЬКІСТЮ, РЕКЛАМА ТА ПРОМОЦІЯ

**PUBLIC RELATIONS,
ADVERTISING AND PROMOTION**

УДК 75.052:711.4]"364"

Мурали міста як форма інформаційного спротиву російській агресії

Марина ОТРИШКО

асист.

Київський національний
університет культури
і мистецтв
вул. Є. Коновальця, 36, 01133,
Київ, Україна
m_14@ukr.net
ORCID 0000-0001-7944-5085
© Отрішко М., 2023

Зображення, які розташовуються на фасадах будинків, огорожах із легкістю запам'ятовуються і здебільшого позитивно впливають на оточення. Мурали є каналом комунікації між жителями міста, митцем, владою та відображають ідентичність міста крізь призму інформаційного простору. Однак у період воєнної агресії росії проти України відбувається трансформація цінностей, яку можна простежити в стінописах України та світу. Саме тому вважаємо мурали потужною інформаційною зброєю. Науковці схильні вважати, що стінописи є провокаційною формою мистецтва, адже вони можуть ненав'язливо впливати на містян. Проте наукових розвідок, присвячених вивченню муралів як чинника спротиву в інформаційному просторі міста, замало.

У статті досліджено дефініцію «мурал», розглянуто його позитивні та негативні функції, здійснено огляд популярних стінописів, які згубно впливають на міських жителів, а також проаналізовано доцільність розміщення муралів в інформаційному просторі. Доведено, що якісні мурали, які є маркерами символізму, естетичної привабливості, креативних і патріотичних ідей, оживлюють інформаційний простір міста, сприяючи естетизації, урізноманітненню типових забудов, приверненню уваги туристів, започаткуванню бізнесу, покращенню якості життя містян.

Обґрунтовано думку про те, що на сьогодні мурали є «голосом» спротиву в інформаційному просторі міста, адже події війни стали чинником ідейних видозмін вуличного мистецтва. Стінописи, які спостерігаємо з початку повномасштабного вторгнення, закликають до свободи, перемоги, підтримки морального духу українців; зображені герої є символами стійкості та незламності. Такі стінописи ширяться світом; кожен мурал є унікальним і має глибоке змістове наповнення, що реалізується через зображення в синьо-жовтих кольорах.

Зроблено висновок про те, що мурали є потужним інструментом впливу на місцевих жителів. Їм властиво ревіталізувати та покращувати інформаційний простір міста, підкреслювати його особливості, сприяти перспективному розвитку територій. Наразі стінописи є ідейними символами незламності, миру, свободи; вони сприяють підняттю патріотичного духу українців та популяризації українського мистецтва.

Ключові слова: мурал, інформаційний простір, інформаційний спротив, місто, візуальна інформація, вуличне мистецтво воєнного часу.

CITY MURALS AS A FORM OF INFORMATION RESISTANCE TO RUSSIAN AGGRESSION

Maryna Otrishko

Assistant

Kyiv National University of Culture and Arts,

36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine

m_14@ukr.net

ORCID 0000-0001-7944-5085

The images on the buildings' facades and fences are easy to remember, and they have a positive impact on the environment. Murals are a communication channel between city residents, artists, and authorities and reflect the city's identity through the prism of the information space. However, during Russia's military aggression period against Ukraine, there is a transformation of values that can be traced in the murals of Ukraine and the world. That is why we consider murals to be a powerful information weapon. Scholars tend to believe that murals are a provocative art form, as they can unobtrusively influence citizens. However, there is little research on murals as a factor of resistance in the city's information space.

The article examines the definition of "mural", considers its positive and negative functions, reviews popular murals that have a detrimental effect on urban residents, and analyses the feasibility of placing murals in the information space. It is proven that high-quality murals, which are markers of symbolism, aesthetic appeal, and creative and patriotic ideas, enliven the information space of the city, contributing to aestheticisation, diversification of typical buildings, attracting tourists, starting a business, and improving the quality of life of citizens.

The author substantiates the idea that today murals are the "voice" of resistance in the information space of the city, as the events of the war have become a factor in the ideological changes of street art. The murals that we have been seeing since the beginning of the full-scale invasion call for freedom, victory, and support for the morale of Ukrainians; the heroes depicted are symbols of resilience and indestructibility. Such murals are spreading around the world; each mural is unique and has a deep meaning, which is realised through the images in blue and yellow colours.

It is concluded that murals are a powerful tool for influencing local residents. They can revitalise and improve the information space of the city, emphasise its features, and contribute to the prospective development of the territories. Currently, murals are ideological symbols of indestructibility, peace, and freedom; they contribute to raising the patriotic spirit of Ukrainians and promoting Ukrainian art.

Keywords: mural, information space, information resistance, city, visual information, wartime street art.

Актуальність проблеми

Мурал, як найпоширеніший вид вуличного мистецтва сьогодні, сприяє видозміні інформаційного простору міст. Зображення, які розташовуються на фасадах будинків, огорожах із легкістю запам'ятовуються і, здебільшого, позитивно впливають на оточення. Мурали є каналом комунікації між жителями міста, митцем, владою та відображають ідентичність міста крізь призму інформаційного простору. Однак у період воєнної агресії росії проти України відбувається трансформація цінностей, яку можна простежити в стінописах України та світу. Саме тому вважаємо мурали потужною інформаційною зброєю. Науковці схильні вважати, що стінописи є провокаційною формою мистецтва, адже вони можуть ненав'язливо впливати на містян. Проте наукових досліджень, присвячених вивченню муралів як чинника спротиву в інформаційному просторі міста, замало, що спонукає глибше дослідити цю проблему.

Стан розробки проблеми

Внесок у розкриття проблеми, зокрема вивчення муралу як форми вуличного мистецтва, його функцій, зробили українські дослідники С. Думасенко, О. Івановська, І. Канищева, В. Поднос, І. Татарова.

Слід виокремити праці Івановської О., яка ототожнила сучасні мурали із традиційним народним хатнім розписом.

Метою статті є дослідження еволюції вуличного мистецтва в інформаційному просторі міст.

Завдання статті: проаналізувати інформаційний простір міст у період воєнного часу.

Виклад основного матеріалу

Інформаційний простір міст здійснює невербальне спілкування з містянами через об'єкти вуличного мистецтва. Найпоширенішим прикладом є мурали, які останні десятиліття стрімко набувають популярності в Україні та світі.

Муралом (у перекладі з іспанського «muro» — «стіна») є вид сучасного вуличного мистецтва, що детально трактується як художній розпис зовнішніх стін будинків і бере свій початок із кінця ХХ ст. (Голуб, 2020).

У тлумачному словнику слово «мурал» (у перекладі з англійської — «настінний») визначено як вид монументального, вуличного

мистецтва, основу якого становлять настінні розписи ("Мурал", 2019). Зображення, що розташовуються на стінах міських будинків, огорожах є реалістичними, уподібненими фотознімку. Однак мурал не виступає самостійним видом мистецтва, адже науковці схильні вважати, що він є продовженням монументального живопису (Голуб, 2020).

Цікаву думку відстоює І. Каніщева (Мурал: що це, 2016), наголошуючи, що мурал є «... найбільш сучасною і провокаційною формою мистецтва, що здатна охопити значно більшу кількість людей, аніж звичайні музеї та галереї». Вважаємо, що дослідниця цілком точно охарактеризувала цей вид мистецтва, адже інформаційний простір міста є в постійному контакті з жителями, підсвідомо містяни щодня звертають увагу на довколишні зображення, гуляючи вулицями або поспішаючи на роботу, і запам'ятовують ідеї, які демонструють мурали. Таким чином інформація сприймається не нав'язливо, позитивно впливаючи на мешканців.

О. Івановська уподібнює мурал-арт осучасненому розпису хат, називаючи «пост-фольклором, осучасненням давньої української традиції, інноваційним форматом утвердження певної ідеї» (Жакова, 2015).

В. Поднос та ін. (2016) вважають, що стінописи набули своєї популярності у зв'язку з заміною радянської мозаїки, яку наразі демонтують згідно з законодавством (Закон «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних

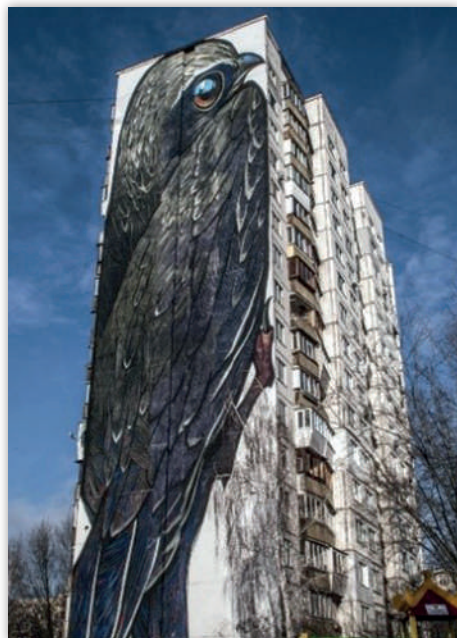

Рис. 1. «Стриж», автор А. Максимов

Рис. 2. «Балерина, що танцює на вибухівці», автор Іно

Рис. 3. «Паперові літачки», автор
О. Корбан

Рис. 4. «Мрія слоненяти», автор
О. Корбан

режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» 2015 р.).

С. Думасенко та І. Татарова (2016) виокремлюють функції муралів: соціальну, комунікативну, просвітницьку, пізнавально-евристичну, меморіальну, сугестивну тощо.

Занедбані будівлі ревіталізуються через яскраві зображення на фасадах, що в цілком сприяє позитивному поширенню вуличного мистецтва. Однак, досліджуючи стінописи, можемо зазначити, що дуже часто муралі розташовуються з метою приховування / «замальовування» наявних проблем — так, на фасаді, який потребує ремонту, простіше розмістити стінопис.

Доцільність наявності муралів у міському інформаційному просторі, зокрема їхні функції й дотичність влади до створення зображень, є об'єктом дослідження команди «Mistosite». Слід зауважити, що стінописи можуть викликати позитивні й негативні емоції, адже межа між мистецтвом і деструктивними зображеннями є хиткою. У Києві можемо спостерігати приклади негативних зображень, які пригнічують настрій містян, псують зовнішній вигляд будинку.

Муралі «Стриж» (автор — А. Максимов, вул. Булаховського, 40. Рис. 1); «Балерина, що танцює на вибухівці» (автор — Іно, проспект Бажана, 7. Рис. 2), «Притулок» (автор — Paola Delfín, Харківське шосе, 170) є похмурими й песимістичними, вони згубно впливають на настрій містян похмурими чорними кольорами, особливо в негодю.

Рис. 5. Очільник Миколаївської обласної військової адміністрації В. Кім

На нашу думку, мурали мають оживлювати інформаційним простір міста, слугувати креативним вирішенням для залучення туристів, бізнесу, сприяти естетизації, збагаченню культурного життя території, урізноманітненню типових забудов.

Проте прояви вуличного мистецтва здебільшого мають позитивні функції, адже професійно виконані мурали мають ідею й несуть змістовні меседжі, відображають ідентичність міста крізь призму інформаційного простору, виконують естетичну, соціальну, комунікативну, пізнавальну, просвітницьку функції.

Позитивними прикладами муралів є «Берегиня» (автор — Мата Руда, м. Київ); «Той, хто рухає Землю» (автор — Джорджино Ф., м. Київ,), «Красуня і птах» (автор — Ернесто Маранж, м. Київ), «Дівчинка в маминих підборах» «Паперові літачки», «Мрія слоненяти» (автор — О. Корбан, м. Київ. Рис. 3, 4), «Дівчина у вишиванці» (автор — Guido van Helten, м. Київ), «Стіна видатних одеських персонажів» (автор — студія «Reach», м. Одеса).

Кожен зі стінописів відображає певну проблематику, зокрема, «Дівчинка в маминих підборах» спонукає замислитися над соціальною проблемою про дитинство й увагу, що, на жаль, має не кожна дитина. Ідеальне дитинство пропагує й зображення «Паперові літачки», де хлопчик проводить свій вільний час, граючись літачками, а не гаджетами, що є зараз максимально поширеною проблемою не лише в середовищі підлітків, а й дорослих. Спостерігаючи цей стінопис, дійсно виникає бажання поринути в справжнє дитинство й провести час із родиною, адже життя швидкоплинне. Атмосферним є зображення «Мрія слоненяти»; на нашу думку, воно демонструє те, що важливо вміти мріяти і що реалізація бажань завжди можлива, адже, як правило, найзаповітніші мрії прості у виконанні. Популярними є також зображення історичних

Рис. 6. Пес-сапер Патрон

постатей, зокрема М. Грушевського, гетьмана Скоропадського в Києві, які нагадують нам про ватних особистостей, історичні події, виконуючи просвітницьку функцію.

Так, у 2021 р. вперше з'явився мурал із закликом про важливість медіаграмотності та критичного мислення. Стінопис створений у межах міжнародного проекту «ARTIFAKE» (розшифровується як «мистецтво захоплює фейк»), основною ідеєю якого є боротьба з пропагандою.

Рис. 7. «Свята Джавеліна»

Мурал «Вектор міста. Критичне мислення» (автор — С. Радкевич, м. Каховка) має звернути увагу людей на важливість осмислення інформації, адже навіть негативна реакція громадян міста на зображення є комунікацією митця й містян (Інтерньюз Україна, 2021).

Повномасштабне вторгнення рф вплинуло на свідомість українців, що активно відображається у вуличному мистецтві воєнного часу. Внутрішнє прагнення громадян України

Рис. 8. «росія тут НІКОЛИ!», автор К. Качановський

свободи, жаги до життя, перемоги над ворогом є основними ідеями муралів, які з'являються на вулицях українських міст. Яскраві стінописи також уособлюють єдність, боротьбу, інформаційний спротив, водночас сприяючи моральному піднесенню містян.

Рис. 9. «Красавица терпяти не буде», автор К. Качановський

Рис. 10. «Україна-переможе», автори — Є. Фуллен, О. Янко

Можемо спостерігати, що героями вуличного мистецтва стають і відомі особистості в певних образах (Президент України В. Зеленський. Рис. 6, очільник Миколаївської обласної військової адміністрації В. Кім. Рис. 5), «Привид Києва», і пес-сапер Патрон (Рис. 6), і вигадані образи, до прикладу «Свята Джавеліна» (Рис. 7) та ін.

Після втрати флагмана української авіації в Борисполі з'явився мурал «Мрія» (автор — Д. Вергелес). Стінопис вкотре нагадує кожному перехожому, що «знищено літак, але знищити українську мрію — неможливо!». Наступною роботою автора є «Україна, яка розквітає у квітах» — синьо-жовта карта, яку розміщено в школі м Бориспіль.

Емоційно сильне зображення, яке спостерігаємо в м. Херсон, має назву «росія тут НІКОЛИ!» (автор — К. Качановський. (Рис. 8)). Дівчинка уособлює всіх дітей України, які за один день 24 лютого стали дорослими. Змиваючи герб росії зі стіни, вона стирає весь біль, який не хоче пережити знову.

Розголосу набуло зображення у м. Рівне «Красавіца терпіти не буде» (автор — К. Качановський. (Рис. 9)). Цей стінопис є відповіддю на вислів керівника кремля та стверджує, що Україна, яку уособлює дівчина на зображенні, ніколи не буде терпіти окупантів на своїй землі і завжди чинитиме спротив агресії ворога.

Символічними є зображення «Україна-переможе» (автори — Є. Фуллен, О. Янко, м. Хмельницький. Рис. 10), «Український військовий зшиває прапор України» (автор — О. Корбан, м. Київ. Рис. 11).

Особливо хочеться зосередити увагу на ідеї шиття прапора, автор намагається через мурал продемонструвати незламність духу, спротив роздроблення країни, важливість територіальної цілісності.

Обговорюваним є мурал «Свята Джавеліна» (автор — Kailas-V, м. Київ), ініціатор створення — благодійний фонд «Saint Javelin». Стінопис, на якому зображено Діву Марію з «Javelin», демонструє нескореність українського народу. Однак після його відкриття набув розголосу конфлікт стосовно неохвалення мистецького проекту Радою церков, члени якої вважали, що зображення зневажає почуття вірян та є «... виразом публічного псевдомистецтва, яке використовує релігійні почуття та символи як об'єкт пародії» (Стасюк, 2022). Після звернення до Президента та мера столиці було ухвалено рішення про те, щоб замалювати німб і герб, утім мешканці міста висловлювали позитивні відгуки щодо муралу й не вбачали в ньому негативних настроїв. Вважаємо, якщо мурал подобається містянам, додає надії й віри в перемогу, він повинен бути в тому вигляді, в якому його продемонстрував автор. Інформаційний простір міста насамперед створений для його жителів, тому влада має орієнтуватися на настрої населення, їхній комфорт.

Майже кожне місто України висловлює спротив російській агресії, мотивує до перемоги й втілює віру в краще через інформаційний текст простору. Варто зауважити, що в містах Європи також спостерігаємо мурали як символ незламності українського народу. Серед найвідоміших слід виокремити стінопис у Франції (автор — Ж. Маллан (Seth) «Україна в дії» (Рис. 12). Зображення дитини в образі України, яка нищить ворожу техніку, крокуючи з

Рис. 11. «Український військовий шиває прапор України», автор О. Корбан

Рис. 12. «Україна в дії», автор Ж. Маллан (Seth)

Рис.13. «Око людини», автор mydogsighs

синьо-жовтим прапором, відображає незламність духу українського народу, протистояння ворогу, безстрашність і водночас усвідомлення основної ідеї боротьби.

Стінопис «Око людини» (автор — mydogsighs, Велика Британія) вражає своїм глибоким змістом, адже автор відтворив погляд людини, яка бачить вибухи у Києві. Спостерігаємо забарвлене синьо-жовтими кольорами око, де віддзеркалюється Андріївська церква та вибух на другому плані. Вважаємо, що цим зображенням автор також намагався показати проблему руйнації пам'яток, які мають сакральне значення для українців. Популярність роботи сприяла появі друкованого формату, отримані кошти з продажу були передані автором в Україну.

Висновки

У статті обґрунтовано поняття «мурал» — вуличне мистецтво настінного розпису, висвітлено його функції, проаналізовано приклади муралів, які згубно впливають на міських жителів, а також зроблено огляд стінописів, що мають схвальні відгуки і є окрасою міста. Зокрема, проаналізовано інформаційний простір міст у період воєнного часу.

Повномасштабне вторгнення рф вплинуло на свідомість українців, що активно відображається у вуличному мистецтві воєнного часу. Внутрішнє прагнення громадян України свободи, жаги

до життя, перемоги над ворогом є основними ідеями муралів, які з'являються на вулицях українських міст. Яскраві стінописи також уособлюють єдність, боротьбу, інформаційний спротив, водночас сприяючи моральному піднесенню містян.

Результатом нашого дослідження став огляд муралів, які на сьогодні є проявом спротиву в інформаційному просторі міста. Патріотичні зображення, розміщені на фасадах будинків України та світу, є символом незламності українського народу, свободи, територіальної цілісності, перемоги, заклик до боротьби проти агресора. Зроблено висновок, що стінописи є актуальною й потужною інформаційною зброєю; завдяки змістовному наповненню вони надихають, виховують, популяризують національну ідею та сприяють перспективі ревіталізації інформаційного простору міст.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Голуб, О. Є. (2020). Мурал. В *Енциклопедія сучасної України*. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=70272
- Горбатенко, І., & Рубаняк, Н. (2022, 30 грудня). *Мистецтво проти війни: як миколаївський стріт-арт відреагував на повномасштабне вторгнення*. Суспільне. <https://suspilne.media/349028-mistectvo-proti-vijni-ak-mikolaivskij-strit-art-vidreaguvav-na-povnomasstabne-vtorgnenna/>
- Думасенко, С., & Татарова, І. (2016). Мурал-арт у контексті мистецтвознавчої теорії. *Аркадія*, 1, 44–48.
- Жакова, М. (2015, 4 листопада). *Мурал – це як іще один знак нашої присутності на цій землі*. Радіо Свобода. <http://www.radiosvoboda.org/a/27345399.html>
- Інтерньюз Україна. (2021, 13 липня). *Уперше в Україні створили мурал на тему медіаграмотності. Мистецтво проти фейків*. <https://internews.ua/opportunity/artifake-mural-opening-in-Kakhovka>
- Мурал. (2019). В *Вільний тлумачний словник*. <http://sum.in.ua/f/mural>
- Мурал: що це, навіщо і звідки прийшло в наше місто*. (2016, 12 липня). Дирижабль. <http://drghl.net/shho-take-mural>
- Поднос, В., Тищенко, І., Грищенко, М., & Вербицький, І. (2016, 19 вересня). *Мурали – втілення символічної влади для зміни образу міста*. Mistosite. <https://mistosite.org.ua/uk/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta>
- 17+ крутих стінописів з різних міст світу та України з теми війни*. (2022, 11 травня). OsvitaNova. <https://osvitanova.com.ua/posts/5452-17-krutykh-stinopysiv-z-riznykh-mist-svitu-ta-ukrainy-z-temy-viiny>
- Стасюк, І. (2022, 26 травня). *Мурал зі Святою Джавеліною образив релігійні почуття Ради церков*. Хмарочос. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/05/26/mural-zi-svyatoyu-dzhavelinoyu-obrazyv-religijni-pochuttya-rady-czerkov-foto/>

REFERENCES

- Dumashenko, S., & Tatarova, I. (2016). Mural-art u konteksti mystetstvoznavchoi teorii [Mural-art in the context of art theory]. *Arkadiia*, 1, 44–48 [in Ukrainian].

- Holub, O. Ye. (2020). Mural. In *Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy* [Encyclopedia of modern Ukraine]. https://esu.com.ua/search_articles.php?id=70272 [in Ukrainian].
- Horbatenko, I., & Rubaniak, N. (2022, December 30). *Mystetstvo proty viiny: yak mykolaivskiy strit-art vidreahuvav na povnomashtabne vtornennia* [Art against war: How Mykolaiv street art responded to a full-scale invasion]. Suspilne. <https://suspilne.media/349028-mistectvo-proti-vijni-ak-mikolaivskij-strit-art-vidreahuvav-na-povnomashtabne-vtornenna/> [in Ukrainian].
- Internews Ukraine. (2021, July 13). *Uppershe v Ukraini stvoryly mural na temu mediahramotnosti. Mystetstvo proty feikiv* [For the first time in Ukraine, a mural was created on the topic of media literacy. Art against fakes]. <https://internews.ua/opportunity/artifake-mural-opening-in-Kakhovka> [in Ukrainian].
- Mural. (2019). In *Vilnyi tlmachnyi slovnyk* [Free explanatory dictionary]. <http://sum.in.ua/f/mural> [in Ukrainian].
- Mural: shcho tse, navishcho i zvidky pryshlo v nashe misto* [Mural: What is it, why and where did it come to our city]. (2016, July 12). Dirigible. <http://drghl.net/shho-take-mural> [in Ukrainian].
- Podnos, V., Tyshchenko, I., Hryshchenko, M., & Verbytskyi, I. (2016, September 19). *Muraly – vtilennia symbolichnoi vlady dlia zminy obrazu mista* [Murals are the embodiment of symbolic power to change the image of the city]. Mistosite. <https://mistosite.org.ua/uk/articles/muraly-vt%D1%96lennya-symvol%D1%96chnoyi-vlady-dlya-zm%D1%96ny-obrazu-m%D1%96sta> [in Ukrainian].
- 17+ *krutykh stinopysiv z riznykh mist svitu ta Ukrainy z temy viiny* [17+ cool murals from different cities of the world and Ukraine on the theme of war]. (2022, May 11). OsvitaNova. <https://osvitanova.com.ua/posts/5452-17-krutykh-stinopysiv-z-riznykh-mist-svitu-ta-ukrainy-z-temy-viiny> [in Ukrainian].
- Stasiuk, I. (2022, May 26). *Mural zi Sviatoi Dzhavelinoiu obraziv relihiini pochuttia Rady tserkov* [The mural with the Holy Javelina offended the religious feelings of the Council of Churches]. Khmarochos. <https://hmarochos.kiev.ua/2022/05/26/mural-zi-svyatoyu-dzhavelinoyu-obraziv-religijni-pochuttia-rady-cerkov-foto/> [in Ukrainian].
- Zhakova, M. (2015, November 4). *Mural – tse yak ishche odyin znak nashoi prysutnosti na tsii zemli* [The mural is like another sign of our presence on this earth]. Radio Svoboda. <http://www.radiosvoboda.org/a/27345399.html> [in Ukrainian].

УДК 655.55:659.4]:[004.7:316.472.4](477)

Соціальні мережі як інструмент промоційної роботи видавництв

Олена ПОГРІБНА

канд. філол. н., доц.
Черкаський національний
університет імені Богдана
Хмельницького
бульвар Шевченка, 81, 18031,
Черкаси, Україна
pogribna_olena@ukr.net
ORCID 0000-0002-1564-5448
© Погрібна О., 2023

У статті проаналізовано особливості соціальних мереж як потужного інструмента в інформаційно-промоційній роботі видавництва, які з кожним роком усе більше приділяють увагу PR-діяльності, насамперед в інтернеті. Досліджено сторінки провідних українських видавництв («Видавництво Старого Лева», «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Наш Формат», «Клуб сімейного дозвілля», «Ранок», «Основи», «Кальварія», «Фоліо», «Віват», «Віхола», «Книголав», «ArtBooks», «Абук») у фейсбуці, інстаграмі, ютубі, твіттері, тіктоці, телеграмі та пінтересті.

Акцентовано на перевагах соцмереж, їх можливостях для промоційної діяльності видавництва: підвищувати впізнаваність бренду, створювати й підтримувати позитивний імідж і репутацію; презентувати читачам книжкову продукцію, знайомити їх з авторами й командою видавництва (редакторами, перекладачами, дизайнерами, верстальниками, ілюстраторами); належним чином інформувати свої цільові аудиторії (медіа, владу, партнерів-видавців, інтернет-книгарні, читачів), залучати потенційну аудиторію; безпосередньо комунікувати зі своїми читачами, швидко отримувати від них зворотний зв'язок (перегляди, вподобайки, коментарі, поширення), вивчати інтереси й читацькі вподобання підписників; застосовувати значну кількість рекламних інструментів на всіх етапах редакційно-видавничого процесу, знайомити читача з процесом творення книги тощо.

У статті на основі проведеного дослідження запропоновано класифікацію контенту на сторінках видавництв у соціальних мережах: 1. рекламний (комерційний), 2. корисний, 3. інформаційний, 4. інтерактивний, 5. розважальний (фановий), 6. репутаційний (брендинговий). Кожен тип контенту проілюстровано різними видами повідомлень.

Крім того, проаналізовано особливості продукування повідомлень для різних соцмереж, урахувавши формат інформацій (можливість публікувати різні за розміром тексти, відео, фотографії, інфографіку тощо) та читацьку аудиторію (віковий критерій).

Стаття репрезентує правила модерування сторінок, урахувавши досвід провідних видавництв України.

Ключові слова: інформаційно-промоційна робота видавництва, PR-діяльність, соціальні мережі, фейсбук, інстаграм, ютуб, твіттер, тікток, телеграм, пінтерест.

SOCIAL NETWORKS AS A TOOL FOR PROMOTION WORK OF PUBLISHING HOUSES

Olena Pohribna

PhD in Philology, Associate Professor
Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy
81, Shevchenko Boulevard, 18031, Cherkasy, Ukraine
pogribna_olena@ukr.net
ORCID 0000-0002-1564-5448

The article analyses the peculiarities of social networks as a powerful tool in the information and promotional work of publishing houses, which pay more and more attention to PR activities, especially on the Internet. The article examines the pages of leading Ukrainian publishing houses (Old Lion Publishing House, A-ba-ba-ha-la-ma-ha, Nash Format, Family Leisure Club, Ranok, Osnovy, Kalvaria, Folio, Vivat, Vihola, Kniholav, ArtBooks, Abuk) on Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, Tiktok, Telegram, and Pinterest.

The article emphasises the advantages of social media and their potential for promotional activities of the publishing house: increase brand awareness, create and maintain a positive image and reputation; present book products to readers, introduce them to authors and the publishing team (editors, translators, designers, layout designers, illustrators); properly inform their target audiences (media, authorities, publishing partners, online bookstores, readers), and attract potential audiences; communicate directly with their readers, quickly receive feedback from them (views, likes, comments, distribution), study the interests and reading preferences of subscribers; use a significant number of advertising tools at all stages of the editorial and publishing process, introduce the reader to the process of creating a book, etc.

Based on the study, the article proposes a classification of content on the pages of publishing houses in social media: 1. advertising (commercial), 2. useful, 3. informational, 4. interactive, 5. entertaining (fan), and 6. reputational (branding). Each content type is illustrated by different messages types.

In addition, the article analyses the peculiarities of producing messages for different social networks, taking into account the format of information (the ability to publish texts, videos, photos, infographics, etc., of various sizes) and the readership (age criterion).

The article presents the rules of page moderation, taking into account the experience of leading Ukrainian publishers.

Keywords: information and promotional work of the publishing house, PR activities, social networks, Facebook, Instagram, YouTube, Twitter, TikTok, Telegram, Pinterest.

Актуальність проблеми

Важливість використання соціальних мереж для просування видавничої продукції на сучасному етапі важко переоцінити. Відділи піару й маркетингу видавництв розуміють, що сьогодні неможливо проводити ефективну PR-діяльність без використання інтернету. Професор М. Тимошик (2010) наголошує на суттєвих перевагах такої форми книжкової торгівлі як для читача (доступ до інформації в будь-який час доби, економія часу, можливість замовлення без посередників), так і для видавця: «економія коштів на маркетингові програми, можливість продажу товару за нижчими цінами, донесення інформації про наявність книг на необмежені території, популяризація програми свого видавництва» (с. 390). Тому майже всі гравці видавничого ринку активно представлені в різних соціальних мережах одночасно. Порівняно з 10-ми роками ХХІ століття ця тенденція невинно зростає.

Крім того, слід узяти до уваги, що книжковий маркетинг за ковідно-воєнний період практично перейшов в онлайн: віртуальні презентації книг, промокампанії, книжкові фестивалі тощо. Ураховуючи популярність соціальних мереж, видавництва активно використовують їх і для піару (створення позитивного образу цього видавництва і його авторів), і для реклами своєї продукції.

Стан вивчення проблеми

Питання PR-діяльності у видавничій галузі активно досліджують учені з першого десятиліття ХХІ століття. У цей період захищено дисертації (Г. Ключковська (2000), І. Копистинська (2004)), з'являється низка наукових розвідок про важливість маркетингового етапу в редакційно-видавничому процесі (А. Судин (2008), Л. Танчин (2008), Ю. Мельник та О. Драчук (2010), О. Скочинець (2010, 2011), О. Скібан (2014, 2016, 2017), І. Копистинська та Т. Гринівський (2015), І. Копистинська (2018) та інші), а також публікацій у медіа (І. Славінська (2012), М. Хемій (2021), Ю. Орлова (2021) та інші). Спочатку науковці вивчали досвід європейських і американських колег, шукали можливості застосувати PR-інструменти в українських реаліях, аналізували співпрацю з медіа й участь у фестивалях як найважливіші способи впливу на цільові аудиторії, наголошували на тому, що українські видавці недостатньо використовують новітні канали комунікації та рекламні інструменти, зокрема соціальні мережі, тобто окреслювали проблему в цілому, а згодом предметом досліджень учених стала промоційна

діяльність українських видавництв, визначення найбільш ефективних інструментів і каналів спілкування зі своєю аудиторією.

Промоція видань є важливим питанням у сучасних підручниках і монографіях із видавничої справи й книжкового бізнесу, опублікованих у різні роки (М. Тимошик (2005, 2010), В. Ткаченко та ін. (2008), В. Шпак (2015), О. Калінін та ін. (2019) тощо).

Дослідники маркетингу, зокрема і книжкового, аналізуючи комплекс заходів для промоції продукції, наголошують на тому, що в сучасних реаліях неможливо реалізувати PR-діяльність будь-якої організації без використання інтернету, насамперед соціальних мереж. Про це йдеться в наукових розвідках українських учених, зокрема С. Водолазької (2013), Д. Олефір (2014), Д. Фіалко (2013), О. Каньшиної (2017), М. Кіндій та ін. (2017), В. Круглова (2018), О. Скібан (2019), К. Гаврилук і М. Рудьківської (2020), О. Кошелюк та ін. (2021), а також зарубіжних, таких як Т. Бронвен (Bronwen, 2021), М. Долархайд (Dollarhide, 2023), К. Гронек (Gronek, 2020) та інших.

Серед останніх розвідок особливої уваги заслуговують публікації викладачки кафедри видавничої справи Київського університету імені Бориса Грінченка Т. Єжижанської (2016, 2017a, 2017b, 2017c, 2018a, 2018b, 2018c). Науковиця досліджує організацію інформаційно-комунікаційної діяльності сучасних видавництв, роль PR-комунікації для стратегічного розвитку видавництва, читачів як суб'єктів комунікації книжкових видавництв, оцінку відвідувачами найбільших книжкових заходів України, підготовку PR-менеджерів для українських книжкових видавництв. У своїх статтях авторка окреме місце відводить використанню видавництвами соціальних мереж у PR-діяльності.

Грунтовними дослідженнями оцінки ефективності використання провідними світовими й українськими видавництвами соціальних мереж є праці З. Григорової (2020), В. Ковпак (2020). Ці публікації містять багато корисної інформації про кількісні показники оцінки ефективності за різними параметрами (кількість підписників, коментарів, репостів і вподобань, показники середньої ефективності публікацій з певним змістом щодо середньої ефективності інших видів вмісту, показники середньої ефективності публікацій за часом доби, показники середнього ERpost записів із текстом певної довжини, сумарний показник кількості записів за довжиною публікацій, показник середньої ефективності публікацій із певною довжиною тексту, показник сумарної кількості постів із використаними хештегами тощо).

Проблема рекламної діяльності у книжковій сфері є темою для обговорення в інтерв'ю з видавцями-практиками й піарниками видавництва. Особливої уваги заслуговує робота з промоції книг «Видавництва Старого Лева». Своїм досвідом діляться директор Микола Шейко та головна редакторка Мар'яна Савка в розмові з журналістом онлайн-журналу «The Ukrainians» Богданом Неборак (Неборак, 2016), керівниця відділу піару й маркетингу Оксана Зьобро в інтерв'ю редакції інтернет-видання «Happy Monday» («Я роблю книжки видимими», 2020) тощо).

Для підвищення рівня професіоналізму в книжковій сфері є низка тренінгів та інтенсивів. Так, школа сучасної літературної індустрії та комунікацій «LITOSVITA» регулярно проводить онлайн-курси: «Книжковий бізнес» (листопад – грудень 2021 р.), «Як видати і просувати книгу» (лютий 2022 р.), «Як просувати книгу» (березень 2023 р.), на яких окремими блоками розглянуто питання просування книг в інтернеті, найбільш ефективні PR-інструменти для цього, специфіку різних соціальних мереж, укладання контент-планів та етапи реалізації. Тренерами на цих курсах завжди є практики видавничого бізнесу, які діляться своїм досвідом у сфері книжкового піару: засновник і генеральний директор видавництва «Ранок» Віктор Круглов, видавчиня і засновниця видавництва «ARTBOOKS» Анна Похлебаєва, CEO книжкової платформи «YaKabo» Іван Богдан, керівниця відділу піару й маркетингу «Видавництва Старого Лева» Оксана Зьобро, співзасновниця й директорка видавництва «IST Publishing» Катерина Носко, співзасновниця й директорка видавництва «Віхола» Ілона Замоцна, засновник онлайн-платформи для багатомовних інтерактивних аудіокниг «Lingart» Михайло Малкуш, книжкова аналітикиня, аудиторка видавничих проєктів, магістр з фінансів (Київ) та міжнародного видавничого бізнесу (Лондон) Інна Білоножко, співзасновник і директор видавництва «Pabulum», співзасновник «LITOSVITA», куратор багатьох літературних і книжкових проєктів Дмитро Стретович, директорка з маркетингу «АБУК», у минулому — директорка з маркетингу й комунікацій видавництв «Віват», «Наш Формат», книжкової платформи «YaKabo» Катерина Аврамчук, директорка з комунікацій видавництва «Віват» Світлана Тараторіна, співзасновниця та керівниця напряму маркетингу видавництва «Віхола» Марина Захарчук. Онлайн-курс з книжкового маркетингу від «House of Europe» передбачав вивчення основних маркетингових інструментів, а також правила вибору і ведення соцмереж видавництв.

Джерельною базою дослідження стали сторінки в соціальних мережах провідних українських видавництв, насамперед тих, які за останні роки в різних рейтингах посідають перші місця, а головне — орієнтовані на ринок, на потреби своєї аудиторії, постійно дбають про підтримку свого іміджу, керівництво й піарники яких є тренерами на інтенсивах і майстер-класах із просування книги та дають інтерв'ю різним медіа. Інакше кажучи, це ті видавництва, бренд яких є упізнаваним: «Видавництво Старого Лева», «А-ба-ба-га-ла-ма-га», «Наш Формат», «Клуб сімейного дозвілля», «Ранок», «Основи», «Кальварія», «Фоліо», «Віват», «Віхола», «Книголав», «ArtBooks», «Абук».

Сучасні видавництва мають свої сторінки в різних соцмережах, які були предметом дослідження: «Фейсбук», «Інстаграм», «Ютуб», «Твіттер», «Тікток», «Телеграм», «Пінтерест».

Невирішені питання

Як бачимо з огляду джерел з окресленої теми, на сьогодні є чимало досліджень, присвячених маркетингу й рекламі, багато наукових розвідок про книжкову промоцію та способи й канали впливу на читацьку аудиторію, публікацій про окремі інструменти, зокрема й сторінки видавництв у соціальних мережах. Однак невирішеними залишаються такі проблеми:

1. Немає комплексного вивчення досвіду роботи українських видавництв у всіх соцмережах, автори аналізують або декілька видавництв у двох-трьох соцмережах, або одне видавництво в одній мережі тощо.
2. Чимало українських науковців спираються на дослідження російських авторів та описують російські видавництва й ті соцмережі, які в Україні були заборонені ще до повномасштабного вторгнення («Однокласники», «ВКонтакте»).
3. Усі соціальні мережі постійно розвиваються, стрімко зростає кількість нових PR-інструментів, українські видавництва активно створюють сторінки в інтернет-просторі, намагаючись використати всі комунікативні можливості, а відтак дослідження окресленої теми завжди залишається на часі.

Завданням статті є комплексний аналіз використання українськими видавництвами різних соціальних мереж для просування своєї продукції, а також для створення позитивного іміджу видавництва та його авторів, а саме:

1. Окреслити можливості соціальних мереж як інструмента інформаційно-промоційної роботи видавництва.
2. Дослідити та класифікувати види контенту на сторінках видавництва.
3. З'ясувати особливості повідомлень для різних соціальних мереж.
4. Визначити основні правила ведення видавництвами інтернет-сторінок.

Виклад основного матеріалу

Наголошуючи на важливості соціальних мереж серед інших інструментів інформаційно-промоційної роботи видавництва, необхідно акцентувати на їх **можливостях і перевагах**.

Максимальна реалізація головного принципу рекламної діяльності — зробити організацію відомою, щоб бренд видавництва елементарно був упізнаваним, тобто створити присутність в інформаційному полі, а вже потім — демонструвати аудиторії продукцію цього видавництва, розказувати про неї, показувати її, тобто, як влучно наголошує керівниця відділу піару й маркетингу «Видавництва Старого Лева» Оксана Зьобро, «зробити книгу видимю» («Я роблю книжки видимими», 2020).

Формування й підтримування позитивного іміджу, репутації, створення бренду видавництва, підвищення популярності його авторів і їх книг, хоча результатом активності в соціальних мережах не обов'язково є підвищення продажів і зростання кількості відвідувачів організованих видавництвом заходів. З. Григорова взагалі вважає, що «не слід намагатися використовувати соціальні мережі для продажу, натомість доцільно розміщувати контент, яким користувачі будуть ділитися, який буде спонукати їх взаємодіяти з платформами — освітній, розважальний, інтерактивний» (Григорова, 2020). Водночас не можна ігнорувати той факт, що під постом із рекламою книги або інформацією про неї часто в коментарях люди питають ціну.

Налагодження зв'язків з усіма цільовими аудиторіями, їх належне інформування. Серед основних цільових аудиторій видавництв можна виокремити такі:

1. Медіа.
2. Влада.
3. Партнери (книгарні та інші видавництва).
4. Реальна аудиторія (ті, хто купує й читає книги цього видавництва).
5. Потенційна аудиторія (ті, кого можна залучити).

Дослідження, проведені Т. Єжижанською та опубліковані в статтях «Роль PR-комунікації для стратегічного розвитку видавництва» (Єжижанська, 2017b, с. 88–89) і «Комунікація видавництва очима читачів: оцінка відвідувачів найбільших книжкових заходів України» (Єжижанська, 2018a, с. 6–11), показують, що читачам часто не вистачає елементарної інформації про видавництво, його новинки, про сучасних письменників й ілюстраторів книг. Зрозуміло, що за останні роки ситуація змінилася на краще, але це ще раз утворює думку, що соціальні мережі без перебільшення дають найбільші можливості для інформування читацької цільової аудиторії, адже це пряме спілкування з нею.

Пряме спілкування зі своїми читачами, миттєве отримання зворотного зв'язку (перегляди, вподобайки, коментарі, поширення).

Отримання максимальної інформації про свою аудиторію: аналіз кількості підписників, переглядів і вподобань, відстеження, хто і які пости вподобав у соцмережах, хто і які відгуки написав, хто і скільки зробив репостів тощо. Тобто йдеться і про технологічні засоби функціоналу онлайн-сервісів (кількісний аспект), і про аналіз змісту (якісний аспект).

Прямий перехід в інтернет-магазин і на сайт видавництва. Останнім часом ланцюг «соціальна мережа — сайт видавництва — інтернет-книгарня» став основним складником у системі розповсюдження (продажу) і друкованої, і електронної видавничої продукції. Тобто аудиторія, зацікавившись книгою, відразу має можливість перейти за покликанням та оформити замовлення.

Розміщення реклами, зокрема таргетованої. Проведення промоції на всіх етапах редакційно-видавничого процесу, починаючи з додрукарської підготовки та передзамовлення книги. Саме в соцмережах дуже легко розказати й показати, як автор працює над книгою, як співпрацює з редактором, верстальником та ілюстратором.

Можливість застосування практично всіх видів PR-інструментів, ураховуючи насамперед два чинники:

- мультимедійність, можливість публікувати контент будь-якого формату (текст, фото, малюнки, інфографіка, аудіо, відео);
- охоплення різної кількісно великої аудиторії.

Створення потужного інформаційного поля навколо книги або автора.

Проведення PR-діяльності з мінімальними фінансовими витратами, адже більшість функцій у соціальних мережах є безплатними.

Стимулювання підписників створювати свій контент, пов'язаний із читанням, купівлею книг видавництва, враженнями від прочитаної книги тощо, розміщувати цей контент у себе на сторінці. Соцмережі в цьому контексті дають чи не найвищі шанси отримати свого так званого «лояльного читача», який з власної ініціативи писатиме відгуки на книги, зніматиме книжкові блоги тощо. Тобто застосування ситуації win-win. Її успішність можна побачити на прикладі PR-діяльності «Видавництва Старого Лева», піарниця якої Оксана Зьобро так пояснює свою стратегію: «Читач задоволений, бо знайшов свою книжку, видавництво теж щасливе, бо цей читач залишається з ним надовго» («Я роблю книжки видимими», 2020).

Названа можливість стосується не тільки пересічних читачів, а й співпраці із журналістами. На цьому наголошує генеральна директорка видавництва «Віват» Юлія Орлова: «З досвіду скажу, що хороший книжковий піар — безкоштовний книжковий піар. Це пов'язано з декількома факторами. По-перше, видавничий бізнес низькомаржинальний, а, по-друге, книжки — це також контент для медіа. Тому це така собі win-win співпраця» (Орлова, 2021).

Допомога читачеві вибрати книгу. Із цією метою видавці використовують безліч різноманітних інструментів: книжкові блоги, буктрейлери, відеогляди, «горталки» книг, цитування уривків із книги, анотації, рецензії, відгуки інших читачів тощо.

За потреби — реалізувати кризову комунікацію. Один із прикладів: у видавництві «Ранок» надруковано книгу «Рослинний світ» з грубою помилкою дизайнера, який не звернув увагу на кольори малюнка, де Крим позначено тим самим кольором, як і деякі країни Європи й частина території росії, тоді як Україна — іншим кольором. Про це написали читачі у фейсбуці, після чого новину підхопили онлайн-видання. Генеральний директор вирішив ситуацію, вилучили книгу з продажу, винних покарали, процес редагування вдосконалили, але першим кроком була відповідь у соцмережах, що керівництво видавництва розбирається в ситуації (Круглов, 2018).

Популяризація читання в цілому, створення моди на читання, повернення цікавості до книги будь-якого формату. Цьому сприяють сучасні публікації, залучення молоді, продукування яскравого, естетичного, атмосферного фотоконтенту.

Залучення своєї аудиторії до зборів донатів на ЗСУ, допомога тим, хто найбільше постраждав від війни. Яскравим прикладом є організований у твіттері збір видавництвом «А-ба-ба-га-ла-ма-га» книг для дітей Нікополя (більш докладно про це — у публікації Д. Данилюк, 2023).

Проведене дослідження дає підстави виокремити такі **типи контенту** на сторінках видавництв у соціальних мережах (запропонована класифікація є умовною, адже один пост може мати як комерційний, так і інформаційний характер або як корисний, так і інтерактивний тощо):

1. Рекламний або комерційний контент:
 - огляд виданих книг;
 - відеогорталки книг (особливо ефективно для ілюстрованих видань з яскравим візуальним контентом);
 - рецензії на книгу літературних оглядачів, критиків, журналістів;
 - анотації книг;
 - книжкові блоги (співпраця видавництв із блогерами відбувається за принципом бартеру: видавництво дарує блогеру книгу, а блогер робить для видавництва огляд);
 - буктрейлери;
 - відгуки читачів на книгу;
 - публікація уривків із книги;
 - розповіді про книгу автора або працівника видавництва;
 - акційні пропозиції від видавництва.
2. Корисний контент:
 - поради;
 - тематичні добірки;
 - майстер-класи;
 - відповіді на типові запитання від цільових аудиторій, FAQ-пости;
 - інформація про вакансії (посади редакторів, дизайнерів, ілюстраторів, маркетологів тощо);
 - інформація про стажування, інтенсиви, освітні курси, майстер-класи тощо.
3. Інформаційний контент:
 - інформаційна підтримка заходів, які проводить видавництво, починаючи з анонсування події й закінчуючи публікаціями про неї, а також прямі ефіри цих заходів;
 - фотографії та відео із заходів, які проводили видавництва або брали в них участь;
 - анонси про вихід книги;
 - новини з життя видавництва;
 - інтерв'ю з авторами, видавцями, ілюстраторами, лідерами думок;

- рейтинги;
 - пам'ятні дати;
 - представлення автора-початківця;
 - дні народження відомих письменників (тематичні дописи можуть супроводжуватися рекламою книги, якщо така є у видавництві, наприклад: у пості на день народження Тараса Шевченка — покликання на «Кобзар» в інтернет-книгарні чи на сайті видавництва);
 - знакові події видавничої галузі.
4. Інтерактивний контент:
- вікторини;
 - конкурси серед читачів;
 - розіграші;
 - ігри;
 - збір відгуків;
 - опитування.
5. Розважальний або фановий контент:
- цікаві факти, пов'язані з читанням;
 - рекомендації книг для різних знаків зодіаку;
 - фото від читачів із книгами видавництва, книжкових домашніх полиць;
 - опитування, які не мають змістового навантаження, а застосовуються для стимуляції активності аудиторії (типу «Скільки книжок прочитали за зиму?»);
 - пости-жарти;
 - ворожіння по книзі;
 - історії;
 - меми.
6. Репутаційний (брендинговий) контент:
- знайомство аудиторії з працівниками видавництва, які часто зовсім не відомі аудиторії порівняно з авторами книг, акцент на важливості їх роботи: директорами, редакторами, ілюстраторами, перекладачами, дизайнерами тощо;
 - вітання зі святами, днями народженнями, отриманням нагород авторів, видавців, партнерів тощо (на фірмових листівках з логотипом видавництва і в його стилі).

Особливості повідомлень для різних соціальних мереж

Слід урахувати, що контент сторінок залежить від виду соціальної мережі, вибираючи яку видавництво насамперед має звертати увагу на два критерії:

1. Формат контенту, який переважає:
 - фейсбук — текстові пости різного розміру (анотації книг, промови авторів чи видавців на різних заходах, відгуки, рецензії, уривки з творів тощо), фото книги або добірок книг, фото із заходів, відео; найбільш поширений варіант — фото/відео + текст, але можна і тільки текст;
 - інстаграм — схоже, як у фейсбуці, але фото чи відео є обов'язковим; популярними є бкстаграми (книжкові блоги в інстаграмі);
 - ютуб — відео різного хронометражу (можна і довгі): буктуби (книжкові блоги в ютубі), буктрейлери, відеопозії, книжкові горталки, відеоінтерв'ю з авторами, видавцями, ілюстраторами, дизайнерами тощо;
 - твіттер — короткі текстові блоги (твіти) з фотографіями або короткими відео (переважно до двох хвилин);
 - тікток — схоже, як у ютубі, але відео короткі (до 10 хвилин), переважають тривалістю до однієї хвилини; популярними є буктоки (книжкові блоги в тіктоці);
 - телеграм — текстові повідомлення з фото/відео або тільки текст; популярними є тези (у форматі маркованих списків) великих повідомлень (інтерв'ю, перелік подій за місяць, що минув, перелік анонсів найближчих подій від видавництва; тематичні добірки книг тощо) з гіперпокликаннями на іншу платформу, де опубліковано ці матеріали в повному обсязі (на сайті, в ютубі тощо);
 - пінтерест — яскраві, бажано атмосферні, фото (піни) книг, читачів із книгами, короткі відео (переважають горталки).
2. Вік основної аудиторії соцмережі, орієнтуючись на результати, оприлюднені на сайті «Детектор медіа» (*Найчастіше новини*, 2022):
 - фейсбук — 30–70 років;
 - інстаграм — 18–30 років;
 - ютуб — більш-менш рівномірно всі вікові категорії;
 - твіттер — більш-менш рівномірно всі вікові категорії;
 - тікток — 18–30 років;
 - телеграм — 18–60 років;
 - пінтерест — більш-менш рівномірно всі вікові категорії.

Орієнтуючись на типи контенту й на особливості повідомлень для різних соцмереж, видавництва виробили основні **правила** наповнення й ведення сторінок:

 1. Представлення в усіх соцмережах одночасно. Так, найбільш потужні видавництва мають свої сторінки майже в усіх соцме-

- режах: «Видавництво Старого Лева» — у семи, «А-ба-ба-га-ла-ма-га» — у шести, але переважна більшість видавництв — у трьох-чотирьох мережах («Фейсбук», «Інстаграм», «Ютуб» і або «Телеграм», або «Тікток»).
2. Поширення інформації на одну тему (наприклад, про вихід нової книги) на сторінках у соцмережах і автора, і видавництва, і його директора або PR-менеджера. По-перше, це реалізує одне з найважливіших правил PR-діяльності — інформувати аудиторію через максимальну кількість каналів одночасно. По-друге, це є ефективним, якщо використовувати персональний бренд керівника (зрозуміло, за умови, якщо такий бренд створено). Найвдалішим прикладом є пости директора видавництва «А-ба-ба-га-ла-ма-га» Івана Малковича (його інтерв'ю і виступи на публічних заходах, відеоогляди книг з ним у ролі блогера тощо).
 3. Створення ефекту «живої сторінки»:
 - регулярне оновлення інформації;
 - публікація сториз, які не тільки інформують, а й створюють «ефект присутності» видавництва в інтернет-просторі.
 4. Максимальне представлення однієї інформації в різних соціальних мережах, що дає можливість, по-перше, охопити різну за віком й уподобаннями аудиторію, а, по-друге, представити книгу за допомогою різної за форматом інформації (короткі й довгі тексти, фото, інфографіка, аудіо, відео).
 5. Соціальні мережі слід використовувати для популяризації сайту видавництва, підвищення рівня його відвідуваності. Насамперед ідеться про два моменти:
 - репости важливої інформації із сайту — у соціальній мережі дається короткий огляд або початок публікації, а для того, щоб прочитати/переглянути повністю, необхідно перейти на сайт;
 - розміщення реклами книги на сторінках у соціальних мережах, і, якщо читач зацікавився й захотів придбати, знову ж таки треба перейти на сайт видавництва чи інтернет-книгарні й оформити замовлення.
 6. Сортування інформації за різними рубриками, які дозволяє створити соціальна мережа. Так, у ютубі — це «Головна сторінка», «Відео», «YouTube Shorts», «Наживо», «Списки відтворення» (найзручніше сортувати тут за підрубриками зі своїми назвами), «Про канал» тощо. В інстаграмі є можливість самостійно створювати рубрики, наприклад на сторінці видавництва «Наш Формат»: «Новинки», «Бестселер», «У друзі»,

«Добірки», «ВійськоЧитає», «Е-книжки», «Чеклист», «Відгуки» тощо. По-перше, це зручно: читач легко може знайти саме ту інформацію, яка йому потрібна. По-друге, аудиторія зникає до традиційних рубрик і слідкує за їх оновленням.

У цьому ж контексті слід наголосити на важливості хештегів, дія яких схожа на ефект від постійних рубрик. Наприклад, видавництво «Клуб сімейного дозвілля» використовує такі хештеги, як #адмін_рекомендує, #прочитане, #перевіренонасобі тощо.

7. Наповнення соціальних мереж різними видами й форматами контенту:
 - для постів — текст, відео, фото, ілюстрації, смайли, графічні виділення;
 - для сториз — додатково використання гіфок, наліпок та інших інструментів.
8. Наповнення соцмереж не тільки інформаційним контентом, а й розважальним. Саме на цьому наголошує менеджерка з комунікацій видавництва «Книголав» Ольга Вишня в інтерв'ю журналістці видання «Bazilik» Мар'яні Хемій:

Наразі маємо профілі у фейсбуці, інстаграмі й телеграмі. Найактивнішою є сторінка в інстаграмі, тут більше комунікуємо і значно частіше отримуємо зворотний зв'язок. Ми не тільки ділимося інформацією про новинки, а й пропонуємо підписникам поговорити про книжки чи на певні теми, публікуємо відгуки лідерів думок, транслюємо наші події, започатковуємо різні рубрики. Ілюстраторка Анастасія Щербань намалювала для соцмереж Ловця слів, який полює за незвичними словами у наших книжках. Сторінки «Книголава» в соцмережах — це про спільноту. Ми тут розважаємось, ділимося враженнями про книжки, пізнаємо світ. (Хемій, 2021).

9. Створювати максимум візуального контенту: фотографії, інфографіку, афіші, оголошення, рекламу, короткі відео тощо, навіть якщо соцмережа дозволяє публікувати тільки текст (наприклад, у фейсбуці чи телеграмі).
10. Крім розміщення оригінального власного контенту, на своїх сторінках у соціальних мережах деякі видавництва роблять репости і рерайтинг зі сторінок організацій, що займаються спорідненою діяльністю, а також публікують покликання на корисні блоги і канали. Як правило, це поширення інформації

- з книжкових соціальних мереж і читацьких груп («ПроКниги», «Що почитати»), літературних онлайн-платформ.
11. Використання основних каналів інформування аудиторії в соціальних мережах:
 - в інстаграмі — пости, актуальні сториз, щоденні сториз, розсилання повідомлень в директ;
 - у фейсбуці — пости, особливо з позначками людей — учасників подій, про яких пишуть, сториз, розсилання повідомлень в директ;
 - у телеграмі — пости та чати для обговорень.
 12. Тексти постів мають бути максимально короткими й інформативними. Довгими, як виняток, можуть бути тільки дуже оригінальні й цікаві тексти (уривки з книг, витяг із виступів авторів і видавців тощо).
 13. Ретельно добирати заголовки до публікацій, ураховуючи такі моменти:
 - для офіційних постів найбільш вдалимi будуть інформаційні заголовки, для розважальних — інтригувальні;
 - переглядаючи пости, підписник бачить лише перші рядки, тому основну інформацію слід формулювати коротко за допомогою ключових слів (щоб її було видно в цих перших рядках).
 14. Активне використання способів заохочування аудиторії до активних дій:
 - питання («Художня література чи нонфікшн: що читаєте частіше?»);
 - провокації;
 - прохання поділитися своїми враженнями від прочитаної книги;
 - згадати друзів у коментарях;
 - поділитися публікаціями з друзями тощо.
 15. Обов'язково слід реагувати на коментарі під постами: писати відповіді, дотримуючись «тону бренду», або висловлювати реакцію за допомогою смайлів, як мінімум — ставити вподобайки. Так, «Видавництво Старого Лева» розмістило розважальний пост із запитанням «Що вам попадалося під руку в якості книжкової закладки?» (фейсбук, 3 березня), отримало 43 абсолютно різні коментарі, й адміністратор сторінки від імені видавництва відповів на кожен коментар оригінальним текстом, ураховуючи, який варіант написав читач.

16. Видавництва оформлюють сторінки в соціальних мережах у корпоративному стилі (кольори, логотип). Це правило стосується всього візуального контенту (добірки, афіші, оголошення, привітальні листівки тощо).
17. Шапка профілю повинна містити конкретні написи, без інформаційного шуму, як правило, це назва видавництва, яскраві фото або прапор України, як у «Видавництва Старого Лева» у фейсбуці, чи ілюстрація в стилі оформлення книг у ютубі. Аватарка — це логотип видавництва.
18. Звертатися до цільової аудиторії слід її мовою. Видавництва відразу визначаються з «тоном бренду» й дотримуються його в усіх публікаціях: стиль мовлення (офіційна лексика чи молодіжний сленг), звертання від імені організації до підписників («Друзі!», «Дорогі читачі!» тощо). Для постів, адресованих різним цільовим аудиторіям, можна підбирати й різний тон.
19. Продукувати інформацію для різних цільових аудиторій у зручній для них формі. Це впливає на активність користувачів на сторінці, надання зворотного зв'язку, адже підписники реагують лише на те, що відповідає їхнім запитам і побажанням.
20. Більшість публікацій про книги мають впливати на емоцію, викликати приємні, теплі асоціації. Справедливо зауважує керівниця відділу піару й маркетингу «Видавництва Старого Лева» Оксана Зьобро в інтерв'ю журналістці видання «Bazilik» Мар'яні Хемій:

У книжковому маркетингу ми працюємо з малими бюджетами. З іншого боку — з продуктом, який має високо лояльний потенціал. Адже зацікавити людей книжкою і викликати в них приємні емоції набагато легше, ніж викликати емоції приязні й любові, працюючи, умовно кажучи, з мийним засобом. Якщо ми продаємо, наприклад, посуд, він має бути функціональним і зручним, але клієнт рідко відчуває до нього тепло чи любов. А з книжками це можливо, тому що тут ми працюємо не з ужитковим продуктом, а з емоційним. (Хемій, 2021)

Висновки

1. Соціальні мережі — потужний маркетинговий і брендинговий інструмент сучасного видавничого бізнесу, що стрімко розвивається.
2. Представлення видавництва в соціальних мережах — це частина загальної PR-діяльності суб'єктів книжкового ринку. Тому основна мета такої роботи — формування позитивного іміджу

- видавництва, створення його бренду, інформування всіх цільових аудиторій (медіа, влади, партнерів (книгарні й інші видавництва), реальної та потенційної аудиторії).
3. Соціальні мережі мають низку переваг над іншими інструментами PR-діяльності, оскільки максимально й практично безплатно дають змогу видавництвам використати майже всі інструменти промоції на одному каналі, створити й підтримувати позитивний імідж видавництва, напряму комунікувати з усіма цільовими аудиторіями, вивчити інтереси й потреби своїх читачів, організувати зв'язок між усіма своїми сторінками в інтернеті за допомогою гіперпосилань, стимулювати активність аудиторії та сприяти популяризації читання в цілому.
 4. Видавництва розміщують у соцмережах різні типи контенту: рекламний або комерційний (огляд виданих книг, відеогорталки, рецензії на книгу літературних оглядачів, критиків і журналістів, анотації книг, книжкові блоги, буктрейлери, відгуки читачів на книгу, публікація уривків із книги, розповіді про книгу автора або працівника видавництва, акційні пропозиції від видавництва), корисний (поради, тематичні добірки, майстер-класи, відповіді на типові запитання від цільових аудиторій, FAQ-пости, інформація про вакансії, інформація про стажування, інтенсиви, освітні курси та майстер-класи), інформаційний (інформаційна підтримка заходів, які проводить видавництво, починаючи з анонсування події та закінчуючи публікаціями про неї, а також прямі ефіри цих заходів, фотографії та відео із заходів, які проводили видавництва або брали в них участь, анонси про вихід книги, новини з життя видавництва, інтерв'ю з авторами, видавцями, ілюстраторами, лідерами думок, рейтинги, пам'ятні дати, представлення автора-початківця, дні народження відомих письменників, знакові події видавничої галузі), інтерактивний контент (вікторини, конкурси серед читачів, розіграші, ігри, збір відгуків, опитування), розважальний або фановий контент (цікаві факти, пов'язані з читанням, пости-жарти, ворожіння по книзі, мему), репутаційний або брендинговий (знайомство аудиторії з працівниками видавництва, вітання зі святами, днями народженнями, отриманням нагород авторів, видавців, партнерів тощо).
 5. Створюючи змістове наповнення сторінок, видавництва враховують можливості тієї чи тієї соціальної мережі (розміщення тексту, фото, відео, розмір і формат повідомлень, можливість

рубрикації тощо) та вікову категорію аудиторії, представленої в різних мережах.

- б. Видавництва дотримуються загальних правил модерування сторінок у соцмережах, вироблених етичних норм спілкування в інтернеті і, як результат, сприяють упізнаваності бренду видавництва, створенню його репутації та формуванню позитивного іміджу в інформаційному просторі.

Порушена в статті проблема завжди буде в полі зору дослідників книжкового бізнесу, оскільки соціальні мережі постійно розвиваються, виникають нові канали, з'являються нові PR-інструменти, видавництва створюють свої сторінки, щоб максимально бути представленими в інтернет-просторі. Крім того, досвід ведення сторінок у соцмережах окремого видавництва, а також особливості використання способів популяризації книги й читання загалом кожною соцмережею заслуговують на окремі розвідки, що відкриває перспективи для подальших наукових досліджень.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

- Водолазька, С. (2013). Соціальні мережі як дієвий різновид комунікаційної інновації у видавничій галузі. *Освіта регіону. Політологія. Психологія. Комунікації*, 2(32), 124–127. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1047>
- Гаврилюк, К., & Рудьківська, М. (2020). Реклама у видавництвах залежно від обсягів їх фінансування. *Молодий вчений*, 11(87), 33–37. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-8>
- Григорова, З. (2020). Застосування контент маркетингу в книговидавничому бізнесі. *Економіка та суспільство*, 22. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-67>
- Данилюк, Д. (2023, 17 січня). Як один твіт «А-ба-ба-га-ла-ма-га» зібрав понад 300 книжок для книгарні з Нікополя. *Bazilik*. <https://bazilik.media/iak-odyn-tvit-a-ba-ba-ha-la-ma-ha-zibrav-ponad-300-knyzhok-dlia-knyharni-z-nikopolia/>
- Єжижанська, Т. (2016, 19–20 травня). Інформаційно-комунікаційна діяльність сучасних видавництв. В *Інформаційно-документаційне забезпечення сучасного суспільства* [Матеріали конференції] (с. 34–37). Державний університет телекомунікацій.
- Єжижанська, Т. (2017а). Особливості й умови діяльності книжкових видавництв України у сучасному медіапросторі. *Інтегровані комунікації*, 4, 20–26.
- Єжижанська, Т. (2017б). Роль PR-комунікації для стратегічного розвитку видавництва. *Соціальні комунікації: теорія і практика*, 5(5), 87–92.
- Єжижанська, Т. (2017с). PR-комунікації видавництв як об'єкт наукової рецепції. *Інтегровані комунікації*, 3, 35–43.
- Єжижанська, Т. (2018а). Комунікація видавництв очима читачів: оцінка відвідувачів найбільших книжкових заходів України. *Вісник Книжкової палати*, 4, 5–12.
- Єжижанська, Т. (2018б). Підготовка PR-менеджерів для українських книжкових видавництв за спеціалізацією «Реклама та PR у видавничій справі» на кафедрі видавничої справи Університету Грінченка. *Інтегровані комунікації*, 1(5), 14–22.
- Єжижанська, Т. (2018с). Читачі як суб'єкти комунікації книжкових видавництв

- України у сучасному медіапросторі. *Актуальні питання масової комунікації*, 3, 35–46. <https://doi.org/10.17721/2312-5160.2018.23.35-46>
- Калінін, О., Осецимський, І., & Аль-Ватар, О. (2019). *Потік клієнтів з Facebook та Instagram. Як заробляти за допомогою соціальних мереж*. Олді-Плюс.
- Каньшина, О. (2017). Промоція книжкових видань у мережі Інтернет. *Молодий вчений*, 11(51), 746–750.
- Кіндій, М., Гринів, Н. Т., & Білоконний, І. О. (2017). Проблема масштабування та персоналізації PR-заходів підприємства. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка»*. Серія: *Логістика*, 863, 77–81.
- Ключковська, Г. М. (2000). *Книжкова промоція як взаємодія книжкової справи та ЗМІ (засади формування української моделі)* [Дисертація кандидата філологічних наук, Українська академія друкарства].
- Ковпак, В. (2020). Ефективність контенту на сторінках видавництва у соціальній мережі Facebook: аналіз засобами функціоналу інтернет-сервісу. *Соціальні комунікації: теорія і практика*, 10(1), 124–138.
- Копистинська, І. (2004). *Тенденції сучасного вітчизняного книговидання: організаційний, тематичний та рекламно-промоційний аспекти (1991–2003 рр.)* [Дисертація кандидата філологічних наук, Київський національний університет імені Тараса Шевченка].
- Копистинська, І. (2018). Рекламно-інформаційна політика видавництва у перше десятиліття незалежності України. *Український інформаційний простір*, 1, 242–252. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.1.2018.141227>
- Копистинська, І., & Гринівський, Т. (2015). Засоби промоції книжкових видань: досвід незалежної України. *Наукові записки Української академії друкарства*. Серія: *Соціальні комунікації*, 1(50), 37–46.
- Кошелюк, О., Благовірна, Н., & Рожило, М. (2021). Соціальні мережі для читачів: виклики, реконструкції, світовий видавничий досвід. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І.Вернадського*. Серія: *Філологія. Журналістика*, 32(71), 4, 3, 262–267. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/43>
- Круглов, В. (2018, 20 серпня). *Ера соціальних мереж, швидкого реагування і влади споживача*. LB.UA. https://lb.ua/blog/victor_kruglov/405531_era_sotsialnih_merezh_shvidkogo.html
- Мельник, Ю., & Драчук, О. (2010). Аналіз комплексу маркетингу книговидавничої справи. *Маркетинг і менеджмент інновацій*, 1, 90–101.
- Найчастіше новини під час війни українці отримують із соцмереж — опитування «Опори»*. (2022, 1 червня). Детектор медіа. <https://detector.media/infospace/article/199761/2022-06-01-naychastishe-novyny-pid-chas-viyny-ukraintsi-otrymuyut-iz-sotsmerezh-opryuvannya-opory/>
- Неборак, Б. (2016, 4 квітня). *Видавництво Старого Лева. #Книготворці: Микола Шейко та Мар'яна Савка про історію розвитку «Видавництва Старого Лева»*. The Ukrainians. <https://theukrainians.org/vsl/>
- Олефір, Д. (2014, 28–29 березня). Новітні способи промоції книги в інтернеті. В *Вітчизняна наука на зламі епох: проблеми та перспективи розвитку* [Матеріали конференції] (с. 4–12). Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди.
- Орлова, Ю. (2021, 19 серпня). *За межами книжкових бульбашок: як достукатись до читача?* NV.UA. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/knigi-i-novi-chitachi-yak-populyarizuvati-vidannya-ostanni-novini-50178284.html>
- Скібан, О. (2014). Видавнича комунікація в системі соціальних комунікацій інтернет-простору України. *Наукові записки Української академії друкарства*. Серія: *Соціальні комунікації*, 4(49), 145–151.

- Скібан, О. (2016). Сучасні технології книжкової промоції в аспекті мас-медійної взаємодії. *Поліграфія і видавнича справа*, 2(72), 199–207.
- Скібан, О. (2017). Суб'єкти видавничої промоції: роль автора, редактора, видавця як основних учасників процесу. *Наукові записки Української академії друкарства. Серія: Соціальні комунікації*, 1(54), 221–227.
- Скібан, О. (2019). Конвергентні медіа як платформа для промоції та просування книг на сучасному українському ринку. *Поліграфія і видавнича справа*, 1(77), 111–124. <https://doi.org/10.32403/0554-4866-2019-1-77-111-124>
- Скочинець, О. (2010). Роль електронних медіа у здійсненні акцій книжкової промоції. *Теле- та радіожурналістика*, 9(1), 253–257.
- Скочинець, О. (2011). Електронні медіа в контексті їх залучення до реалізації акцій книжкової промоції: спроба типологічного аналізу. *Наукові записки Української академії друкарства. Серія: Соціальні комунікації*, 4(37), 152–160.
- Славінська, І. (2012, 11 грудня). *Як повернути увагу до книжки*. Українська правда. <http://life.pravda.com.ua/columns/2012/12/11/117451/>
- Судин, А. (2008). Неоплачувані прийоми реклами у книжковій справі. *Поліграфія і видавнича справа*, 1(47), 102–108.
- Танчин, Л. (2008). Особливості PR-діяльності у процесі популяризації книги та просування її на ринок. *Поліграфія і видавнича справа*, 1(47), 97–102.
- Тимошик, М. С. (2005). *Видавничий бізнес: погляд журналіста, видавця, вченого*. Наша культура і наука.
- Тимошик, М. С. (2010). *Книга для автора, редактора, видавця* (3-тє вид.). Наша культура і наука.
- Ткаченко, В., Чеботарьова, І., Киричок, П., & Григорова, З. (2008). *Енциклопедія видавничої справи*. Прапор.
- Фіалко, Д. (2013). Промоція книжки в інтернеті. *Український інформаційний простір*, 1(2), 261–265.
- Хемій, М. (2021, 13 липня). «Книжка — складний продукт, вимогливий у створенні». *Як комунікують видавництва*. Bazilik. <https://bit.ly/41vMfw0>
- Шпак, В. (2015). *Видавничий бізнес в умовах української державності* [Монографія]. Експрес-об'ява.
- «Я роблю книжки видимими». Піарниця ВСЛ — про свою роботу. (2020, 12 листопада). Happy Monday. <https://happymonday.ua/ya-roblyu-knyzhky-vydymymy-piarnytsya-vsl>
- Bronwen, T. (2021). The #bookstagram: Distributed reading in the social media age. *Language Sciences*, 84, Article 101358. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101358>
- Dollarhide, M. (2023, March 1). *Social Media: Definition, effects, and list of top apps*. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp>
- Gronek, K. (2020, May 5). *New data reinforces social media's role in driving bottom line growth as more consumers plan to increase spending on brands they follow on social*. GlobeNewswire. <https://bit.ly/3onYAV2>

REFERENCES

- Bronwen, T. (2021). The #bookstagram: Distributed reading in the social media age. *Language Sciences*, 84, Article 101358. <https://doi.org/10.1016/j.langsci.2021.101358> [in English].
- Danyliuk, D. (2023, January 17). *Yak odytvit "A-ba-ba-ha-la-ma-ha" zibrav ponad 300 knyzhok dlia knyhnarni z Nikopolia* [As one tweet, "A-ba-ba-ha-la-ma-ha" collected more than 300 books for a bookstore from Nikopol]. Bazilik. <https://bazilik.media/iak-odyn-tvit-a-ba-ba-ha-la-ma-ha-zibrav-ponad-300-knyzhok-dlia-knyhnarni-z-nikopolia/> [in Ukrainian].

- Dollarhide, M. (2023, March 1). *Social Media: Definition, effects, and list of top apps*. Investopedia. <https://www.investopedia.com/terms/s/social-media.asp> [in English].
- Fialko, D. (2013). Promotsiia knyzhky v interneti [Promotion of the book on the Internet]. *Ukrainian Information Space*, 1(2), 261–265 [in Ukrainian].
- Gronek, K. (2020, May 5). *New data reinforces social media's role in driving bottom line growth as more consumers plan to increase spending on brands they follow on social*. GlobeNewswire. <https://bit.ly/3onYAV2> [in English].
- Havryliuk, K., & Rudkivska, M. (2020). Reklama u vydavnytstvakh zalezhno vid obsiahiv yikh finansuvannia [Advertising in publishing houses depending on the amount of their funding]. *Young Scientist*, 11(87), 33–37. <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2020-11-87-8> [in Ukrainian].
- Hryhorova, Z. (2020). Zastosuvannia kontent marketynhu v knyhovydavnychomu biznesi [Application of content marketing in publishing business]. *Economy and Society*, 22. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2020-22-67> [in Ukrainian].
- "Ia robliu knyzhky vydymy". *Piarnytisia VSL – pro svoiu robotu* ["I make books visible". Public relations officer of VSL – about its work]. (2020, November 12). Happy Monday. <https://happymonday.ua/ya-roblyu-knyzhky-vydymy-piarnytisia-vsl> [in Ukrainian].
- Kalinin, O., Osetsymskyi, I., & Al-Vatar, O. (2019). *Potik kliientiv z Facebook ta Instagram. Yak zarobliaty za dopomohoiu sotsialnykh mrezh* [Customer traffic from Facebook and Instagram. How to earn with the help of social networks]. Oldi-Plus [in Ukrainian].
- Kanshyna, O. (2017). Promotsiia knyzhkovykh vydan u mrezhzi Internet [Book promotion on the Internet]. *Young Scientist*, 11(51), 746–750 [in Ukrainian].
- Khemii, M. (2021, July 13). "Knyzhka – skladnyi produkt, vymohlyvi u stvorenni". *Yak komunikuiut vydavnytstva* ["A book is a complex product, demanding in creation". How publishing houses communicate]. Bazilik. <https://bit.ly/41vMfw0> [in Ukrainian].
- Kindii, M., Hryniv, N. T., & Bilokonnyi, I. O. (2017). Problema masshtabuvannia ta personalizatsii PR-zakhodiv pidpriemstva [Calibration and personalization problems of using PR-instruments in modern market]. *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series of Logistics*, 863, 77–81 [in Ukrainian].
- Kliuchkovska, H. M. (2000). *Knyzhkova promotsiia yak vzaiemodiia knyzhkovoï spravy ta ZMI (zasady formuvannia ukrainskoi modeli)* [Book promotion as an interaction between the book business and mass media (fundamentals of the formation of the Ukrainian model)] [PhD Dissertation, Ukrainian Academy of Printing] [in Ukrainian].
- Kopystynska, I. (2004). *Tendentsii suchasnoho vitchyznianoho knyhovydannia: Orhanizatsiinyi, tematychnyi ta reklamno-promotsiinyi aspekty (1991–2003 rr.)* [Trends of modern domestic book publishing: Organizational, thematic and advertising and promotional aspects (1991–2003)] [PhD Dissertation, Taras Shevchenko National University of Kyiv] [in Ukrainian].
- Kopystynska, I. (2018). Reklamno-informatsiina polityka vydavnytstv u pershe desiatylittia nezalezhnosti Ukrainy [Advertising-information policy of publishing houses in the first decades of Ukrainian independence]. *Ukrainian Information Space*, 1, 242–252. <https://doi.org/10.31866/2616-7948.1.2018.141227> [in Ukrainian].
- Kopystynska, I., & Hrynivskyi, T. (2015). *Zasoby promotsii knyzhkovykh vydan: Dosvid nezalezhnoi Ukrainy* [Book's publishing promotion ways: The experience of independent Ukraine]. *Scientific Papers of the Ukrainian Academy of Printing. Series: Social Communications*, 1(50), 37–46 [in Ukrainian].

- Kosheliuk, O., Blahovirna, N., & Rozhylo, M. (2021). Sotsialni merezhi dlia chytachiv: Vyklyky, rekonstruktsii, svitovyi vydavnychiy dosvid [Social networks for readers: Challenges, reconstructions, world publishers' experience]. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*, 32(71), 4, 3, 262–267. <https://doi.org/10.32838/2710-4656/2021.4-3/43> [in Ukrainian].
- Kovpak, V. (2020). Efektyvnist kontentu na storinkakh vydavnytstv u sotsialnii merezhi Facebook: Analiz zasobamy funktsionalu internet-servisu [The effectiveness of content on the pages of publishers in the social network Facebook: An analysis of the functionality of the Internet service]. *Social Communications: Theory and Practice*, 10(1), 124–138 [in Ukrainian].
- Kruhlov, V. (2018, August 20). *Era sotsialnykh merezh, shvydkoho reahuvannia i vlady spozhyvacha* [The era of social networks, rapid response and consumer power]. LBUA. https://lb.ua/blog/victor_kruglov/405531_era_sotsialnih_merezh_shvidkogo.html [in Ukrainian].
- Melnyk, Yu., & Drachuk, O. (2010). Analiz kompleksu marketynhu knyhovydavnychoi spravy [Analysis of the book publishing marketing complex]. *Marketing and Management of Innovations*, 1, 90–101 [in Ukrainian].
- Naichastishe novyny pid chas viiny ukraintsi otrymuiut iz sotsmerezh — opytuvannia "Opory" [Most often, during the war, Ukrainians receive news from social networks — Opory survey]. (2022, June 1). *Detektor media*. <https://detektor.media/infospace/article/199761/2022-06-01-naychastishe-novyny-pid-chas-viyny-ukraintsi-otrymuyut-iz-sotsmerezh-opytuvannya-opory/> [in Ukrainian].
- Neborak, B. (2016, April 4). *Vydavnytstvo Staroho Leva. #Knyhotvortsii: Mykola Sheiko ta Mariana Savka pro istoriiu rozvytku "Vydavnytstva Staroho Leva"* [Stary Lev Publishing House. #Bookmakers: Mykola Sheiko and Maryana Savka about the history of the development of "Stary Lev Publishing House"]. *The Ukrainians*. <https://theukrainians.org/vsl/> [in Ukrainian].
- Olefir, D. (2014, March 28–29). Novitni sposoby promotsii knyhy v interneti [The latest ways of book promotion on the Internet]. In *Vitchyzniana nauka na zlami epokh: Problemy ta perspektyvy rozvytku* [Domestic science at the turn of the century: Problems and prospects for development] [Proceedings of the Conference] (pp. 4–12). Pereiaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University named after Hryhoriy Skovoroda [in Ukrainian].
- Orlova, Yu. (2021, August 19). *Za mezhamy knyzhkovykh bulbashok: Yak dostukatys do chytacha?* [Beyond book bubbles: How to reach the reader?]. NV.UA. <https://biz.nv.ua/ukr/experts/knigi-i-novi-chitachi-yak-populyarizuvati-vidannya-ostanni-novini-50178284.html> [in Ukrainian].
- Shpak, V. (2015). *Vydavnychiy biznes v umovakh ukrainskoi derzhavnosti* [Publishing business in the conditions of Ukrainian statehood] [Monograph]. *Ekspres-obiava* [in Ukrainian].
- Skiban, O. (2014). Vydavnycha komunikatsiia v systemi sotsialnykh komunikatsii internet-prostoru Ukrainy [Communication publishing in the social communications internet space Ukraine]. *Scientific Papers of the Ukrainian Academy of Printing. Series: Social Communications*, 4(49), 145–151 [in Ukrainian].
- Skiban, O. (2016). Suchasni tekhnolohii knyzhkovoi promotsii v aspekti mas-mediinoi vzaiemodii [Modern technologies of book promotion in terms of mass media interaction]. *Printing and Publishing*, 2(72), 199–207 [in Ukrainian].
- Skiban, O. (2017). Subiekty vydavnychoi promotsii: Rol avtora, redaktora, vydavtsia yak osnovnykh uchasyukiv protsesu [Subjects of publishing promotion: The role of the author, editor, publisher as the main processor]. *Scientific Papers of the Ukrainian Academy of Printing. Series: Social Communications*, 1(54), 221–227 [in Ukrainian].

- Skiban, O. (2019). Konverhentni media yak platforma dlia promotsii ta prosuvannia knykh na suchasnomu ukrainskomu rynku [Convergent media as a platform for books promotion and advancement on the modern Ukrainian market]. *Printing and Publishing*, 1(77), 111–124. <https://doi.org/10.32403/0554-4866-2019-1-77-111-124> [in Ukrainian].
- Skochynets, O. (2010). Rol elektronnykh media u zdiisnenni aktsii knyzhkovoi promotsii [The role of electronic media in carrying out book promotion actions]. *TV and Radio Journalism*, 9(1), 253–257 [in Ukrainian].
- Skochynets, O. (2011). Elektronne media v konteksti yikh zaluchennia do realizatsii aktsii knyzhkovoi promotsii: Sproba typolohichnoho analizu [Electronic media in the context of their participation in the book promotion actions realization: The attempt of typological analysis]. *Scientific Papers of the Ukrainian Academy of Printing. Series: Social Communications*, 4(37), 152–160 [in Ukrainian].
- Slavinska, I. (2012, December 11). *Yak pryvernuty uvahu do knyzhky* [How to draw attention to a book]. *Ukrainska pravda*. <http://life.ppravda.com.ua/columns/2012/12/11/117451/> [in Ukrainian].
- Sudyn, A. (2008). Neoplachuvani pryiony reklamy u knyzhkovii spravi [Unpaid methods of advertising in the book business]. *Printing and Publishing*, 1(47), 102–108 [in Ukrainian].
- Tanchyn, L. (2008). Osoblyvosti PR-diialnosti u protsesi populiaryzatsii knyhy ta prosuvannia yii na rynek [Peculiarities of PR activity in the process of popularizing the book and promoting it to the market]. *Printing and Publishing*, 1(47), 97–102 [in Ukrainian].
- Tkachenko, V., Chebotarova, I., Kyrychok, P., & Hryhorova, Z. (2008). *Entsyklopediia vydavnychoi spravy* [Encyclopedia of publishing]. Prapor [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2005). *Vydavnychiy biznes: Pohliad zhurnalista, vydavtsia, vchenoho* [Publishing business: The view of a journalist, publisher, scientist]. *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. S. (2010). *Knyha dlia avtora, redaktora, vydavtsia* [A book for the author, editor, publisher] (3rd ed.). *Nasha kultura i nauka* [in Ukrainian].
- Vodolazka, S. (2013). Sotsialni merezhi yak diievyi riznovyd komunikatsiinoi innovatsii u vydavnychii haluzi [Social networks as an effective form of communication innovation in the publishing industry]. *Osvita rehionu. Politolohiia. Psykholohiia. Komunikatsii*, 2(32), 124–127. <https://social-science.uu.edu.ua/article/1047> [in Ukrainian].
- Yezhyzhanska, T. (2016, May 19–20). Informatsiino-komunikatsiina diialnist suchasnykh vydavnytstv [Information and communication activities of modern publishing houses]. In *Informatsiino-dokumentatsiine zabezpechennia suchasnoho suspilstva* [Information and documentation support of modern society] [Proceedings of the Conference] (pp. 34–37). State University of Telecommunications [in Ukrainian].
- Yezhyzhanska, T. (2017a). Osoblyvosti y umovy diialnosti knyzhkovykh vydavnytstv Ukrainy u suchasnomu mediaprostori [Peculiarities and conditions of activity of book publishing houses of Ukraine in the modern media space]. *Integrated Communications*, 4, 20–26 [in Ukrainian].
- Yezhyzhanska, T. (2017b). Rol PR-komunikatsii dlia stratehichnoho rozvytku vydavnytstva [The role of PR communication for strategic development of the publisher]. *Social Communications: Theory and Practice*, 5(5), 87–92 [in Ukrainian].
- Yezhyzhanska, T. (2017c). PR-komunikatsii vydavnytstv yak ob'ekt naukovoї retseptsii [PR communications of publishing houses as a scientific object Integrated communications]. *Integrated Communications*, 3, 35–43 [in Ukrainian].
- Yezhyzhanska, T. (2018a). Komunikatsiia vydavnytstv ochyma chytachiv: Otsinka vidviduvachiv naibilshykh knyzhkovykh zakhodiv Ukrainy [Communication of

- publishing houses through the eyes of readers: Assessment of visitors to the largest book events in Ukraine]. *Bulletin of the Book Chamber*, 4, 5–12 [in Ukrainian].
- Yezhzhanska, T. (2018b). Pidhotovka PR-menedzheriv dlia ukrainskykh knyzhkovykh vydavnytstv za spetsializatsiieiu "Reklama ta PR u vydavnychii spravi" na kafedri vydavnychoi spravy Universytetu Hrinchenka [Training of PR managers for Ukrainian book editions in the specialization "Advertising and PR in publishingbusiness" at the department of publishing of Borys Grinchenko Kyiv University]. *Integrated Communications*, 1(5), 14–22 [in Ukrainian].
- Yezhzhanska, T. (2018c). Chytachi yak subiekty komunikatsii knyzhkovykh vydavnytstv Ukrainy u suchasnomu mediaprostori [Readers as subjects of communication of book publishers of Ukraine in the modern media space]. *Current Issues of Mass Communication*, 3, 35–46. <https://doi.org/10.17721/2312-5160.2018.23.35-46> [in Ukrainian].

УДК 316.774:004]:323.21(477)"364"

Вплив медіа на формування довіри громадян до влади в період війни

Алла МІЩЕНКО

канд. політ. н., доц.
Київський національний
університет культури і мистецтв,
вул. Є. Коновальця, 36, 01133, Київ,
Україна
mishenko.ab@gmail.com
ORCID 0000-0001-6693-6221

Віктор ТЕРЕМКО

канд. політ. н.
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка
вул. Володимирська, 60, 01033,
Київ, Україна
v_teremko@knu.ua
ORCID 000-0002-1774-0246
© Міщенко А., Теремко В. 2023

Стаття присвячена виявленню вирішальних змін в інформаційному просторі України після початку повномасштабної агресивної війни Росії проти України та визначенню впливу медіа на формування довіри суспільства до влади у вказаний період. Для досягнення поставленої мети використано міждисциплінарний підхід і поєднання дослідницьких інформаційних джерел та методів різних наукових напрямів, зокрема журналістики, соціальних комунікацій, соціології, політичної науки тощо. У статті розкрито основні форми обмеження інформаційного простору, які відбулися в телевізійному форматі та друкованих виданнях. Водночас значного зростання в поширенні суспільно важливих повідомлень отримали такі платформи, як Facebook, YouTube, Telegram, Tiktok, які не були цензуровані владою та поширювали інформацію від першоджерел про поточні події, особливо в зонах бойових дій.

Дослідження довело, що засоби масової інформації залишаються основним інструментом посилення вертикальної взаємодії між владою та суспільством, що дозволяє соціально-політичним інститутам легітимізувати власну діяльність та державні рішення. Складання порівняльної таблиці та висвітлення діаграм соціологічних досліджень рівня довіри громадян до влади виявило тенденцію значного зростання підтримки інституцій влади з боку суспільства в середньостатистичній динаміці 25 відсотків, що значно відрізняється від показників попередніх років незалежності України. Відповідно, владі вдалося сформувати суспільну підтримку не тільки своїх дій в період війни, а й укорінити усвідомлення суспільством важливості монопольного управління державою у визначальних сферах, зокрема безпековій.

Ключові слова: війна, влада, державні органи влади, суспільство, довіра, інформаційний простір, медіа, соціально-політичні інститути.формація, інформаційна війна, інформаційно-психологічні спеціальні операції, гібридна війна.

THE INFFLUENCE OF THE MEDIA ON THE FORMATION OF PUBLIC TRUST IN THE UKRANIAN AUTHORITIES DURING THE WAR

Alla Mishchenko

PhD in Political Science, Associate Professor
Kyiv National University of Culture and Arts,
36, Ye. Konovaltsia St., 01133, Kyiv, Ukraine
mishenko.ab@gmail.com
ORCID 0000-0001-6693-6221

Viktor Teremko

PhD in Political Science
Taras Shevchenko National University of Kyiv
60 Volodymyrska Street, 01033, Kyiv, Ukraine
v_teremko@knu.ua
ORCID 0000-0002-1774-0246

The article is devoted to the identification of the crucial changes in the information space of Ukraine after the beginning of Russia's full-scale aggressive war against Ukraine and the media's influence determination on the formation of public trust in the government during this period. To achieve this goal, an interdisciplinary approach and a combination of research information sources and methods from various scientific fields, including journalism, social communications, sociology, political science, etc., were used. The article reveals the principal forms of restriction of the information space that took place in the television format and print media. At the same time, platforms such as Facebook, YouTube, Telegram, and Tiktok, which were not censored by the authorities and disseminated information from primary sources about current events, especially in the war zones, have experienced a significant increase in the dissemination of socially important messages. The study proved that the media remain the main tool for strengthening vertical interaction between the government and society, which allows socio-political institutions to legitimise their activities and government decisions. Compiling a comparative table and presenting diagrams of sociological surveys on the level of public trust in the government revealed a trend of significant growth in public support for government institutions with an average statistical trend of 25 percent, which is significantly different from the indicators of the previous years of Ukraine's independence. Accordingly, the authorities managed to build public support not only for their actions during the war but also to entrench public awareness of the importance of monopoly state governance in key areas, including security.

Keywords: war, authority, state authorities, society, trust, information space, media, socio-political institutions.

Вступ

Українська політика в період незалежності нашої держави пройшла кілька складних етапів трансформації від радянської консервативної закритої й етатистсько орієнтованої до сучасної ліберальної інформаційної та суспільно орієнтованої. Відповідно, глибоких змін зазнали процеси використання публічного простору в напрямках популяризації важливих зовнішньополітичних рішень та отримання зворотного зв'язку щодо сприйняття суспільством окремих напрямів реалізації курсу держави. Медіа стали посередником у формуванні нового типу взаємодії між владою та суспільством. У період повномасштабної війни Росії проти України зростає роль медіа в напрямі посилення підтримки суспільством дій політичних інститутів держави, зокрема для консолідації нації в боротьбі проти агресії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій

Дослідження вказаної тематики перебуває на перетині різних суспільних наук і методологічного підґрунтя. Міждисциплінарний характер дослідження, зокрема визначення ролі ЗМІ в політичному процесі, детально проаналізовано в працях соціологів, політологів та фахівців у сфері комунікацій, серед яких: Ю. Горбань, О. Гоцур (2022), А. Жугай (2022), Т. Ісакова, В. Конах, А. Кострубіцька (2022), О. Лазоренко, Г. Почепцов, О. Сенченко тощо.

Тему політичної довіри до органів влади було детально описано в роботах таких українських учених, як Т. Алексеєва, Є. Бистрицький, В. Волинець, О. Дащаківська, І. Лопушинський, А. Міщенко, М. Руткевич, І. Сікора, В. Таран, Ю. Ханика, а також іноземних вчених Н. Діннелло, Г. О'Донелла, Е. Еванса, Д. Ловелла, С. Уайтфілда Є. Шацького, П. Штомпки, Ф. Фукуями та ін.

З метою вивчення рівня довіри громадян до політичних інститутів держави в Україні, а також вивчення настроїв українців у період війни були використані аналітичні звіти за 2021–2023 рр. — Центру Разумкова «Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.)» (Разумков Центр, 2022); Київського міжнародного інституту соціології «Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках» (ці звіти було використано для визначення динаміки змін) (Грушецький, 2023); аналітичний звіт «Трансформація сфери медіаграмотності в умовах повномасштабної війни в Україні»

(2022 р.) Громадської організації «Українського інституту медіа та комунікації» (цей звіт було використано для виявлення змін в інформаційному просторі нашої держави) (Дуцик та ін., 2022).

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми

Одним із найскладніших аспектів цього дослідження щодо впливу медіа на формування довіри громадян до влади є виявлення кореляції рівня підтримки громадянами реалізованої політики зі зміною та обмеженням інформаційного простору України.

Постановка завдання дослідження

Метою статті є визначення впливу медіа на формування довіри громадян до влади України з початку повномасштабної агресивної війни Росії проти України (з 24 лютого 2022 р.).

Головними завданнями статті є такі:

- Виділити основні зміни інформаційного простору України в період війни щодо передачі суспільно-політичних повідомлень;
- Розкрити соціологічні дані й динаміку змін довіри громадян до основних політичних інститутів у державі;
- Розкрити взаємозалежність впливу медіа на формування довіри громадян до влади України з урахуванням особливостей воєнного стану.

Методологічною основою цього дослідження став міждисциплінарний підхід, де рівнозначно використані як загальнонаукові методи, серед яких аналіз інформаційних джерел та синтез зібраних показників, так і порівняльний та соціологічний методи, які сприяли виявленню тенденцій змін та обмежень медіапростору України в період війни й рівня легітимації дій влади. Крім того, за допомогою побудови порівняльної таблиці та висвітлення діаграм, вдалося визначити динаміку зміни довіри громадян до основних політичних інститутів у державі.

Отже, гіпотезу дослідження формуємо таким чином: існує кореляція між обмеженням інформаційного простору України в період війни та рівнем довіри громадян до влади.

Виклад основного матеріалу

Упродовж 2022 р. інформаційний простір в Україні зазнав надзвичайних змін в період повномасштабної війни росії проти України, яка розпочалася 24 лютого 2022 р. Виникли нові обмеження

та з'явилися нові канали передачі інформації. Більшість із них має системно визначений та національно й державно орієнтований характер. Це пов'язано із контролем інформаційних повідомлень у період не лише військової агресії, а й інформаційної війни. Також важливим стало забезпечення не лише доступу до об'єктивної та неупередженої інформації, а й оперативність інформування громадян про поточні події по всій території держави, зокрема й на непідконтрольних територіях.

Узагальнено, що сучасні війни завдяки різного роду медіа перетворилися на поєднання активних бойових дій на полі бою з інструментами інформаційної війни через повідомлення з екранів телеканалів, з месенджерів, соціальних мереж, а вже потім класичних друкованих текстів в газетах та журналах. Але варто зауважити: якщо раніше військові події ставали надбанням преси, то тепер приховані та пропагандистські сформульовані смисли подачі інформації широким верствам населення стимулюють конфлікти та війни.

Однак зміна загальнонаціонального тренду подачі інформації в телевізійному форматі, який є основним джерелом для більшості громадян, особливо регіонального значення, мало на меті сформувати та скоригувати суспільну думку щодо позитивної та правильної діяльності органів влади в період війни — це й робота Збройних сил України, й Верховної Ради України, й Президента, й Уряду та інших служб.

У воєнний період системно поширюють заклики довіряти лише офіційним та перевіреним джерелам інформації. Відповідно, суспільно орієнтованим є усвідомлення, що «... офіційні джерела не поширюватимуть інформації, яка може зашкодити цивільним, військовим, волонтерам, дипломатам та всім, хто працює на перемогу України» (Довженко, 2022). І цей безпековий ефект є додатковим інструментом влади для консолідації суспільних настроїв та є виправданим у цей період, хоча й викликає занепокоєння як медіа спільноти, так і правозахисних інституцій.

Як зазначає А. Кострубіцька, «... з моменту повномасштабного вторгнення Національна рада з питань телебачення і радіомовлення із посиланням на рішення РНБО повідомила, що в умовах воєнного стану всі загальнонаціональні інформаційні канали транслюватимуть цілодобовий телемарафон «Єдині новини». До виробництва контенту залучили обрані телеканали, а решті було рекомендовано транслювати вже готовий продукт» (Кострубіцька, 2022, с. 94)

Певна зачистка медіапростору через ліквідацію альтернативних форм передачі телевізійних інформаційних повідомлень мала позитивний вплив на ту аудиторію, яка черпає суспільно-політичні новини з телебачення, а це здебільшого мешканці невеликих міст і селищ, переважно люди старшого покоління. Така ситуація сприяла підвищенню ступеня довіри громадян до центральних органів влади до рівня, який суттєво відрізняється від попередніх років.

Із цього приводу доречно висловились О. Гоцур (2022): «... війна підтвердила, що, по-перше, традиційні медіа не є основним джерелом отримання інформації для населення, яке живе у воєнних умовах; по-друге, концепція контенту змінилася кардинально, що зумовлено значним втручанням державної політики у функціонування медіа в умовах війни; і мова йде не лише про спільний телемарафон «Єдині новини», але й про розгортання цілих інформаційних кампаній на різних платформах, які зорієнтовані на національну безпеку держави. По-третє, сьогодні перевірка інформації, отриманої з традиційних чи інтернет-медіа є звичним явищем для її споживача» (с. 49).

Національний інститут стратегічних досліджень проаналізував зміни інформаційного простору України в період війни, а його експерт висловив такі тези: однією з особливостей періоду війни став «короткий часовий горизонт» — коли учасники політичного процесу, експерти, медіа «... знаходяться у порядку денному одини три тижні, і те, що сталося позавчора, вже не є важливим», а також зміна структури інформаційного поля — коли на телебаченні домінує фактично один канал (що докорінно відрізняється від довоєнної ситуації конкуренції багатьох каналів, які належали різним власникам-олігархам), а поза ТБ зростає активність в Інтернеті на платформах Facebook, YouTube, Telegram, Tiktok — і всі ці платформи юридично не є українськими (Павленко, 2022).

Важливо зазначити, що засоби масової комунікації дійсно мають керуватися особливими критеріями та стандартами висвітлення матеріалів у період війни, поширювати перевірену та офіційну інформаційну картину подій, але форми регулювання цього простору державою не повинні мати максимально обмеженого характеру, що можна інтерпретувати як звуження можливостей для учасників ринку й констатувати формування авторитарного управління.

Водночас у соціологічному опитуванні Київського міжнародного інституту соціології (4-27 грудня 2022 р.) зазначається, що довіра

до українських ЗМІ за останній рік зросла з 32 відсотків до 57 відсотків (баланс зріс з 7 відсотків до +43 відсотків) (Грушецький, 2023).

Збільшення довіри громадян майже вдвічі до засобів масової інформації в період війни, навіть з врахуванням обмеження медіапростору й появи домінування альтернативних джерел інформації, які політичні інститути держави теж вдало використовують, свідчить про посилення можливостей влади впливати на настрої громадян та формувати вигідну позитивну суспільну думку щодо діяльності основних інститутів держави й результативності їхньої роботи.

На думку експертів ГО «Українського інституту медіа та комунікації», які були висвітлені в Аналітичному звіті «Трансформація сфери медіаграмотності в умовах повномасштабної війни в Україні» (лютий-червень 2022 р.), влада змогла побудувати ефективну багатоканальну комунікацію із суспільством, зберігаючи при цьому підхід one voice. Це породило почуття єдності та допомогло уникнути масової паніки в перші дні війни, а в подальшому протистояти постійним інформаційно-психологічним атакам (Дуцик та ін., 2022, с. 8).

Так, В. Жугай (2022) виокремлює кілька важливих тенденцій зміни інформаційного простору України в період повномасштабної агресії: війна консолідувала українське суспільство, політиків, медіавласників та журналістів; більшість матеріалів на воєнні теми в українських медіа подаються адекватно та об'єктивно; роль соціальних мереж для поширення журналістського контенту значно зросла; інформаційні війни проти України з боку рф активізувалися; закордонні медіа значно підвищили інтерес до української тематики в період війни; роль якісної преси як в Україні, так і в світі, зросла (с. 850). Такі висновки підтверджують не тільки зміни й вплив медіа, а й зростання довіри громадян до ЗМІ, яким вдалось адаптуватись до нових обмежень та обставин.

Отже, через побудову якісних багатоформатних та багатоканальних інструментів взаємодії влади різних рівнів із суспільством вдалося втримати ситуацію щодо інформаційної атаки рф на Україну, що є не менш важливо, ніж конвенційні бойові дії на полі зіткнення армій. Також влада озброїлась цим хронологічним періодом для посилення легітимациі власної діяльності, що дозволило їй підвищити рівень підтримки громадян до визначальних внутрішньо- та зовнішньополітичних рішень.

Про такі позитивні зміни свідчать і дані соціологічних досліджень, які проводили кілька аналітичних центрів України, порівнюючи ці дані з попередніми роками.

Нагадаємо, що в попередніх дослідженнях було виявлено «... суттєвий показник недовіри громадян до ключових політичних інститутів держави протягом тривалого періоду: з 1994 по 2013 рр. Лише довіра Президенту України збільшувалася досить суттєво в перший рік після обрання, але потім знову різко знижувалася через непослідовність проголошених обіцянок та їх виконання. Також незмінний від’ємний показник довіри до правової системи (поліції, прокуратури, судових органів), але досить позитивний до співгромадян та ЗМІ» (Мищенко, 2020, с. 216).

Варто детально розглянути рівень довіри громадян до органів влади та інших соціально-політичних інститутів в період війни та їх кореляцію із показниками попередніх років.

Так, Центр Разумкова провів соціологічне опитування «Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.)» (Разумков Центр, 2022), де видно дані довіри за три роки — з 2020 до 2022р. Зазначено (Табл.1), що серед соціальних інститутів найбільшу довіру українців мають Збройні сили України, Президент України, гуманітарні й добровільні організації, Церква, державні установи, поліція (Разумков Центр, 2022).

Табл. 1. Динаміка рівня довіри громадян до влади (2020-2023 рр.)
(Джерело: побудовано на основі зібраних даних, у відсотках)

Назва	2020	2022	Динаміка
Президент	56	82	+26
Верховна Рада України	18	40	+22
Кабінет Міністрів України	19	51,5	+32,5
Державні установи	35	55	+20
Збройні сили України	71	96	+25
Поліція	35	55	+20
Гуманітарні організації	50	78	+28
Церква	70	70	=
ЗМІ	35	48	+13

Отже, це дослідження засвідчує цікаву динаміку, пов'язану зі значним зростанням у період війни рівня довіри громадян до основних інституцій, що уособлюють владне представництво. Керованість процесу, віра в перемогу, окремі антикорупційні успішні кейси, ефективна міжнародна політика тощо призвели до кардинальної та швидкої зміни настроїв українців — від ерозії довіри владним інституціям до фактично повної підтримки та довіри їй діям. Середньостатистичне зростання у 25 відсотків, а це четверта частина суспільства, подолали багаторічну недовіру до влади й конвертували її в позитивне сприйняття більшості її органів.

Ще одне репрезентативне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус» здійснив Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) (Діаграма 1). Опитування відбулося в проміжку між 4 та 27 грудня 2022 р.; в ньому взяли участь 995 респондентів, що мешкають у всіх регіонах України (крім АР Крим).

* У 2021 році запитання для цих інституцій не ставилося.

Результати дозволили зробити порівняльний аналіз зміни динаміки довіри громадян України до соціальних та політичних інституцій у 2021-2022 рр.

Автори опитування підкреслюють, що українці більше довіряють не лише ЗСУ, але й СБУ та Національній поліції, які виконують також дуже важливі функції. Вагомим є не тільки покращення ставлення до Президента, але й покращення сприйняття Уряду та парламенту, оскільки ці інституції відіграють важливу роль у процесах організації життя країни в умовах війни, а також відповідають за реформування країни за європейськими зразками (Грушецький, 2023).

Таким чином, опитування засвідчили, що повномасштабна агресивна війна росії проти України суттєво вплинула на рівень (у бік підвищення) довіри до інститутів влади в порівнянні з попередніми роками. Суттєво покращила позиції правоохоронна система, навіть судова гілка влади. І викликано це передусім вірою громадян у формування безпеки національного рівня саме монопольними інститутами влади, а не наявними формами горизонтальної діяльності співвітчизників. Адже всі попередні роки домінувала саме орієнтація на підтримку й довіру локального характеру. А в 2022 р. ми отримали переформатування ролі вертикальної системи управління як основної у виробленні та прийнятті рішень, що дістало схвальну оцінку суспільства.

Висновки

Отже, в дослідженні визначено роль засобів масової інформації, каналів передачі об'єктивних інформаційних повідомлень, які стали основним інструментом посилення вертикальної взаємодії та взаєморозуміння між владою та суспільством. Представники влади максимально використали свій вплив нормативного й правоохоронного домінування з метою посилення власних легітиміційних позицій серед громадян держави.

Соціологічні опитування довели суттєве зростання рівня довіри громадян України до основних соціально-політичних інститутів влади, що значно перевищило показники як 2020 р., так і 2021 р., де переважно спостерігалася тенденція недовіри як до Президента, Верховної Ради України й Уряду, так і до головних правоохоронних органів — Служби Безпеки України, поліції (лише Збройні Сили України мали довіру на рівні 71 відсотка). Зауважимо, що в 2022 р., навіть із суттєвим нормативним обмеженням діяльності ЗМІ, довіра до них підвищилася так само в позитивній динаміці, як і до вищезазначених інституцій (в межах 20-25 відсотків суспільної підтримки).

Таким чином, головна гіпотеза цього дослідження щодо наявності кореляції між рівнем довіри громадян реалізованої політики влади та обмеженням інформаційного простору України в період війни була доведена частково, адже враховано, що значна частина медіаринку, зокрема платформи Facebook, YouTube, Telegram, Tiktok, залишається не настільки обмеженою й контрольованою владою, щоб суттєво змінити настрої громадян.

Подальші дослідження цієї тематики варто спрямувати на виявлення впливу змін інформаційного простору України на зовнішню політику держави, проаналізувавши роль ЗМІ в просуванні або призупиненні реалізації зовнішньополітичних рішень в період повномасштабної агресивної війни Росії проти України.

СПИСОК БІБЛІОГРАФІЧНИХ ПОСИЛАНЬ

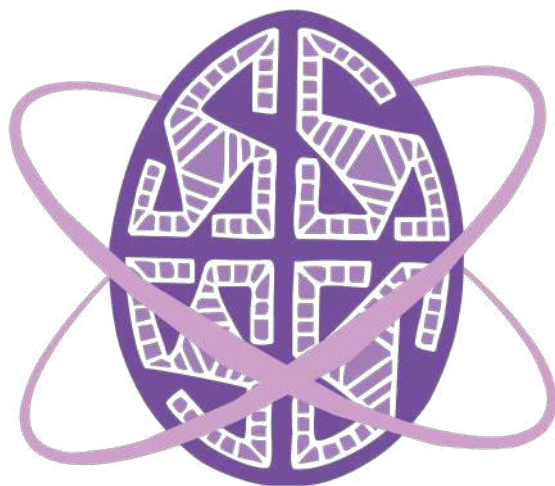
- Гоцур, О. (2022). Особливості функціонування медіаринку України в умовах війни (лютий-вересень 2022 року). *Communications and Communicative Technologies*, 22, 47–53. <https://doi.org/10.15421/292205>
- Грушецький, А. (2023, 13 січня). Динаміка довіри соціальним інституціям у 2021–2022 роках. Київський міжнародний інститут соціології. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1>
- Довженко, О. (2022, 13 березня). Чому в медіа немає і не має бути «всієї правди» про війну. Детектор медіа. <https://detector.media/blogs/article/197451/2022-03-13-chomu-v-media-nemaie-i-ne-maie-buty-vsiei-pravdy-pro-viynu/>
- Дуцик, Д., Орлова, Д., & Будівська, Г. (2022). Трансформація сфери медіаграмотності в умовах повномасштабної війни в Україні: Аналітичний звіт. Український інститут медіа та комунікації. https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy_UA-1.pdf
- Жугай, В. (2022, 17 червня). Висвітлення російсько-української війни 2022 року у ЗМІ. В *Європейській вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття* [Матеріали конференції] (Т. 1, с. 847–851). Гельветика.
- Кострубіцька, А. (2022). Свобода слова та окремі аспекти державного регулювання діяльності засобів масової інформації під час війни. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Публічне управління та адміністрування*, 33(3), 93–97. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/16>
- Мищенко, А. Б. (2020). Формування незв'язаних територій як прояв ерозії довіри до інклюзивних інститутів в Україні. *Епістемологічні дослідження в філософії, соціальних і політичних науках*, 3(1), 213–221. <https://doi.org/10.15421/342022>
- Павленко, І. (2022, 7 листопада). Політична система України в умовах війни. Національний інститут стратегічних досліджень. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viynu>
- Проноза, І. І. (2020). Засоби масової інформації і комунікації в інформаційній війні як сучасна політична практика. *Політикус*, 3, 65–70. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.10>
- Разумков Центр. (2022, 28 жовтня). Оцінка громадянами ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політико-ідеологічні орієнтації громадян України в умовах російської агресії (вересень–жовтень 2022 р.). <http://bitly.ws/B2Pb>

REFERENCES

- Dovzhenko, O. (2022, March 13). *Chomu v media nemaie i ne maie buty "vsiiei pravdy" pro viinu* [Why there is not and should not be "the whole truth" about the war in the media]. *Detektor media*. <https://detector.media/blogs/article/197451/2022-03-13-chomu-v-media-nemaie-i-ne-maie-buty-vsiiei-pravdy-pro-viynu/> [in Ukrainian].
- Dutsyk, D., Orlova, D., & Budivska, H. (2022). *Transformatsiia sfery mediahramotnosti v umovakh povnomasshtabnoi viiny v Ukraini: Analitychnyi zvit* [Transformation of the sphere of media literacy in the conditions of full-scale war in Ukraine: Analytical report]. *Ukrainskyi instytut media ta komunikatsii*. <https://www.jta.com.ua/wp-content/uploads/2022/07/Transformation-medialiteracy-UA-1.pdf> [in Ukrainian].
- Hotsur, O. (2022). Osoblyvosti funktsionuvannia mediarynku Ukrainy v umovakh viiny (liutyi-veresen 2022 roku) [Peculiarities of the functioning of the media market of Ukraine in conditions of war (February–September 2022)]. *Communications and Communicative Technologies*, 22, 47–53. <https://doi.org/10.15421/292205> [in Ukrainian].
- Hrushetskyi, A. (2023, January 13). *Dynamika doviry sotsialnym instytutsiiam u 2021–2022 rokakh* [Dynamics of trust in social institutions in 2021–2022]. Kyiv International Institute of Sociology. <https://kiiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1174&page=1> [in Ukrainian].
- Kostrubitska, A. (2022). Svoboda slova ta okremi aspekty derzhavnoho rehuliuвання diialnosti zasobiv masovoi informatsii pid chas viiny [Freedom of speech and certain aspects of the state regulation of mass media activity during the war]. *Scientific Notes of Taurida National V. I. Vernadsky University. Series: Public Management and Administration*, 33(3), 93–97. <https://doi.org/10.32838/TNU-2663-6468/2022.3/16> [in Ukrainian].
- Mishchenko, A. B. (2020). Formuvannia nevyznanykh terytorii yak proiav erozii doviry do inkluzyivnykh instytutiv v Ukraini [Forming of the unrecognized territories as a display of a trust's erosion to inclusive institutes in Ukraine]. *Epistemological Studies in Philosophy, Social and Political Sciences*, 3(1), 213–221. <https://doi.org/10.15421/342022> [in Ukrainian].
- Pavlenko, I. (2022, November 7). *Politychna systema Ukrainy v umovakh viiny* [The political system of Ukraine in the conditions of war]. *Natsionalnyi instytut stratehichnykh doslidzhen*. <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/politychna-systema-ukrayiny-v-umovakh-viyny> National Institute for Strategic Studies [in Ukrainian].
- Pronoza, I. I. (2020). Zasoby masovoi informatsii i komunikatsii v informatsiini viini yak suchasna politychna praktyka [Mass media and communication in the information war as a modern political practice]. *Politicus*, 3, 65–70. <https://doi.org/10.24195/2414-9616.2020-3.10> [in Ukrainian].
- Razumkov Centre. (2022, October 28). *Otsinka hromadianamy sytuatsii v kraini, dovira do sotsialnykh instytutiv, polityko-ideolohichni orientatsii hromadian Ukrainy v umovakh rosiiskoi ahresii (veresen–zhovten 2022 r.)* [Citizens' assessment of the situation in the country, trust in social institutions, political and ideological orientations of Ukrainian citizens in the conditions of Russian aggression (September–October 2022)]. <http://bitly.ws/B2Pb> [in Ukrainian].
- Zhuhai, V. (2022, June 17). Vysvitlennia rosiisko-ukrainskoi viiny 2022 roku u ZMI [Media coverage of the Russian-Ukrainian war in 2022]. In *Yevropeiskyi vybir Ukrainy, rozvytok nauky ta natsionalna bezpeka v realiiakh masshtabnoi viiskovoi ahresii ta hlobalnykh vyklykiv XXI stolittia* [The European choice of Ukraine, the development of science and national security in the realities of large-scale military aggression and global challenges of the 21st century] [Proceedings of the Conference] (Vol. 1, pp. 847–851). *Helvetyka* [in Ukrainian].

ПУБЛІЦИСТИКА

PUBLICISM

УДК 378.091.33-027.22:070]:378.4(477.411)КНУКІМ

**«Лицарі
Правдивого Слова»
в КНУКІМі:
як новий громадський рух
студентів-журналістів
став відомим за кордоном
і спричинив збірку на європремії
за кращі публікації**

МИКОЛА ТИМОШИК

д-р філол. н., проф.

© Тимошик М., 2023

У цій публікації йдеться про те, як до всенародної ініціативи зі створення мартирологу полеглих героїв ввітньої російсько-української війни долучилися одними з перших студенти-журналісти КНУКІМу.

Головною платформою для оприлюднення студентських текстів став всеукраїнський тижневик «Слово Просвіти», з яким КНУКІМ уклав угоду на творчу співпрацю. Свої есеї студенти писали за творчими вправами, вивчаючи предмети «Основи журналістики», «Жанри журналістики» та «Основи редагування». Методика виконання таких вправ запозичена автором статті під час неодноразових наукових стажувань з вивчення викладання фахових дисциплін із журналістики в західних університетах.

Системна публікація кращих зразків текстів за вправами «Зорі в калюжах буденщини», «Моя хата скраю?», «Про лебедину вірність і людську підлість» та ін., їхнє активне поширення через мережеві платформи спричинили появу серед творчих студентів громадського руху «Лицарі Правдивого Слова».

Актуальне починання помітили за кордоном. В Італії зініціювали збірку на грошові винагороди талановитим студентам.

Публікуючи кращі зразки з творчої вправи «Герої не вмирають, якщо їх пам'ятають» та розповідаючи про цю ініціативу на шпальтах наукового журналу «Український Інформаційний Простір», автор висловлює переконання, що колись такі тексти стануть предметом аналізу майбутніх дослідників-журналістикознавців. А для нинішніх читачів це неспростовний документ нашої кривавої й водночас обнадійливої доби. Це частка цілковито нового, в реаліях постолігархічної національної журналістики, чистого й чесного, правдивого й патріотично налаштованого інформаційного фронту, який упевнено тримають і відомі журналісти, й ті, хто робить у нашій професії перші, але впевнені й результативні кроки.

**"KNIGHTS OF THE TRUTHFUL WORD" AT KNUKIM:
how a new social movement of journalism students became known abroad
and led to a collection of European awards for the best publications**

Mykola Tymoshyk
Doctor of Philology, Professor

This publication describes how journalism students from KNUKiM (KNUCA) were among the first to join the nationwide initiative to create a martyrology of the fallen heroes of the recent Russian-Ukrainian war.

The leading platform for the publication of student texts was the all-Ukrainian weekly "Slovo Prosvity", with which KNUKIM signed a creative cooperation agreement. The students wrote their essays based on creative exercises while studying the subjects "Basics of Journalism", "Genres of Journalism" and "Basics of Editing". The methodology for performing such exercises was borrowed by the article author during repeated research internships to study the teaching of journalism disciplines in Western universities.

The systematic publication of the best examples of texts based on the exercises "Stars in the puddles of everyday life", "It's no concern of mine", "About swan loyalty and human meanness", etc., and their active dissemination through network platforms led to the emergence of the "Knights of the Truthful Word" social movement among creative students.

The initiative has been noticed abroad. In Italy, people initiated a collection of monetary rewards for talented students.

By publishing the best examples from the creative exercise "Heroes do not die if they are remembered" and telling about this initiative in the pages of the academic journal "Ukrainian Information Space", the author expresses the belief that one day such texts will be analysed by future journalism researchers. And for today's readers, it is an irrefutable document of our bloody and, at the same time, hopeful era. It is a part of a completely new, in the realities of post-oligarchic national journalism, clean and honest, truthful and patriotic information front, which is confidently held by well-known journalists and those who are making their first but confident and effective steps in our profession.

Упродовж тривалого часу українські ЗМІ називали те, що відбувалося на східних теренах нашої держави від 2014 року, по-різному. Але зазвичай ухильно, ніби озираючись, посилаючись і на офіційну невизначеність: *антитерористична операція, внутрішній конфлікт України, громадянська війна, події на Донбасі, ситуація в ДНР-ЛНР*. І мало хто тоді говорив про нову російсько-українську війну, безпричинно розв'язану проти українців відвічним російським ворогом.

Сталося так, що саме від тої пори на факультети журналістики столичних вишів помітно більшало студентів із Луганщини, Донеччини та прилеглих до тих країв областей. Скажімо, в КНУКІМі, де в останні роки автор статті викладає головні фахові журналістські дисципліни, таких назбирувалося в академічних групах чи не більша частина. Осібна 17-літня юнь, крила-мрії яких вже обпалила реальна війна. І вони першими стали голосно питати: чому журналістика на Великій Україні не каже про це всієї правди?

Так народилася для першокурсників творча вправа «*Російсько-українська війна очима вісімнадцятилітніх*».

Повні чотири шпальти несподівано сильних за відвертістю й змістом сповідей-роздумів, з фотографіями авторів, виділив для цього актуального проекту всеукраїнський тижневик «Слово Просвіти». Публікація мала заголовок: «*Історія війни очима й серцем 18-літніх: Ключові слова, що вплинули на вибір професії журналіста: правда і честь*» (Числа 24-25 від 23-30 червня 2022 р). І ця добірка викликала в читачів сплеск емоцій і таких же відгуків.

Представляючи у передслові ті тексти, перепущені через уже загартовані першими житейськими випробуваннями юні душі, я зауважив тоді:

У цих текстах — інший Донбас й інші його мешканці по обидва боки тимчасового розмежування. Тут — протилежність тому, про що офіційно повідомляють. Читаєш цих юних і мимоволі запитуєш себе: чому про таке і в такому ключі в нас мало пишуть професійні журналісти, чому фальшивлять політики, чому уникають правди про Донбас і навколо нього державники? («Історія війни очима», 2022)

Студенти під час вивчення нормативних курсів «Основи журналістики», «Жанри журналістики» й раніше активно писали есеї за різними творчими вправами: «Зорі в калюжах», «Обличчя фотографії на стіні», «Моя хата скраю?», «Про лебедину вірність і людську підлість» тощо. А після підписання угоди про творчу співпра-

цю між КНУКІМом і редакцією тижневика «Слово Просвіти» кращі результати таких творчих вправ стали постійно оприлюднювати на шпальтах цього легендарного, найстарішого в Україні видання.

Вибірку кращих публікацій, які, на наше переконання, не оминуть майбутні дослідники історії теперішньої журналістики, став подавати «Український Інформаційний Простір» — чи не єдиний науково-практичний журнал в Україні, присвячений журналістиці.

Що ж до формального оприявлення наприкінці 2022 року громадського руху студентів-журналістів з назвою «Лицарі Правдивого Слова», то до такого кроку спонукала нова ініціатива столичного Майдану — магнетичного, сакрального для всіх українців місця. Адже тут кожен сантиметр бруківки просякнутий духом, силою, вірою, снагою, одержимістю ніким і ніколи Невпокореної Нації.

Від торішнього літа на одному з мармурових парапетів Майдану, що ближче до Головоштамту, з'явилося дивна, вручну роблена й обтягнена водонепроникною плівкою річ — «Книга в коробці». Сюди ініціатори закликають вкладати списані довільно аркушки паперу.

Про що і про кого?

Заклики такі: поділіться історією втрачених близьких людей; покладіть під коробку цей текст; позначте на окремому прапорцеві ім'я героя.

Таких прапорців довкола цієї коробки вже тисячі, і стільки ж списаних аркушків паперу, які щодня забираються й стабільно вкладаються до неї.

До втілення цієї ініціативи зі створення мартирологу полеглих героїв російсько-української війни одними з перших долучилися й студенти-журналісти КНУКІМу. Цього разу творчою вправою «Розкажи історію полеглого Героя». Добірка їхніх есеїв у «Слові Просвіти» (число від 13 жовтня 2022 року) має назву «Герої не вмирають, якщо їх пам'ятають: до всенародної ініціативи зі створення мартирологу полеглих героїв новітньої російсько-української війни одними з перших долучилися студенти-журналісти КНУКІМу».

І сталося маленьке диво. Саме ця добірка матеріалів опинилася за кордоном і привернула увагу однієї небайдужої українки в Італії Тетяни Іванів (Гавриленко), коріння якої з Черкащини. Вона й показала опубліковані студентські тексти одному італійському журналістові.

Так виникла на чужині ідея підтримати творчі потуги юних, талановитих і патріотичних студентів-журналістів. Недавно з Італії

надійшли перші дві разові стипендії. І нехай вони невеликі, але досить промовисті. Головним у цій справі є добрий початок. Далі, сподіваємося, буде. Бо вже є премії й на другий етап конкурсу, що відбудеться в червні 2023.

Нам випала честь вибрати з-поміж гарної когорти юної пишучої братії два перші місця першого етапу конкурсу.

Першими стипендіатами руху «Лицарі правдивої журналістики» стали двоє студентів-журналістів КНУКІМу: **Таня Антоненко** (4 курс) та **Ян Рябнін** (1 курс).

Таня Антоненко — незряча. Але сили, оптимізму й духу в цієї дівчини стає на стільки, що вона й сама самостійно йде по життю, й інших веде за собою. А пише так, що мурашки під шкірою оживають. Вже другий рік, як юнка з при- київського села живе окремо від батьків, знімає квартиру в Києві. Працює на двох роботах, а у вільний від роботи час проводить екскурсії в Київському музеї темряви. Виявляється, є такий. А її «переможний» есеє називається «Незрячі часом ведуть за собою зрячих».

Ян Рябнін із Маріуполя. Герой його есеє «Тато-хмарка» Ігор Краснобриж із позивним «Козацький» — також звідти. На світліні до цього матеріалу він сфотографований зі своєю дворічною дочкою Майєю. У військовій формі з каскою. Його відпустили додому всього на одну добу.

Не втримаюся, щоб не навести короткої витинки з цього есею: «У розмові з дружиною Ігор дивився на неї якось по-особливому. Прохання було єдине: сфотографувати його з донькою, на згадку. То було останнє фото. На вічну пам'ять... 15 березня йому виповнилося 27, а 16 березня його взяла куля...».

Тепер маленька Майя на запитання про тата завжди відповідає «Мій тато-хмарка...»

Світла, зворушлива історія...

Тепер про прикре.

Майданівську історію зі створення мартирологу полеглих героїв ніхто з українських ЗМІ, крім «Детектора Медіа» та «Слова Прогнозу», не помітив. Не викликала вона інтересу ні у телевізійників з «Єдиних новин», ні у друкованих та мережових видань України.

А дарма! Адже уваги широкого загалу достойні як юні «лицарі правдивого слова», так і ті, кому вони присвячують свої перші журналістські нароби — численні герої, історії яких чийсь небайдужі руки кожного дня складають у саморобну коробочку на Майдані.

Добірка вже оприлюднених у пресі історій за цією темою — нижче в Додатку.

Додаток**«ГЕРОЇ НЕ ВМИРАЮТЬ — ЯЩО ЇХ ПАМ'ЯТАЮТЬ»**

До всенародної ініціативи зі створення мартирологу полеглих героїв новітньої російсько-української війни одними з перших долучилися студенти-журналісти КНУКІМу

Столичний Майдан вкотре виправдав своє право називатися місцем магнетичним, сакральним, знаковим. Тут кожен сантиметр бруківки просякнутий духом, силою, вірою, снагою, одержимістю ніким і ніколи Невпокореної Нації.

Це почалося після Помаранчевої революції й Революції гідності, освяченої закличними дзвонами Михайлівського золотоверхого та чином Героїв Небесної Сотні.

Це на очах стверджується й тепер, у криваву й тривожно-обнадійливу для українців пору. Цього разу — у формі нової всенародної ініціативи.

Емоційною домінантою нинішнього обличчя Майдану є море жовто-синіх прапорців. Ними вкриті чи не всі клумби перед Домом консерваторійної музики. Прапорці незвичні. На кожному — ім'я й прізвище, дати життя героїв нашого часу. Захисників і захисниць України від чергової навали знавіснелих і звироднілих московських ординців.

Про суть цієї ініціативи кожен може довідатися, коли підійде до гряди гранітних плит, що рівняються на Хрещатик.

Тут, на граніті, лежить велика коробка, обтягнена водонепроникною плівкою, — називається «Книга в коробці», Вона щодень змінюється. Сюди автори ініціативи закликають вкладати списані довільно аркушки паперу. Заклики такі:

- поділіться історією втрачених близьких людей;
- покладіть під коробку цей текст;
- позначте на окремому прапорцеві ім'я героя.

Історії про втрати згодом заносяться в електронний варіант. Небайдужих кличуть надсилати свої історії за електронною адресою: Aid.in-ukraine@gmail.com або в Twitter на [@killed_ukraine](https://twitter.com/killed_ukraine).

Тексти звернень — українською й англійською мовами. Тут же, під лозунгом «Нам потрібні тисячі добровольців, щоб виграти цю війну!» організовано набір рекрутів.

Тут й інші головні посили до небайдужих. Як ось цей:

«Ми всі повинні діяти, щоб змінити хід цієї війни, ми не можемо ні хвилини залишатися бездіяльними...

Кожен із нас має знайти спосіб дати відсіч. Ми повинні об'єднатися, організуватися й знайти способи завдати шкоди російським цілям так само, як вони напали на нас. Ми не можемо чекати на інших, ми повинні створити власні підпільні атаки...».

Бачу в цій ініціативі обриси неповторного в світі багатотомника на кшталт зводу спогадів в межах кожної окремої області про жертв інспірованих Москвою голодоморів. Беру до рук із саморобної книги-коробки найсвіжіші з покладених туди написаних нашвидкуруч записок:

«Савицький Антон Вікторович — льотчик. Трагічно загинув у бою під Бахмутом, захищаючи свою Батьківщину. Мій батько! Він був найкращою людиною, найкращим батьком! Ніколи не пробачимо!».

«Єфремова Катерина. 26.02. 2022 розстріляна в автобусі, коли їхала з Харкова додому в Краматорськ. Їй було лише 17. Студентка».

«Бондаренко Олександр. 07.05.2002, військовий з 2014 р. Слов'янськ. Мій батько. Не пробачу нікого».

Прикро лишень, що про появу такого цінного починання, яке безумовно мало б набути воістину всенародного розголосу, мало знають пересічні громадяни України. Не стала вона, на жаль, об'єктом пильної уваги ні «єдино правильних новин», ні інших друкованих та мережевих видань нашої ніби й національної, але все ще значною мірою продажної постолігархічної журналістики. З неї, як відомо, методично й цілеспрямовано впродовж останніх років витравлювалося людське й національне обличчя. Тому й сподіваємося, що «Слово Просвіти» спричинить хвилю інтересу до цього явища.

Студенти-першокурсники факультету журналістики КНУКІМу, яким викладаю свій авторський курс «Онови журналістики», одностайно вирішили долучитися до цієї всенародної ініціативи. Поки що вона без назви. Але я б її запропонував назвати так: «Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають».

Колеги-однодумці. Долучаймося до цієї святої справи!

Микола Тимошик,
професор, викладач журналістики

ТАТО-ХМАРКА**Ігор Краснобриж, 27 років, м. Маріуполь**

Ігор Краснобриж дуже любив рідний Маріуполь. Тут він народився, тут мріяв зустрічати нові перемоги улюбленого футбольного кубу «Маріуполь», виховувати доньку в новій квартирі, назвати сина Святославом...

У 2014 році, коли йому виповнилося 18 років, він вступив до лав полку «Азов». Йшов захищати своє рідне місто, рідний край, рідну країну, але найбільше — свою сім'ю.

2017 року попросив звільнення, але у 2021 знову повернувся. І знову — в «Азов».

Друзі описували Ігоря як надійного друга, який завжди вислухає, допоможе та підтримає. Якщо він був поруч, навколишні могли нічим не перейматися. Він не прагнув бути лідером, але його доброта, чесність, справедливість, відповідальність, відвага змушували людей йти за ним. За всі ці риси характеру побратими назвали Ігоря "Козацький".

Рано-вранці 24 лютого 2022 року він набрав номер дружини. Мовив спішно: "Почалася війна. Збирайте речі". Він став у числі перших оборонців «Азовсталі». І, як й інші побратими, нічого не знав у перші дні війни про долю свої рідних.

Ти часом Елла Краснобриж, кохана дружина Ігоря, з донькою встигли перебраться до будинку батьків. У ньому був великий і укріплений підвал, де вони й ховалися. Поки була можливість, вибігали в будинок готувати їжу, але пізніше зник газ, світло, біля будинку літали ракети, одна прилетіла у двір. Люди привчилися готувати у підвалі.

8 березня Елла, сидячи у підвалі, приготувала дочці поїсти та сіла готувати її. Миттю забіг який військовий, припав до Елли. Почула за спиною: «Я так хвилювався».

Елла обернулася і побачила... рідного чоловіка. Він приїхав із іншого кінця міста. Зустріч була недовгою, але радісною. Ігор хотів просто переконатися, що його дружина та дочка живі, що в них усе гаразд. Він привіз людям продуктів.

Наступна зустріч відбулася 12 березня. Ігор знову приїхав до сім'ї, але був розгублений та сумний. Ситуація в місті ставала все складнішою й складнішою, і, мабуть, він розумів, що далі буде тільки гірше. У розмові з дружиною він дивився на неї якимось німотно. І прохання було єдине: сфотографувати його з донькою, на згадку.

То було останнє фото. На вічну пам'ять...

15 березня йому виповнилося 27 років, а 16-го його взяла куля.

Того дня Козацький із побратимами їхали до Елли, щоби привезти людям залишки продуктів. Вони потрапили в засідку російського ГРУ, але спочатку навіть не підозрювали, що то противник. Коли вони зрозуміли, що перед ними ворог, то вже не змогли здатися. Вони взяли автомати та спробували відійти до машини, але супротивник розпочав шквальний вогонь. Побратим Ігоря отримав поранення. Козацький намагався прикрити друга, але сам зазнав поранення в ногу. Куля потрапила в артерію, і йому вже не змогли допомогти.

Світ втратив одну людину, а людство — мільйони добрих вчинків.

В Ігоря Червонобрижа залишилися дружина, донька, яка мріяла купатися в морі, ліпити сніговика, ховатися від дощу... з татом. Не повинні діти ховати свої мрії!

Тепер маленька Майя на запитання про тата завжди відповідає: «Мій тато — хмарка»...

Ян Рябнін

«ГУЛЯШ»

Віктор Гуляєв, 42 роки, с. Ковалівка Київської області

Це позивний Віктора Гуляєва. Справжнього героя-патріота, люблячого чоловіка, батька двох дітей, друга і просто чудову людину.

Віктор народився 14 березня 1980 в російській глибинці, дитячі роки провів в Іркутській області. Батьки переїхали в Україну і оселилися в селі Ковалівка на Київщині, коли малому виповнилося 11 років.

Ковалівка для нього — справжня мала батьківщина. Тут закінчив українську школу, тут зустрів своє перше кохання — майбутню дружину Ольгу.

Після служби в армії відгуляли весілля й переїхали в місто Лубни Полтавської області. Віктора поважали й любили. Він був людиною з найчистішим серцем, душею компанії, вірним другом і чоловіком та найкращим батьком. Промовиста ось ця фраза, яку почув від його дружини: «Він робив усе для всіх, але не для себе».

У житті цієї сім'ї все було добре, до одного страшного дня 24 лютого.

Страх, паніка, невідомість. Але не для Віктора. Він уже знав, що потрібно робити. Не повідомивши сім'ю, записався до лав територіальної оборони.

9 березня поїхав до Львова для проходження військової комісії й для подальшої служби в ЗСУ.

13 березня — Яворівська трагедія. Окупанти завдали ракетного удару по Яворівському полігону на Львівщині. Загинуло 35 людей, ще 134 отримали важкі поранення. Там у цей час перебував і Віктор, який

в останній момент встиг забігти в бомбосховище та врятувати своє життя. Наступного дня у нього мав бути день народження, але в день свого спасіння він сказав побратимам, що відзначатиме тепер цю дату на день раніше.

Полігон розбомблено, й залишатися далі в Яворові не було сенсу. Кілька днів провели в лісі, а далі їхній шлях проліг на Донеччину.

У селі з гарною назвою Срібне Віктор став командиром взводу й отримав свій позивний — «Гуляш». А в селі Володимирівка — перше бойове хрещення. Побратими поважали його, а він, відповідно, піклувався про них. Відчував на відстані реальну допомогу дружини. Вона шукала волонтерів, збирала кошти, передавала їжу, одяг та все необхідне. Хлопці самі збудували в землі справжню кухню.

Дні від 6 по 19 травня були найважчими. Там було справжнє пекло. Він кожного дня молився за себе й побратимів. Так змогли вистояти, хоча й не всі...

Віктор навіть під обстрілами завжди знаходив час для того, щоб написати сім'ї. Він намагався писати щось веселе та дотепне, щоб не тривожити їх. Незабаром на їхню позицію привезли нових молодих бійців. А їхній взвод відправили в район Вугледару, у наступ. Поспіхом доводилося вчитися керувати танками й БТР.

Під час зачистки села Єгорівка взвод потрапив під артилерійський обстріл. Коли все трішки стихло, Гуляш вийшов з укриття, щоб перевірити, чи всі його побратими живі. Та за мить знову почув звуки снарядів, які летіли в їхній бік. Він швидко стрибнув в окоп та попросив у побратима цигарку.

Підкурив і заляк... Уламок від снаряду рикошетом влучив Гуляшу в голову.

Гуляев Віктор Олексійович загинув 1 липня 2022 року на російсько-українській війні. Для нас усіх він став героєм. Вічна пам'ять.

Олексій Базюченко

ПЕРЕВІЗ 400 ПОРАНЕНИХ. КОШТІВ ЗА ЦЕ НІ ВІД КОГО НЕ БРАВ

Віктор Тюнік, 41 рік, село Лимани Миколаївської області

У заголовку — слова Галина Миколаївни, хрещеної мати загиблого. Чоловік працював у своєму СТО. Після початку повномасштабного вторгнення росії в Україну Віктор почав допомагати хлопцям ремонтувати військову техніку. Проте згодом вирішив, що кориснішим буде на фронті.

“Був тямущим майстром, обдарованим природою, з будь-якою проблемою та в будь-який час можна було звернутись до нього, а у відповідь він ніколи не відмовляв у допомозі”, — згадує один із його знайомих та клієнтів.

Віктор брав участь у врятування поранених у Херсонській та Миколаївській областях — за весь час перевіз близько 400 людей. “Він лікував побратимів за свої кошти, і на слова: “Кинь номер карти, переведемо тобі за ліки,” — зазвичай відповідав: “Нічого не потрібно. Слава Україні! Героям Слава!” — розповідає мати загиблого.

Був позитивно налаштований, завжди заспокоював рідних, коли телефонував їм кожного дня. Але одного разу близькі так і не почули його голос... Почули тільки звістку телефоном: “Він отримав поранення не сумісні з життям”.

Ці слова з вірша, який написала хрещена Віктора в день його загибелі:

Від горя почорніла молода дружина / ще б народила коханому своєму — малесенького сина / Страждає донечка-дитяtko: “хоч раз, єдиний раз, прийди, прийди і обійми мене, мій татку./ А тато з неба: “моя ти донечко, єдина, на полі бою я загинув / ніколи не ховався за чиюсь я спину / від окупантів рятував я побратимів. / Не плачте рідні, бо я з вами, /я завжди буду прилітати з журавлями і буду обіймати вас — свою родину. / Тепер я з неба буду боронити своє село і рідну неньку — Україну”.

У Віктора залишилась маленька донечка. Вона вже встигла побачити війну, як і мільйони інших маленьких українців. Про те, що тато загинув, дізналась на другий день. А далі дуже багато дитячих запитань: як, чому, можливо, ще можна щось зробити, вилікувати. Важко було відразу сприйняти цю новину, і не тільки донечці. Але вона героїчно протистояла цьому і заспокоювала свою маму: “татові не сподобалось, якщо б він побачив, як я плачу?”. “А вже зараз, всі, хто знали Віктора, і багато хлопців, яких він вивіз, проїжджають повз кладовища і завжди сигналять, наче здороваються з ним...”, — каже Галина Миколаївна.

Військовий-доброволець Віктор Тюнік загинув 22 квітня в селі Лимачини в Миколаївській області. Сім'я втратила чоловіка і люблячого тата. Без сина у селі Баланове залишились батьки.

Катерина Раковцій

ГЕРОЙ, ЯКИЙ НЕ НОСИВ ПЛАЩ

Роман Животовський, 37 років, м. Лозова Харківської області

З дитинства для нас герой — це сміливий хлопець у червоному плащі, який рятує людство від поганця. Але після вторгнення Російської Федерації на територію України це уявлення дещо змінилося

Нині справжні, а не вигадані у фільмах супергерої, не носять плащі — вони носять військову форму. Щодня українські солдати ціною свого життя ладні захищати свої землі, народ та його мирне існування. Поки ми всі бачимо сні про перемогу, наші військові, замість сну, виборюють її всіма можливими та неможливими діями. Через біль, утому, страх чи холод герої рішуче звільняють окуповані території. Дарують свободу та надію тим, кому окупанти намагалися втокмачити, що спасіння та щасливої долі вже можна не чекати.

Одним із таких героїв був Животовський Роман Васильович, командир стрілецької роти тероборони Харківської області. Проживав у місті Лозова, де всі його знали як майстерного футболіста-нападника та привітну, веселу, чесну людину. Знайомі також відмічають: «Роман — людина слова та діла». Від інших відрізнявся він особливою любов'ю до Батьківщини, був готовий стояти за неї на полі бою до останнього подиху. Хоча не міг і уявити, яка трагічна звістка сколихне весь рідний край. Допомога місту, прихильність до спорту, людська чуйність, яскраві плани на життя — все це зруйнував один день. 19 вересня 2022 року на Ізюмщині під час виконання завдання командир Животовський підірвався на міно-вибуховому пристрої та отримав поранення, несумісні з життям. По дорозі в лікарню героя не стало. 37-річний Роман був справжнім чоловіком, з іскрою в очах. Лозівська громада завжди буде пам'ятати своїх героїв. І, гуляючи вуличками нашого міста після перемоги, ми будемо згадувати всіх, хто пожертвував собою заради свободи України. Адже людське життя на війні — це лише ресурс, крапля в морі задля спасіння цілої нації. А в мирний час все навпаки: життя — це найцінніше, що в нас є. За що ми ладні віддати всі гроші світу та незліченні години боротьби. Для сім'ї бійця це найстрашніша трагедія, якій ми можемо лише співчувати від щирого серця. Роман Васильович віддав за нашу свободу своє тіло, але душа його — з нами назавжди.

Мужність та сила Збройних Сил України сьогодні надихає все людство. Більше ніж пів року кривавої боротьби з ворогом, який переважає нас більше ніж у 28 разів. Окупація Харківської, Донецької, Луганської, Запорізької, Херсонської областей та створення квазідержав. Масова мобілізація ворожих солдатів. Погрози ядерною зброєю. Навіть це не зламало українських бійців. Адже сміливість має два кольори — кольори прапора України. Наші військові — гордість країни та приклад незламності для всього світу.

Софія Комісаренко

ПОКЛАВ ДУШУ Й ТІЛО ЗА НАШУ СВОБОДУ

Семен Ляшук, 20 років, с. Яришів Вінницької області

Сьогодні кожен із нас воїн: волонтер, лікар, вчитель, журналіст, фотограф, авіадиспетчер, співак, актор — всі зараз працюють заради однієї мети — бути вільними та мати майбутнє. Заради цього ми платимо незмірну ціну — життя наших людей, наших українців. Мільйони захисників боронять фронт та дають відсіч ворогу. Ці люди роблять величезну справу, ці люди — герої. Велика шана та подяка їм.

Семен Ляшук у своєму ранньому віці, у 20 років, мужньо обороняв Київську область, брав участь у страшних боях, відбивав разом із побратимами наступ окупантів.

Коли край повністю деокупували, Семен прийняв дуже сміливе рішення — він захотів і надалі боротися проти рашистських загарбників, тому згодом перемістився на Донбас. Його підрозділ брав участь у контр-наступі в Луганській області, в районі села Білогорівка. Результат — над цим селом замайорів український прапор.

Для Семена звільнення Білогорівки стало останнім героїчним вчинком у житті. На превеликий жаль, 19 вересня цей відважний хлопець загинув. Він поклав свою душу й тіло за визволення нашої країни, за нашу свободу, за наше теперішнє, за наше майбутнє.

У Семена були великі плани на життя, і він багато чого не встиг зробити.

Як і всі інші побратими його молодого віку, хлопець хотів одружитися на коханій дівчині, створити сім'ю. Він дуже полюбляв грати у футбол і брав участь в багатьох іграх. Його життя було життєрадісним, наповненим добротою та любов'ю до рідних.

Семен був емоційним, легким на підйом, добродушним, відкритим, щедрим, жартівливим. Він завжди вважався душею компанії, а на війні душею взводу та роти. Деякий час виконував обов'язки командира двох відділень взводу.

До цього хлопця завжди прислухалися та дуже його поважали. Мав багато друзів завдяки своїй доброті, щирості та легкості у спілкуванні. Таких людей не вистачає цьому світі — мужніх, незламних, вірних.

За словами сестри Семена, він не боявся смерті, його найбільший страх був — як буде його родина та друзі без нього. На жаль, страх хлопця втілювався в реальність — його батьки, сестра і наречена втратили найдорожчу людину.

Герої не вмирають. Вони назавжди залишаються в нашій пам'яті, в нашій душі, в нашій великій історії — історії нескореної нації, яка ніколи не буде загарбаною.

Вікторія Притика

НЕ ВИКОНАВ ПРОХАННЯ ДРУЖИНИ**Василь Сидоров, 32 роки, м. Селідове Донецької області**

Герої України — не тільки військові з орденами на грудях і високими посадами, але й звичайні люди, які цінною власного життя не дали ворогові зруйнувати турботливо вибудовані стіни власного дому та прагнули залишити своїм дітям незалежну квітучу Україну.

У когорті таких і мій сусід, 32-річний шахтар Василь Валерійович Сидоров.

Кожен ранок, ідучи до школи, я бачила двох чарівних дівчаток, яких матуся за ручку вела до школи та дитсадка. Мама Катерина, яка щоранку в будній день робила запашний чай і будила свою малечу снідати, аби вчасно вийти з дому і відвести старшу доньку Кіру до четвертого класу школи, а маленьку Олександру — у дитсадок. Повертаючись додому, Катя завжди думала, що смачненького приготувати на вечерю, адже, як завжди, ввечері всі повернуться з навчання, роботи та будуть ділитися, що цікавого сталося за день.

Друге липня — цей день для родини став справді приголомшеним. Повертаючись додому з роботи, Василь ніс додому новину про те, що йде на війну. Його призвали до військкомату, і він навіть думки не мав, щоб якось ухилитися від служби. Мав досвід у військовій справі, адже вже служив в армії і вже здобув звання старшого сержанта.

Почувши цю історію, вже після смерті сусіда, я навіть не сумнівалась у його рішенні. Повертаючись додому з прогулянки або навчання, завжди бачила Василя, який добудовував свій затишний дім чи грав з дітьми в м'яч або квача. З цього склалася думка, що герой — справжній господар і захисник своєї родини.

На жаль, то була їхня остання сімейна вечеря. Наступного дня, поцілувавши дітей і дружину, мій сусід відправився на передову. Проїжджаючи розбиті міста й села, політі кров'ю побратимів, чоловік лише згадував два слова коханої жінки: «Повертайся живим».

Новоспечений солдат потрапив до 56-ї артилерійської бригади. Там він був звичайним рядовим, але накази виконував вправно. На жаль, опіки, які отримав, після заклятих ворожих бомбардувань поблизу селища Карлівка, виявилися не сумісні з життям. Попри страшний біль, ще намагався триматись, але помер 31 липня в лікарні.

Василь не мав позивного, але всі його згадують як постійно усміхненого хлопчика з дитячою надією в серці. Він загинув мужньо, так і не змівши виконати прохання дружини повернутись живим. Пам'ять про батька й любого чоловіка залишилась пекучим болем і неймовірною гордістю в серцях його дівчаток.

Ми не повинні забувати тих, хто поклав душу за своє місто, за свою область, за нашу Батьківщину. Ми не повинні забувати тих, хто згорів в руках загарбників.

Анна Білик

ОБІЙШОВ ДВА ПОСИЛИ ДОЛІ

Юрій Щепін, 31 рік, м. Здолбунів Рівненської області

Ця історія бере початок у місті Здолбунові, що на Рівненщині, де й проживав Юрій Щепін із мамою та вітчимом. Приїжджаючи влітку до бабусі й дідуся, часто бачила цього хлопця, він жив у будинку поруч. Він проходив повз наші вікна зі стареньким велосипедом у руках.

Цей юнак уже ніколи не зможе побачити кохану дівчину та зіграти весілля, яке так довго планував, не зможе й взяти до рук того самого велосипеда, не зможе жити своїм найкращим життям, не зможе мріяти...

Чи можна було уникнути цієї смерті?

Доля двічі посилала йому обереги-застереження від тієї фатальної миті.

Посил перший. Він пішов на призывний пункт тоді, коли вже був затверджений перелік підприємств критичної інфраструктури, які мали право бронювати співробітників від призову, серед яких була й Укрзалізниця. Юра працював саме там. І міг скористатися з цієї пільги.

Посил другий. Він міг уникнути призову під час медкомісії. Адже мав травму голови, яку отримав під час серйозної шляхово-транспортної пригоди. І тут чоловік не вважав за потрібне скористатися «лазіркою» для звільнення від військової повинності.

Юрій вчинив мужньо, вважаючи своїм обов'язком піти боронити Батьківщину, Всі інші проблеми в той момент втратили значущість.

9 червня. Село Українка, що під Волновахою, Донецька область. Дзвінок... Юрій розмовляв із вітчимом, розповідав про передову, про жахливі речі війни. В якийсь момент почався обстріл, хлопець квапливо повідомляє, що подзвонить згодом, після чого кладе слухавку. Ця розмова стає для них останньою.

10 червня, за ним і 11-ге. Вадим, вітчим Юрія, на той момент був спокійним, адже зазвичай відповідь можна було чекати й протягом декількох днів. Проте дні спливали, напруга починала зростати. Вітчим почав бити на сполох, обдзвонюючи центри, які могли б повідомити будь-яку інформацію про людину. Тоді й прозвучала фатальна звістка.

9 червня в селі Українка, що на Донеччині, загинув тридцятиоднорічний Юрій Щепін. 16-ого червня тіло воїна було привезене на малу батьківщину, у цей день його й поховали.

Таких історій стільки ж, скільки й загиблих. Кожна з них є унікальною. Об'єднує їх лише одне — благородна ціль. Юрій був героєм; кожна людина, яка поклала життя на цій війні, є героєм/геройкою. Не варто забувати, що кожен з нас міг бути на місці тієї чи іншої людини. Україна втратила неймовірну кількість неповторних всесвітів. Вони зробили все, що могли, заради нас, заради нашої країни, тому шануймо пам'ять цих відважних людей.

Єлизавета Зволь

ХОТІЛА ВРЯТУВАТИ СОБАКУ

Вікторія Суханова, смт. Очеретине Донецької області

«Люблю вас, мої рідні, більше за життя», — саме ці слова Вікторії стали останнім повідомленням до улюблених донечки та онучки перед її загибеллю.

Вікторія Вікторівна працювала нянечкою в дитячому садку в нашому маленькому селищі. Була людиною з великим серцем, яка з любов'ю, теплою та турботою ставилася до діточок, а вони обожнювали свою Вікторію Вікторівну.

Життя не було легким. Доньку Валентину виховувала одна. Коли стала бабусею, наче знайшла новий сенс життя. Обожнювала онучку Даринку — у них був неймовірний зв'язок та порозуміння

Незважаючи на вмовляння доньки виїхати у безпечне місце після 24 лютого, Вікторія рішуче відмовлялася й казала, що не може залишити рідну домівку та своїх тварин.

Трагедія сталася 6 квітня. Вікторія разом з родичами перебували в приватному будинку своєї сестри, коли рашисти почали обстріл селища. Усі почали бігти до підвалу через задній двір — так коротший шлях. А вона вирішила бігти через передній. Тільки потім усі зрозуміли, що вона хотіла врятувати собаку, який злякано скавучав від незвичних вибухів, забившись у закуток двору.

Так сталося, що Вікторія врятувала тварину ціною свого життя. Касетний снаряд завдав поранень, несумісних із життям. Вікторія померла в автомобілі на шляху до лікарні.

Валя розповіла своїй доньці про смерть бабусі лише на 40-й день після смерті. Дівчинка декілька днів ні з ким не розмовляла, а потім попросила маму зробити вдома куточок для бабусі, щоб приносити туди її улюблені цукерки.

Вікторія мріяла побачити, як її маленьке щастя піде до 1 класу, але до цього першого дзвоника вона не дожила...

Пес Річі, якого врятувала Вікторія, сьогодні живе з донькою Вікторії та онучкою і залишається талісманом їхньої сім'ї.

Ілля Дудка

ЗНАЛА ЙОГО ЧЕРЕЗ ОДНЕ РУКОСТИСКАННЯ

Максим Корнійчук, 18 років, м. Бердичів Житомирської області

24 лютого 2022. Безкінечний день. Він триває й досі для кожного українця, життя зупинилося. Не впевнена, що фраза «завдяки війні» взагалі має право на існування, але саме так я познайомилася з дівчиною з Бердичева — звать її Дарина, і її друг загинув. Молодий вісімнадцятирічний хлопець віддав своє життя, захищаючи нас, нашу землю, наше минуле, теперішнє та майбутнє.

Корнійчук Максим Сергійович. Ще в 13 років, коли старший брат пішов служити, Максим зрозумів, з якою саме діяльністю хоче пов'язати своє майбутнє. А в 17 років поставив собі мету — потрапити до лав ЗСУ й стати офіцером, але за станом здоров'я був не придатний до служби. Він наважився на важку операцію, щоб все ж таки досягти своєї мети. І, подолавши всі складнощі, влітку 2021 року він попрощався з друзями перед поїздкою на курс молодого бійця. Востаннє моя подруга бачила його в грудні, коли він приїхав на тиждень, щоб побачитись з рідними.

Коли почалася війна, перша людина, з якою зв'язалася Дарина, був саме Максим.

«Ми підтримували спілкування, завжди цікавились одне в одного, як справи. Його поведінка в цій ситуації була, як у справжнього чоловіка. Заспокоював усіх, впевнено говорив, що все буде добре і скоро ми зберемось нашою компанією. Одного дня мені прийшло повідомлення з питанням: «Чи правда те, що сталося з Максом?». Тієї миті я могла подумати що завгодно, але точно не це. І тоді вже ми дізналися, що наш друг загинув. За 3 дні до свого дня народження...І саме ці 3 дні були найгіршими для нас усіх. Ніхто не міг повірити, що це правда. До останнього ми сподівалися, що це не він. Що хтось щось переплутав. Важко повірити, що твій друг, з яким ти спілкувалась день тому, більше тобі не напише, що ти більше не побачиш його усмішку й не почувеш його голос. Для нас він справжній герой, тому що він, незважаючи на молодий вік, пішов захищати свою землю, рідних, друзів. Він боровся за нашу свободу та незалежність. І я хочу, щоб усі пам'ятали, якою ціною ми можемо кожного ранку прокидатись та пити каву.»

Поховання Максима відбулось в день його народження. В день, коли йому мало виповнитися дев'ятнадцять. Але навічно йому вісімнадцять.

Він знав, за що він готовий померти, за що він бореться. І ми повинні знати. Знати й пам'ятати. Коли забудемо хоча б на секунду, ця боротьба втратить сенс.

Ольга Полторацька

ФАКТИ ПРО ТЕРОБОРОНЦЯ ТА ПАПЕРОВУ ТЯГАНИНУ

Володимир Мариношенко, смт. Макарів Київської області

Для рідних та знайомих він завжди був прикладом доброти, сміливості, самопожертви та абсолютної любові на все життя. Зустріч із такою доброю та щирою людиною була сама по собі дарунком для кожного, а нам пощастило не тільки знати про нього, але й відчувти все це на собі. Він був саме тією людиною, котра, незважаючи на свої справи, була першою, хто прийде на допомогу й виручить навіть вночі, навіть у бурю, дощ чи грозу...

24 лютого Володимир ще зранку записався до рядів територіальної оборони Макарова. Список захисників складали чоловіки громади, які записували себе на звичайному папірці. Військових на той час у селищі чи поблизу не було. Самоорганізовувалися та робили все, як могли та як уміли. Зброї теж не було.

Три дні важкої роботи — побудови оборонних укриттів, блокпостів. Увесь час Володимир був серед тих, хто невтомно працював та намагався віддати всього себе задля перемоги. 27 лютого, в день загибелі, він сідав в авто з упевненістю, що повернеться з хорошою звісткою...

За словами свідків, він загинув миттєво зовсім неподалік від дому через вистріл з ворожого танка.

Наступного дня про його загибель дізналися вже всі знайомі та родичі. А згодом усіх вразила звістка про те, що ім'я героя зникло зі списків сил територіальної оборони, хоча через деякий час родина отримала нагрудний знак Володимира як почесного героя, з офіційним підтвердженням.

Однак, попри всі перипетії з документами, його родина та всі макарівчани знають: Володимир Мариношенко — справжній Захисник. А ще просто хороша людина, адже він завжди приходив на допомогу тим, хто її потребував.

Володимир Мариношенко до безтями любив свою родину. Завжди реалізовував мрії донечки, а коли вона подорослішала — допомагав, чим міг. А ще завжди вчив простим, але правильним речам: ніколи не здаватися, не коритися несправедливості та зручним обставинам. Казав, що справи потрібно доводити до кінця та працювати задля досягнення бажаного результату.

Анастасія Логвиненко

«ЛЮБА, АЕРОПОРТ ВІДБИЛИ!»

Сергій Стахорський, м. Миколаїв

Миколаїв. Від однієї тільки назви серце мліє від тупого нестерпного болю. Розбитий центр міста, потрощені будинки та школи...

Сидячи на кухні з телефоном у руках, переглядаючи фотографії з наслідками нещодавніх обстрілів, щоразу мої думки переплітаються в безкінечному танку жалю, болю та ненависті до ворога.

Ця війна принесла горе кожному. Не обійшла вона й нашу вулицю...

7 березня 2022 року. Мені щойно виповнилося 17 років, і святкувати довелося в доволі сумних обставинах. У підвалі, в старій брудній куфайці, гріючись теплом свічок та кави з корицею. Це, до речі, був мій подарунок. Моє налякане серце жадало лише тиші. Хоча б на день. Та, на жаль, не вийшло.

Як і не вийшло за день до 8 Березня. Ця дата назавжди стане чорною для сім'ї моїх сусідів.

У той день почали обстріл нашого житлового сектора о п'ятій ранку. Подружжя сусідів ховалося за старим хитким диваном у квіточку, що стояв у вітальні. Вони лежали на підлозі й затуляли вуха від вибухів, що лунали кожні 30 секунд. На щастя, обійшлося. Так само, як і в усі дні до цього з початку повномасштабної війни.

10:15. Пролунав дзвінок: "Сергію, давайте до нас у підвал, що ви там сидите за тим диваном. Зараз щось буде, давайте швидше!". Їм вистачило п'яти хвилин, аби зібрати теплі речі та перебігти в укриття надійніше.

Далі почалося цілковите жахіття. Касетні снаряди, які розлітаються на сотні уламків та на швидкості роблять решето з будь-чого. Згодом винишувач, що пролітає занадто низько та скидає бомбу десь недалеко.

10:35. Обстріл вщух. Увімкнули світло. Вперше за останні два дні. "Треба вимкнути холодильник, Люба". Його переконували відмовитися від цієї затії. Але цим словам судилося бути останніми для одного з найширших людей з нашої вулиці.

10:40. Танковий снаряд проноситься над нашим укриттям зі швидкістю світла. Вибух. Крик. Хвилину тому людина говорила з тобою, ви переживали увесь жах війни разом. Хвилину тому він вийшов з укриття, аби вимкнути холодильник, але смерть спіймала його у свої терпкі обійми, коли він зачиняв хвіртку двору.

Наступного дня на дисплеї мого мобільного з'явилось повідомлення: «Відбили... Люба, аеропорт відбили!»

З'ясувалося, що той бій став вирішальним у поверненні рідного аеропорту під наш контроль.

Тепер щоразу, сидючи на кухні, тримаючи чашку гарячої кави з корицею, я згадую ці дні з мурахами по шкірі. Чи можна вважати таке збігом долі? Людина побудувала власними руками будинок, у якому й загинула. Загинула від рук рашистів, які не знають, що таке людська душа. І вже душу, як мінімум, однієї людини їм точно не пізнати...

Олександра Мельник

ЗУСТРІЧ ІЗ КУЛЕЮ

Дмитро Батрак, с Малинівка Запорізької області

У 14 літ юний спортсмен раптом досягнув нечуваного успіху й слави: в числі кращих спортсменів із фрі-файту він удостоївся честі представляти Україну на європейських змаганнях. І отримав золоту медаль.

Але далі долати спортивні вершини, які йому так легко підкорялися від початку, не судилося. Життя спонукало юнака взяти до рук зброю та навчитися мітко й холоднокрівно стріляти в ворога.

Дмитро Батрак — лейтенант і командир десантно-штурмового взводу разом зі своїми побратимами потрапив у саме пекло війни на початку травня. Вони обороняли рідну землю під Запоріжжям, у селі Малинівка. 5-го травня, в останній день народження Дмитра, був особливо запеклий бій. Хлопці вистояли, ще встигли привітати свого командира з днем народження.

Але в новому році свого життя Діма встиг прожити лише один день. Уже 6 травня він зустрівся з кулею. З кулею ворожого снайпера.

10 травня, в сонячну теплу весняну днину, його ховали на рідній Хортичині. Мама, молодша сестра, дідусь, наречена, однокласники, друзі...

Із прощальних слів учительки місцевої школи: «Всі його любили, тому що це світла дитина, дуже добра, на яку завжди можна було покластися. Так було і в сьомому, і в восьмому, й у випускному класі. Якщо він давав своє слово, то він його тримав. Якби таких, як Діма, була більшість, то вже сьогодні ця жорстока й несправедлива війна закінчилася б».

Зі слів однополчанина: «Як і всі ми, лейтенант мав багато мрій і сподівань на життя щасливе й довге. Вірив у нашу Батьківщину, у її світле майбутнє».

Ця війна забирала й забирає багато молодих життів. Українці впродовж віків виборюють право бути на своїй землі господарями. Наш вибір — краще загинути, ніж стати на коліна перед ненависним ворогом. Ми хочемо свободи, а не вічного рабства.

Пишаюся, що вдалось пожити в один час і на одній землі з такою світлою й мужньою людиною.

Анастасія Гармаш

ЖИТТЯ НЕ МАЄ ЦІНИ

Іван Карнаух, 16 років м. Харків

Важко уявити біль через втрату тих, хто будував наш світ до 24 лютого. Їх більше немає поруч, але це не означає, що вони покинули нас. Ці окремі пазли нікуди не зникли, не перетворилися на попіл. Вони стали цеглою, що скріплює нас усіх, як ніколи раніше.

Однією з таких частинок став Іван Карнаух.

Шістнадцятирічний хлопчина з Харкова. Вже на окупованій території через декілька тижнів після початку війни він із матір'ю їхав на ринок, що за містом, аби купити продукти. Російські військові зупинили їх і наказали розвертатися. Коли машина поїхала в протилежному напрямку, загартники відкрили вогонь.

Три кулі потрапили в тіло Івана. Він упав у кому на декілька днів і невдовзі помер. Його матері вдалося вижити.

Шостого липня Іванові мало б виповнитись 17. Хлопець був студентом коледжу, планував стати фахівцем митних справ. Іван любив кататись на скейті, гуляти з друзями, яких мав чимало.

У світі немає нічого, що б могло виправдати вбивство хоча б однієї людини у цій війні, не кажучи вже про дитину.

Про вбитих не має пам'ятати хтось один. Щоб не забули інші, про них мають пам'ятати всі. Це не те, що мало статися. Але коли сталося, це не має минути безслідно. Усі загиблі віддали своє життя за тих, хто буде після них.

Солдати на передовій на межі можливостей і за нею боронять нашу землю. Кладуть свої життя за те, щоб супостат не прийшов у наші міста, щоб покинув ті, які йому ніколи не належали.

Дивлячись на смерть Івана з позиції вісімнадцятирічного хлопця, мені стає лячно лише через факт того, що життя таких молодих може обірватися через якісь забаганки божевільних диктаторів та кілька грамів чорнила на документі.

У наших силах нарешті донести світові просту істину — жодна влада не повинна мати права та сил просто так брати й забирати життя громадян іншої країни, їхню свободу, домівки, зазіхати на території та свободу. На жаль, тільки зараз світ має шанс це почути. На жаль, тільки після того, що сталося, в нього відкрилися очі.

Тимофій Андрієвський

ДЖЕРЕЛА ТЕМИ

- Історія війни очима і серцем 18-літніх: Ключові слова, що вплинули на вибір професії журналіста: правда і честь. (2022, 23–30 червня). *Слово Просвіти*, 24–25.
- Тимошик, М. (2023а, 22 лютого). *Громадський рух студентів-журналістів завойовує серця за кордоном, але залишається поза увагою українців*. Детекор медіа. <https://bit.ly/3Zv9ZPE>
- Тимошик, М. (2023б, 2–8 березня). У «Лицарів правдивого слова» перші дві євростипендії»: Про те, як «Слово Просвіти» опинилося в Італії і як там зреагували на публікацію «Герої не вмирають — якщо їх пам'ятають». *Слово Просвіти*, 9.

REFERENCES

- Istoriia viiny ochyma i sertssem 18-litnikh: Kliuchovi slova, shcho vplynuly na vybir profesii zhurnalista: pravda i chest [The history of the war through the eyes and heart of 18-year-olds: Key words that influenced the choice of a journalist's profession: Truth and honor]. (2022, June 23–30). *Slovo Prosvity*, 24–25 [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2023a, February 22). *Hromadskyi rukh studentiv-zhurnalistiv zavoiovuie sertsia za kordonom, ale zalyshaietsia poza uvahoiu ukrainsiv* [The public movement of student journalists is winning hearts abroad, but remains out of the attention of Ukrainians]. Detekor media. <https://bit.ly/3Zv9ZPE> [in Ukrainian].
- Tymoshyk, M. (2023b, March 2–8). U "Lytsariv pravdyvoho slova" pershi dvi yevrostypendii": Pro te, yak "Slovo Prosvity" opynylosia v Italii i yak tam zreahuvaly na publikatsiiu "Heroi ne vmyraiut — yakshcho yikh pamiataiut" ["Knights of the True Word" have the first two European scholarships: About how "Word of Enlightenment" ended up in Italy and how they reacted to the publication "Heroes do not die — if they are remembered"]. *Slovo Prosvity*, 9 [in Ukrainian].

Наукове видання

УКРАЇНСЬКИЙ ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПРОСТІР

Науковий журнал
Число 1 (11) за рік 2023

Засновник і видавець —
Київський національний університет культури і мистецтв

Виходить із 2018 р.

Бібліографічний редактор	<i>Олена Вапельник</i>
Редагування та коректура	<i>Людмила Таран</i> <i>Ірина Богуш</i>
Редакторка англomовних текстів	<i>Марина Антонівська</i>
Технічне редагування	<i>Світлана Толочко</i>
Комп'ютерна верстка	<i>Олександр Гарачковський</i>

Підписано до друку 17.05.2023. Формат видання 70×100/16
Друк офсетний. Папір офсетний. Гарнітура PT Serif.
Ум-друк. арк. 17,4. Обл.-вид. арк. 19,4
Наклад 300 прим.
Зам. № 5041

Віддруковано з оригінал-макету на видавничо-поліграфічній базі КНУКіМ
м. Київ, вул. Д. Дорошенка, 14.
Свідоцтво про внесення суб'єкта до державного реєстру видавців
виготовників, розповсюджувачів видавничої
продукції серія ДК № 4776 від 09.10.2014